

Nicolae Iorga

STUDII
LITERARE
SCRITORI STRĂINI

★ ★

Lyceum

<https://biblioteca-digitala.ro>

Nicolae Iorga

STUDII LITERARE

Ediție îngrijită
și studiu introductiv
de BARBU THEODORESCU

Vol. II

SCRIITORI STRĂINI

EDITURA TINERETULUI

O literatură trebuie să afirme sufletul unui popor în forme care corespund culturii timpului. Acesta e un adevăr pe care nimeni nu-l poate tăgădui. Deci nu cel care scrie aceste rînduri, un istoric, un istoric literar, un om care a avut prilejul de a cunoaște direct deosebite civilizații europene, prin contactul îndelungat cu dînsese, nu un scriitor care a atins subiecte foarte deosebite, luate din viața multor popoare, nu unul care a avut prilejul de a scrie lucrări în mai multe din limbile Europei, — s-ar gîndi să nege acest adevăr fundamental și banal.

Pentru a scrie deci după cuviință lucruri de o oarecare bogăție și înălțime, e absolut de nevoie a cunoaște acea cultură a timpului. Și nu numai atîta, dar nu poate cineva să-și dea seama de ce este sufletul poporului său, dacă nu l-a putut compara cu sufletul celorlalte popoare; numai prin această cercetare comparată, individualitatea sufletească a unui popor se poate lămuri.

Străbătînd însă literaturile străine — multe, cît de multe, trebuie să ai un plan și un scop, trebuie să călătorești cu conștiință și cu economie de suflet și de timp pe aceste cîmpii rodnice, care nu seamănă una cu alta. Nu te vei opri într-un singur ostrov înflorit, plin de ispite și de farmec, ca să te dai rob unor puteri care te înșeală prin plăceri ușoare. Nu uita că nu ești un drumeț merit numai să înșire drumurile sau să culeagă florile, ci un om cu socoteală, care-și adună pentru viață și-și adună pentru casă. Viața *lui*, casa *lui*, acestea trebuie să-i fie totdeauna în fundul gîndului, iar nu miile de străluciri fugare.

* Sub acest titlu redăm un fragment din articolul *Împotriva clevetitorilor* apărut în *Sămănătorul* (IV), 1905. :-

E o comparație, dar nu numai o comparație.

Cetești deci, ești dator în cel mai înalt grad să cetești, dar nu pentru carte, nici pentru laudă, nici pentru pierdere de vreme, ci pentru desăvârșirea sufletului tău, din care numai după aceasta poți încerca să izvorăști frumusețea bună, frumusețea limpede, răcoritoare pentru oameni. Vei întreba astfel literaturile clasice, vechile literaturi umane, și sfinte, ale Mediteranei armonioase, ale Asiei pline de credință. Vei alege pe urmă din scrisul evului mediu acele lucrări în care trăiește mai bine, în forme naive, închegate spontan, viața tînără a popoarelor creștine; vei face astfel drumul de la Nibelungi până la poveștile franceze. În Renaștere vei căuta încă o dată taina armoniei între fond și formă, frumusețea așezată, cuviincioasă și plină de măsură. Și, în sfârșit, cu multă prudență te vei apropia de acele literaturi contemporane din care nu trebuie să alegi luminile putregaiurilor. Și încărcat de daruri te vei întoarce *acasă*.

Aici nu vei preface casa pe gustul nimănui. N-o vei face ca un chioșc din țările calde, ca un cort din pustiu, ca o ascunzătoare de ghiață, ca o peșteră, ca un templu antic, ca un castel. Casa ta să rămîie așa cum o cer condițiile traiului tău, după care trebuie să se îndrepte și arta. Dar poți îndrepta cît vrei în amănunte și poți adăoga podoabe cîte vrei, însă fără să schimbi caracterul însuși al acelei locuințe pe care ai făcut-o după datina cea bună și trebuințele cele adevărate.

N. IORGA

DESPRE HOMER

Conferință (1 februarie 1935)

Doamnelor și domnilor, cînd colegul meu Caracostea mi-a propus această ispititoare, dar periculoasă sarcină de a vorbi despre Homer, mult mai periculoasă decît ispititoare, atunci eu a trebuit să-mi fac un examen de conștiință, și anume dacă am dreptul să vorbesc despre Homer.

Vă puteți închipui că nu este un lucru ușor, și eu nu împărtășesc pretenția curentă de a putea ataca orice subiect cu aceeași lipsă de competență, și, cum aici sînt studenți de la Facultatea de Litere și o mulțime de lume căreia Homer îi place fiindcă l-a cetit, vă puteți închipui cît de grea este situația mea de a fi un așa de tîrziu și de nepotrivit interpret al lui Homer, și atunci mi-am făcut acel examen de conștiință. Am căutat să văd ce legături s-a întîmplat să am în viața mea, destul de lungă, pentru multe persoane chiar mult prea lungă, cu cel care, oricare ar fi caracterul ce se dă operei sale — caracter pe care îl vom vedea ce este! dacă este vorba de reprezentarea spiritului popular, dacă este vorba de o individualitate, și se poate întîmpla să fie vorba chiar de două sau mai multe individualități — și pe ce drum a trebuit să mergă opera, pentru ca să ajungă la noi cum o avem, e așa de covîrșitor. Deci eu mi-am pus întrebarea: pot să mă apropiu de ceea ce este una din culmile literaturii universale, pe care din nenorocire, noi, în general, n-o cunoaștem, fiindcă, fără să nedreptățesc pe nimeni dintre ascultători, cunoștința dialectului în care a scris Homer nu este așa de răspîndită încît fiecare să poată începe a declama cele dintîi versuri cu care începe *Iliada* sau *Odiseea*, care, cum am spus, se poate întîmpla să nu aibă același părinte, ci să treacă supt numele aceluiși părinte; dar, cu toate acestea, să aibă două origini deosebite — și

eu sînt sigur că este vorba de doi, supt care se pot ascunde; de altminteri, și mai mulți. Și chestia aceasta a rostului lui Homer cere, fără îndoială, o inițiere îndelungată, adîncă, mai ales atunci cînd este vorba de a prezenta pe un scriitor care, scriind în limba lui arhaică și locală, este puțin accesibil, iar, în ce privește traducerile, să nu vă lăsați înșelați de traduceri, mai ales de traducerile lui Homer: ele sînt așa de departe de original, căci încercările de a da o formă românească lui Homer, încercări care au fost multe, și unele dintre dîsele reușite, rămîn cu toate acestea foarte departe de original.

Și, atunci, fiind vorba de o culme a literaturii universale, fiind vorba de un scriitor care a scris într-o limbă pe care lumea noastră n-o cunoaște și care este foarte greu de cîștigat, greutatea pe care aș fi simțit-o și altfel, mă apasă cu atît mai mult, și cercetarea de conștiință se impune cu mult mai multă putere. Dar, făcînd acest examen de conștiință, mi-am adus aminte de un lucru: eu am tradus pe Homer cînd aveam nouăsprezece sau douăzeci de ani și dovada o am aici. N-am mers mai departe, n-am mers pînă la capăt: încurajările din partea societății, mai ales în domeniul literaturii cu care m-am îndeletnicit și eu, n-au fost peste măsură de numeroase, și eu nu sînt dintre acei oameni care vor să se impună societății cu ideile lor; odată societatea a arătat că nu are mare nevoie de încercările mele: cum le-am început, tot așa le-am părăsit.

Nu uit că atunci — acești peste vreo douăzeci de ani ai mei, adăogați la 1871, fac o dată destul de îndepărtată — prin anii 1890, existau încercări de traducere ale lui Homer făcute foarte bine de generația de la 1830. Dv. nu știți că un profesor din Iași, care învățase în insula Halchi și care, mai tîrziu, în materie de etimologii, a căpătat o reputație foarte rea, Gheorghe Săulescu, a făcut încercarea de a traduce pe Homer, și, în aceeași epocă, la București, întîi într-o formă românească relativ bună, pe urmă într-o formă româno-latină — căci era pe vremea cînd se înlătura limba curentă pentru a-i substitui un fel de jargon latin sau italian — cineva pe care l-am uitat de mult și a cărui figură am

văzut-o răsărind recent în cea mai recentă broșură despre începuturile teatrului românesc, Costachi Aristia, prin anii 1840, a început traducerea lui Homer, fără să vorbesc de încercări în proză care se mai întîlnesc apoi ici și colo în trecutul nostru literar, ca a fostului meu profesor de grecește, Ioan Caragiani.

Dar la data cînd am avut curajul, foarte neîngăduit vîrstei mele, de a începe o traducere a *Iliadei*, nu exista traducerea lui Murnu, colegul meu de la Academie și Universitate, care, cum știți, a tradus foarte bine *Iliada*, într-o formă care corespunde cu a originalului, și a tradus *Odiseea* într-o formă de poezie populară. Eu găsesc că Homer nu se coboară până la materialul poeziei populare; de altmînteri, cînd este tratat de sus, în formă nobilă, elegantă, forma aceasta nu trebuie să fie atît de nobilă și elegantă, încît să nu se simtă vibrațiile poporului grecesc de pe vremea aceea în întregimea lui, fiind doar un fel de interpretare numai a intelectualului. Și nu ieșise nici traducerea *Odiseii* care aceasta este un adevărat model — și e păcat că nu s-a răspîndit — pe care a dat-o profesorul de la Universitatea din Iași, Papacostea, fără îndoială superioară la tot ce s-a mai dat din Homer la noi, ba chiar o traducere mult mai bună decît cele franceze, care sînt detestabile, sau decît traducerea italiană, foarte cunoscută, dar mediocră, în fine decît traducerea germană a lui Voss, care este o adaptare la spiritul secolului al XVIII-lea, prin urmare ceva cu totul deosebit, în falsitatea tonului artificial, de tot ceea ce este vlagă, măduvă, culoare, spontaneitate de adevăr în Homer.

Și, atunci, acestea fiind împrejurările, neavîndu-se până atunci nici o speranță de traducător mai bun decît Săulescu, eu, atunci student la Paris, am încercat o traducere din *Iliadă*, și mă supun judecății dv. în ceea ce privește comparația cu ceea ce s-a făcut poate mai bun pe urmă. Iată începutul:

*„Cîntă, zeiță, mînia lui Peleides Achile,
Cea pierzătoare, ce mii de dureri în oaste aduse.
Suflete multe și tari în Iad le trimise cu sila,*

De eroi, și carnea la vulturi și cini azvîrlind-o.
 Astfel se împlini voința lui Zeus,
 Spune de cînd la întîi porniră la ceartă
 Craiul Atride, stăpînul de oameni, și divinul Achile;
 Cine din Zei i-a scos la luptă pe dinșii:
 Fiul lui Zeus și-al Letonci, căci el, în mînia-i pe rege,
 Ciurma cea rea o trimise în oaste, cu multă peire,
 Pentru că el ocărise pe preotul Hrise,
 Care venise cu daruri bogate să-și ieie copila
 Roabă, ținînd în mînă cununa zeului bun de săgeată
 Și sceptrul de aur, rugînd toată grecimea
 Și mai ales pe Atrizi, cei doi orînduitori de noroade.
 Zicea: „Voi, Atrizi, și voi, Acheieni prinși în zale,
 Vă dea vouă zeii ce au locuințe-n Olimp
 Să luați cetatea troiană și să vă-ntoarceți acasă.
 Dar dați-mi copila, iubita, și darul primiți-l,
 Căci zeul Apollon cel bun de săgeată vă vede”.
 Atunci se-nvoiră Aheii ceilalți să respecte
 Pe preot în Hrise și daruri frumoase să deie.
 Dar singur Atridul nu voi să se înduplece-n suflet,
 Ci-l făcu să plece cu vorbe aspre de ocară:
 „Să nu te mai văd aici, bătrîne, la năvile-adînci
 Nici astăzi, nici mîni să cutezi a te-ntoarce la ele,
 Căci nu va fi de folos cununa și cirja,
 Iar eu pe copilă n-o dau pîn' va fi
 La mine în casă, la Argos, departe, cărunță,
 Țesîndu-mi la pînză și stînd lingă mine culcată.
 Ci-du-te, de vrei să te-ntorci sănătos, ori mă-nfurii”.
 De vorba-i bătrînul fricos se făcu, se și duse.
 Mergea în tăcere pe malul de Mare bogată
 Și-n calca lui, el rugăciuni înălța spre Apollon,
 Spre zeul născut din Letona cu plete frumoase.
 „Ascultă-mă, Doamne cu arcul de-argint, ce aperi pe Hrise;
 Sminteu, ce te-ascultă Tenedos și Chila divină,
 Dacă vreodată am pus o cunună frumoasă pe tîmpla-ți
 Și dacă ți-am ars pe altar vreo coapsă mai grasă
 De taur, de capră, împlinește-mi această dorință:
 Plătească Danaii durerea-mi cu-a tale săgeți”.

Așa își făcu rugăciunea, și Zeul l-ascultă:
 De sus din Olimp el-veni cu inima cruntă,
 Avînd arc pe umeri și tolba cea bine închisă.
 Sunau pe-ai lui umeri săgeți de mînia-i
 La fiecă pas, și ca noaptea de-nchis se ducea.
 Și, stînd mai presus de corăbii, la arc dădu drumul.
 Nouă zile-n oștire merseră sfinte săgeți,
 Și-n ziua de-a zecea chemă Achile poporul în piață,
 Cum îi dăduse în gînd zeița Hera cu brațele albe:
 Doar îi păsă de ostași, văzînd cum boala-i ucide.
 Și, cînd se-adunară cu toții de obște,
 Achile cel ager porni să vorbească acestea:
 „Socot că acum ne-om întoarce acasă la vetre
 Prin noi rătăcirii, dacă boala ne iartă,
 Căci seceră-n oastea noastră războiul și ciurma.
 Dar noi să-ntrebăm vreun proroc sau vreun preot,
 Pe unul ce tilcuie visuri, ce vin și ele din ceruri.
 Ca el să ni spuie de ce s-a mîniat așa Phoebus Apollon
 Ori daruri îi trebuie, ori vreo hecatombă,
 Sau fumul de miel sau de capre alese,
 Ca boala cea rea de la noi tot el s-o gonească“.
 Și, astfel vorbind, el șezu. Și atunci se-nălță
 Cel dintîi proroc al oștirilor, Calchas,
 Fiul lui Testor, care știa și ce este și ce-a fost și ce-o fi
 Și care pe drum îndreptase oștirea spre Troia,
 Căci știa să prezică prin darul lui Phoebus Apollon.
 Deci înțelepte cuvinte vorbi către dînșii așa:
 „Achile, iubite de Zeus, îmi cei ca să-ți spun
 Mînia divină celui ce-i bun de săgeată.
 Ți-oi spune-o, dar cată întîi să-mi faci jurămint:
 Cu graiul și brațul că vrei să m-ajutî,
 Căci vezi că mă tem de mînia aceluia ce ține
 Puterea asupra oștirii întregi și toți îl ascultă.
 O, regele-i tare cînd are a face c-un biet om din mulțime!
 Și iată în ziua aceea se poate el ciuda s-ascundă,
 În suflet și-o ține și până năcazu-și răzbună;
 Ci tu îmi vei spune de poți să mă aperi.“

Eu cred că această încercare de traducere folosește la ceva, fiindcă reflecțiile pe care voi îndrăzni să le fac cu privire la ceea ce este Homer se vor lega de impresia recentă pe care o aveți din această traducere, pe care v-o garantez exactă, căci la nouăsprezece ani eu știam grecește, și știu și acum, și știu și multe lucruri pe care nu le spun și îmi place mai ales să nu le spun, cum îmi place să vă fac surprinderea să vă cetesc la șaiszeci și trei de ani versuri ale mele pe care nu le știuse nimeni până acum, ceea ce îcrmează cuprinsul unei broșuri de versuri uitate în săltar cu câteva altele și care, bineînțeles, acest volum din 1932, n-a fost cetit de nimeni decît de mine, nu aș zice chiar de întreaga familie a mea.

Și acum, aș mai adăuga o observație sau două la început, înainte de a vă prezenta ceea ce poate să vă apară original din lucrurile pe care, cum vedeți, o lungă familiaritate cu Homer m-a făcut să le prind și pe care încerc în această seară să le cuprind în ceea ce ar fi — aș zice — o tentativă de sistem, o foarte modestă tentativă de sistem.

Iată eu cred că ar trebui la noi, dar știți, neapărat, un șir de volume, poate trei volume, care să cuprindă pentru acest bun public românesc, publicul cel mai ascultător și mai înțelegător de conferințe care există pe lume — cum am spus-o ieri ministrului Italiei, și a constatat-o împreună cu mine, ba mi-a făcut o statistică a numărului de conferințe făcute la noi și a auditoriului, care întrece tot ce se găsește în țara sa și aiurea — eu cred că ar trebui un șir de volume, poate numai trei, care să cuprindă o antologie românească a tuturor literaturilor. Noi, șirul de generații românești care se strecoară de la renașterea noastră intelectuală până acum, am tradus foarte mult, și deseori foarte bine. N-ați crede dv. că Hesiod este tradus în parte, că ar o traducere excelentă făcută cel mai târziu pe la 1870—80, cel mai curînd prin anii 1830—40, de cineva ale cărui amintiri le-am publicat în „Analele Academiei Române”, acum cîțiva ani, și care a fost secretarul lui Tudor Vladimirescu: Dăscălescu traducea pe Hesiod și eu am avut manuscriptul acestei traduceri. Ar fi bine ca una din societățile care pa-

tronează literatura și care urmăresc dezvoltarea ei și punerea ei la dispoziția publicului să mă ajute, pe mine, și tipografia mea, și Liga Culturală, care ar susține o astfel de întreprindere, să începem o antologie a traducerilor din poezii literaturii universale în această limbă a noastră, în care cetitorii sînt numeroși, dar nu li se poate cere să fie în același timp și cunoscătorii adînci ai unui număr foarte mare de limbi vechi sau noi.

Cu aceasta am terminat partea de introducere, care, dacă a fost lungă, ceva din această introducere poate să servească drept bază pentru lămuririle care vin pe urmă.

I

Homer este acesta, dar se pune întrebarea: *care* Homer?

Pentru a răspunde la întrebarea aceasta trebuie să examinăm două chestiuni. Una care se examinează de foarte multă vreme și pot zice că, din tinerețea mea până acum, am asistat la multe schimbări de atitudine în ceea ce privește această problemă. Cînd eram în vîrsta tinerilor de acolo de sus, se credea un lucru, aproape toată lumea credea acel lucru, pe urmă s-a crezut însă altfel și, iarăși, părerea aceasta mijlocie s-a schimbat și ea în parte pentru a da una care astăzi a biruit sau tinde să biruiască.

Pe urmă este altă întrebare. Homer, pe care îl avem noi în această formă, *cînd* a fost el fixat, stabilit? Noi nu avem bineînțeles a face cu ceva cules de pe buzele aezilor din cele dintîi timpuri ale organizației poporului grecesc. Este o cale lungă de la aezi care cîntau cu secole înainte de Pisisstrate pe acest Homer pe care îl cetim cît putem și după cît ne ajută mijloacele.

După aceea vine a treia parte, la care cred că s-a gîndit mai mult organizatorul acestei conferințe: de ce, peste toate schimbările de gust, așa de numeroase și așa de brusce și de prăpăstioase uneori, Homer rămîne la suprafață? Sînt mulți care-l cetesc, sînt atîția care regretă că nu l-au cetit,

și sînt sigur că printre ascultători foarte mulți vor face cunoștință cu dînsul în traducerea lui Murnu sau a lui Papacostea, fiindcă, în ce privește traducerea mea, ea s-a oprit pentru totdeauna la întîia parte din cîntecul întîi al *Iliadei*. Căci, cum v-am spus, eu sînt un om căruia nu-i place să înfățișeze lucruri care se resping, și dacă lumea nu găsește plăcere la ceea ce am încercat să fac, eu nu merg mai departe: de aceea niciodată nu voi merge mai departe nici cu această traducere pe care am înjghebat-o la vreo douăzeci de ani.

Încep cu problema *a ceea ce este Homer*.

Secole întregi s-a crezut că Homer era o personalitate literară, una singură. Cum, pe vremea aceea, se căuta o biografie cît se poate de întregă și de precisă, evident că Homer acesta care a existat, care a scris toată *Iliada* și *Odiseea*, trebuie să aibă un loc de naștere, și de aici lupta între toate cetățile grecești care revendicau pentru dînsule onoarea de a-l fi născut. Pentru multe cetăți grecești era regretabil că Homer scria într-un dialect care nu se întrebuintează în alte provincii, căci ce bucuroare ar fi fost cetățile acelea în care se scria grecește altfel să se poată prezenta și ele în această concurență pentru onoarea nașterii celui mai mare poet! S-a regretat foarte mult că nu i se poate fixa data de naștere și de moarte, deși, mai la urma urmei, — și lîngă mine este un istoric al literaturii —, datele acestea de naștere și de moarte sînt mai mult sau mai puțin indiferente, și îmi permit uncori să și greșesc, fiindcă pentru mine n-au cine știe ce însemnătate. Eu sînt de părerea elevului de liceu din Germania care, întreat ce scriitori preferă, a răspuns scriitorii în viață. — De ce? — Pentru că la dînșii se învață numai data la care s-au născut, nu și aceea cînd au murit, — de aici popularitatea lor. Prin urmare regretau mulți că nu sînt în măsură să fixeze și data precisă a nașterii și morții lui Homer. S-a încercat și o etimologie, de unde vine numele lui Homer și, cînd se făceau etimologii ca *lucus*, dumbravă întunecată, care ar veni de la „a non lucendo“, „nu lucește“, sau *cadaver* — *caro dato vermibus*, „carne dată viermilor“, pe vremea aceea s-a făcut din Homer „acel care

nu vede", *ho me orà*. Cum vedeți era o epocă atât de bună, dar naivă și cu desăvârșire antiștiințifică, umblînd după siguranțe care nu se pot avea.

A venit însă o altă vreme, cînd se desemna în Germania curentul romantic, care a impus mult mai tîrziu, și cînd, pe de altă parte, începeau a se culege poezii populare, care s-au adunat întîi în Anglia de episcopul Percy, și pe urmă au venit o mulțime de autori de balade care imitau pe cele prezentate de episcopul care a avut curajul să fie contra gustului epocii sale. Să nu uităm că în Anglia este epoca aceea cînd domină marea figură a cuiva care ar merita să fie prezentat publicului românesc, deși într-o traducere este greu: e vorba de Robert Burns. Prin urmare, pe de o parte Persy, pe de altă parte Robert Burns. În sfîrșit, înainte de a apărea marea culegere de folclor german, *Cornul Minunat al Copilului* de Arnim și Brentano, un englez a înșelat publicul european întreg, chiar pe mulți oameni foarte luminați și spirituali, pe critici foarte ascuțiți, prin prezentarea lui Ossian, — cu Fingal, cu figurile nebuloase trecînd prin cețile Nordului, care rămîn în vîrfurile stîncilor, uitîndu-se în adîncurile golfurilor. Ossian a fost fabricat în întregime de Macpherson și tot atunci un alt englez, Chatterton, a inventat un călugăr dintr-o minăstire, căruia îi dădea și numele, pentru a alcătui o operă asemănătoare. Citez aceste cazuri ca să se vadă că, la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, se impunea această idee că poporul poate crea, în timpuri îndepărtate, o literatură în care nu se amestecau cărturarii, literatură care este izvorîtă din viața poporului, este păstrată de popor, pe care putem s-o avem în forma cea mai autentică populară.

Și atunci, pe vremea cînd Voss traducea în Germania *Iliada* și *Odiscea*, s-a ivit părerea că Homer n-a existat niciodată, că nu este vorba de o operă pur literară, că poporul grecesc este acela care a creat aceste două minunate epoei. Și la noi, sînt cîțiva ani de cînd s'a discutat chestiunea aceasta dacă poporul poate crea ceea ce se numește poezie populară, mergînd pînă la poeme de această importanță, sau dacă poporul nu poate face acest lucru. Unii au fost de

părerea, evident foarte democratică, care s-ar impune într-un „Stat țărănesc“ de care este vorba, că poporul creează literatura, că literatura aceasta este cea bună, iar cărturarii vin pe urmă și strică; apoi s-au ivit alții care au spus: aceasta este o iluzie, poporul ce înseamnă? Cîți oameni se adună, unde se adună, în sama cui dau produsul ieșit din simțirea comună tuturor? Prin urmare, se zicea: să revenim la onul Homer, și anume la un singur Homer.

Am avut prilejul, nu o dată, să arăt că într-adevăr poporul dă ceva, dar ceea ce dă poporul este inspirația sa trecută printr-o individualitate și primirea operei individuale, transmiterea și corectarea, uneori vulgarizarea acestei opere, de popor.

Acum, avem cîteva siguranțe absolute pe care ne putem răzima și din care voi cita două, care infirmă cu desăvîrșire părerea că n-a existat Homer și că în chip spontan, minunat, ar fi răsărit deodată, așa cum le vedem și le cetim astăzi, *Iliada* și *Odiseea*. Și anume cazul *Cîntecului lui Roland*, *La Chanson de Roland*, una dintre cele mai minunate opere ale literaturii medievale, într-o veche franceză care se cește cu greu la noi, dar s-a făcut o bună încercare de a o traduce, de unul din fiii profesorului Naum, și într-un *Calendar al Neamului Românesc* de la Iași am tipărit cîteva cînturi din acestea, dar evident că ar trebui dusă până la sfîrșit această traducere și ar trebui să se găsească și cineva care să editeze o lucrare atît de esențială pentru formarea gustului public. Ei bine, *La Chanson de Roland* este opera unui om, și nu a răsărit din adîncimea poporului francez; cineva, un profesor de la Bordeaux, Boissonnade, a scris un studiu foarte interesant despre *Cîntecul lui Roland*, cercetînd care sînt cunoștințele despre țări și popoare dinăuntru, care este atmosfera de informație din acest „Cîntec“, și el a izbutit perfect să arate că acest poem este mai recent de cum se crede, ba el a mers așa de departe încît a crezut că poate indica și persoana care a scris această operă.

Dar este și altceva. D-voastră cunoașteți *Cîntecul Cidului*, tradus foarte frumos, în limba germană, de Herder, „cîntec“ care se credea că este un poem popular, dar există în Spania

romanțele din *Romancero*, care au exact același subiect ca și epopeea Cidului, și atunci se zicea: am înțeles, au fost întâi romanțele și pe urmă ele au alcătuit epopeea aceasta. Dar s-au făcut studii de cel mai competent cercetător al literaturii spaniole și una din personalitățile cele mai distinse dintre istoricii literari în toată Europa actuală, un om pe care vom avea poate ocazia, invitându-l Institutul nostru Sud-Est European, de a-l auzi și la București, Menéndez Y Pidal, care a dovedit că romanțele acestea au cu totul altă legătură cu epopeea decât aceea care se crede, că nu este vorba de ceva anonim, fragmentar, care a prins apoi o formă uniformă, ci este vorba de o epopee unică integrală, făcută anume de cineva, și pentru același motiv ca și *Chanson de Roland*: ca să invite lumea la cruciată, ceea ce se numește în italienește *incentivo*, ceva care îndeamnă într-o anumită direcție, și după aceea s-au desfășurat romanțele acestea.

Așa încît părerea unei epopei duble care să fi ieșit în chip spontan din mintea poporului grecesc pe care l-am putea concepe în această funcțiune de creator, părerea aceasta s-a înlăturat de la sine. Școala germană care a dominat în această privință la începutul secolului al XIX-lea a trebuit să considere terenul de luptă ca pierdut.

La ce părere s-a ajuns astăzi? S-a ajuns la părerea că, fără îndoială, opera este individuală, personală, dar întrebarea este, cum am spus: personală în întregime, sau avem a face cu mai mulți Homeri? În privința aceasta și studiul pe care l-a făcut acum în urmă Victor Bérard a dus la următoarele rezultate: Întîi că *Iliada* reprezintă o formă de cultură și *Odiseea* o formă de cultură cu totul deosebită. Orizontul *Iliadei* este mult mai restrîns, dar spiritul mai nervos, mai activ, mai pornit, pe cînd spiritul *Odiseii*, în legătură cu o atmosferă mult mai largă, este în raport cu o dorință de pace, de liniște, cu un simț al familiei, și în ce privește chiar cronologia sentimentelor, sentimentele din *Odiseea* nu se pot compara cu sentimentele din *Iliada*. În *Iliada* este o francheță dîrză, brutală, loviturile se dau fără milă, pe cînd dincoace, în *Odiseea* nu este așa. Cînd traduceam în

liccul din Iași, supt conducerea lui Burlă, care știa grecește, îndeosebire de alți profesori de grecește din timpurile de astăzi, cînd traduceam, zic, la Iași *Odiseea*, îmi aduc aminte că Burlă, căruia îi plăcea să glumească, dar ne recomanda decența cea mai mare, pe cînd el strecura vorbe care ne atrăgeau pe terenuri periculoase, atunci cînd era vorba de Nausikaa și de apariția lui Odiseu-Ulise, după catastrofa lui maritimă, nu în toaleta cea mai îngrijită, prințesa și cu fetele ei văzînd ce se înalță din Mare, străinul care debarcă, și-a acoperit ochii cu mîinile, iar Burlă nu uita să spună: „desigur și-a acoperit ochii așa, ca să vadă printre degete“, și, imediat ce rîdeam noi, intervenea Burlă și spunea cu toată hotărîrea: „iată ce înseamnă un tineret stricat“, deși nu este mai puțin adevărat că manifestarea noastră de ilaritate era în legătură cu indicațiile lui cele mai precise în această direcție. Dar, vă închipuiți dv., Nausikaa, care își acoperă fața atunci cînd răsare un cm gol din Mare, aceasta este o „delicateță“, la care *Iliada* n-a ajuns niciodată.

Pe de altă parte, în *Iliada* zeii și oamenii sînt amestecați în fiecare moment, oamenii fiind supt ochii zeilor: intervine cînd Zeus, cînd Hera, cînd și alții poruncesc oamenilor să facă anumite lucruri. Partidele de pe pămînt sînt și în ceruri, și, prin urmare, omul lucrînd de la sine, autonom, e ceva pe care în zadar l-am căuta în *Iliada*. Acolo, este cineva rău, pentru ce? Pentru că zeii i-au dat într-un moment ordinul de-a fi rău. Regret că aici n-am, în traducere, o manifestare de aceasta de-a zeilor pentru că v-aș fi arătat felul cum raporturile dintre pămînt și Olimp erau considerate pe vremea *Iliadei*.

Dar luați *Odiseea*. Aici este vorba de o aparentă văduvă — pentru că nu i se găsește soțul, și o mulțime de vreme nimeni nu știe ce s-a întîmplat cu dînsul — pe care, fiindcă este regină, vreau s-o ia în căsătorie o mulțime de pețitori: pînza Penelopei, care ce făcea ziua desfăcea noaptea. Astfel Penelopa zăbovea neconținut căsătoria la care era silită de fruntașii insulei, peste care ajunsese a stăpîni ca regent și fiul Penelopei și al lui Odiseu, Telemachos, acel care „se luptă de departe“, e acolo pentru a apăra cinstea casei, și

bucuria cea mare a lui va fi atunci cînd va vedea că apare tatăl său, și săgețile aceleia „care luptă de departe” au făcut repede sfîrșitul celor care fuseseră rușinea și otrava casei părintești. Dar această luptă se poartă *între oameni*.

Așa încît s-ar putea reține această deosebire: altă geografie, alte popoare, altă atmosferă sentimentală, altă dezvoltare a părții mai delicate din sufletul uman, altă siguranță a omului că, el fiind om, poate lucra de la sine, că zeii sînt unde sînt, că este bine să se roage cineva la dînșii, dar nu numai ei hotărăsc. Căci căutați în *Odiseea*: vedea-veți pe Telemachos retrăgîndu-se în colțul său și chemînd pe zei, rugîndu-i să-i facă serviciul de a da afară pe domnii aceștia care nu lasă în pace pe mama lui? Acesta nu se găsește desigur, și Telemachos este *un om*, care așteaptă acasă, cu Penelopa și cu ajutorul zeilor, ca Odiseu să revie și să-și ia în stăpînire casa.

Prin urmare, sînt fără îndoială *nu numai doi oameni, dar două epoci*.

În *Iliada* însăși se face, astăzi, o împărțire care este cu desăvîrșire dreaptă. În acest poem avem a face cu o veche luptă între aceea ce numim noi Europa și între ce e Asia, deși atunci deosebire între Europa și Asia, așa cum o vedem noi, nu exista. Menelau a avut o nenorocire conjugală: frumoasa Elena a fugit la Troia. Menelau putea să rămîie netulburat toată viața, dar fratele lui, Agamemnon, „anax andrôn”, „stăpînul peste oameni”, pornește cu Grecia întregă, cu oameni cumiți, cu oameni nebuni, cu oameni buni de sfat, cu oameni buni de luptă, și se duce la Troia, unde dărimă, după înfrîngerea adevăratului apărător al cetății, al Ilionului, care este Hector, Statul lui Priam, mai cu armele, mai cu „calul troian”, cu meșteșuguri. Acesta e rolul lui Agamemnon, pe care-l vedea la locul lui, în țerna lui, pe la 1870—80, epoca lui Schliemann, a bancherului care a cheltuit o avere întreagă ca să facă săpăturile de la Micene și Tirint — aș recomanda oricui să facă drumul acela, pe care eu l-am făcut și nu voi uita niciodată ce am văzut, — și el credea într-adevăr că *aici* este îngropat Agamemnon, *aici* Clitemnestra, *aici* s-a vărsat sîngele regelui ucis de ne-

vasta sa, aici a apărut într-adevăr Oreste, și pe toate mor-mintele găsite acolo le-a numit cu persoane din *Iliada*. Ceea ce este absurd, căci, de fapt, tot ceea ce se găsește acolo, de la Poarte Leilor până la clădirea conică de jos, odinioară captușită cu plăci de aur, toate acestea trimet la o civilizație străină, venită pe mare, la niște stăpîni de caracter pira-tic, cari nu aveau nimic a face cu grecii, aceștia fiind îndreptați spre Creta, de unde le venea o minunată civilizație pe care noi o cunoaștem din nenorocire așa de puțin și pe care îmi voi permite să v-o înfățișez peste o lună de zile în piesa mea „Sîngele lui Minos“, cu decoruri și costume care reprezintă tot arta cretană. Este deci Agamemnon, este apoi Nestor cel înțelept, sînt prorocii necesari în această oaste, sînt preoții dintre care ați văzut pe unul. Dar, în același timp, este Achile, care, el, vine din *altă Grecie*, nu din Pe-lopones, ci din Tesalia, „care crește caii“, „hippobotos“ din-tr-o lume feudală, care nu are nimic comun cu monarhia sacră a lui Menelau și Agamemnon.

Menelau este admirabil ca resignare: un adevărat model de imitat în toate țările. Lăsat de soția sa, el suportă nenoro-cirea casnică, înainte de epoca noastră creștină, cu ceea ce această epocă creștină a putut să aibă mai resignat, mai su-pus, mai plecat înaintea voinții Domnului. Dar Agamemnon este un stăpînitor: pare că totdeauna, cînd apare, el vorbește de pe tron și ține sceptrul, iar Achile, el este un ca-valer ca în timpul războiului de o sută de ani din Franța sau ca în vremea cînd Bayard era „cavalerul fără frică și fără reproș“. E, la dînsul și prin el, o feudalitate bine mar-cată, nu numai deosebită de monarhia de drept divin, plină de maiestate, de autoritate, puținel pedantă în manifes-tările ei, a lui Agamemnon, dar îi este diametral opusă.

Iată în cele patru, cinci pagini de traducere pe care le am aici, un discurs al lui Achile:

*„Și-atunci, răspunzînd, grăi Achile cel ager:
«Frică nu-ți fie, ci spune tot tîlcul ce-l știi,
Căci jur pe Apollon, iubitul lui Zeus, a cărui
Voinț-o vei spune oștirii, rugîndu-te, Chalkas,*

*Că nimeni, atîta cît viu sînt pe lume,
Nu s-o atînge de tine pe năvile-adînci,
Din toți grecii nime, nici chiar Agamemnon,
Care se zice că este acum cel dintîi din oștire».*

Și atunci îi răspunde proorocul, așa cum se răspunde unui cavaler:

*„Nu-i vorba nici de daruri, nici de vreo hecatombă,
Ci numai de preotul care a fost necinstit de-Agamemnon
Căci n-a vrut să-i deie copila în schimb pentru daruri:
De-aceea durere ni-a dat și ni-a da cel bun de săgeată
Și nu-și va opri mîinile grele-ale ciumii
Decît cînd copila cu ochii cei negri vom da-o
Fără a cere nimica în schimb și vom duce ecatombe
La Hrize: atunci îl vom face pe zeu să ne ierte“.*

Îndată după Achile se ridică însă Agamemnon, și vedeți imediat deosebirea:

*„Tu, prooroace de rele, în veci nu mi-ai spus ca să-mi placă;
Inima-ți vrea totdeauna tot rău să prezică;
Vorbă mai bună n-ai spus niciodată și nici împlinit-ai,
Și-acum între greci, profetînd, tu li spui
Că de aceea li dă zeul cel bun de săgeată durerea
Pentru că n-am vrut să primesc pentru fata
Hrizei multele daruri, căci am poftit să mi-o țin
Colo la mine acasă, căci o iubesc mai mult ca aceea
Ce-mi este nevastă, că nu-i mai prejos decît dînsa,
La trup și la fire, la suflet, la faptele sale;
Dar și așa sînt gata s-o dau înapoi, de-i mai bine.
Dar eu voiesc ca oștirea să fie mai iute scăpată de boale.
Însă gătiți pentru mine un alt dar, că nu vreau
Singur din greci să rămîn despoiat: nu se cade.
Doar ați văzut toți că se duce daru-mi aiurea“.*

Vă puteți închipui că între caracterul lui Achile, așa mîndru, sigur, și între individul care dorește să-și îmbogă-

țească haremul și chibzuiește cum ar face ca să păgubească mai puțin nu e nici o asemănare. Unul e un mare monarh, deși cam fleșcăit, pe când Achile stă veșnic cu sabia în mână, tăind în dreapta și în stînga, fără să ție sama de dreptul nimănuia.

Și de aceea s-a ivit ideea, care și-a făcut drum, că avem a face cu o „Agamemniadă“ lîngă care se găsește o „Achileadă“, care înseamnă altceva.

Aici vine întrebarea: cum s-a ajuns la o formă de s-a pus alături *Iliada* de *Odiseea*, precum s-a găsit o împăcare între spiritul lui Achile și al lui Agamemnon?

Știți că opera lui Homer, sau aceea care se numește așa, rezultă din două „recensiuni“. M-am ocupat și eu pe vremuri de lucrurile acestea, ca unul care am fost trimis pentru limba greacă în Apus și pe urmă m-am hotărît la studiile istorice, dar gîndul meu era să fac filozofia, o filozofie care m-ar fi îndemnat la critica literară; tot se simte ceva din afecțiunile mele de odinioară, atît numai că filozofia mea nu s-ar fi îmbrăcat în veșmintele impunătoare în care se prezintă una de care înainte de a rîde noi, rîd filozofii înșiși între dînșii. Între aceste „recenzii“, de care a trebuit să mă ocup pe vremuri, una ar fi fost în zilele lui Pisistrate, „tiranul“ atenian, acela care „conviegea prin elocvența lui armata“; el ar fi adunat fragmentele acestea răzlețe și ar fi făcut dintr-însele *Iliada* și *Odiseea*. Nu știu dacă această „recenzie“ este într-adevăr admisibilă, dar la Herodot este o urmă din Homer care permite oarecum datarea; prin urmare în epoca în care a trăit Herodot, Homer era cunoscut într-o anumită formă, formă pe care n-o avem noi.

Dar în a doua „recenzie“, și aici cred că pot adăoga ceva nou, căci pînă acum n-am făcut decît să rezum părerile schimbătoare care s-au succedat, este vorba de Alexandria, creația lui Alexandru-cel-Mare, și de dezvoltarea ei pe vremea Ptolomeilor care coboară dintr-însul. „Recenzia“ de pe vremea Ptolomeilor are anumite aranjări ca pentru vremea lor, în ce privește *Iliada*, dar mai ales *Odiseea*, pentru că acum orizontul geografic, prin cuceririle lui Alexandru, care au mers pînă în India și au avut răsunset aproape în

lumea întreagă, a căpătat o lărgime care se vede în *Odissea*. Dar mai este altceva: Alexandru-cel-Mare a imitat pe Achile: toate rosturile lui vin din această voită imitare a eroului, și, cînd el a pornit împotriva perșilor, a făcut-o ca un răz-bunător al Helladei, precum odinioară făcuse și comandantul feudal al cavaleriei tesaliene și, ajungînd pe țărmul asiatic, el a făcut sacrificii pentru sufletul lui Achile. În toate gesturile sale, acest macedonean de rasă amestecată, în care era ceva elenism, dar mult mai mult ilirism din văile sălbatice ale Balcanului, pentru că el este un cuceritor balcanic, și-a dat silință ca să apere ca Achile — s-a încurcat puținel însă, cînd a voit să fie Agamemnon, căci, cînd s-a așezat în Scaunul de stăpînire, în loc să reproducă forma grecească, el a trebuit să primească toate formele străvechi ale monarhiei orientale, și din această ciocnire a rezultat însăși moartea lui răpede, căci noaptea bea și petrecea ca Achile în furiile sale, iar a doua zi trebuia să se ducă să sacrifice zeilor babilonieni, cu înfățișarea cea mai senină — și oamenii mor uneori și de prefăcătorie.

Prin urmare trebuie să se admită o recenzie grecească de la care s-a inspirat Alexandru, iar, în ceea ce privește lucrul care s-a făcut la Alexandria, el era un omagiu care se aducea prin Achile lui Alexandru însuși, al cărui spirit prezida acolo. Nu este exclus ca, într-un anumit moment, cum s-a mai găsit acum încă o pseudo-evanghelie între acele fragmente de papyrus cu care se înveleau mumiile, să se găsească și alte forme pe lîngă cele găsite în ediții școlare, cu tot felul de însemnări, din cele două poeme, și atunci natural că altfel se va prezenta problema.

II

Acum vine partea din urmă, care, după tot ce s-a cetit și explicat până acum, se poate înfățișa cu scurtimea cuvenită ocupațiilor pe care le-ați sacrificat pentru ca, de hatîrul lui Homer, să veniți aici și să ascultați o conferință. *Care este motivul pentru care Homer este viu?*

Sînt, în adevăr, scriitori vii, pe care cineva nu-i cetește; dar aceasta nu-i împiedică de a fi vii, precum sînt scriitori pe care-i cetește toată lumea și care nu sînt vii. Credeți dv. că va rămîne ceva din scriitorii de romane și istorii romanțate, care se fac în două săptămîni, despre o lume de care la douăzeci de ani autorii habar nu au? Credeți dv. că peste cincizeci de ani o să ia cineva cu cel mai adînc respect cartea despre răposata doamnă „Mite“, prezentată cu numele de botez, ca să învețe ce au fost Caragiale, Eminescu și Petru Carp după opinia lui Lovinescu? Fără îndoială că aceasta nu se va întîmpla. Da, sînt oameni morți, sau me-niți unei morți apropiate, de care se ocupă multă lume, și sînt oameni vii care nu sînt cetiți în aceeași măsură.

Homer este viu. Credeți că n-am cetit de pe figurile dv. că vă făcea plăcere cînd vorbeau Achile și Agamemnon? Se vedea foarte bine că este un lucru care merge direct la țintă. Pentru ce? Care este taina veșniciei lui Homer?

Nu fiindcă în istoria literaturii grecești se află un capitol despre Homer sau fiindcă el nu poate lipsi din Istoria Universală. *Una din intențiile mele de mai înaintată bătrîneță e să reiau „Istoria Literaturilor Romanice“ în trei volume și să adaug și literaturile celelalte, și literatura cea veche, de care în toată tinerețea mea m-am ocupat*, ea fiind baza însăși a studiilor mele, care puteam să redactez latinește și grecește la optsprezece ani aproape cu aceeași ușurință ca într-o limbă modernă, căci așa se învăța în vremea mea. *Ar fi pentru mine o mare mulțămire dacă aș putea reda în vreo zece volume Istoria generală a tuturilor literaturilor*, dar pentru aceasta trebuie să găsesc un om serios, care să-mi arate de unde să iau banii și trebuie neapărat să găsesc undeva, la o societate, angajamentul formal, și atunci m-aș pune la lucru și în doi, trei ani aș adăoga ce trebuie pentru a avea acea Istorie a tuturilor literaturilor în românește; m-aș încumeta s-o fac, fiindcă n-am uitat ce am învățat pe vremuri și fiindcă am continuat să cetesc în toată viața.

Dar taina lui Homer nu stă în faptul că el se găsește în cărțile de istorie ale literaturii, sau că trebuie să treacă cineva prin Homer pentru examene. Ci Homer, prin el în-

suși, nu prin impunerea școlară sau prin supunerea față de cărțile care vorbesc de el, de multe ori așa de nepotrivit cu adevăratul lui cuprins, nu prin aceasta trăiește, ci taina trebuie căutată aiurea. În ce stă această taină? *În darul prezentării directe.*

Tot ce înfățișează reprezintă traducerea realității înseși, și merge drept către cetitori; distanța dispare: când începe *Iliada*, ca și când începe *Odiseea*, noi *ne-am mutat: realitatea a venit către noi și noi am făcut câțiva pași către dînsa*: nu mai este o carte pe care o deschidem, ci *noi sîntem acolo*. Sînt sigur că persoanele care l-au ascultat pe nenorocitul tată care plînge pe fata lui reținută de Agamemnon au avut o înduioșare ca și cum înseși ar fi asistat la această răpire. Cînd a început a vorbi Achile, unele căutături au început să fie mai vioaie, și, cînd a venit Agamemnon, un sentiment de autoritate, de demnitate monarhică puțințel obosită se putea ceti pe fețele ascultătorilor.

Acestea sînt cărți în care de la început *trăiești*.

Și Homer nu descrie peisagii: trebuie să știi ce a fost Troia, căci, de altfel, nu e treaba lui să te introducă el ca un ghid atunci cînd însuși ești la Troia, și o vezi; el nu descrie nici pe aceia cu care ai de a face.

Este o literatură modernă grozavă, pe care o întilnește cineva și la oameni de mărimea unui Balzac, care îți spune: în strada cutare este o casă cu numărul cutare și înăuntru sînt mobilele așa, și la un ceasornic bate ceasul cutare, și vine un om, căruia i se descrie nasul și ochii și buzele, și se spune că e îmbrăcat cu o haină așa: lipsește numai să se adauge, cum e obiceiul la cinematograful, de la ce magazin e cumpărată, unde sînt lucrurile cele mai bune și mai ieftine. Dar, cînd se înfățișează toți, pentru Homer este un lucru înțeles că dumneata vei ști cine este Achile, cine este Menelau sau Agamemnon, nu fiindcă ai învățat, ci fiindcă, îndată ce deschide gura Achile, el se prezintă în fiecare cuvînt pe care-l spune. Cîtă deosebire față de osteneala pe care ne-o dăm noi grămădind de jur împrejur eroilor tot felul de cenușă pe care este de ajuns s-o sufli pentru ca să se împrăștie! Scriitorii de astăzi cîtă descripție nu ar întrebui-

înța ca să înțelegem ce este maiestatea lui Zeus, sau ce este frumusețea Afroditei, sau ce este seninătatea Herei, sau ce este armonia lui Apollo.

Homer era *un epitet*, și epitetul acesta îl repetă neconținut, cutare este *glaukōpis*, cu ochii de culoarea glaucă a Mării, cutare e cea „cu brațele albe”, Agamemnon e „stăpînitorul peste dameni”. Nu rătăcești, fiindcă de fiecare zeu sau om este legată definiția lui. Această confundare între scriitor și cetitor, realizată miraculos de la început, este una din marile virtuți ale lui Homer.

Dar mai e ceva. Toți aceștia, cînd apar, sînt prezențați, firește, așa încît să nu-i uitați niciodată. Nu sînt *îmbulziți*, ci fiecare vine cu *răgaz*. Dacă izbutiți să vă recunoașteți în figurile pe care le prezintă Anatole France în „Crinul Roșu”, vă felicit; eu însă, silit să cetesc acest autor plin de o corecțiune aranjată care dezgustă arătînd o epocă de decadență, eu, silit, zic, să intru în domeniul imaginației lui, m-am simțit cu totul copleșit; figurile veneau din toate părțile și îmi venea să-i invit: „mai încet, că, până vine unul, eu uit de celălalt”. Pe cînd în romanele lui Tolstoi, „Război și Pace” sau „Ana Karenina”, pică fiecare cînd trebuie, și pică așa încît să nu-l mai uitați niciodată, căci fiecare are un rost. Dar ce sînt aceste cărți de vizită care ni se aruncă în față? Dai o recepție și aștepți pe fiecare să vie să-și lase hainele unde trebuie, înainte ca să intre înăuntru, și deodată vine unul în numele tuturor și ia un număr de cărți de vizită pe care ți le zvîrlă în obraz; nu mai știi cine vine.

În Homer este ceva asemănător cu defilarea luptătorilor pe friza din Partenon. Deși Partenonul este mult mai nou, inspirația lui vine din lumea lui Homer, cu o însușire care cere un cuvînt grec ce nu se poate traduce nici într-o limbă: *euprepia*, ceva care nu este eleganță, ci mult mai puțin căutat, dar mai desăvîrșit, mai natural decît eleganța.

În sfîrșit mai este o însușire care, aceasta, face că Homer în cea mai mare parte este intraductibil. La Homer, ca și la Dante, și nu mai cunosc un al treilea caz, nu are a face ci-

neva nici cu graiul continuu nobil, nici cu graiul familiar; ci se creează deodată o lume în care familiaritatea poate fi sublimă și sublimul cuprinde în el familiaritatea. Gîndiți-vă, în Dante, cînd se caută comparații din zborul păsărilor, din strigătul cocorilor, sau se aduce înainte băbuța care, dimineața, se trezește în odaia ei întunecată și suflă în foc ca să aprindă lemnele. Dacă ar fi numai atît ai zice: în ce lume de materialitate josnică te strămută, și, cu toate acestea, ce frumos apare tabloul acela al bătrînicii care își aprinde singură focul, ori triumghiul zborului păsărilor călătoare! Tot așa, la Homer, oamenii îndeplinesc funcțiunile obișnuite ale vieții, dar le îndeplinesc așa cum în operele de pictură sau de sculptură, în Creta sau în Grecia, se aduc sacrificiile față de zei. Atitudinea este ieratică, și, la tot ce se întîlnește în viață, imediat ce Homer, acela pe care-l numim Homer, se atinge de amănunt, el se ridică la înălțimea acelor care în defileul sacru veneau să îndeplinească o funcțiune sacerdotală.

Lucru religios, de adîncă religiozitate, lucru uman, de umilă și nobilă umanitate, lucru de înălțare, care nu pierde din vedere pămîntul, și lucru pămîntesc cu ochii necontenit ridicați către cer, acesta este Homer.

ORIGINALITATEA LUI VIRGILIU

*Comunicare comemorativă făcută
în ședința Academiei Române
de la 24 mai 1930*

...E o bucurie să se vadă că toate națiile reverente față de senina și solida, marmoreana cultură clasică latină se unesc pentru a sărbători, fiecare după gustul și după amintirile ei, pe cîntărețul cîmpiilor și gloriilor romane, pe Virgiliu.

La noi această comemorație poate să aibă într-o măsură mai mare decît la alte popoare un caracter legat de ceea ce simțim. Căci, cu toate amestecurile, pe care nu le tăgăduim, dar sîntem nespuse de mîndri că, în ciuda lor, am păstrat în limbă ca și în gînd, în atîtea obiceiuri, făptura romană, avem făptura de țărani și de ostași romani.

Dar Virgiliu a scris înainte de toate pentru aceste două elemente ale vremii sale: plugarul și luptătorul.

Privit astfel, în legătură cu toate realitățile naționale din vremea sa și cu tot ceea ce aceste realități au putut să devie după dînsul, poetul de lângă Mantova poate să apară oarecum, după atîta ce s-a scris despre dînsul, și într-o lumină nouă.

Mi se va ierta această încercare mie care, și istoric, de curînd, al antichității romane, am poate și depărtatul titlu de a fi fost merit prezentării chiar a literaturilor aceluși timp, sarcină pe care am cutezat s-o schimb pentru alta mai largă și mai grea. Dar ea nu m-a făcut să uit lecturile latine în care mi-am format tinerețea, și mă simt de aceasta și acum.

I

Virgiliu din *Georgice* și din *Eneidă* n-a început cu figura lui definitivă. El a fost îndreptat spre

această misiune și s-a format pe încetul, supt influențe străine pentru dînsa, fără a părăsi însă notele adînc romane, popular romane ale spiritului său.

Tînărul „țăran“, aș zice mai bine, pe românește, „răzeș“, a fost întîi, cum era firesc pentru temperamentul său blînd, un cucerit de cetirile sale grecești, un inteligent copist al lui Teocrit, Bion și Moschos. De acolo Eclogele, Bucolicele lui, grecești în nume ca și în spirit.

Ele rămîn în marea operă a poetului. Dar nu pentru nomenclatura de împrumut, nu pentru moravurile de imitație, care pe noi ne dezgustă, pentru sentimentalitatea tardivă, voită, care a trebuit să înlocuiască un vechi sentiment instinctiv. Virgiliu a fost în adevăr pentru bucolicii Siciliei elenice ceea ce Delille, Gessner și Florian au fost pentru idila virgiliană, ceea ce Rousseau din „Confesiuni“ a fost pentru Fericitul Augustin. Rafinații Romei l-au putut aprecia, precum rafinații noștri după ceea ce cred ei ultima modă a Parisului aplaudă orice violență de stil modernistă.

Dar cîntărețul lui Tityrus și al lui Menalchas, păstori de capre neexistenți în sudul italian, de voinică transumanță în grupe, a vrut un lucru, pe care l-a realizat, și aceasta-i face valoarea. A vrut ceea ce la noi voia un Ienăchiță Văcărescu și un Conachi, cînd imitau în românește pe Metastasio și pe Atanasie Cristopulo: să arate că și în limba latină, care nu se încercase în dulcegăriile la sunet de fluier, se poate face ca și în limba celei mai glorioase literaturi.

II

Dar ocrotitorii, cei care înconjurau pe tînărul Octavian, biruitor acum asupra lui Antoniu și împăciuitor al ordinii romane, în cetate și afară, l-au rechemat la o datorie națională și de stat. Ei i-au pus înaintea nevoia de a reface moral o nație tulburată de discordii civile, de a da claselor de sus, rechemate la țară, și nu numai la

vilele servite de sclavi, ci la adevărata viață țărănească romană, de oameni liberi, ostași neobosiți ai cîmpului, o societate atrasă de viața plăcută a unei metropole mîncate moral de obiceiuri străine. De aici aparența așa de romană, cu toate modelele pe care desigur le-a avut, cu tot titlul grecesc pe care-l poartă, cu toată împodobirea mitologică, luată de greci, de care se servește pe alocuri, a *Georgicelor*.

Ea trăiește prin netăgăduitul spirit practic al micului moșier de pe Mincio, în luptă cu centurionii care-și făceau plătit pe pămînt străin serviciile politice.

O adevărată carte de învățătură, cu care se poate lucra, ca acelea pe care le cerea și românilor din Ardeal, în secolul al XVIII-lea, guvernul iosefin al Austriei.

Încă din dialogurile siciliene se putea simți cît de obișnuit era copilul de la țară cu înfățișarea lucrurilor de care în cei dintîi ani fusese neconținut înconjurat, „maslinul palid” (*pallens oliva*), „gingașa viorică” (*mollis viola*), „crinii înalți”, „fagii lați în ramuri” (*patula fagus*), merele cu puf, prunele ca de ceară. Aspectele generale de natură, „rîurile ce curg între văi pietroase”, cele de supt plopi și cele dintre papuri, pădurile de frasini. El simte taina sfîntă a tăcutei înserări ca și a răcoroaselor zori:

*Abia răcoroasă plecase din cer umbra de noapte,
Frigida vix coelo noctis decesserat umbra.*

A urmărit cu ochii jocul porumbeilor, a zărit turturica de pe ulm, l-a oprit șopîrla din spini și urechile au cules cîntecul strident, supt soarele înfocat, al greierilor din mărăcini:

Sole sub ardenti resonant arbusta cicadis.

A simțit plăcerea de a-și sătura setea în izvoarele clare, de a se lăsa prins de somn în pajiște:

*Quale sopor fessis in gramine, quale per aestum
Dulcis aquae saliente sitim restinguere rivo.*

Și acolo, în ciuda modelului „siracusan“ pe care vrea să-l întrecă, l-a pătruns un sentiment de care, chiar dacă scenele funebre apar pe vase adesea, clara Grecie veselă a rămas străină și pe care Roma l-a moștenit de la etruscii de proveniență asiatică, totdeauna cu gândul la cele din adâncurile pământului, superstiția, sentimentul amenințător al altei lumi, grija de a o împăca prin acte de ritual ridicule și adânc importante. Dacă dintre zeii Lațului el știe numai de Silvan, în schimb el crede — nu se *face* a crede — în sensul stejarului trăznit, al cioarei de pe copac, al cîntecelor care scoboară luna din cer, al vrăjilor care mută clăile de grîu, care rup șerpilor în două; el vorbește de vîrcolaci și de stafii. El știe ce valoare poate să aibă cenușa zvîrlită peste cap în ape.

Melodii rurale îi cîntă în urechi și se leagă în refrenuri:

Incipe magnalia mecum, mea tibia, versus,

Ducite ab urbe domum mea Carmina, ducite Daphnim.

Misiunea cea nouă o va împlini *religios* — „întîi să ne închinăm zeilor“ — apoi disciplinat ca un ostaș, care înțelege lupta și țintește la glorie — *divina gloria ruris*. În lupta cu o materie care ni se pare grea nouă, specializații, dar nu era așa nici pentru poet, nici pentru cetitorii lui, vechi gospodari ca și dînsul, el frămîntă, iarăși, *poezia continuă a realităților cunoscute*.

Aspecte de natură și aici: „sălciile sunînd din gălbuia frunză“ (*glauca sonantia fronde salicta*), furtuna care cu „imensa năvală de ape“ distruge secerișurile, plînsul de vînt al pădurilor și al țărmlui:

Nunc nemora ingenti vento, nunc litora plangunt.

Un adînc element uman se amestecă veșnic în acest poem didactic care e un manual de luptă, o carte de război. Omul care se trudește și biruie, care se bucură și agonisește. Dar și omul privit cu frățească duioșie în ocupațiile lui umile. Dante va reprezenta cu mai multă bogăție într-o lume mai

creștinește simțitoare această notă. Astfel carăle pline ce se întorc seara la ele acasă, femeia care lucrează cîntînd — *longum cantu solata labore* — fetele care noaptea lucrează la pînză, — *nocturna carpentes pensa puellae*. E bucuria întîlnirii copiilor, care se prind de gît ca să fie sărutați: *dulces pendunt circa oscula nati*. Și, alături până și jalea păsărilor care, în pădurile ce se taie, își pierd cînturile.

Și aici e loc larg pentru superstiții. Vesta, zeii *indigetes* cer îndeplinirea unor rituri arhaice, nu ca divinitățile de împrumut. Ceres pretinde să i se dea, de copii, daruri de lapte și miere; Bachus grecul se cîștigă *latinește* cu versuri de glumă cîntate supt măști, care se pun și pe copaci. Vremea se va preciza după porcii care iau în gură finul, după strigătul cucuvăii, după al corbilor, după adunarea păsărilor pe cîmp. Și, cînd va vorbi de moartea lui Cezar, poetul poporului, care a învățat de la etrusci toate spaimele, va înșira soarele înroșit, cîinii „obsceni“, păsările *importune*, vuietul Etnei, tremurul Alpilor, pădurile vorbind din adîncuri, animalele cu glas, pămîntul ce crapă, statuiele care plîng, rîuri care se opresc și rîuri care se revarsă, fîntîni pline de sînge, stafii și lupi pe drumuri, fulgere din senin și comete.

De tot pămîntul Italiei îi e drag, și el salută „marea maică a grînelor, țerna lui Saturn“, *magna parens frugum, saturnia tellus*. Va pomeni de grădinarul asiatic, din Korykos, mutat în Calabria, și de nebunele lui iubite. Dar nici alte părți ale stăpînirii romane nu-i rămîn neștiute. Va vorbi de Rinul „leneș în șerpuire“ și iată-l ajuns — nu s-a băgat de seamă îndestul — *la înseși locurile noastre*.

El știe, într-o vreme cînd abia se împrăștiase primejdia dacă, împotriva căreia voise cîndva să pornească și Cezar, de geții din țara lui Orfeu de lîngă Ebru (IV, v. 463), dar mai ales de „neamurile scitice“ lîngă „Istrul tulbure, mișcîndu-se în galbene nisipuri“ (Zăpada e acolo înaltă — recunoaștem Scitia Minoră cîntată de durerea exilatului Ovidiu —) care străbat marea înghețată. Vinul se taie cu securea. Cerbi opriți de iarnă se prind cu sîrme. Oamenii se îmbracă în cojoace și, pentru a se încălzi, barbarii beau

vin și zamă de sorbi (III, nr. 104—105). Și stepa scitică, unde „aprigul (*acer*) Gelon,” fugind în Rodope (*sic*), bea lapte de cal închegat cu sînge, face parte din cunoștințele aceluia care nu călătorise încă.

Poetul e acum un om format, și gîndul lui se înalță așa de sus, pe alocurea, ca al lui Lucrețiu. Cu putere epică prezintă el furia iubirii în natura întregă, războaiele în aer ale albinelor, zvonul lor cînd sînt bolnave, asemenea cu austrul în păduri, cu apele mării în reflux, cu vuietul de foc al Iadului. Moartea nu-l sperie; numai omul se duce; neamul, casa, rămîn:

*At genus immortale manet, multosque per annos
Stat fortuna domus et avi numerantur avorum.*

Și, privind meșteșugul albinelor, el nu-l atribuie instinc-tului bietelor gîze, ci puterii divine care însuflețește și conduce toată lumea, căci „Dumnezeu merge prin toate pămînturile și țărmurile de mare și în adîncul lor; de aici vin vite, turme, oameni, orice fel de fiare”; de aici vine viața și se duce acolo, toată:

*Nici morții nu-i loc pe lume, ci vii zboară toate
'N al stelelor număr și se așează în ceruri.*

*Esse apibus putem divinae mentes et haustus
Aethereos dixere: Deum namque ire per omnes
Terras tractusque maris coelumque profundum.
Quemque sibi tenues nascentem arcessere vitas,
Scilicet huc reddi deinde ac resoluta referri
Omnia: nec morti esse locum, sed viva volare
Sideris in numerum atque alto succedere diu (IV, 46).*

III

Acestui om i s-a dat consiliul, greu de adus la îndeplinire, al scrierii unei Iliade latine după modelul etern al celeilalte.

Numai cît aceea nu era o operă politică; ea nu servea pe nimeni, nu însemna biruința nimănuia prin el însuși și spre însuși a lui glorie. Nici zeii nu erau părteniți; fiecare se luptă la ceasul lui pentru cauza lui, pentru că așa, din luptele zeilor între ei și ale oamenilor supt ei, se ține lumea. Troia a căzut, deci e vorba de căderea ei, dar nicăieri imaginația „patriotică”, „națională” nu creează persoane, nu inventează lupte pentru a înălța un neam.

Altfel cu Virgiliu. El are o misiune oficială, el trebuie prin poezie să ridice Roma până la înălțimea în timp și în rang a luptelor care au dat Troia ahailor, să-i puie pe romani în rînd cu ce era mai vechi, mai nobil, mai frumos în omenire.

Pentru aceasta se cerea ca el să scormonească în trecutul adevărat și în cel legendar al Romei înseși, al Italiei, să descopere acolo zei locali, eroi indigeni, să-i facă el acolo unde povestea tace. O epopee italică, latină. Dar el e și omul „tînărului” care a dat pacea lumii. Acesta e nepotul lui Cezar. Și Cezar, Iuliii lui au o istorie de casă, o legendă a ginții. Ea duce la Venus străbuna, la fiul ei Aeneas, venit, se cheamă, din Troia. Ea umilea Italia, dîndu-i-o lui învinsă, ea înstrăina pe romani de originea lor adevărată, aducîndu-i pe vasele eroului fiu de zeiță. Ce are a face: Octavian a ordonat.

Iată-l pe poet la lucru pentru epopeea la al cărei cînt al doisprezecelea l-a oprit moartea, căci desigur trebuia să meargă mai departe decît moartea lui Turnus. *Pentru elaborarea subiectului îi trebuie o întregă operă de cercetare.*

O face întii pentru Aeneas și neamul lui, călătorind doi ani în Răsărit pentru aceasta. Culege din Iliada și, credem, și din izvoare poetice pierdute orice ar putea să susție legenda de care August are nevoie. Un șir de eroi se ridică în picioare, un haos de întîmplări îi prind în mrejele hazardului călătoriilor și luptelor. Prin Cartaginea Didonei se ajungea la truda grea și marea jertfă de sine a cuceririi pămînturilor ausonice.

O face pe urmă pentru a iscodi acel ceva italic de care simte nevoia nu numai pentru a prezenta al doilea element

al glorioasei sinteze, dar și pentru a satisface patriotismul lui de italian, care nu poate ceda nici ordinului oficial, nici ispitei literare a modelului. Va căuta astfel vechi nume, legende bătrâne, superstiții din acelea care-i țin așa de mult la inimă, făcînd dintr-o creație arheologică una din bazele de competenție ale poemului său.

Și, fiindcă Iliada e discuția între zei de o parte, și ciocnire între oameni de alta, el se va supune acestui îndemn, satisfăcînd desigur pornirea contemporanilor săi pentru zgomotoasele acțiuni războinice, în care acel care niciodată n-a purtat armele va fi amestecat cu informațiile căpătate, cu amintiri personale de circ, dar scăzînd astfel valoarea eroilor săi și stricînd toată frumusețea acțiunilor pornite din singura inițiativă umană prin acea intervenție a zeilor care face din ei simple instrumente ale hotărîtoarei intervenții divine.

Pe această țesătură unele lucruri vor putea să pară oarecum nouă în „Eneida“.

Întîi, în erudiția de carte.

E aici o încercare, reușită, din fericire nu prea des repetată, de a introduce în latinește calificativele care desfac dintr-o dată figura eroilor homerici ori aspectele naturii: *mare velivolum, ingens Periphas, equorum agitator Achilles, armiger Automedon, Pallas armisona...* Descrieri de locuri văzute se prezintă după vechea rețetă elenică: Leucada, Zante, Etna, Atlas. Descrieri de arme, de scuturi permit prezintarea de paranteze epice, adesea prea iungi și care distrag. „Publicul“ voia însă, ca la luptele de circ, să vadă care din atleți, vechiul grec ori tinărul, neexperimentatul roman învinge.

Lumea italică apare prin nume, cunoscute, dezgropate atunci, imaginate. *Zei:* Ianus, zeul Tibrului, Ianua Ditis, Iuno Inferna. *Nimfe:* Iuturna, Camilla, Acca, Larina, Tulla, Tarpeia. *Monștri:* Cacus. *Oameni:* Pylumnus, Tarquitus, Lucagus, Camertus, Cupencus, Latinus, Faunus, Laureus, Marica, Picus, Turnus, Ianus, Amata, Lavinia, Capys. *Locuri arhaice:* Aventinus, Ardea, Crustumeri, Agylla.

Rituri sacre: Salienii „săritori”, cari, cu coroane de foi de plop pe frunte, cîntă, Lupercii.

Obiceiurile, superstițiile sînt amestecate oriunde e cu putință. Și aici cucuvaia cîntînd pe templu anunță nenorocirea. Sînge curge din copacii fatidici. Dar mai ales spiritul, prin aceasta absolut neelenic, e superstițios. Supt pămîntul luptelor, cu mai mult meșteșug decît cunoștință prezentate, în formule marmoreene, e lumea de dedesupt, a cărei acțiune se simte neconținut. Aeneas caută acolo pe părintele mort, care-i poate da sfaturi pînă la care singura minte omenească nu ajunge.

E o întregă lume acolo, tot felul de oameni pentru tot felul de vieți, fiecare judecat în cumpăna neșovăitoarei dreptăți. Poetul e vădit impresionat, urmărit de ceea ce înfățișează. De aici reputația lui de călăuz în regiunile vage ale umbrelor care-l distinge în tot evul mediu, făcînd din el *duca e maestro* pentru Dante. Păcat numai că aici nu e un județ al celor vii, o întregă istorie romană împărțită în buni și răi, în vrednici și nevrednici, de un spirit liber, de o critică precum va fi a poetului florentin. Dar lui Virgiliu, om care ascultă și servește, așa de puțin roman deci în marele și nobilul sens, aceasta nu-i e permis. Va introduce în treacăt ceva, abia atins, din trecutul țării sale după primii regi, după eroii vechilor cîntece, Romul, Torquatus, după Scipioni și Fabii, după Caton legiuitorul, după Catilina legat de stîncă, asemenea cu Prometeu, și chinuit de furii, lupta de pe Actium, Antoniu venind din Orient cu „egipteana soție”, Marcellus mort așa de tînr, ducînd cu el cele mai mari speranțe — *manibus date lilia plenis*.

Ca scop celebrarea împăcărilor definitive, a păcii viitorului fără margini, cu arme numai pentru cei „trufași”, cu laurul iubirii pentru supuși:

Tu regere imperio populos, Romane, memento

.....

Parcere subiectis et debellare superbos.

Dincolo de Roma lumea barbară-i apare vagă, confuză. Ce-i e mai clar, din cauza ultimelor primejdii, dar mai ales din aceea că Orfeu e în fundul vremilor cu lira lui, e rasa tracică. Un rege trac ucide pe Polidor; trei traci, „din fundul Miazănoptii“, *Boreae de gente suprema*, cad de spada lui Aeneas însuși. Tracă, *Threissa*, e și Diana vânătoare. Ba chiar cocoarele Strymonului, străbătînd văzduhul și „dînd semne“:

Strymoniae dant signa grues atque aethera tranant

amintesc vestitul vers al lui Dante, inspirat probabil de aici:

...i grù cantandi il loro lai.

Este și preotul trac cu haina lungă, Ciseu tracul, calul trac pag, cu pete albe, săgețile trace. Virgiliu cunoaște geografia tracă, apa Thermodontului, a Ebrului. Știe el, lîngă Driopi, de „Agatirsii tatuați, *picti Agathyrsi* (IV, v. 461), de „cîmpiile Geților“, *getica arva* (III, v. 18). E vorba de războiul ce ar fi să li se facă:

Sive Getis inferre manu lacrimabile bellum (VII, v. 604).

Gelonii sînt „segetătorii“ *sagittiferi*, dar dacii, înșiși dacii, al căror nume e dat cu aspirația interesantă, *Dahae*, pentru *Davae* de la *dava*, *Daia* (care nu e desigur o schimbare din Odaia), sînt „nestăpîniții“, *indomiti* (VIII, v. 725, 728).

IV

Dar, dacă toate acestea s-ar duce, dacă lumea ar pierde gustul încăierărilor în care stă „om lîngă om, picior pe picior“, a fronturilor cu „scuturile încremenite în mîini“, sau n-ar avea interes să știe în cîte feluri deosebite se poate străpunge și fărămița aproapele, ar rămînea din Virgiliu două părți nemuritoare.

Una — ca și la Dante, și la Petrarca — apropierea cu tot ce dă natura, simțul unității lucrurilor manifestat în comparație și descriere, care desigur nu aparține lumii lui Homer inițiatorul. Prietena lună tăcută, *per amica silentia lunae*, „nesigura lună“, cu *lux maligna*, Marea tremurînd la vîntul lin supt raza ei albă:

*Aspirant aurae in noctem, nec candida cursus
Luna negat: splendet tremula sub lumine pontus*

aripile negre ale nopții înconjurînd, acoperînd lumea:

*Nox ruit et fuscis tellurem amplectitur alis,
fața Mării roșie de soare: rubescebat radiis mare.*

Dar ceea ce știe și redă el mai bine, în trăsături eterne; e viața cîmpului și a pădurii, uneori a Mării vecine, viața dumbrăvilor de vînătoare, cadrul „Georgicelor“, apoi apele revărsate, ursul care se prăbușește de secure; spice care se coc la soare; focul aprins de ciobani care supt ochii lor impasibili mistuie pădurea; taurul cu coarnele întinse spre omor; mistrețul în laț care scrișnînd își smulge săgețile din carne; calul care, mînat de patimă sau de sete, ciulește urechile și-și scutură coama revărsată:

*Arrectisque fremit cervicibus alte
Luxurians, luduniquè iubaè per colla, par armos*

lupul care, hămesit, adulmecă hrana, pîndînd, noaptea; ud și înghețat, staulul unde mieii zbiară supt paza mamei:

*Ac veluti pleno lupus insidiator ovili,
Quum fremit ad caulas, ventos perpessus et imbres
Nocte super media; tuti sub matribus agni
Belatum gerunt; ille asper et improbus ira
Saevit in absentes,*

ori fugînd, speriat de fapta-i, cînd a mîncat juncanul cel mare și a ucis pe păstor; șarpele ieșit la soare, ori tăiat în două; păsările ciripînd sub strașină:

Matutinus volucrum sub culmine cantus

rîndunica rătăcită prin porticele casei bogatului; șoimul rupînd porumbul ori luptînd cu șarpele; lebedele albe în stol după hrană; albinele în „cetățile de ceară“ ori pe crini — *strepit omnis murmure campus*; „neagra ceată a furnicilor pe cîmp“, *it nigrum campis agmen*.

Până și floarea tăiată de fierul plugului ori încovoiată de bătaia ploii îl mișcă:

*Purpureus veluti quum flos succisus aratro
Languescit moriens lassove aratro papavera collo
Demisere caput, pluvia quum forte gravantur.*

Pentru el și sufletele sînt ca foi ce cad, ca păsări ce pleacă.

Desigur Virgiliu e un roman, un roman de virtute: el crede că lumea nu e, cum o socoate mărețul Lucrețiu, o alcătuire materială, ci un *spiritus movens*, că „mintea frămîntă materia“:

Mens agitat molem et magno se corpore miscet,

că după purificarea necesară sufletele vor trece apa Lethei către eterna liniște. Morala lui e, în ciuda vremii care ne pîndește cu ceasul neînălăturabil, al morții, „a întinde faima prin fapte“, „act al virtuții“:

*Stat sua cuique dies; breve et irremparabile tempus
Omnibus est vitae, sed famam extendere factis
Hoc virtutis opus.*

Dar în fond el e un sentimental, cel dintîi sentimental, părintele tuturor romanticilor care vor veni. Prin el sufletul omenesc cutează nu numai a simți, dar a spune că simte, a se mîndri de aceea că poate simți. Aeneas poate, ce e drept, să ucidă, răzbunător, pe cine se roagă, să trimeată în moarte pe frate după frate. Dar odată lîngă el a fost marea iubire a Didonei, prima „amoroasă“, până la smulgerea vieții părăsite. Ea a iubit adînc pe Sicheu, dar vă-

duva tânără se leagă de nobilul străin cu o simțire pe care n-au cunoscut-o grecii, o *mollis flamma*, care a înrîurit sentimentalitatea vremurilor. Roșie de pudoare, ea se va mărturisi prietenos, precum, aprinsă la față, Lavinia va vorbi de nunta ei. Peștera care-i cuprinde pe amîndoi îi ascunde împlinirea pasiunii: „nimfele urlă supt culme“:

Summoque ulularunt sub vertice nymphae.

Cînd el vrea să plece — și ea nu-l va revedea decît în adîncurile pămîntului, și moarta, tăcută, se va refugia lîngă întiiul soț, soția de o clipă ar dori măcar mîngîierea unui copil asemenea cu tatăl, *parvulus Aeneas*.

Iubirea de frate, iubirea de tată — Aeneas neputînd suferi lacrămile părintelui:

Nequeam lacrimas susferre parentis;

iubirea de mamă — rugămintea unui fiu care moare de a nu o lăsa singură:

At tu, oro, solare inopem et succurre relictæ,

iubirea de fiu — cum plînge mama lui Aeneas pe cel care trebuia să-i fie „odihna bătrînețelor“, *sera requies!* — iată moștenirea pe care Virgiliu a lăsat-o poeților.

Și nu e adevărat poet mare decît acela care crește puterea de a simți a neamului său și, prin el, a omenirii.

A cuprinde într-o singură figură reprezentativă toată epoca lui Carol-cel-Mare este imposibil. Ca să aibă cineva o impresie dreaptă a acestei epoci trebuie să pătrundă și în altă lucrare decât biografia oficială pe care am analizat-o mai sus.

Să alegem, lăsînd la o parte povestirea populară, așa de colorată în micile-i scene naive, a călugărului din St. Gall, și un alt scriitor din aceeași Curte a lui Carol-cel-Mare, și anume pe omul care, în societatea din jurul regelui franc, a meritat numele de „îndreptător al timpului său“ supt raportul cultural, pe Alcuin (735—804), căruia i s-a mai zis de contemporani — și și-a zis singur, în tendința generală de latinizare a numelor, de poetizare a lor ca în Academiile italiene din veacul al XVII-lea, Albinus.

Ca să înțelegem, de la început, de ce Alcuin are și alte puncte de vedere decât al lui Eginhard, să arătăm ce este însăși personalitatea lui omenească și cariera lui.

Alcuin nu e un franc prin naștere, ci numai unul prin adopțiune, căci originea lui era anglo-saxonă. Între dînsul și ceilalți reprezentanți ai „școlii palatului“, e o foarte mare deosebire. Eginhard este clericul franc străbătut cu desăvîrșire de pasiunile care agitau societatea lui; el are o atitudine, în lupta dintre carolingieni și merovingieni și chiar în neînțelegerile din familia lui Carol-cel-Mare. El se gîndește însă numai la dinastia cea nouă și anume la acela, în serviciul căruia, „cu amiciție“, a stat. Acest sentiment de disciplină francă, de devotament personal absolut, de onorabilă domesticitate față de rege nu-l vom întîlni de loc la clericul acesta. Prin ceea ce era însuși, prin ceea ce a izbutit să facă influența lui asupra societății contemporane, prin marele rol cultural pe care l-a jucat

este incomparabil față cu biograful lui Carol-cel-Mare. Dar, mai ales, de la început până la sfârșit el a păstrat caracterul lui de anglo-saxon.

Și aceasta chiar ne-a făcut să ne oprim asupra persoanei lui. Importanța lui Alcuin nu e atîta în scrisul lui deosebit, în felul cum reprezintă viața, ce se petrece în juru-i, ci tocmai în acest fapt: că între multele curente, venite din multe părți, care au colaborat la alcătuirea epocii noi, curentul de căpetenie supt raportul cultural n-a fost curentul franc, ci curentul anglo-saxon; aceasta nu se spune îndeajuns de aceia, care, neputîndu-se despărți de punctul de vedere modern, național, socot pe Carol ca un rege german, dînd apoi același caracter și celor din jurul său. N-ar fi existat însă epoca de cultură a lui Carol-cel-Mare fără acest hotărîtor aport care vine din lumea anglo-saxonă și al cărui caracter e național în alt sens decît al francilor.

Este adevărat, acum că Alcuin se plînge de decăderea culturii în patria sa, pentru că fuseseră vremuri cînd insulele britanice erau pline de mînaștiri producătoare de cărțurari, care în veacurile al VIII-lea și al IX-lea nu mai jucau rolul pe care-l jucaseră odinioară. El însuși a părăsit locuri care nu mai erau așa de prielnice culturii. „Dimineața”, spune el, „cînd munca mea înflorea vara, am sămănat în Britania, iar acum, cînd mi se răcește sîngele, aproape de seară, samăn în Franția”. Dar declarația aceasta de părere de rău pe care o face în ce privește decăderea ce i se părea că se produce în patria sa, nu-l împiedică — am spus-o — de a fi până la sfârșitul activității sale culturale un anglo-saxon în scrisorile lui, care formează și partea cea mai caracteristică din ce a lăsat, nimeni n-are o parte mai largă, afară de cîțiva prieteni de la Curtea lui Carol însuși, decît personalități din regatele anglo-saxone, din Northumberland, Mercia, Wessex. Are acolo o mulțime de cunoștințe, pe care nu le pierde din vedere un singur moment. Regele Offa, căruia-i spune că „i-a rămas credincios ca și neamului său”, regele Etlfred de Northumbria, regele Eadwulf, regele Cemulf de Mercia. Scrisorile lui care trec Marea pentru a ajunge acasă sînt pline de o sensibilitate duioasă care

lipsește la cealaltă. Se vede că el regretă locul de unde a plecat și consideră legăturile lui cu Carol ca o concesie pe care i-o face el, nu ca o abdicare, și nu atîta în folosul împăratului, cît, precum se va arăta, în folosul bisericii pe care crede că o poate servi mai bine în lumea francă decît acasă, consimțind a înăbuși sentimentele sale firești pentru a trăi într-un mediu care nu-i place. În lumea francă s-au întîmplat o mulțime de lucruri crude, de tragedii, care pe dînsul nu l-au atins, ori l-au atins cu totul superficial. Doar și în scrisorile lui chiar către acela pe care-l intitula „dominus rex“ și „dominus imperator“ și care în intimitatea literară-i era un bun David patriarhal, se simte totuși o notă oficială pe care n-o întîlnim în acelea pe care le trimite către anglo-saxonii lui.

Am spus că în lumea aceasta nouă s-au întîmplat o mulțime de lucruri crude. Orice se întîmplă în insula-i nativă însă găsește un adînc răsunset în sufletul lui. Aflînd că acolo s-a săvîrșit o crimă împotriva persoanei unuia dintre regi, nu într-o scrisoare, ci într-un șir de misive, el își exprimă, nu numai durerea pentru pierderea stăpînitorului prieten și indignarea față de omorîtori, ci și, pe lîngă aceasta, un sentiment de rușine față de propria lui nație.

Și vom atrage atenția încă o dată asupra faptului că oricine vrea să studieze în evul mediu dezvoltarea sentimentului față de pămînt, față de țară, a conștiinței de alipire față de o nație, de o rasă, trebuie să se adreseze înainte de toate la scrierile anglo-saxonilor: deocamdată, de la Beda, care trăiește și moare acasă, până la Alcuin, care, deși, după lunga-i petrecere la Tours, voia să fie înmormîntat la York, s-a odihnit totuși în cel de-al doilea ogor al ostenelilor sale. Și acolo, la Tours, lîngă mormîntul venerat al Sfîntului Martin, în nici o societate nu se găsea el mai bucuros decît în societatea acelor care veneau din patria lui depărtată pentru a-l vizita, și una din *Viețile* lui pomenește chiar că venirea neconținută a acestor străini, prietenia specială ce li se arată de către abate, pîrtinirea față de acești călători, provoca un sentiment de revoltă contra lui.

Chiar informația lui literară este în bună parte anglo-saxonă. Nu-i era necunoscută, fără îndoială, toată cultura clasică. Se întîlnesc în scrisul lui versuri din poezii clasicității latine și e foarte fals ceea ce spune cutare biograf tîrziu că el ar fi înlăturat din cetirea călugărilor săi pe Virgil, ca profan. Dar informația contemporană care se adaugă la această informație antică, vine de acasă: în rîndul întii de la Beda însuși.

Vom întîlni la el chiar preferințe pentru aceleași domenii ale culturii pe care le întîlnim la Beda. A scris vieți de sfinți ca acesta, s-a ocupat de ceea ce vremea contemporană considera ca știință: de gramatică, de astronomie. A arătat o deosebită tragere de inimă pentru chestia calendarului.

Gîndindu-ne, acum, la faptul că toți frunțașii franci au fost, mai mult ori mai puțin, ucenicii lui Alcuin, putem spune că epoca lui Carol-cel-Mare nu este o epocă pur francă; nu numai că nu e germană ori franceză, fiind și germană și franceză, dar nu e măcar o epocă francă în vechiul înțeles al cuvîntului. Reprezintă numai, supt raportul concepțiilor politice, dacă nu supt al avîntului războinic, cel dintîi moment din evul mediu, cînd influențe de cultură plecînd din toate teritoriile, se întîlnesc pentru a alcătui o unitate. Ea nu e astfel un punct, ci o sinteză — *cea dintîi sinteză culturală și politică de care evul mediu a fost capabil*. Ba vom zice și mai mult: e singura adevărată sinteză pe care evul mediu a putut-o produce, pentru că tot ce se întîmplă mai tîrziu în vremea Ottonilor, nu e decît un plagiat și, puținel, și o caricatură. Aceasta e și importanța cea mare a lui Carol-cel-Mare, și, cu cît îl localizează cineva, cu cît îl naționalizează, cu atît importanța lui scade și el se preface, dintr-o maiestoașă figură de la care evul mediu întreg și-a tras toate tradițiile, într-un idol local. E o împușinare și, am putea zice, și o profanare a acestei mari figuri.

Și, pentru a înțelege și mai bine aportul anglo-saxon în acest moment din istoria lumii, trebuie să ne gîndim încă la un lucru: din insulele britanice pleascră misionari, și un anume tip de misionari. Așa de mare era zelul

anglo-saxonilor ca să cîştige credincioși noi pentru biserică, încît, deoarece țara lor trecuse toată la creștinism, s-au simțit datori să-și caute aiurea un cîmp de activitate. L-au aflat dincolo și de hotarul Sfîntului franc, în lumea păgînă de la Rinul de jos. Înainte de a intra oștile france acolo, a pătruns sfîntul Bonifaciu și toată seria tovarășilor lui, care au întemeiat cea dintîi episcopie și au ajuns să culeagă de pe urma săminței aruncate o recoltă bogată. Misionarii aceștia anglo-saxoni, pe care regatul franc nu-i putea înlătura, pe care trebuia să-i primească și să-i susție, nu sînt chemați de Merovingieni, pe vremea cărora îndeplinesc opera lor de propagandă, ci ei vin de la sine și răspîndesc ideea nouă a unei astfel de misiuni creștine convertitoare și cuceritoare în mijlocul societății france. Și această idee a misiunilor creștine înarmate este unul din elementele de explicație a activității lui Carol-cel-Mare însuși.

Între Bonifaciu și Carol, de fapt, e o legătură strînsă. Cel dintîi este crucea apărută de sabie, pe cînd celălalt e sabia care trebuie să apere totdeauna crucea. În fond același lucru, deosebirea stînd numai în punctul esențial și elementul mai însemnat din cele două activități. Dar, pentru ca să se treacă de la misionarul care a fost Bonifaciu la creștinarea cu sabia în puterea autorității imperiale pe care a delegat-o biserica anume pentru acest scop, ceea ce e rolul lui Carol-cel-Mare, trebuia un termen intermediar. Ei bine, acest termen este Alcuin.

El nu e, deci, o figură de basorelief, ci, prin ceea ce în adevăr se cuprinde într-însul, un element esențial.

Și să nu se uite că acest anglo-saxon care a stat lîngă regele francilor și l-a ajutat așa de mult, de fapt și cu fapta, n-a venit direct din insula lui, ci a trecut prin Roma, că acolo l-a întîlnit Carol-cel-Mare. Este astfel o atingere de drumuri care înseamnă și o întîlnire de curențe în lumea ideilor. Alcuin fusese în Roma, precum fusese și Bonifaciu dinioară; el primise apostolatul de la Papă, un apostolat de cultură care putea strînge în același mănunchi mai multe energii barbare, și atunci Carol, care avea nevoie de cultura

aceasta ca de una din formele distinctive și ca de unul din elementele de drept ale situației sale istorice, l-a primit, nu cum s-ar primi astăzi un element cultural într-o mare Capitală din Occident, ci ca pe un personaj reprezentativ, ca pe un element de legătură, ca pe un auxiliar real și practic.

Căci, prin originea și viața lui exterioară, Alcuin reprezintă: de o parte caracterul anglo-saxon, de energie războinică strămutată în domeniul religios, toată tradiția marilor misionari care aduseseră mii și mii de barbari la credința creștină, dar și în același timp, ca și Bonifaciu, elementul de devoțiune față de biserica romană și misiunea apostolică pe care aceasta o putea încredința noilor convertitori.

În chibzuința lui Alcuin, Carol nu venea deci în rândul întii, ci în al treilea, ca element subsidiar, ca element necesar pentru ca o anume operă să se îndeplinească. Lucrul de căpetenie este la dînsul, în sufletul lui, legătura cu lumea de unde a pornit și, al doilea, credința față de biserica romană. Este un pasaj foarte interesant din scrisorile lui Alcuin care lămurește foarte bine aceasta. Sînt, spune el, trei autorități pe lume: una este autoritatea Papei, „apostolica sublimitas”; el e succesorul Apostolului, el are dreptul de a conduce lumea, el hotărăște, nu numai ortodoxia credinței, dar și ortodoxia vieții politice. Prin urmare orice legitimitate, în orice domeniu, nu poate să plece decît de la dînsul, pentru că originea oricărei legitimități este Sf. Petru, care a primit autoritatea lui de la Hristos și el singur, are, deci, dreptul să comande, prin urmașii săi. A doua este: „imperialis signitas”, la care se adaugă o „putere seculară”, a „Romei a doua”.

Dar aceasta nu trebuia căutată la Curtea regelui franc, ci tot la Roma. Oricine ar fi în Roma, acela are dreptul să exercite „această demnitate imperială”; el va fi „gubernatorul (gubernator) aceluia imperiu”.

Iar cel de al treilea termen de legitimitate și autoritate e „regalis dignitas”, și el singur se întilnește la franci: Dumnezeu a făcut pe cineva, în această calitate, „cîrmuitor

al poporului creștin“: „rector populi christiani“. Astfel la Roma sînt două puteri, cele vechi și cele mari, iar la regele franc, în ajunul chiar al încoronării sale, numai o a treia, nouă și inferioară.

Cu astfel de idei a venit Alcuin la Curtea lui Carol, și el n-a trecut cîtuși de puțin de la părerile lui cele vechi la păreri noi prin familiaritatea, așa de onoratoare pentru dînsul, a regelui, ci, dimpotrivă, a strecurat el în mintea acestuia o mulțime de elemente pe care altfel nu le-ar fi avut. Nu el a primit ordine de la rege și împărat, ci regele, împăratul a primit, pe lîngă vechiul său fond germanic, elemente pe care personalitatea, subtilă supt raportul inspirației, a lui Alcuin le aducea cu sine.

Dar scrisorile lui servesc să ni se arate și ce transformări s-au produs după primirea coroanei împărătești în însăși noțiunea autorității supreme întrupată în Carol cel Mare.

Alcuin nu era un adevărat și simplu călugăr. Era, ca și atîția; învățători de la Curte, diacon, deși locuia într-o mînăstire și a condus mînăstiri, deși se întrupează, desigur, în el spiritul monastic în opoziție cu spiritul episcopal, deși a luptat de atîtea ori, la Tours, cu episcopii, care, cu dijme și alte mijloace fiscale, supărau pe supușii de pe moșii. Va spune că „tot ce se produce în lume e fără folos“, dar viața lui întregă desminte acest element împrumutat operelor creștine anterioare.

A fost omul rasei sale: numai muncă și credință, numai sforțare de la un capăt la altul al vieții. În ea, în larga răspîndire a culturii își afla și răsplata, decît care alta nu-i trebuia: „Înaintarea ucenicilor mei îmi este răsplată înaintea lui Dumnezeu“, „*Discipolorum meorum profectus merces est mihi apud Deum*“.

Desigur una din cele mai frumoase fraze pe care le-a spus vreodată un om, care, fără să aibă o catedră, cu toate acestea era mult mai învățător decît atîția care, în condițiile mult mai bune ale timpului nostru, sînt poate sufletește mai puțin învățatori decît dînsul. Și am adăuga: Fericit orice învățător din orice timp, care și-ar putea scrie la bătrîne-

țele sale cuvintele acestea deasupra casei de adăpost a ostenelilor!

Deci Alcuin nu este un abdicant, un dezertor, din credință și devotament față de Dumnezeu, al datoriei sale din lume, cum nici nu se putea să fie un spirit așa de viu într-o societate care vuia întreagă de zgomotul armelor, care cerea din răspuțeri crearea, fie și din mijlocul ruinelor, a unei lumi noi. Nu trebuie să-l înțelegem numai supt raportul de învățător de gramatică, de astronomie, ci în rolul său de „rector“ al societății întregi în care a trăit.

Și de aceea lui îi cerem mai ales sensul noii împărății pe care, nu numai că o dorise, dar o făcuse să se coboare ca idee politică în mintea prietenului său, regalul David.

Pentru dînsul Carol-cel-Mare este supt raportul politic numai conducătorul creștinilor. Nici nu există la el un popor franc, „populus franci“, ci numai acel „populus christianus“, unul singur, avînd un singur Domn în cer și cerînd o singură căpetenie pe pămînt: Poporul acesta creștin este supus de drept, în întregimea sa, lui Carol, afară de o singură excepție, evidentă, din scrisul lui: insulele britanice, unde pentru iubiții lui regi de acasă crează un compartiment politic special, al prietenilor împăratului, ajutați și cu bani, pentru ca, în schimb, să li se ceară anume lucruri în folosul regatului franc. Aceștia stau puțin la o parte; ceilalți toți sînt un singur popor, asupra căruia se întinde autoritatea singură a regelui, binecuvîntată pentru creștinătate de urmașul Sfîntului Petru.

În anume scrisori Carol e intitulat într-un fel, într-altul în alt fel, ceea ce pentru un protocolist, pentru un om politic, pentru comensalul unui rege este neadmisibil. Dacă era un om care trebuia să știe ce titlu i se cuvine lui Carol-cel-Mare — „rege al Italiei și Longobardiei“, rege al francilor și longobarzilor, era, fără îndoială, acela care în colțul lui de viață rustică de lîngă Tours păstra legături necontenite cu împăratul. Și cu toate acestea, titulatura variaza de la o scrisoare la alta.

Aceasta nu înseamnă, firește, lipsă de informație, ci altceva: necunoștință exactă a rostului pe care-l va avea noul

imperiu în lumea reală contemporană, care, la urma urmei, fi era lui Alcuin indiferentă. Nu supt raportul teritoriilor pe care le posedă, ori al legimității care se întrupează într-însul, ci supt acela simplu de instrument al bisericii Carol există pentru Alcuin, misionarul și reprezentantul ideilor romane, în sens papal, în mijlocul societății france.

Și aceasta explică de ce Alcuin se împacă, precum se împăcaseră și alții din cler, cu existența societății civile, cu organele de administrație ale acestei societăți, cu deosebitele ranguri ale ei, cu asprimea anumitor măsuri care trebuie neapărat să se ia pentru ca societatea să dureze și să se asigure, cu elementele de nedreptate chiar care se amestecă, firește, în orice faptă omenească. Biserica trăise până acum în afară de societatea civilă; acum ea recunoaște, cel puțin alături de dînsa, existența acestei societăți care poartă război, judecă procese, pronunță sentințe și condamnări și face adesea cu totul altceva decît ce zice Evanghelia.

Sînt în această privință pasaje foarte caracteristice în scrisul lui Alcuin.

„Vechii Saxoni“, scrie el, „și toate popoarele, după stăruința regelui Carol, care îndeamnă pe unii cu răsplătiri, pe alții cu amenințări, s-au întors la religia creștină. Anul trecut, același rege a năvălit cu oaste asupra slavilor, cărora noi le zicem Venzi, și i-a supus stăpînirii Crucii. Însă acum au venit cu flota în Italia și, învinși de ducii acestui rege, au fugit la corăbii; 4 000 au murit și mii au fost prinși. De asemenea avarii, cărora le zicem huni, au pornit asupra Italiei; dar i-a biruit și i-a creștinat, și s-a întors acasă. Au năvălit și asupra bulgarilor, dar au fost învinși și împrăștiați de oastea creștină. De asemenea și ducii și tribunii regelui prea-creștin au luat mare parte din stăpînirea sara-cinilor, aproape 300 mile de lung, dar, vai, ce durere, că aceiași blestemați saracini (care se mai zic și agareni) stăpînesc în toată Africa și în Asia pentru cea mai mare parte.“

Acest buletin de victorie pe toate cîmpurile de luptă sună foarte curios cînd pornește de la un cleric, de la un om care reprezintă pe Dumnezeuul blîndeței, pe acela care voiește

„pacea și buna voire” între toți. Deci urmașul lui Paulin și Ieronim, vechilul sfântului Martin, acela în care se întrupează moștenirea sfântului Columban, a apostolilor și învățătorilor mari din insulele britanice, ar fi setos de farmecele puterii, în familiaritatea unui rege mare, și ar fi părăsit vechiul punct de vedere bisericesc. De loc. Dacă războaiele lui Carol-cel-Mare ar fi fost consacrate numai cauzei france sau numai ambiției individuale a regelui, o astfel de înțelegere între dînsul și Alcuin ar fi fost imposibilă. Iar, dacă înțelegerea se întîmplă, aceasta sedatorește faptului că toate războaiele lui Carol sînt puse, orice ar fi crezut regele însuși, cu sufletul său germanic, în serviciul acelei mentalități speciale pe care Alcuin o reprezintă. El nu urmărea triumful lui Carol, nu-l încînta întinderea regatului franc sau gloria regelui pe care-l servea, după convingere și datorie, ci el cînta numai triumful bisericii sale. E bucuros doar că s-a găsit un rege care consacră toată activitatea și toate puterile lui pentru acest scop.

Cît privește pe Carol însuși, ca să înțelegem ce se petrecea în psihologia lui, reclamată de un atotputernic instinct, de o parte, și de un ideal, asimilat, de alta, să facem o comparație istorică.

În veacul al XVIII-lea, cum se știe, două puteri se găseau față în față: regalitatea absolută și propaganda filozofică. Regii absoluți înțelegeau să administreze pentru folosul lor și al Curții lor, să se poarte pentru gloria lor, pentru întinderea teritoriului lor; propaganda lui Voltaire, Montesquieu, Rousseau crea o altă atmosferă. Ea cerea ca poporul să fie guvernat de rege, dar nu pentru rege, ci regele să se sacrifice pentru a guverna poporul potrivit cu interesele acestuia sau cu un interes cultural care se întindea asupra tuturor popoarelor. Ce s-a întîmplat? N-a fost un rege în societatea contemporană care să nu încerce a primi în el anume elemente din filozofia timpului. Și, neconținut simulînd această acceptare a ideilor filozofice ale epocii sale, fiecare rege ajungea să le aibă într-adevăr în sufletul lui.

Ceea ce nu excludea ca elementele vechei regalități absolute să trăiască alături cu elementele superioare, de împrumut.

Ei bine, și la Carol-cel-Mare se petrece, în amestecul elementelor germane cu elementele creștine, ceea ce se va petrece la un Iosif al II-lea, la un Ludovic al XV-lea chiar, în societatea secolului al XVIII-lea. Cine putea să despartă aceste elemente? Nici ei înșiși. Cu toate acestea filozofii aveau neconținut ochii opriți asupra convertiților recenți, ca să vadă dacă nu se agită încă spiritul vechi. Și critica nu s-a oprit decât în vremea Revoluției, pe care ei au pregătit-o.

Tot așa e și cu Alcuin.

Criticînd nedesăvîrșirea vieții politice contemporane, el dă pasaje minunate din punct de vedere creștin și uman în scrisorile sale. În luptele cu saxonii el vede ce se tirăște după steagurile regelui și împăratului: sila, pofta de stoarcere a dijmei. Cei mai buni, cei mai viteji, cei mai credincioși s-au dus; botezații voștri, strigă el, sînt elementele cele mai rele. Și mai departe: „Fiți predicatori și nu prădători“, în părțile acelea. Ori: mai mult cu propaganda și convingerea și mai puțin cu dijma. Și sînt pasaje pe care orice filozof din secolul al XVIII-lea le-ar fi iscălit: „Cum se poate sili omul a crede ce nu crede? Poate fi mînat din urmă la botez, nu la credință!“ „Fără credință, ce folosește botezul!“

Niciodată din înconjurimea lui Carol-cel-Mare nu s-a pronunțat o mai aspră condamnare asupra părții rele, de silnicie lacomă, din opera lui.

Și faptul acesta: critica neobosită ce urmărește pe oricine se duce în lumea saxonă și-i fixează responsabilitatea păstrează până la sfîrșit pe Alcuin mai presus decât opera pe care a provocat-o; el îi conservă figura de idealist intransigent, reprezentînd cu energia lui anglo-saxonă concepția de dominație creștină, culturală, latină asupra lumii întregi și de tutelă exercitată asupra instinctelor barbare, abia puțin rafinate la suprafață ale regelui germanic și legiunii de ostași și dregători care-l întovărășeau.

I

Esteticienii au criteriile lor după care judecă operele literare. Acei cari urmăresc ideile le caută în domeniul literaturii ca și în manifestările practice ale lor, care sînt faptele omenești. Istoricului, ca și oricui, pentru orice scop, e deprins a considera orice aspect al vieții omenești, individuale și sociale, în legătură cu întregul complex de situații din care s-a desfășurat și cu sistemul general al unei epoci, îi e îngăduit să caute aceste raporturi care pot fi utile cercetătorilor în alte domenii, fiindcă astfel se înlătură confuzii, se precizează realități, se readuce la întreg prin sinteză ceea ce pentru studiile lor analitice au desfășurat specialiștii.

Nu e o profanare a marjii figuri de umanitate complexă a lui Dante, în care ne recunoaștem așa de mult peste trecere de șase veacuri, pentru că un anume fond general reprezintă eternitatea la care generațiile omenești ce se urmează nu pot să ajungă altfel, dacă vom încerca a stabili — cutezătoare tentativă după imensitatea lucrărilor de interpretare și de exegeză asupra creatorului sufletului italian — întrucît poetul vizionar al „Divinei Comedii“ a plecat din mediul epocii sale s-a, inspirat de dînsul, mai mult: l-a încorporat în sine, singurul mijloc, pentru orice vreme, de a-l și întrece.

A fost însă un timp cînd o astfel de tentativă ar fi părut sau o zădărniciu sau o impietate. Apariția la 1826 a lucrării critice prin care (*Veltro allegorico di Dante Aligheri*) Carlo Troaja încerca să dovedească realitatea operei lui Dante a trezit contraziceri violente. Numai încetul cu încetul s-a ajuns la umanizarea celui care se înfățișase ca un deschizător de ceruri prin mijloacele de intuiție miraculoasă ale poeziei, și mai ales a început a se înțelege că mijlocul cel

mai bun, nu numai de a-l pricepe, dar și de a-l glorifica este acela de a-l restitui vremii sale, nației sale, patriei și cetății sale chiar. Dacă puteri supranaturale au așezat pe om între alți oameni este pentru că din mijlocul lor să se înalțe din nou către infinitatea și veșnicia lor.

S-a observat, cu dreptate, că „publicarea” operei ar fi produs o mișcare generală contra agresivului poet, întocmai cum cronicarii noștri nu cutezau a-și răspîndi scrierile lor pline de critici.

S-a citit oare *Divina Commedia* sau *Commedia*, cum i s-a zis la început, în Ravenna exilului, la curțile vechilor găzduitori ai tragicului pribeag, în Florența însăși, fulgerată de blăstăme care-l dureau pe dînsul cînd le arunca asupra alor săi?

Evul mediu n-avea mijloacele noastre de a influența un public și ceea ce înțelegem noi prin acest nume chiar nu exista. A voit el însuși, Dante, ca osîndele lui teribile, rostite prin gura județului celui de pe urmă, să fie știute? A căutat el în această privință a-și pedepsi dușmanii? A înțeles el ca o polemică versurile a căror factură strînge ideea, priveliștea, sentimentul cum n-a mai făcut-o niciodată și nicăiri o armătură poetică? Ne îndoim, cu toate afirmațiile contrare ale unor scriitori moderni care n-au ca dovadă nici un text contemporan decît laudele lui Giovanni Villani cronicarul.

Comentatorii n-au lipsit însă îndată ce opera a pătruns. Dar Villani însuși declarase că pentru priceperea operei plină de „argumente filozofice și astrologice” se cere „sotile intelletto”. La începutul veacului al XIV-lea însă sensul pentru naturaleta și sinceritatea poeziei, pentru valoarea ei în legătură cu acela din sufletul căruia s-a desfăcut, pentru însemnătatea ca și chiar pentru dreptul la o viață caracterizată individual a acelui suflet însuși, nu exista. Ce a plăcut la Dante a fost măreața arhitectură a construcției, a fost larga cuprindere a pămîntului și a cercurilor cerești și infernale în cînturile sale. A fost amestecul de divinitate în toate rosturile vremii și ale vrerilor trecute. A fost mai ales sensul simbolic care i s-a atribuit și care per-

mite tuturor ingenioșilor să-și încerce cheile prin care se putea străbate în sanctuariul ascuns al supremului mister. Între alegorii mai vechi după modelul lăsat de Boethiu și între ceea ce pretutindeni, în ale sale „Visuri” (*Somnia, Songes*), a dat acest veac al XIV-lea chiar, *Divina Commedia*, li se părea tâlcuitorilor că vine de se așază de la sine.

Înainte de a fi ajuns deci la cetitorii obișnuiți, opera a devenit prada catedrelor, care apoi n-au mai părăsit nicio dată acest câmp de infinite excursii ingenioase. Filozofii au pretins să arăte ce trebuie să fie de fapt în dosul vălului de strălucitoare poezie. Sumbrul florentin era pentru dînșii puțintel din ce fusese, pentru el chiar, Virgiliu, supus de evul mediu aceleiași metamorfoze și devenit, potrivit cu aspirațiile mistice și deprinderile de spirit superstițioase ale timpului, un călăuz ascuns în văluri de-a lungul durerilor Infernului, așteptărilor Purgatoriului și fericirilor supreme, imutabile ale Paradisului.

Cu toată cererea florentinilor de la 1430 ca să se îngăduie întoarcerea acasă a rămășițelor gloriosului cetățean, omul în resorturile vieții sale era cu totul uitat, iar epoca n-avea dorința de a se cunoaște pe sine, pe care, după atâtea schimbări, de peste jumătate de mileniu, o avem noi față de dînsa. Și ea nu putea să prevadă toată acea dezvoltare a spiritului italian, a formelor create neconținut de dînsul, în a lui înaintare, pe care noi le știm că pleacă în așa de largă parte de la strigătul de război pe care-l scotea în deznădejdea singurătății sale semețul exilat florentin. Singur faptul că pentru lămurirea tainelor acestei poezii cu străluciri ascunse era chemat, în 1373, Baccaccio, care în nuvelele sale, aducea cu sine bagajul pedant al erudiției latine contemporane, dacă nu și vreo competență filozofică și teologică, arată cum era înțeles acela care lăsase de fapt urmașilor monumentul strălucit al unei mîndre și atotstăpînitoare pasiuni.

Veacul al XV-lea, cu toată biografia lui Lionardo Bruni, a privit doar ca un precursor pe acela care nu cunoștea toate finețele graiului latin înviat. Cu mintea stăpînită de o iluzie ușuratică a antichității, veacul al XV-lea a găsit cuvinte grele pentru acest aspru geniu profund religios în orice rînd pe

care ni l-a lăsat, și Varchi a căutat în el și arme contra Papilor, iar de aici războiul între filologi, de la 1570 la 1616, a trezit un întreg tratat contra „imperfecției poemului“ lui Dante. Veacul al XVII-lea credea că a găsit un alt stil italian, mult mai departe decît vechile formule toscane sobre și naive, și, pentru Vico, Dante apare numai ca o încarnație a spiritului profetic. În veacul al XVIII-lea — cînd iezuiții ironici îl iau în batjocură, pentru a se „italianiza“, Alfieri a trebuit să studieze pe vechiul florentin ca pe clasicii lui greci și romani.

Tiraboschi, istoricul erudit al literaturii italiene, judeca „Divina Commedia“ din punctul de vedere al cerințelor unei „compuneri regulate“ și observa că Virgiliu prezentat de Dante nu e autentic în acea înfățișare, că în stil e „multă lîncezeală“, iar „unele cînturi abia pot fi suportate la ceteră“, că „versurile au adesea o asprime de nesuferit“ și „rimele nu rare ori sînt așa de forțate și de stranii, de-ți vine a rîde“, că, în genere, el „are nu puține și nu ușoare defecte, care nu vor putea fi niciodată scuzate de nici un om care n-ar fi lipsit de bun simț“, recunoscînd totuși fantazia, imaginile, energia, în luptă, duișia și „sublimitatea“ de stil: de altfel Dante era scuzabil prin vremea în care trăise. Cîteva decenii mai tîrziu, istoricul francez al literaturii italiene, Ginguené, va avea un simț mai ales despre frumusețile descriptive ca și despre farmecul de stil al marelui florentin.

Cu adevărat o „varia fortuna“ cum spune Carducci în cercetarea amănunțită a acestor vicisitudini, care nu se pot compara nici cu acelea, totuși așa de interesante, dar numai în domeniul gustului literar, ale lui Shakespeare.

Pe cînd Pelli reînnoia studiile asupra lui Dante, care rămînea învățătorul lui Monti și al lui Foscolo, romantismul german, în căutarea unui strămoș, îl descoperea pe dînsul, aproape necunoscut lui Goethe, și supus criticii unui Merian, în *Analele Academiei* din Berlin pe 1784, și se bucura că-l poate proclama genial precursor al noii literaturi protivnice legilor fixate de clasicismul francez¹. Pe la 1830—40 el ajungea unul din idoli literaturii revoluționare franceze.

¹ Schelling îi consacră „considerații filozofice“.

Și totodată în noua Italie, care se trezea la idealul necesității imperioase a unității sale, Dante se făcu mai mult decît un învățător de grai bun, decît un inițiator în fantezia evului mediu, decît un izvor de cuvinte și întorsături rare și creatorul unui pitoresc inedit pînă la dînsul; în el, care totuși, în ciuda largii definiții a patriei italiene, se simțea între hotarele unei Italii mai reduse și era gata să sacrifice, cum vom vedea, cetatea nașterii și pătimirilor sale în prada unor mai mari puteri răzbuțătoare, se vedea prevestirea culturală, la acest sfîrșit de ev mediu, a concentrării politice pe care epoca modernă era datoare a o săvîrși.

II

De fapt Dante n-ar fi prevăzut, el care ținea la toate legile cugetării și formei din epoca sa, smulgînd răsunete rare materialelor uscate de atîtea generații, că va veni o vreme cînd revolta va fi un merit și răsturnarea o creațiune. Și nici un scop politic superior epocii sale nu-l influența atunci cînd chema înaintea puterilor cerești istoria universală ori măcar viața timpurilor sale pentru a-și da samă în persoana șefilor ei de binele și răul pe care l-a săvîrșit.

E un fiu adevărat, plin de convingere și de patimă, supus tuturor orbirilor și capabil de toate greșelile, rob al tuturor tiraniilor și influențat de toate prejudecățile, îngrozit de toate superstițiile, ispitit și măgulit de toate iluziile, al timpurilor sale. Cînd, după lucrări anterioare în care discută chestiuni de cultură și de politică, după tipicul „științei” contemporane, în limba latină sau în acea „vulgară” din care a știut face un așa de admirabil instrument de expresie, el întreprinde opera de supreme speranțe a poemului său, el nu caută a înflori expunerea unor teorii cu incidente din viața contemporană, ori cu scene luate din frumusețea naturii înconjurătoare, din patriarhalismul vieții populare. Îndrăznesc a zice chiar mai mult: icoana Beatricei, pentru a cărei definire, istorică sau simbolică, s-a cheltuit atîta

ingeniozitate, nu e niciodată centrul, ci ea vine să se adauge, numai, de la sine, la o expunere poetică pornind de la alt izvor și urmărind altă țintă.

El e un luptător care și-a pus tot sufletul în apărarea cauzei sale și pe care nimic nu-l poate despărți de steagul ales de dînsul. Această cauză de partid e pentru dînsul mai presus de orice. Florența însăși n-o vede decît supt speța acestei vrăjmășii de la o ceată la alta; căzută în puterea adversarilor, cari sînt pentru dînsul niște dușmani cumpliți, vrednici de o nesfirșită și neiertătoare ură, el va avea pentru dînsa aceleași sentimente aprige ca și pentru dînșii. Preferă să ia lumea-n piept și mai departe, fugar nenorocit, care a simțit — și de-aceea a spus-o în versuri neuitate — amărăciunea pînii de pomană și greutatea suirii „scărilor străine” decît să se răscumpere, să se roage, să-și recunoască înfrîngerea, greșeala, să capituleze.

Acela spre care deunăzi iredenții din Trentino se uitau ca spre întruparea însăși a ideii italiene n-a ieșit, cum nu putea să iasă, din cadrul cugetării politice a vremii sale. E între Papă și Împărat, cetatea lui neavînd — Venetia singură face în acest timp o excepție — neavînd zic, un loc deosebit în cugetarea-i. Amîndouă puterile sînt totuși de mult zguduite, autoritatea lor e supusă contestațiilor violente și competițiilor uneori fericite; coroana pontificală nu e mai sigură pe capul bieților bătrîni impuși de partidul francez al Angevinilor din Neapole decît coroana Cezarilor pe capul regelui germanic, care nu mai e decît un biet senior de la Rinul-de-Sus, ca Rudolf de Habsburg, de la Rinul-de-Jos, ca Henric de Luxemburg. Evul mediu lichidează: el o simte, dar nu vrea să creadă. Nu se hotărăște la o asemenea credință pentru că dincolo de acești stîlpi necesari ai întregii societăți medievale, care e „Biserica lui Hristos”, nu mai vede, nu mai zărește nimic. Și între cei doi preferă pe împărat: îl preferă pentru amintirile îndelungate ale amestecului lui în Italia, dar îl preferă și pentru că, în aceste zori, care se vor trăgăna îndelung, nelămurite, ale Renașterii, el găsește în lecturile sale clasice, la fiecare pas, necesitatea Cesarului făcător de dreptate, garant de pace,

regizor ascultat al întregii comedii politice. Nu va sta pe gânduri să-l cheme contra Florenței, să-l ațîțe contra ei, să regrete că moartea înainte de vreme a salvatorului l-a împiedicat de a duce până la capăt opera lui pedepsitoare.

Asemenea pasiuni, care nu revoltă decît pe cineva din timpurile noastre, cu alt simț al datoriei locale și al demnității naționale, era tot ce putea fi mai natural atunci. Cetatea nu exista decît în funcție de cele două mari forțe diriguitoare, de cele două simboluri supreme ale întregii lumi medievale. Dar Roma era, după concepția curentă pe la 1300, la originea Statului cetățenesc florentin, cu dînsa se mîndreau toți, și drepturi asupra acestei frînturi romane le avea acela care se intitula: „Rex Romanorum”, purtînd coroana Cezarilor pe frunte. Nu era un străin acel ultramontan adus în văile luminate de soare ale Italiei pentru altceva decît pentru o faptă de cucerire și subjugare: pentru a exercita funcțiunile lui de judecător în ultima și decisivă instanță.

III

Și până la Dante fuseseră nedreptățiți care apelaseră la acest izvor al răsplătirilor cuvenite. Și până la dînsul, cu, sau fără această ultimă silință către sentința fără greș, se luptaseră italienii, cetate cu cetate, cartier cu cartier, casă cu casă, și, pe de altă parte, în grupe politice, partid cu partid. Dar, înainte, aceste sentimente, așa de puternice în realitate, nu se mărturiseau în scris. Și acest scris, proză sau versuri, rămînea molflu, uniform, șters, fără interes și fără noutate. Uitați-vă la cronici, din care atîta timp nu se desface un țipăt de durere, o protestare, un avînt răzbunător. Dino Compagni, așa cum îl avem măcar, produce, ca și viața lui Cola di Rienzo, ceva mai nouă, impresia unui fabricat mai tîrziu. Villani e nesigur, șovăielnic în judecăți, prudent în expresii, ferindu-se de necuviința unor manifestații de partid prea netede. Povestirea istorică, deci, cronica n-avea această notă. Ca și atîtea altele

în dezvoltarea genurilor literare, nota vie s-a desfăcut deci din poezia timpului și aceasta e meritul lui Dante.

Pentru a lăuda și pentru a critica, pentru a înălța și pentru a coborî, pentru a face din unii locuitori ai cerului senin, din alții întemnițați, vrednici de suferinți nesfârșite, ai adâncurilor infernale, pentru a mîngîia și a biciui, pentru a „face politică“, a-și satisface prin ea rancunele sale și ale partidului său, și, cu un pas mai departe, pentru a înfățișa înaintea neiertătorului tribunal cîtă lume o știa el amestecată până atunci în conducerea maselor omenești, pentru aceea s-a scris „Commedia“. În forme eterne a încremenit astfel, nu o stearpă discuție de teolog medieval, o divagație de fantastic urmăritor al lucrurilor ireale, ci o pasiune omenească sinceră, puternică, neîmpăcată, setoasă de răzbunare. Se pare că din aceasta, din sentimentul uman neprefăcut, capabil de a chema în ajutorul său toate ideile, întregimea sentimentelor, se hrănește orice poezie în orice timp.

Astfel Dante nu se așează numai în rîndul poezilor nemuritori, în corul cîntăreților veșnic ascultați de omenirea care se schimbă. El e suflet din sufletul epocii sale, cum a fost carne din carnea oamenilor de atunci, cum s-a coborît în țerna care a cuprins, prieteni și dușmani, pe oamenii generației sale.

E puțin? Poate că e foarte mult.

IV

Dar este în această poezie de război civil; pe lîngă cernerea personajelor istorice după meritele și demeritele lor, și altceva. Este pentru lucrurile naturii, pentru ființele negrăitoare care înconjură omenirea și-i seamănă cu mult mai mult de cum crede trufia noastră, un sentiment de nesfârșită iubire, unită cu o înțelegere adîncă a rosturilor ascunse care le conduc.

Aici, Dante n-a inovat, ci a dat numai o interpretare artistică superioară unor tendinți care pătrunseseră înaintea

lui în societatea medievală. Creștinismul se înnoiește, în vechia lui formă patriarhală pe acest pământ binecuvântat al Italiei. Ceea ce se trezise în inimile pescarilor Iordanului răsună acum în ale păstorilor din Apenini. Sfântul Francisc, fiul de negustor, pelerinul în Orient, cercetătorul Locurilor Sfinte, arătase contemporanilor săi că avem rude cu care nu putem vorbi decât prin efuziunea frățească a sufletelor noastre, rude adevărate, deși smerite, în tot ce mișcă, în tot ce înflorește de jur împrejurul nostru.

Papalitatea trebui, cu tot autoritarismul ei imperial, să recunoască necesitatea, îndreptățirea acestui curent renovator așa de puternic și așa de iute prin mijloace atât de simple. „Sărmanelul lui Hristos“ se așezase între sfinții pentru care biserica romană își desfășura pompele ei mărețe. Dintr-o ceată de ucenici umili ca și căpetenia lor, un nou Mântuitor pentru dinșii, se făcuse un Ordin monacal, recunoscut de Sfântul Scaun, și trimes în numele lui de-a lungul drumurilor lumii, până la Argeșul și Siretul nostru, până la mongolii lui Hulagû. Și tot așa de mândra teologie, literatura latină nedespărțită de dînsa admiseseră și ele această nouă revelație de o sublimă simplitate, de o confundare bucuroasă în ritmul universal al naturii.

Acest spirit a ajutat esențial pătrunderea limbii poporului și în literatura cea mai înaltă, cea mai ambițioasă prin problemele de care se apropie. Dante începuse poemul său în latinește; se hotărî apoi să-i dea veșmîntul naivei rostiri a poporului; iubirea cetitorului de toate treptele pentru această poezie, de un așa de îndrăzneț avînt, se explică și prin această aplecare frățească a geniului poetic către înțelegerea lor modestă, către nepregătirea lor culturală.

Și, totodată, la fiecare grup de versuri, descoperitorul marilor taine, străbătătorul largilor întinderi ale filozofiei, înfățișătorul critic al dramei istoriei universale se oprește la zborul cocorilor ce taie bolțile, la toate amănunțele vieții de fiecare clipă a naturii, cum nu-i lipsește simțul pentru tot ce e duios în smerenia sfîntă a celor de jos.

Și poate că aici e meritul cel mai mare al aceluia care pentru cei de sus părea: „presumțios, dîrz și desprețuitor, cu

chip de filozof neprietenos"; *alquanto presuntuoso, schifo et isdegnoso quasi a guisa di philosopho mal gratioso* (Villani). El n-a unificat numai în toscana lui, ajunsă prin el, dar nu absolut numai prin el, limba întregului popor italian, din toate regiunile peninsulei, ci și prin acest grai vulgar el însuși, ca și din țesătura cu comparații împrumutate din tot ceea ce are mai familiar orice om din mulțime, el a făcut din clasele despărțite prin vechi și tari prejudecăți un popor care se adapă la același izvor al unei literaturi care, dacă nu e înțeleasă întregă de toți, are cîte ceva pentru oricine și nu e străină de nimeni, în ceea ce constituie adevărata ei esență.

El este astfel dintre aceia, foarte rari, care sînt pentru toate timpurile și pentru toate popoarele, nu pentru că au căutat aceasta, ci tocmai pentru că au fost mai mult ai vremii și ai neamului lor, dar cu atîta putere încît au ajuns până la izvoarele veșnice din care se adapă acolo, la locul lor, națiile și secolele.

Italia comemorează pe Francesco Petrarca și poetului care de veacuri înseamnă pentru toată omenirea civilizată triumful celei mai curate și mai pioase lirice de iubire mistică, acele națiuni trebuie să-i înalțe mai ales imnul care au moștenit și ele cuvântul latin pe care și în marmoreana formă originală și în grațioasa, plastica, derivație italiană, l-a onorat prin înalta lui inspirație și prin duișia simțirii sale poetul aretin din Valchiusa.

Și, cum cea mai plăcută comemorație pentru sufletele celor ce nu mai trăiesc decât în opera lor nu poate fi decât o mișcată înțelegere, creînd din nou în sufletul urmașilor pe aceia cari ni vorbesc din scrisul lor singur, să încerc înaintea acestei adunări de prăznuitori totdeauna gata ai Adevărului și Frumosului, a da o interpretare cât se poate de exactă, dar puțințel ca și pentru noi, unde și cum sîntem, a acestei întrupări alese a ceea ce evul mediu putea să transmită Renașterii și a ceea ce Renașterea însăși putea să culeagă, ca element viu și vrednic de a trăi, din evul mediu.

În Avignon, care pe vremea aceea n-avea nici uriașul palat al Papilor, cu frescele naive care ne redau o viață de sprintenă veselie supt îndurătorul cer al sudului francez, nici biserica Maicii Domnului *des Dons*, cu mormintele pontificale țesute în horbotă, nici puternicele ziduri crenelate în umbra platanilor, sosea la 1312 un copil de opt ani, adus de nenorocirile politice ale cetății sale italiene, sfîșiată de partide. „Să știți și să știe“, spune el însuși, „aceia, dacă se vor afla, căroră să nu le fie silă a cunoaște smerita mea origine, că în anul acestui veac din urmă care și-a luat început și nume de la Isus Hristos, prin care și în care sper, în anul, deci, o mie trei sute patru, la 20 iulie, într-o luni, cînd se făcea ziuă m-am născut eu, exilatul, în

cetatea Arezzo, în burgul ce se zice dell'Orto, din părinți cinstiți, de origine din Florența, de o stare mijlocie și aplecată, de e să spunadevărul, către sărăcie, dar goniți din patria lor." Luat din cetatea cu frumoasa biserică, pe care o împodobește albul șir de gingașe colonete, la vârsta de un an, fiul notarului ser Petrarco sau Petraccolo și al Elettei Canigiani ajunsese a cunoaște lumea înconjurătoare numai în căsuța de țară a tatălui, în tovărășia mamei, iertată, în sfârșit, de lunga înstrăinare la Ancisa, „patrusprezece mile distanță de Florența". La șapte ani fu adus la Pisa, și ceva-i fi rămas în minte din splendorile unei arhitecturi mărețe și capricioase.

Din Avignon își amintește mai ales vîntul aprig care biciuiește apele albastre ale lacului Rhône. Dar școala n-o făcu numai acolo, ci și la Carpentras, în apropiere, unde stătu patru ani întregi învățînd la smeritele școli de program tradițional „ceva gramatică, dialectică și retorică: cine ceteste va înțelege cît era de puțin". Cu atîta se trece la Montpellier pentru studiul, timp de patru ani, al dreptului.

O viață tinerească din care n-au lipsit plăcerile, pentru care bătrînețea își va cere, foarte creștinește, iertare. Dar alături de latineștele studii aspre, el a trebuit să cunoască, deși n-o spune, deși n-a spus-o niciodată, ultimele versuri ale acestei poezii provențale care fusese o glorie a literaturii din evul mediu. Poezie impersonală, de un ton vag, prezintînd cazurile de iubire ca o materie pentru subtilitățile scolastice obligatorii. De la această datină locală a luat el și obligația morală a iubirii, un fel de datorie de onoare de a-și avea iubirea unică și curată, veșnică și neprihănită, fără o mulțămire alta decît a cuvîntului și a zîmbetului, a seninului schimb sufletesc pînă la moartea unuia sau altuia dintre iubiții care nu tind la tovărășia supt același acoperiș. Nu e nevoie de o apropiere cu cereasca pasiune transcendentă a asprului profet de iaduri și paradise; Dante, la care Beatricea este un simbol sau ajunge a se pierde într-însul. Aici sîntem pe pămînt, între ființele care înfățișează cea mai pură a lui înflorire umană; *o virgo intemerata, o amanto spirituale*, apare înaintea noastră în alb

etern înveșmîntată, cînd cade acea dată pe care o înseamnă poetul, poetul trezit și format prin această iubire, ca a doua după cea de naștere: 6 aprilie 1327, pentru ca a treia să fie a dispariției acestei neasemănatei imagini: 6 aprilie 1348.

E o femeie din lume, pe care el și alții o pot vedea la o ieșire din biserică, supt arborii unci primblări, în bucuria unei sărbători, dar pe care el o desface de soțul ei, de copiii ei, mulți, pentru a o păstra înainte, cum trebuie să fie, cum legile poeziei îi impun a fi totdeauna. De jur împrejur o natură care e și schema tradițională a miniaturiştilor, prin colțul de artă mărunță al căroră curg ape vii și în pomii verzi cîntă păsări fără de odihnă:

*Singur gîndind, pe cîmpii mai pustii
Îmi port alene pasul zăbavnîc și încet
Și ochii în pustiul acesta îi îndrept
De cîte ori nisîpu-i călcat de oameni vii.*

*Atîta pot ca astfel să scap puțin de ei,
De-această alergare a cetelor profane,
Cătînd să nu-mi apară-n tristeță diafane
Acele flăcări care-s în fundul inimei.*

*Așa că-mi pare munte și tărături că-mi găsesc
Și riul și pădurea de ce fel mi-a ajuns
O viață ce s-ascunde acelor ce o vreau,*

*Dar calea ca aceea de-acum eu nu găsesc
În care zeul Amor tot să nu fi pătruns
Spre a vorbi cu mine, precum cu dinsul eu.*

Ea poate dărui, măcar în poezie, bucurii îngăduite de stricte norme pure, ea poate cauza dureri a căror mîngiere numai cerul poate s-o deie, și de aici rugăciunea care precedă cu cinci veacuri chemarea disperată a lui Goethe, „Cel ce este în ceruri” = *O, du der im Himmel bist:*

*Tată ceresc, după pierduta zi,
Și după nopți de chin, în visuri grele,*

*Cu doru-aprins din fundul firii mele,
Privind la ceea ce-mi fu dat a suferi.*

*Cu-a ta lumină fă ca iarăși să reviu
La altă viață, la isprăvi mai bune
Și dușmanul ce-ntr-una curse-mi pune
Să vadă că-s în stare învingător să fiu.*

*Sînt, Doamne-al meu, azi unsprezece ani
De cînd pe umeri am nesuferitul jug
Ce pe supușii lui e mai apăsător.*

*De-aceea fie-ți milă acum de al meu năcaz
Și-nțoarce-mi către bine gîndirile ce fug
Și adu-le aminte de crucea-ți tuturor.*

Ea poate fi văzută în cea din urmă clipă de comunicație cu oamenii, înfășurată în giulgiul sîmpreței despărțiri, ceea ce nu va înlătura însă icoana dintii, rămasă aceeași în razele ei de Maică prea-slăvită, dar pururea Fecioară.

Și pentru a se vedea că aici e *adevăr*, pasiune trăită, cu tot veșmintul dinafară de tradiție poetică, în care o îmbracă, se dă însăși nota unei naturi care nu se poate confunda cu alta, acest Sud francez, ușor de recunoscut, cu ale lui colțuri de umbră dulce în susurul izvoarelor care nu tac niciodată, aceste maluri ale Rhônului, în care nu e largă singurătate uscată unde se înfig trunchiurile noduroase ale măslinilor cu frunze de argint. „Eternele ape“ sînt „cerul senin“ ale lui Eminescu. Ceva pe care-l simțim, fiindcă și noi în aburi de rîuri îl avem tot așa de verde și de înflorit. Și limba de acolo o știe, o vorbește, e bucuros de dînsa, acela care amestecă într-o *canzone* italiană și versul provensal:

Drez e razon es qu'ieu chan e pu demori.

E smuls de acolo din voia părinților, cari-i vreau o carieră, pentru a fi trimis pe trei ani în Bologna, cetatea dreptului roman. E o întoarcere în atmosfera italiană. Dar trebuie să ne dăm sama ce „Italia“ era acolo, unde vechea datină

latină înlătura orice înfruntare a cîmpului vast și a sufletului țărănesc, cu amintiri virgiliene. Papa comandă prin legatul său — și ce strașnic stăpîn a fost acolo peste puțini ani, sugrumînd tulburările impertinente, spaniolul Gil Albornoz! — și cetatea trece de la dezordine la tiranie. Nu e aici, în lumea școlărească, de un tip particular, nimic din *gentilezza* scrisului său, care vine din mediul copilăriei și, mai ales, mai presus de orice, din dulcea, duioasa lui rasă florentină.

Dar, cînd, la douăzeci și unul de ani, revine în patria sa avignonesă, pe care o iubește cu toată „babilonia“ impie pe care o cuprinde, el e un italian, un om de limbă italiană. „Deși am văzut multe lucruri și mărețe, dar niciodată nu mi-a părut rău de originea mea națională; ba, să zic drept, cu cît am călătorit în mai depărtate locuri, cu atît a crescut în mine admirația solului italian“. În acest caracter italian îl întărește poate și marele număr de italieni, cari de mult fac comerțul, mai ales cel de bancă, în Franța meridională, legată prin Casa de Anjou, domnitoare aici, de părțile napolitane ale Italiei. Păcat, în această privință nu putem ști mai mult!

Un italian din Casa Colonna e episcop în Lambez, supt Pirinei. Și el cheamă pe studentul de 21 de ani acolo la el supt Pirineii acoperiți de zăpadă, în țara cîmpiilor adînc verzi supt piatra roșie, a pășunilor ce nu se usucă pînă în iarnă, a frumoasei rase nobile, mîndre și voioase: „o vară de rai“, scrie tînărul „de suspin și acuma gîndind la dînsa“. Apoi cardinalul Colonna, fratele episcopului, îl înfiază sau mai bine îl înfrățește, făcînd, după mărturia celui rămas fără părinți, din casa lui o casă pentru tînărul prieten.

Se călătorea mult pe atunci, cînd fiii lui Hugo, regele Ciprului, își luau, împotriva tatălui, care-i va închide, lumea în cap și cînd, apoi, unul din ei, acum purtător al sacrei coroane ierosolimitane, va străbate Europa, din Anglia lui Eduard biruitorul pînă la Cracovia, unde se adună împăratul cu regii Ungariei și Poloniei. Așa face și rîzgîiatul tînăr, „Dorință înfocată de a vedea lucruri multe“ și multe „obiiceiuri ale oamenilor“. Va avea misiuni și la Aachen, capitala

lui Carol cel Mare, la Colonia, la Praga. Dar, din Paris și Germania, el va trece o dată la Roma, dorită încă din copilărie, unde-l așteaptă bătrînul tată al celor doi **Colonna**, unul din stîlpii glorioasei cetăți.

Dar este în Petrarca un neastîmpăr, o nemulțămire care-l face să caute tot alte orizonturi. Ceva modern, s-a spus; nu, ci aspirația către altceva a sufletelor alese. Cu „cărțișoarele” lui, cum cu nesfîrșită dragoste li zice, se ascunde la Valchiusa, lângă Avignon. Numai locurile foarte mici satură dorurile foarte mari. Aici aerul francez îi dă cîntece italiene, pe care Italia, din care el cunoaște pe sicilienii, pe cei doi Guido și pe nu știu ce Bolognes, nu le cunoștea. Fericită sinteză latină din acelea de care evul mediu e plin și te întrebi ce mai poate arăta, în literatură, în artă, în ideal, afară de dinsele. Se adaugă cărțulia latină despre *Singurătate*, închinată unui viitor cardinal, dintre patronii pe care totdeauna i-a avut sufletul bun și recunoscător. Ba încă îndrăznește mai sus și, într-o vreme cînd cruciada lui Petru-cel-Viteaz al Ciprului înflăcăra inimile și mințile erau pline de saracini și de mauri — *aceasta* e explicația, Petrarca, admirator al regelui cavaler, trezește imaginea lui Scipione-cel-Mare în *Africa* de maestre versuri latine.

E atunci însă și latinitatea în aer. Este și în Franța, care traduce, prin Oresme, Berchoire și de Presles, pe clasici și în Italia, unde Cola di Rienzi, și el iubit — și plîns apoi — de Petrarca, duce la Capitoliu consuli cu fascii. Nu se dă numai, de Papă, rosa de aur bunilor regi și pioaselor regine, ci și, la Universități, ca acea din Paris, de corporații, ca senatul Romei înviate, laurea de poet. Faima însăși a lui Petrarca, admirația pe care o îndreaptă către dînsul papi, împărați, regi, principii, magistrați ai cetăților, vizitele ce i se fac, locurile de onoare ce i se acordă, darurile ce i se aduc, totul e, prin el, scriitorul latin, pentru Roma cea mai veche și mare. Desigur că acestui sentiment i se datorește și restaurarea, așa de mult dorită mai ales de Petrarca, a papalității la Roma. Petrarca, invitat în două părți, alege chemarea Italiei. Iată-l în Neapolul blîndului rege Robert de Anjou, „foarte mare rege și filozof”, „iubit al științei ca și al vir-

tuții". „Africa“ lui place la această curte luminată, dar încoronarea n-o vrea el aiurea decît în Roma deșteptată la o nouă libertate. Aleargă acolo.

Trece la seniorii de Correggio în Parma și se așază acolo pentru a-și isprăvi în pace poemul. Va avea apoi ocrotitori și la Verona, la Padova, unde puterea o are Iacob de Carrara și unde va veni de două ori și va zăcea trei ani, la Milanul mîndrilor Visconti, Bernabò, Galeazzo, Gian-Galeazzo — de unde va aduce „bunului“ rege Ioan inelul pierdut la Poitiers, apoi la Veneția, unde-și va dărui, ca la loc sigur, în cetate de învățătură, biblioteca latină. În zădar se luptă Avignon să-l recapete: lîngă Padova Carraresilor, într-un peisaj de dulceață virgiliană, „între vii și măslini“ pe dealurile avignonese el era să mîntuie ca latin de eclogă, după ce fusese italian în simțire, provențial în cîntec și creștin în credințe. „Ca un călător obosit“, scria el în acești din urmă ani, „îmi îndoiesc pasul, cu cît vād că se apropie capătul drumului meu. Cetesc și scriu zi și noapte și, schimbînd între ele cetit și scris, mă ușurez. Acestea-mi sînt toate ocupațiile și toate plăcerile mele“. „Nu dau naturii decît ce-mi cere imperios“ — cîteva ceasuri de somn pînă la miez de noapte — „și ce nu i se poate refuza“. Moartea-l va prinde trăsnet asupra cărții deschise, împărtășit astfel de un alt har decît al bisericii. Cenușa trupușorului ținut drept prin aspră disciplină de studii, deși năcăjit de friguri și trecut prin multe spaime de moarte, nu se amestecă acolo, la Arquá, umil creștinește cu neconținut dorita lui brazdă italiană (18--19 iulie 1374), ci, desfăcută de giulgiul de aur supt baldachinul aurit, era prinsă ca o rămășiță romană în sepulcerul păgîn de piatră roșie depus pe altarul bisericii lui Hristos.

II

Opera lui e în afară de timpul scrierii ei, ca orice operă de geniu.

Nu doar că într-însa n-ar fi împrumuturi. Ele sînt multe, și unele destul de vizibile. Pe lîngă inspirația provențială,

aşa de hotărîtoare asupra liricii de iubire a celui mai mare italian după Dante şi literatura alegorică din nordul Franckiei îşi are partea, şi una destul de largă, în această operă de atît de capricioasă varietate. În *Rime* şi în *Triomfi* răsăr înaintea noastră toate fantomele fără sînge din „Visurile“ şi „romanele“ timpului, toate abstracţiunile prin ceaţa cărora se vede bătrîna scolastică descarnată. Virtuţi şi vicii, calităţi personificate joacă roluri prime în cîntece de iubire unde ar ajunge doar iubitul şi pasiunea sa. Philippe de Mézières, în Ciprul lui Petru I sau la mănăstirea Celestinilor din Paris, scrie tot aşa. Amorul tînguitor al lui Petrarca a fugit din boschetele celebrului roman de la Rose. Figuri istorice rătăcesc, scăpate parcă din divina lume de aşteptări, fericiţi şi osînde a lui Dante. Scenele de dragoste cheamă miniaturi ca acelea din manuscrisele franceze ale acestui secol al XIV-lea. Şi în atmosfera scolastică a Universităţii din Paris dintre clasicii care au dat din mijlocul lor pe Jean de Meung pornesc elementele de satiră, ca acelea care, după o modă veche ca povestirile satirice ale adîncului ev mediu, ating — şi simţim pe Boccaccio care se apropie — lumea femeilor, care în total nu are deci farmecul dumnezeesc al blondei Laure, ori ceata, hrănită din nedreptăţi ale legiştilor. Tot aşa şi cînd indignarea clericului cu doi bastarzi trăsneşte corupţia clericilor Romei mutate la Avignon.

Cunoscînd pe toţi mai vechii poeţi ai gîndului italian; înşirîndu-i pe nume, el va arăta, ici şi colo, influenţa celui mai mare decît dînsul, mai mare decît toţi, care a fost Dante, fără a consimţi însă a se pune în umbra aceluia care desigur îi părea prea rămas în urmă, prea medieval.

Dar la dînsul nu mai e decît rareori, ca în vrăjirea „băbuţei descinse şi desculţe, care se trezeşte la ţesut, aţăînd focul în vatră“:

*Levata era a filar la vecchierella,
Discinta e scalza, e desto avea'l carbone,*

duiosul spirit de umilitate franciscană al aceluia; îngenunchiarea pioasă înaintea oricărei fiinţi, oricărui lucru ieşit din

mîinile Ziditorului, dezbrăcarea de orice îl interesează sau măcar îl privește pe dînsul. Nu, nici individualitatea nu caută a se pierde în armonia sferelor, a se confunda în ritmurile întregii creațiuni, a se topi în aureola divină înconjurînd și unificînd toate. Omul stă în față, cum e, cu însușirile sale pe care le știe, cu păcatele sale pe care le alintă și cînd le mărturisește, cu patima sa către care privește cu dor la despărțire, cu capriciile sale pe care le recunoaște, dar le admite fatale și le consacră, ba chiar cu nesiguranțele cuvîntului în care tremură pasiunea:

*De-aș fi crezut c-atît vor fi iubite
Ale suspinului meu glasuri în vers,
Le-aș fi făcut cu un mai sigur mers,
Mai dese, dar în stil mai îngrijite.*

Dar ceea ce deosebește mai mult pe zelosul adunător al operelor clasicității latine, pe descoperitorul lui Homer, care se îngînase o viață întreagă cu Tibul și cu Propertiu și aprinsese smirna înaintea albului altar al lui Virgil, e *religia anticității*. Epistolele lui ciceroniene, care dau amănuntelor vieții italiene de atunci luciul unor basoreliefuri de marmură, poema lui în care din Eneida a rămas umbra Didonei, sînt documentele unei stări de spirit ce smulge pe poet, pe epistolograf din lumea înconjurătoare, care-i pare a fi mică, decăzută, nevrednică de trăit pe lîngă ceea ce zărește prin mijlocul cărților în lumea templelor la care el n-are voie să se închine, căci e, prin conștiința și chemarea lui, al lui Hristos cel mort ca să învie. Ce n-ar da el pentru ca aceste timpuri să învie, fie și numai o fulgerătoare clipă, pentru dînsul, înstrăinatul!

Cînd ai crede că e mai aproape de viața cea adevărată, că a ieșit din iluziile teoretice ale evului mediu și că a rupt cu lanțurile unei subtile dar migăloase scolastice, cînd ți-ai închipuit că ai în față numai pe bietul om pămîntean, cu acel puțin, așa de mare, ce se ține de dînsul, el nu se află de fapt între ai lui, ci în Cîmpiile Elisee, cercetate de un

spirit care premerge morții, el se află în societatea celor mari și înțelepți care au fost.

Cine ar putea spune că n-a fost în tot timpul lui o zvîcnire la revederea patriei italiene, oricît ar fi aplecat prin amintiri și dator prin normele poeziei sale să se întoarcă la „valea închisă“ unde curg apele limpezi ale Sorguei! A putut să se recunoască astfel florentin și cînd un „tiran“ cu înțelegere pentru literatură îl înconjură, la Curtea lui, de toate atențiile, el a trebuit să se lege de colțul de pămînt unde era oprit cu atîta grijă. Dar Italia, aceea nu e, ca pentru Dante, zbu-ciumat de toate patimile ei, o necesitate de prezent, o posibilitate a viitorului, peste zidurile cetăților și tronurile monarhilor de uzurpație. Ea e o glorioasă reminiscență a vremii romane, e, prin aceasta chiar, un postulat al teoriei. Și în versuri latine a cîntat-ô el mai frumos cînd, în *Epistolele* lui metrice, se îndreaptă astfel spre dînsa:

*Salve, o țară iubită a celui din Cer, țară sfințită,
La cei buni singură țară, grozavă la cei ce-s trufași,
Țară mai plină de har decît alte nobile țări,
Țară între toate bogată și mai frumoasă ca toate.
Mările-ți stau împrejur și nuuntele străjuiește asupra-ți.
Prin arme și legile sacre cu demnă de acelaș respect,
O casă de Muze; bogată în aur și-n neam de bărbați,
Pe care și arta și însăși natura, unite,
O coperiră de daruri și lumii o dară măiastră.*

Pe cînd el rămîne nesimțitor atunci cînd vechea cetate a înaintașilor săi, Florența, îl recheamă, se oferă a-i răscumpăra averea vîndută, a-l face profesor pentru noile studii și, amintindu-i lungii ani de neconținută pribegie, îi arată că are o patrie mai veche decît a nașterii, a educației și a iubirii sale: „Vino deci, vino după atîta zăbavă și ajută cu elocvența ta planurile noastre. Dacă ți se întîmplă să găsești în stilul nostru ceva care să-ți displacă, trebuie să fie încă un motiv de a asculta dorințele patriei tale. Tu ești gloria ei și de aceea ne ești scump, și ne vei fi și mai mult dacă ne vei asculta rugăciunile“.

Dar Italia reală nu se putea iubi astfel. Și el se întoarce la Avignon.

Orașelor acestora moderne li amintește ca o muștrare viața; necunoscută, ca la Roma, unde totuși chemase pe Papa înstrăinat, nicăieri nu e mai puțin cunoscută Roma decât la Roma, distrusă impiu, pe urma barbarilor, ca la Florența a înaintașilor clasici. Dar la Milano, înconjurat de toate onorurile, el ajunge a iubi, pentru aceasta, până și casele, pământul, aerul și zidurile, și acolo chiar el e bucuros că nu-l caută în adăpostul lui lângă oraș, unde nu vin decât Dumini-ca, oameni din popor la biserica sfântului Ambrosiu, nici chiar prietenii: „cînd ies din casă sau pentru datoria mea cu principele, sau pentru alt motiv de conveniență, salut pe toți în dreapta și în stînga cu o singură mișcare a capului, fără a vorbi ori a mă opri ca oricine. Cît ar vorbi un an, pun într-o zi, sacrificată.“ Și, față de aceia cari o împart, o domină, el n-are sentimentele aceluiși Dante, care e bun prieten cu unii, precum cu alții e înverșunat dușman; toți la un loc sînt *barbarii*. Francezi ca și germani, ei trebuie să părăscască un pămînt pe care-l profanează. Pătruns de sfințenia țărînei clasice, el îi anatemizează în bloc și-i izgonește spre tănițele lor, chiar dacă, odată, dorise pe Cezarul germanic, Carol al IV-lea, ca pacificator al Italiei, unită măcar supt suprema lui autoritate.

III

Acestea sînt lucruri adevărate. Dar poezia are, între multe daruri, și acela de a vorbi, cu aceleași cuvinte, fiecărui limbă lui. Oricît ar localiza-o, ar naționaliza-o, ar lega-o de un timp, ar robi-o unei școli, ea trece dincolo de intențiile creatorului ei prin fărîma de nemurire pe care a fixat-o în ea magul creator. Cercetătorul o poate întoarce la originile ei: pentru lumea cealaltă, care nu vrea să se despartă de dînsa, ea e neconținut contemporană. Cu cît e mai mare și chiar, aș zice — ceea ce nu e cazul pentru toată opera lui Petrarca, și cu cît e mai originală, cu atîta ea răspunde

mai mult la chemarea tuturor suferințelor, darurilor și aspirațiilor.

Astfel, Laura cu „crețe plete“ de aur trece din veac în veac și din neam în neam ca icoana curată a frumuseții care nu se întinează în cărările vulgare ale vieții și nu se lasă atinsă în perfecțiunea ei fizică de crudele zgîrieturi ale vremii. O așteaptă, o văd, o adoră unii după alții tineri, care, fără Petrarca, n-ar ști ce să-i spuie. Și, neștiind câtă socoteală artificială a minții, câtă filozofie de carte, câtă analiză de catedră și migăleală de birou se ascunde în această retorică pasională în cea mai armonioasă limbă, ei toți, amorezații vremurilor, îndeplinind voia naturii care cere neconținută înnoire din frumusețea lumii, adoptă aceeași liturghie sacră a misterului iubirii.

Dar cei care nu caută un glas sublim pentru iubirea lor; nouă, cei care rețin din viață ce se veșnicește în cărțile care nu se pot uita, aceia au din alt motiv o pioasă admirație pentru Petrarca. A fost omul închinării de zi și de noapte pentru esența de cugetare umană care e cartea. A fost acela care din carte în carte s-a pus în legătură cu ceea ce umanitatea, peste răutățile și trivialitățile ei, a transmis mai înalt și mai nobil. A fost, prin neșterscele rînduri scrise, unul din tovarășii eroilor din toate timpurile, cari se înfrățesc, prin cuvîntul scris, în sinodul nemuritorilor.

Și, cînd, din nenorocirile seculare, pe care i le-a dat tocmai zestrea ei neasemănată, rasa italiană și-a voit o singură patrie, la cine s-a putut ea îndrepta mai sigur pentru a se întări în credința menită a fi încununată cu izbîndă tîrzie, dar deplină, decît la acela care unea Tibrul, Arnul și Padul într-o nemuritoare odă și izgonea cu trăsnet răzbunător „străinele spade“, „furia germană“, „minciuna bavareză“ a Împăratului Ludovic, căzute asupra celor mai frumoase cîmpii și „părții celei mai mîndre a lumii“, la profetul unor vremi încă așa de departe, care impunea pacea vrăjmașilor interne dintre Alpi și Mare și chema pe Mariu și Cezar ca să trezească la viața liberă „sîngele nobil latin“, la acela care

întregii noastre rase i-a dat azi încă un fior în această înviere a gloriei sale fără de umbră?

Tot așa acei care înțeleg că poezia răsare de la sine printr-o misterioasă afinitate a simțirilor, ideilor și silabelor, că ea face din nimic o minune întreagă și trezește de o mie de ori mai mult decît ajunge a spune, se vor închina puterii de vrajă a celui care cu cîteva cuvinte întrupa o viață și chema către el nelămuririle învăluite în viitor. Pentru iubirea lui:

*...le man blanche sottili
E le braccia gentili*

ori:

D-or capelli in blonda treccia attorsi,

și:

I capei d-or fin farsi d'argento,

pentru sfînta muncă a cîmpului, pentru ciobanii ce-și întorc turmele spre sate:

*Veggio la sera i buoi tornare sciolti
Dalle campagne e da' solcati colli.*

Și pentru eterna mizerie umană:

*Il vecchierel canuto e bianco,
la stanca vecchierella pelegrina*

și atîtea sugestive tresăriri scurte de supremă frumuseță.

A vorbi de Benvenuto Cellini e, după atîția alții care s-au ocupat de autobiografia lui, a prezenta toată viața plină de inițiativă și de originalitate, de o varietate infinită, a Italiei din prima jumătate a secolului al XVI-lea și, în același timp, a grupului de curtezani și artiști strînși în jurul figurii distinse a regelui Francisc I al Franciei. Ea da o schiță de moravuri deosebit de impresionantă, alături de soluțiile unui clocotitor instinct către realizarea, dincolo de meșteșugul învățat, a frumuseții artistice depline și eterne.

„Viața” e o operă de sinceritate, pusă supt adăpostul autorității istoricului Benedetto Varchi, „preascump amic”, la 2 mai 1559, ca „o simplă povestire” nerevăzută de alții, „lucru de rînd” (*cosi bassa cosa*), al unui „argintar și sculptor”, ajuns la vîrsta de cincizeci și opt de ani. „A spus curatul adevăr”, despre zbuciumata (*travagliata*) lui viață.

Își arată părinții: Giovanni d'Andrea di Cristofano și fata lui Stefano Granacci. E mîndru de neamul său, venit din Ravenna, din Pisa, bogați *signorotti*, și care numără pe un războinic, Luca Cellini. Fratele va servi la „prea-minunatul” Giovanni de' Medici, condotierul „bandelor negre”. Bunicul, care ar fi trăit o sută de ani, „se pricepe foarte în arhitectura vremii sale”, din care-și făcuse o meserie. Tatăl e un „filozof”, căruia-i place de desen și mai ales de muzică, pe lîngă talentul de sculptor care-l face să fabrice o oglindă de fildeș, cu cele șapte virtuți, și cel de poet. Îl încîntau în special trîmbițașii, *i pifferi*, și ar fi voit să ferească și pe fiul său cu acest meșteșug. O soră ia pe un sculptor, alta se face călugăriță. Ciuma-i va stinge tineri pe ai lui, afară de un frate ucis într-o ceartă și pe care-l va răzbuna pumnalul lui Benvenuto. Împrejur o lume care, a doua zi după înfruntările lui Savonarola, nu-și supraveghează vorbele și nu-și

înfrînează gesturile. Un cunoscut vorbește așa cu bătrînul tată al meșterului nostru: „Nene Ioane, cei mai mulți oameni, cînd îmbătrînesc, nebunesc, ca d-ta“.

Născut la 1500, după optsprezece ani de căsătorie a părinților, care primesc pe băiat ca un dar de la Dumnezeu — de unde „cel bine venit“: *benvenuto*, — copilul e gata de toate isprăvile. Înainte de a salva la doisprezece ani pe un frate de patrusprezece, el e deprins cu escapadele (la Siena), cu exilul administrativ. Ca să scape de meseria pe care i-o menise tatăl, trimetîndu-l la Bologna, se apucă de giuvaergerie. Ajunge să capete îngăduință pentru ce-i place.

În acest timp cetește cîte ceva, prea puțin, cînd viața îi scoate înainte o carte. Mai tîrziu, în temniță pentru păcatele de violență care-i sînt de toate zilele, el cetește în același timp Biblia și Cronicile lui Villani. Pentru istorie, de altfel, n-are nici un interes: să vorbească ele, cronicile, de vizita Împăratului la Paris!

Cînd începe a vorbi într-aiurea la închisoare în Roma, se spune că i-a venit din cetirea lui Dante.

De altfel, Împăratul nu e nimic: „umblă îmbrăcat ca și mine“. Războiul lui cu Franța e o colecție de „drăcii“ (*diavolerie*) și englezii nu sînt decît niște „diavoli“. Spune într-un loc, vorbind unui demnitar, „că acei de o seamă cu mine erau vrednici să vorbească papilor, împăraților și regilor celor mari, și poate era unul pe lume, pe cînd dintre cei ca dînsul treceau zece pe o ușă“. Numai Margareta de Parma ar fi „o mare prințesă“. Papa doar că e bătrîn, dar poate ajunge și o *pessima bestia*, care-l privește „cu ochi de porc“ cu toate că unuia care-l ajutase el „îi sărută cu lacrimi picioarele“ la moarte. Cutare cardinal, de Gaddi, e un *cardinaluccio* și un biet nebun (*pazzereellino*). Numai Bembo îi apare „foarte mare în literele sale și în grad superlativ de poezie“, cu adausul, ce se putea aștepta, „că din profesia aceasta, a mea, Senioria Sa nu înțelegea nimic pe lume“.

Își închipuie cineva cu ce ușurință glumeată se ating toate. Doar Benvenuto e mișcat cînd pleacă de-acasă cu frații, pentru că „se supăraseră pe mamă“: „Ce-ar zice, vai! bătrînii noștri în astă seară!“ Cu o doamnă din Neapole vorbește „de

lucruri de acelea pe care nu le vinde spițerul". Slobod la gură, califică pe un adversar de „porc, laș (*poltrone*), măgar“.

E darnic în lovituri, pe care le înseamnă fără a le regreta. Unuia-i aruncă în așa fel cu piatra, încît papa ordonă să-l spînzure. La o ceartă, „împunge (pe dușman) drept supt ureche, dîndu-i numai două lovituri, și la a doua mi-a căzut mort din mîină, ceia ce nu mi-a fost gîndul“. Altuia, „dînd cu spada prin ziduri“, îi strigă: „Pe toți o să vă ucid“. Cînd un hangiu îl ofensează, Benvenuto nu doarme, întrebîndu-se ce să facă: să ardă casa, să-i ucidă patru cai buni? Isprăvește prin a-i tăia patru paturi. Urmărit de *bargello* la Rîma, strigă: „Ori fug viu, ori mă prind mort“ (*O vivo fuggo, o morte preso*). Lui Michelangelo se laudă că i-a dat un așa pumn în nas că l-a simțit muindu-se, cu os cu tot, *come se fosse stato un cialdo*, „și, cît va trăi, o să rămîie așa însemnat de mine“. Altul „cade ca mort“ pentru un pumn în tîmplă. Strigă: „cine din voi iese din prăvălie, celălalt să alerge după duhovnic, fiindcă medicul nu va mai avea ce-i face“. Cine nu vrea să-i fie garant e străpuns. Împărțind lovituri de pumnal pînă cade, el se luptă cu patru, cinci. Stîlcește pe spaniolii care-și rîd de florentini. Pe iubita lui, Pentesilea, pe care, de altfel, o cedează o dată, cată s-o ucidă, cu un rival al lui, și, cînd ea moare de moarte bună, el vede în aceasta pedeapsa lui Dumnezeu. E mai blînd cu „mica sălbatică (*salvaticella*) tăcută de Ioana, iute la mers, cu gene lungi“ (*accigliata negli occhi*), pe care o dă mătușii, înzestrînd-o.

E foarte superstițios. Crede în necromanție și, cu un preot care „știa binișor latinește și grecește“, merge, noaptea, la Coloseu, unde vede „legiuni de diavoli, de era plin tot Coloseul“.

O vanitate fără pereche îl stăpînește. Cînd toarnă frumoașa statuie a lui Perseu, nu uită să spuie că, în prezența Marelui-Duce de Toscana, ascuns, și în așteptarea solilor cu felicitări de la viceregele Siciliei, îl copleșeau sonetele, versurile studenților din Pisa. Din toate manifestările de ocrotire dumnezeiască, spune el „mi-a rămas o aureolă pe cap“ — *mi restà uno splendore sopra il capo mio* — care se vede dimineața două ceasuri și mai ales cînd cade roua pe iarbă ori în amurg.

În ce privește arta lui, el vede un singur izvor, natura. „N-avem alte cărți care să ne învețe arta decât naturalul“. Totuși meșterul de argintărie, de „prea-frumoasa artă a smaltului“, de statui e încredințat, după ce a văzut anume opere de sculptură antică „Laocoon, Cleopatra, Venus, Comod, *La Zingana*, Apolon“, că e mare deosebire între antici și bieții moderni. Și la Florența, în Pisa, cu *cassoni* de marmură, cată urme antice, deși „mult inferioare celor din Roma“, pe care le studiază, în același timp când încearcă etimologii latine și cetește Vitruviu.

Ambiția-i e să fie „unic în profesiunea sa“ și mărturisește că primele lui lucrări în metal prețios i s-au părut „importante și frumoase“. Refuză lui Francisc I anumite opere care-i par nedemne de geniul său: „Maiestatea Sa m-a chemat în Italia ca să fac opere care să se înfățișeze bine și, dacă Maiestatea Sa îmi poruncește contrariul, nu m-ar lăsa inima s-o fac“.

Pe Michelangelo, coleg cu dînsul la Masaccio, îl socoate „cel mai plăcut și mai real (*carnale*) din cei ce au fost pe lume“, „prea-escelent sculptor și pictor“, „faimosul“, „marele“, „prea-divinul“, mai ales în primele opere. Cu minunatul (*mirabile*) Lionardo, rivalul său, ei fac „școala lumii“. Benvenuto spune Marelui Duce Cosimo: „În piatră sînt operele marelui Donatello și ale minunatului (*maraviglioso*) Michelangelo, care au fost cei doi mai mari oameni de la antici încoace“. Cînd creează Neptunul său, el spune că va face imposibilul ca să învingă, „chiar dacă ar fi acel mare Michelangelo Buonarotti, de la care, și niciodată de la altul, am învățat tot ceea ce știu“. Dintre sculptori, nu-i place Bandinello, „prezumțios și ignorant“, preferîndu-i pe Sansovino, afară de trufia și a acestuia: „Sansovino n-a încetat să tot vorbească de marele sale isprăvi, vorbind de rău pe Michelangelo și pe toți cei ce se ocupau cu o artă așa aceasta, lăudîndu-se numai pe sine.“ E silit a-i zice: „acei oameni de talent care fac opere frumoase și bune se cunosc mai bine cînd sînt lăudați de alții decît să se laude așa de sigur ei înșii.“ De altfel Bandinello a murit de ciudă pentru triumful lui Perseu.

A cunoscut pe un Pietro Torrigiani, care chema la el, în Anglia, pe florentini. „Om foarte îndrăzneț, avea mai mult aerul unui mare soldat decât al unui sculptor, mai ales cu gesturile sale grozave (*mirabili*) și cu glasul său sonor, cu o strângere de sprâncene de să sperie pe orice om de ispravă (*da qual cosa*), și zilnic vorbea de vitejiile sale cu bestiile acelea de englezi.“ Un anume Firenzola îi pare mai curînd „strașnic meșter în arme decât în meșteșugul argintarului“. A avut ca rival fericit pe un Ammanati. În Franța află urmele unui Antonio da San-Gallo, concurența unui Squarzella, unui Primaticcio, unui Giovanni Buonaccorso și ajutorul unui Rosso, pe lângă al lui Alamanni. Pictura nu-l interesează prea mult, dar înseamnă numele — „prea-excelentului pictor Raffaele din Urbino“.

Nu-l interesează lumea largă, pentru ea însăși. Pomeniște însă de frumusețile orașului Zürich, „curat ca un giuvaier“, și se interesează de caii turci ai papei Clement, „cei mai frumoși ce au venit vreodată în creștinătate“, de frumoase pumnale turcești, și are lângă el pe un tînăr spadasin grec; cunoaște și pe sienesul Girolamo Mazzetti, care „a fost multă vreme în Turcia“. Dar împrejurările unei vieți tumultuoase, agitate, deseori stropite cu sînge, îl fac să umble, după mintuire, plată multă și glorie, pe atîtea meleaguri.

La Roma, artilerist, se laudă că a fost în grupul celor care, la asediul cetății sacre, au ucis pe conetabilul de Bourbon: În această „infernality crudă“, el însuși, căpitan, a rănit pe prințul de Orange. Dar mîndrul apărător ajunge la temniță, unde, ce e drept, îl cercetează nobili romani. Pentru că trage suspecte gloanțe în porumbeii de pe casa cardinalului Sforza, e dus legat la Tor di Nona, de unde, rechemat ca pentru moarte, e adus ca să intre iar la închisoare în Castel Sant'Angelo, unde doar viziunea unui înger îl oprește de la sinucidere. „Îmi mureau dinții în gură.“ Ca distracție face icoane pe pereți, până ce-l aruncă în „adăpostul ultim al celui mort de foamce“. „Dorește în vis doar de sfera soarelui.“ Face versuri, își descopere aureola în jurul capului până-l scapă cardinalul de Este. Ajunge a se gîndi la pelerinajul la Locurile Sfinte.

În Franța, unde se duce cu un ceasornicar, ucigînd un hangiu în cale, el e adăpostit la Fontainebleau, apoi la Tour de Nesle, a lui Petru Strozzi, unde se apără contra lui Villeroy și Marmagne. Îl cercetează aici, nu numai cardinalul de Ferrara, care-i zice: *mon ami*, cu regele și regina Navarei, dar regele însuși, cu Madame d'Étampes, Gabriela, iubita lui, cu cardinalul de Lorena, cu Delfinul și soția lui, cu Guido Guidi, episcopul de Pavia și Alamanni.

Și aici are aceleași apucături. Amenință cu moartea pe cine discută ce face el: îl „ucid ca pe un cîine“. Silește pe amantul preferat al Caterinei lui s-o ia, fiindcă altfel „cu spada-i dă mațele afară“. Dacă Bandinello n-ar fi fost călare, cu un copil de zece ani lîngă el, l-ar fi ucis. Cînd Gabriela trimete pe cineva să-i ia locul la Tour de Nesle, îl gonește cu sabia. Are pioasa dorință de „a-și ucide toți dușmanii, dacă Dumnezeu se îndură să-și isprăvească opera.“

Se ia chiar la ceartă cu atotputernica Gabriela, „femeia blăstămată, născută, aș zice, pentru ruina lumii“; și cu amicului ei amiralul, o „bestie“. Ajunge să-și ridă de pretențiile artistice ale francezilor. „La franciosa natura“ ajunge ceva vrednic de ură pentru dînsul.

Mînia contra tuturor îl va readuce în Italia, la Florența, chiar la Pierluigi, apoi la Cosimo, depărtîndu-se numai, un timp, de frica intrigilor, la Ferrara și la Veneția, unde cunoaște și pe Tiziano. Și aici însă caracterul lui îl duce la gesturi de o violență cu care se laudă. Marea Ducesă, supărată că i-a prețuit rău niște pietre scumpe, nu-l lasă a trece prin apartamentele ei, și el îi refuză o statuie. Iar ducelui îi spune așa: Excelența voastră ar găsi neslîrșiți oameni care să-i știe face cetăți și palate, dar un Perseu nu va găsi pe lumă om care să-l poată face.“

Îl chemau din nou în Franța, pentru monumentul regelui Henric al II-lea, dar acum, la 1562, era prea obosit și dezgustat la moșia lui ca să mai încerce o aventură artistică, și, mai ales, nu mai putea să dea nimănui un pumn bun și o meșteră lovitură de pumnal.

Își încheie viața la 1571.

Cucerirea spaniolă în America-de-Sud, stingeră în eroice lupte a rasei indigene au fost înfățișate desigur în povestiri care nu ni s-au păstrat și în acte de stat. Dar nicăieri priveliștea acestei drame istorice nu apare așa de vie ca în cînturile marelui poet epic al Spaniei din secolul al XVI-lea, el însuși un martor al acestor crîncene împrejurări, Alonso de Ercilla y Zuñiga, autorul „Araucanei“.

Născut în Madrid, la 7 august 1533, ca fiu al unui juriconsult, care moare după cîteva luni, Ercilla intră ca paj la Curtea prințului Filip. Pe lîngă dînsul, el trebuie să meargă și aiurea. De la 1547 la 1551 e la Bruxelles și, trei ani după întoarcere, face parte din solia pentru nunta Domnului său cu vara engleză, Maria.

La douăzeci și unu de ani gustul de aventuri îl face să meargă, de acolo, cu un nou comandant, în America, unde lupta contra indigenilor a reînceput. Din Perù trece în Chile și, în cursul neconținutelor ciocniri, va ajunge până la strîmtoarea de Magelan, pe care o va trece cu numai zece tovarăși (1558). Apoi în Venezuela, el stă în lupte cu un rebel. Trecuse și printr-o condamnare la moarte pentru indisciplină.

Boala-l silește să revie acasă după lungi ani de luptă. Dar, înainte de a se căsători, la 1570, cu o femeie din familia Bazán, fiind cununat de însuși prințul care va fi mai târziu Rudolf al II-lea, el cercetează Moravia și Ungaria.

Numai pe urmă se așază el definitiv la Madrid, unde va continua, la 1578, poema sa, din 1569, continuată numai în 1590 — ne ocupăm de prima parte singură, care nu cuprinde ingrediente poetice și anecdote de prisos, scriind mai târziu și biografia unei rude a soției, Alvaro de Bazán. Moare în 1595.

„Istoria adevărată despre lucruri de război“ într-o „țară atît de depărtată“ (*tan remota y apartada*) e dedicată prințului pe care l-a servit, fiu al lui Carol Quintul, *maximo, glorioso*. I se adresează în acești termeni:

*În serviciul
Vostru'ncepui și-oi`mîntui viața-mi,
Căci, fiind în Anglia, însărcinat
Cu lucruri care nu permit să mai țin spada,
S-a întîmplat nenorocirea care
În dauna-ți a fost în Araucana.*

A scris cartea lui „adeseori pe piele în lipsă de hîrtie și pe bucăți de hîrtie chiar, așa de mici, de abia-mi puteau cuprinde versurile“. Știe bine că există o colonie din Chile, o istorie, în latinește, și pentru Peru, datorită lui Estrella, lucrare de atîta erudiție, încît merită să trăiască în veci. Dar se simte dator a scrie și el, acela care a fost de față, ale cărui picioare au călcat fiecare punct al acestor sîngeroase depărtări. Deși tînăr, „înainte de a-i fi crescut barba“, el vrea deci să deie măcar „adevărul lipsit de orice artificiu“. Ceea ce nu-l împiedică de a cita pe Dante, pe Ariosto și pe Petrarca, toți cetiți în această vreme de autonomie literară a Spaniei.

În fine, apoi, că harnicul călător nu-și va uita multiplele și variatele drumuri, care-i permit a vorbi de „bravii germani“, de Anglia „unde a fost sădită din nou credința“ — opera reginei Maria catolica, dar el va căuta să se restrîngă în limitele luptelor pentru rege în colonia americană spre care l-a îndemnat curiozitatea și neastîmpărul.

În ce privește spiritul acestei opere de o frumoasă formă literară, el e al spaniolului tipic din vremea lui Filip al II-lea. Devotament fără margini pentru „credința pură“, venerație pentru „marele împărat neînvins“, respect pentru suveranul în viață, față de care-și simte „o obligație din naștere“.

Ceva din cavalerismul medieval se păstrează în domeniul iubirii, deși el declară neted că Muza lui e nouă în aceste rosturi, deși își interzice în poemul de război:

*Damele, iubirea și gentileța
De cavaleri cuprinși de dragoste,*

precum și tot ce se petrece, *tournoi*, joc de arme, intrigi sentimentale. Doar dacă pentru soția sa,

— *Del tronco de Bazan dona Maria* —

el va arăta o îngenuncheată devoțiune iubitoare:

Que vi a sus pies rendida mi fortuna.

Din lecturile liricilor de acasă și din Italia i-a rămas aplecarea de a prezinta „dulcea melodie a cîntecului păsărilor“, „aripile nopții care cuprind cerul jumătate“, trezirea de lumina nouă a păsărilor care-și cîntă începutul zilei, în fața „fragedei și noii Aurore“, jocul vîntului cu „floricelile“, *tiernas florecillas*, de toate culorile. Cu spirit virgilian va aduce înaintea albinele la lucrul lor de micre, îngrămădirea furnicilor spre iarnă, vînătoarea cu ogarul aruncat asupra prăzii, tăierea spicelor în toiul verii, apele cu nimfe care-și înalță capetele de aur. Nu o dată un adevărat poet idilic se revelează, în comparații nouă, care pot interesa și în traducere:

*Salt' Aquilon furios ca o furtună
Și pleacă arborii și plante'n cale,
Cuprins în picuri rari de apă grea,
Ce'ndată se prefac în și mai dese.*

Aiurea:

*Un vînător nu e așa de vesel
Cînd fără veste iepurele-i sare,
Deodată chiar în mijlocul de cale.*

*... Ca urma caprelor de munte,
Cînd la loc strîmt a fost închisă
Și-nconjurată e de vînători
Ce-o urmăresc cu gloanțele de pușcă.*

*Atunci cînd simte cum că e pierdută,
Ce rupe una și pornește oarbă,
Iar celelalte-aleargă după dînsa.*

Unele din aceste comparații sînt în legătură cu aspectul particular al Spaniei:

*Precum o bandă de răzlete cioare,
Ce-n aer clar îndeamnă zborul lung,
Dar, cînd aud că strigă-n închisoare
Una de-a lor ce-a fost oprită-n drum,
Cu aripile pornite către luptă
Se lasă-n cerc ca să ajute prînsa.*

Ca și în:

*Ca neagra ceată de cioare (storminos), care
Se-abate-n lîna alb-a oilor.*

Simți țara *corridelor* de tauri în versuri ca acestea:

*Cum suflul și puterile lipsesc
La doi tauri voinici și plini de suflet
Cînd, într-o luptă mîndră măsurați,
S-arată amîndoi de o putere,
Și-ncet, încet ei se retrag, dar stau
Tot față-n față și fac pași mărunți
Și, asudați și răsuflînd greoi,
Împrăștie nisipul des în vînt.*

Inchipuirea ajută în această chemare a leului:

*Cum, cînd gîcește de departe
Un leu flămînd că prada de dînsul e aproape
Și-i place, o priviește și muge fiara
Și gîtul lui vînjos se mișcă de plăcere.*

Iată și un spectacol de recoltă în Castilia:

*Cu ordinea și rînduiala castiliană,
Cînd sună fluierele-n sărbătoare
Și se cuprind o parte-ntr-un cadril, și-nvîrt
Fetița prinsă de-al lor piept, jucînd.*

Se amestecă și proverbe de-acasă: „Rana ce se închide mai greu e cea neîngrijită din vreme“:

*La llaga que al principio no se cura
Requiere al fin mas úspera la cura.*

Și gluma specială a peninsularilor se amestecă uneori, ca în cazul văduvelor care „saltă de bucurie“ că li s-au ucis în luptă soții:

*Pentr-una care cere răzbunarea
Din cer, o sută saltă bucuroase,
Așa fiind femeile-n de obște
Eterne doritoare de schimbări.*

Țara luptelor pentru cruce e zugrăvită atent, cu cîmpiile de iarbă proaspătă, bune pentru „ospete alese, cu mesele pline de vinuri pline de mireasmă“, cu verzile ramuri înconjurînd paharele. Jos e vara caldă, sus ploile de iarnă, ori, pe cînd în șes se tîresc neguri, vîrfurile muntelui se scaldă în soare.

În centre (Loxa, Piura, Jaen, Truxillo, Guanuco, Guamanga, Arequipa, La Paz, Cuzco, las Charcas), stau coloniștii bogați, ale căror rente se ridică și la 10 — 30 000 de

ducați pe an, cel cu o mie fiind socotit ca sărac. O sută de mii de sate (*casados*) le stau la dispoziție. Colonistul e socotit „zeu nemuritor luptând cu înfocatele raze“ ale puștilor. I se trimit „mașinile de foc“, cu „iutea și temuta artilerie“, obișnuitele tributuri. Minele sînt așa de bogate, încît aurul e aproape fără preț. El se găsește și în nisipuri. În ultimul timp, marchizul de Cañete a venit la Lima, trimis de Împăratul pentru „paza și îndreptarea legilor“, și el reface o administrație coruptă, o viață colonială fără direcție și fără frîu, în care setea de bani stăpînește totul. Se socoate de acuma fericit acel care păstrează 20 — 30 000 de *pesos*. Cei cărora nu le pasă de rege ajung a măguli și pe ultimul soldat.

În fața albilor se ridică vechea populație deslocuită. Zeul ei e „Eponamon“, și cultul divinității „barbarilor“ se face cu vrăji și preziceri, cu muzică sălbatică de flaute și cornuri. Bocetele se aud la îngroparea, după străvechi rituri, a morților.

Unii dintre aborigeni sînt pașnici; cea mai mare parte însă veșnic gata de luptă. În fruntea lor, deși „nu ascultă de nici un rege“, e un „ingă“, un *inca*, și cîțiva șefi, *promancas*. Cel mai cunoscut dintre ei, Lautaro, cutează a cere spaniolilor un tribut de treizeci de fete, „albe, roșcovane, frumoase“, de cincisprezece până la douăzeci de ani, treizeci de mântăli de postav verde, treizeci de purpură cu aur, doisprezece cai și șase ogari. Uneori se adună „cacicii“ în Sfat de pănă la o sută și treizeci de membri pe cîmp.

Rasa e deosebit de vitează: „Puțini oameni cu așa de mare statornicie și hotărîre au apărât țara lor contra unor dușmani atît de aprigi cum sînt spaniolii“. Ei caută ca adversarul să fie în condiții egale pentru încercare, și astfel Lautaro va cere spaniolilor să înceapă prin a-i hrăni bandele. Fiii plăpîndi, dar deprinși de copii cu armele, încă vin să-și răzbune părinții. Femeile se dau morții, „luptîndu-se uneori ca vitejii“. Escadroanele se succed pe front; în apărare se răstoarnă copacii. După lupte se dau mari ospete și se împart răsplătiri. Sînt și invitați, înaintea cărora se fac întreceri războinice.

Nu e de mirare că de la astfel de dușmani colonii au mult de suferit. Ercilla va descrie scene de măcel. Femeile, „delicate“, strigă, știind că nu e nici o milă la învingători; dobitoacele, găini, pisici, câini contribuie la îngrozitorul haos de sunete al spaimei. Se pradă covoare, paturi de mătase, corturi scumpe, tablouri de valoare. Opera a două generații se risipește în vânt.

Lupta, începută de un *adelantado* regal, Diego de Almagro, cuceritorul din Perù, va fi urmată; în numele lui Hristos, dar nu și în spiritul de milă al Dumnezeului creștin, contra „canaliei araucane“.

Cînturile următoare vor descri-o în amănunte, cu toată mașinăria tehnice poetice din acea epocă. .

CERVANTES

(Fragment)

Aleman¹ avea ca prieten pe un soldat rănit pe care călugării trinitari și familia lui, culegînd cu greutate, timp îndelungat, ultimii ei bani, îl scosese din robia corсарilor Barbariei, de la care, prin cele mai istețe combinații și prin cele mai energice tentative, nu izbutise însuși a scăpa. Acest sărman, mîndru doar de rănile sale², începuse înainte de grelele lui încercări, pe vremea cînd învăța încă sau îndeplinea pe lîngă un Acquaviva la Roma funcțiunile, totuși destul de umilitoare, ale unui valet de cameră, o carieră literară, publicînd *Filina și Galatea*, imitații după *Diana* lui Montemayor. Era *Miguel Cervantes de Saavedra* (n. octombrie 1547), al cărui nume trebuia să se așeze între cele mai ilustre ale literaturii mondiale, printr-o altă operă, de o popularitate fără margini la oameni de toate vîrstele, de toate gradele de cultură și din toate țările.

Omul n-avea totuși, propriu vorbind, o ambiție literară. Îi era numai să trăiască, și nu cele patruzeci și patru de găini și pui, plus un cocoș al soției lui, erau să-l ajute la aceasta, iar ca ajutor, fără o funcție statornică, îi venea de la un duce de Lemos, de la un arhiepiscop de Toledo ceea ce nu-l împiedica, în 1606 încă, în preajma morții, să se creadă unul din oamenii cei mai strîmtorați³. Știe bine proverbul popular, pe care-l reproduce, că numai în biserică, în negoțul pe mare ori pe lîngă rege — căci „mai mult face o fărîmătură de la rege decît o simbrie de la un senior“⁴ — poate să-și capete cineva o

¹ Mateo Aleman (1547—1609), scriitor spaniol (nota red.).

² V. Prefața la partea a II-a din *Don Quijote*, și II, 1.

³ V. Prefața la partea a doua din *Don Quijote*.

⁴ „*Iglesia ó mar ó casa real.*“ Și: „*Mas vale migaja de rey que merced de señor*“, *ibid.*, I, 39.

avere — și el nu alesese sau nu fusese în stare să aibă nici una din aceste trei situații. Respectul lui pentru toți cei mari, ale căror fapte le cunoștea¹, nu-l făcuse să capete un rost pe lume mai mult decât serviciile sale militare, nu numai la Lepanto, la Navarino, în Sicilia, până la căderea în teribila robie, dar și în Portugalia și până în insulele Azore. Iar cît cetise — și cunoaște pe Cezar, pe Terențiu², pe Ptolomei, vorbește de *Piram și Tisbe*³ — și cît văzuse, în Italia, a cărei limbă o cunoștea⁴, ale cărei monumente, ca Panteonul⁵, le vizitase, a cărei literatură, cu Marco Polo, de la care lua cunoștința fabulosului Extrem Orient, Taprobana, Cataya etc.⁶, cu *Orlando Furioso* al lui Ariosto⁷, cu Boiardo⁸, o cetise, n-ajungea ca să-l facă a trece între învățații care se plătesc pentru învățătura lor.

Era un suflet care încercase suferința fără a fi răsplătit pentru dînsa, un suflet bun, adînc amărit de o tristă experiență a vieții. Iluzia de tinerețe a soldatului, voios, setos de aventuri, doritor de luptă nouă, cheltuitor de bani cu nepăsare⁹, dispăruse. În locul unor frumoase lupte, el găsisese acolo, în Orientul turcesc, doar „spăimîntătoarea furie a acelor îndrăcite instrumente ale artileriei“, al căror inventator ar trebui să fie în Iad¹⁰. „Cu această diabolică invenție“, spune el prin gura, care nu glumește totdeauna, a lui don Quijote, „un infam și furios braț, ia viață unui viteaz cava-

¹ *Ibid.*, I, 18.

² II, 28.

³ II, 19. Cf. I, 47.

⁴ V. II, 24, 25.

⁵ II, 8. Cf. II, 10.

⁶ I, 38, 47 (și țara fabulosului „Preot Ioan“); vorbește și de brahmani, magi, gimnosofiști din aceleași locuri răsăritene; I, 47.

⁷ II, 1. Pomenește și *imitațiile spaniole după Pastor fido și Aminta*; II, 62.

⁸ I, 6.

⁹ I, 39.

¹⁰ I, 38. „*La espantable furia de aquestos endemoniados instrumentos de artillaria*“.

ler¹, prin cine știe ce glonț rătăcit. Dacă la Lepanto s-a dovedit că se poate învinge turcul, „a cărui trufie și superbie a fost zguduită”², păcatele creștinilor fac, la Navarino, să nu se poată trage folos din victorie³. Dacă însă Goletta e pierdută, el vede în aceasta un bine, ca una care, numai pentru a se păstra cucerirea lui Carol Quintul, sughea vлага însăși a Spaniei⁴. În captivitate, își dădea seamă că vitejia lui desprețuitoare de moarte făcuse „lucruri care vor rămînea în amintirea acelor neamuri mulți ani de zile, ca să-și capete acea libertate”⁵ pe care o socoate apoi ca suprema mulțumire pe pămînt⁶. Dar toate acestea, memoriale prezentate la întoarcere, nu-i folosesc la nimic; și el se putea asemăna cu acel ostaș rănit întors din luptele cu maurii, care, gata de a improviza romanțe pe chitară, povestește în satul lui, lângă fîntînă, întimplări minunate din acele țări ale necredincioșilor⁷, de unde el însuși adusese material pentru povestea „captivului” și pentru comedia *Intrigile Algerului*.

¹ „*Su diabolica invencion con la qual dió causa que un infame y cobarde brazo quite la vida à un valoroso caballero*”.

² „*Quedò el orgullo y soberbia otomana quebrantada*”, I, 39.

³ *Ibid.*

⁴ „*Aquella officina y capo de maldades y aquella gomia o esponja, y polilla de la infinidad de dineros que alli sin provecho se gastaban, sin servir de otra cosa que de conservar la memoria de haberla ganada la felicissima del invictissimo Carlos V, come si fuera para hacerla eterna*”; *ibid.*

⁵ *Captivul*, a cărui povestire o amestecă în opera sa de căpetenie îl prezintă pe dînsul așa: „*Un soldato español llamado tal de Saavedra, el cual con haber hecho cosas que quedarán en la memoria de aquellas gentes por muchos anos, y todas por alcanzar libertad*” (I, 40).

⁶ „*No hay en la terra, conforme mi parer, contento que se iguale à alcanzar la libertad perdida*”; I, 39. — El învățase acolo și limba de amestec obișnuită în Levant, „*lengua que en toda la Berberia, y aus en Constantinople, se habla entre cautivos y moros, que ni es morisca, nicastellana, ni de otra nacion alguna, sino una mezola de todas las lenguas, con la cual todos nos entendemos*”; I, 41. — Despre turci, mauri, arabi, mameluci, I, n. 21, 40; II, 1.

⁷ I, 51.

Dar, în amfărăciunea lui, Cervantes nu se putea gândi măcar a da o satiră a timpului său, cu atât mai puțin — cum se crede că a făcut-o în cutare pamflet menit a atrage atenția asupra operei lui principale — o satiră, cu nume acoperite, a Curții. Îi impune „neînvinsul“ împărat, „Augustul“, care umpluse lumea de faima puterii sale. Filip al II-lea e „bunul nostru rege“ — *nuestro buen rey don Felipe*. Ducele de Alva e *el gran duque de Alba*¹. Caută ce poate fi mai măgulitor în frumoasa lui castiliană pentru a lăuda pe patronul său, ducele de Lemos.

Scrisese comedii, una din ele de un mare interes tragic, despre căderea Numanciei, și va mai scrie și alte comedii, nuvele (*Retablo de las maravillas, la Guarda cuidadosa, Los trabajos de Pasiles y Sigismunda*). Și între aceste încercări, cu succes sau fără, aruncă povestea lui Don Quijote, cu un pompos titlu asemănător aceluia pe care Rabelais îl punea înaintea povestirii isprăvilor lui Gargantua.

Ce voia, ni spune singur. Nu a da un simbol al idealismului dezorientat, procedînd impulsiv, cu naivitate, pentru ca neconținut realitatea să-l dea jos de pe cal, să-l bată, să-l umple de sînge, căci sulita lui e un biet băț, viziera lui e de carton, coiful lui un lighean vechi, calul lui o gloabă, scutarul lui un țăran neînțelegător sau pișicher. Nu a face marea operă de satiră a *spiritului uman însuși* în silințele lui de a înfrînge o realitate care nu poate pieri decît din lăuntru, prin uzura înceată a resorturilor lui, iar nu din afară, prin acțiuni răzlețe pornite dintr-un mediu grosolan și prost, indiferent. Nici a rîde pe sama celui care se încumetă fără mijloacele trebuitoare de un lucru care nu se poate și care, oricum, lui nu-i este dat, și nici a ne storce lacrimile pentru aceste prăbușiri ale unor avînturi care sînt caraghioase numai atîta timp cît durează sforțarea inutilă, și nu după ce începe durerea adevărată.

Aceste lucruri le-au introdus de la ei criticii raționaliști ai veacului al XVIII-lea, dușmani ai evului mediu în toate

¹ I, 89. Vorbește și de Egmont și Horn fără vreo critică (*Egumon y Hornes*).

idealurile lui până la al „cavaleriei rătăcitoare“, ori admiratorii entuziaști ai romantismului cu pasiuni de exotism și însetat de mister, care, de la Schlegel încoace, a repetat această apreciere, trecută apoi între locurile comune ale istoriei literare.

Nu, ci Cervantes voia numai, ca și anonimul autor al operei *Crotalón*¹, să facă o operă de *critică literară*, înlăturând ultima formă degradată a romanului de aventuri și făcând astfel loc propriilor sale opere de până atunci și aceloră a căror plan îl avea în minte.

El cunoștea perfect literatura cavalească a timpului. O înșiră de mai multe ori, ca unul care o cetise, de la *Amadis de Galla* și cel de *Grecia*, de la *Olivante de Laura* și *Florismonte de Hircania*², de la cîntecele despre *Roland*³, la *don Belianis* și la *Tirante el Blanco*. Pomenește prelucrări cu subiecte din ciclul lui Arthur⁴. Îi arată acestei literaturi resorturile artificiale și rîde de stilul ei neîngrijit și fără gust. „N-am văzut“, spune el, „nici o carte de cavalerie care să facă un corp de povestire întregă, cu toate părțile ei constitutive, așa încît mijlocul să corespundă începutului și sfîrșitul începutului și mijlocului“⁵; deci are cineva înaintea sa o himeră, un monstru. Face osebiri pentru *Amadis de Galla* și pentru acel *Tiran Alb*, în care deosebește sau note de sinceritate sau altele de realitate care ar putea să salveze restul⁶. Alături cu asemenea produse ale unei literaturi pe atît de răspîndite și de spornice, pe cît lipsite de dreptul la existență, el pune fără sfială și deosebitele povestiri în genul pastoral, *Diana* lui Montemayor ea însăși⁷, față, cu care nu e cu totul lipsit de

¹ Cf. *Boletín de la Real Academia de Española*, IV, februar 1917, p. 32 și urm.

² I, 6—7.

³ I, 25.

⁴ I, 13.

⁵ „No hé visto ningun libro de caballerias que haya un cuerpo de fabula intero, non todos sus miembros; de manera que de medio corresponda al principio y de fin al principio y al medio“; I, 47.

⁶ Unele frumoase minuni din romane se semnalează în I, 50

⁷ I, 5.

respect, ca și *Pastor de Iberia*, *Pastor de Filida*, *Fortuna de amor* etc. Preferă însă, evident, lucrările de poezie lirică și epică ale aceluiași timp, operele istorice, ca ale lui Luis de Avila, care scrie despre *faptele Împăratului* (*hechos del emperados*), ale lui Carol Quintul¹.

Critica teatrului contemporan, la care vom vedea ce contribuise, în versuri și în proză, în stilul, înalt, al tragediei cu subiect antic, ca și în acela, familiar, popular, al simplei comedii de moravuri, se adaugă la aceea a romanului cavaleresc și a pastoralei. E contra „negustoriei de vânzare“ cu acest gen de literatură² și care, ca teatrul să fie „oglină vieții omenești, exemplu al moravurilor și icoană a adevărului“³, iar nu „oglină de lucruri disparate, exemplu de lucruri necuviincioase și de icoane de lascivie“, fără observarea regulilor clasice, precum și pline de anacronisme, ofensătoare pentru morala publică și într-un cuvânt o rușine pentru Spania⁴. E așa de indignat constatînd aceste neajunsuri, încît ar dori cenzura de o „persoană inteligentă și discretă care să cerceteze toate comedii înainte de a se reprezenta“⁵.

Arătînd astfel ce trebuie respins din scrisul timpului, își propune a da literatură nouă; alături de operele sale dramatice, care vor fi cercetate aiurea, el are în vedere povestiri, nuvele, ca acelea care, pornind de la Boccaccio, se dezvolta-

¹ V. și capitolul 49 din cartea I, în care alătură, într-un amestec comic, lucruri reale cu lucruri închipuite, aducînd înainte *la historia de Guarino Mezquino* și o sumă de fapte istorice contemporane. În capitolul 47 se aseamănă romanele de cavalerie cu *fabulele milesiene* ale antichității. El recomandă a se citi istoria și Scriptura; I, 49.

² „*Las comedias se han hecho mercaderia vendible*“; I, 48.

³ „*Espejo de la vida humana, ejemplo de los costumbres e imagen de la verdad*“.

⁴ „*Espejos de dispartes, ejemplos de nocedades é imágenes de lasci via*“.

⁵ „*Persona inteligente y discreta, que examinase todas las comedias antes que se representasen*“.

seră prin toată seria povestitorilor, a „novellierilor“ italieni, versuri¹, considerații literare, politice, sociale, observații despre educație, despre poezie și știință, despre drepturile limbii vulgare². Și i se pare că ele pot fi prinse în urzeala unui roman care să parodieze pe cele cavaleresti, întocmai precum — exemplul îi stătea înaintea — Ariosto parodiase cîntecele decăzute ale isprăvilor cavalerice medievale.

Aceasta, și nu alta, e originea lui *don Quijote*. Cu „liniște de stil și invenție ingenioasă“, crede el, se poate da ceva bun, în proză³. Căci „epica se poate înfățișa în proză și în vers“⁴. Gluma nu strică niciodată naturii omenesti, care se descoardă printr-însa. „Nu e cu putință, în adevăr, ca arcul să fie neconținut armat, nici condiția și slăbiciunea omenească nu se pot susține fără vreo recreație îngăduită“⁵.

Va fi, bineînțeles — și aici apare aceeași stare de spirit ca la Montaigne — ceva fără nici o umbră de pretenție erudită, care e și zadarnică și ridicolă. Cervantes rîde de „academicii“ care scriu prefete, elogii, sonete pentru cărți⁶. Humanismul, care în acest veac n-are un rost important la spanioli, ca la vecinii lor din Franța, îi apare ca „exerciții și studii de a compune cărți care se vor tipări“, unde însă realitatea n-are intrare⁷. Asemenea discuții vor fi plecînd de la una, primitivă, despre cine s-a scărpinat întîi în cap.

¹ Vezi pe acelea așa de frumos redată în *Don Chișot* din 1840 al lui I. Roset, tradus după refacerea — nici așa de greșită, nici așa de falsificată în spirit, cum s-a spus — a lui Florian (ele sînt desigur de Eliad).

² II, p. 183 din ediția în 2 volume, Madrid, 18.

³ „Apacibilidad de estilo, ingeniosa invencion“: I, 47.

⁴ „La epica tan bien puede exhibirse en prosa como en verso“: I, 47.

⁵ „Pues no es posible que esté continuo el arco armado, ni la condición y flaqueza humana se puede sustentar sin alguna licita recreación“: I, 48.

⁶ V. „Los Académicos de la Argamasilla“, după cartea a II-a.

⁷ „A la que él respondió que su profesion era ser humanista, sus ejercicios y estudios componer libros para dar á la estampa“: II, 22.

Scrierea sa deci, simplă „invectivă contra cărților de cavalerie“¹ mijloc pentru a sfârșima autoritatea și capitalul cărților de „cavalerie“, în lume și în popor², nu se va împodobi cu obișnuitele mijloace de recomandatie și reclamă, va fi „curată și goală“ — *monda y desnuda*. Vor lipsi notele, citațiile din Aristotel și Platon, din „turma de filozofi pe care o admiră cetitorii și socot pe autori ca oameni citați, erudiți și elocvenți“³, chiar dacă Sf. Toma de Aquino e lângă versuri de iubire și se dă o listă de autorități de la Aristotele la Zoil sau Zeuxis, „deși unul a fost cîrtitor, iar celălalt pictor“⁴. Natura însăși se va oglindi aici, așa cum este, așa cum se manifestă, *asa cum se impune*. „Condeiful“ a spus el însuși, e limba sufletului — *la pluma es lengua del alma*⁵.

De la început apare eroul; hidalgul slab, uscat, fantastic, otrăvit de lectura înnebunitoare a romanelor de aventură, pe care le crede un adevăr care a fost, și unul care numai prin credința și devotamentul lui ar putea să fie din nou. În lume nu mai vede decît ce coboară el într-însa de pe urma îndelungatelor meditații care l-au zărghit. A dispărut natura, pe cei de aproape ai lui nu-i mai recunoaște. Preotul, bărbierul sînt de acum cu totul străini, deși i-a format odinioară societatea. Cutare fată curtenită cîndva în zădar, Aldonza Lorenzo, a devenit Dulcinea del Toboso — „nume care după a lui părere e și muzical și exotic, și semnificativ“⁶. Toboso, sătucul ei, unde codanele umblă cu picioarele goale, călări pe

¹ „*Todo él es una invectiva contra los libros de caballerias.*“

² „*Esta nuestra escritura no mira á mas que a deshacer la autoridad y cabuda que en el mundo y en el vulgo tienen los libros de caballeria.*“ Prefața.

³ „*La caterva de filósofos que admiran á los leyentes y tienen á sus autores per hombres leídos, eruditos y elocuentes*“; *ibid.*

⁴ „*Ni menos sé que autoros sigo en el para ponerlos al principio come hacen todos, por las letras del A.B.C., comenzando en Aristoteles y acabando en Yenofonte y en Zoylo ó Zeuxis, aunque fu maldiciente el uno y pintor el otro*“; *ibid.*

⁵ II, p. 133 din ediția citată.

⁶ „*Nombre á su parecer musico, y peregrino, y significativo*“; I, 1.

măgăruși, va trebui să cuprindă un palat vizibil numai undeva, într-o depărtată negură, pentru dînsul. Înaintea doamnei gîndurilor sale, el, ajuns un „cavaler rătăcitor“ *un caballero andante*, va trebui să plece genunchii, după ce va fi silit pe oricine s-o recunoască pe dînsa ca pe cea dintîi între femei, după ce în numele ei va fi ajutat pe săraci, pe nedreptățiți, pe prigoșiți, după ce va fi biruit pe uriașul Caracoliambro, seniorul insulei Malindrania¹, dar ieșit de-a dreptul din Boiardo și Ariosto, precum și pe alte manini ale pustiului. Se va mira cînd i se va spune că s-a repezit la aripile morii de vînt ori a spart butoaiele de vin ale cîrciumii fermecate. I se pare că altă realitate decît a lui nu poate să fie și că nu poate să nu fie realitatea lui.

În jurul patimei lui de a învia un trecut pe care-l opune ca frumos și nobil, ca singur vrednic a fi trăit unei grosolane realități, se învîrtesc toți. Și bietul țaran gros și aspru pe care-l alege scutierul său și din care un duce glumeț va face un guvernator de insulă în Barataria², Sancho Panza, care-și lasă părăsirii, până în ceasul norocului care i s-a făgăduit, pe „mujeria“ lui Teresa și pe fata Sanchica și odraslele celorlalte, și cele două femei de-acasă, care aleargă pe urma lui, și prietenii părăsiți care-l iubesc și au milă de dînsul, și oaspeții de la hanul unde tradiția cavaleriei rătăcitoare-i interzice de a plăti și unde Sancho e aruncat în aer de pe saltea, ca despăgubire pentru unii, ca distracție pentru alții, și nespălata slugă, Maritorna, al cărui nume va rămîne în limbajul curent și în Franța, și toți cei care răsar în cale, cavalerul Pădurii — *del Bosque* —, al Oglinzii — *del Espejo* —, al Lunii Albe — *de la Blanca Luna*³ —, al „celor trei arabi“ — *de los tres Arabes*⁴ —, și don Diego, cu bogatul lui castel⁵, și ducele⁶.

¹ I, 1.

² II, 42.

³ II, 64, și urm.

⁴ II, 18.

⁵ I, 18. V. și Alifanfaron de „Trapobana“. Pentapolin, Garamante; *ibid*.

⁶ II, 31, 38 și urm.

Dar el nu oferă o progresie de temperament și nu e prins în desfășurarea unei acțiuni. De la cele dintii încercări și-a dat măsura. Invenția nu poate da nimic pentru a-l desăvârși. Îl știm ce e de la început și mai departe sîntem încredințați că nu poate merge. N-avem a face numai cu un iluzionist, ci cu *chinuitul unei idei fixe*, care se pierde în *impulsivitatea exaltării lui*, schițînd, pentru a recădea și însîngerat și batjocorit, *crîmpeie de fapte incoerente*.

Autorul însuși nu ține la el neapărat. Se pare că la început intenția lui fusese de a da numai ce se cuprinde în primele capitole. Apoi cartea I s-a format prin interesul ce trezea¹. Iar a doua parte, mai întinsă, vine numai din dorința, din nevoia de a combate o contrafacere injurioasă și de a împiedica altele, *uzînd*, isprăvind pe erou, punîndu-l să-și facă testamentul, îngropîndu-l.

De aceea se îngămădesc, de la început, povestirile intercalate, care n-au de loc caracterul unor popasuri, mai mult sau mai puțin neglijate: Lucindø și Cardenio (I, 28 și urm.), istoria lui Gonzalo Hernandez de Cordoba. Nuvela curiosului impenitent (I, 33 și urm.), povestea nebunului din Sevilla (II, I), Viața lui Ginés de Pasamente (I, 22 și urm.), povestea Leandrei (I, 51), La cueva de Montesinos (II, 22 și urm.). La un anume moment banul, care e fermecat anume pentru a reține pe turbatul luptător, e ca ospătăria lui Chaucer, în *Canterbury Tales*, unde fiecare vine cu banul și cu povestirea lui. Și mai ales este minunatul mic roman al captivului, al prinsului de război din Barbaria, căruia i se coboară pe ferestră pînzele cu scrisori și bani de aur pe care le lasă frumoasa fată a maurului bogat, deprinsă cu legea creștină, cu blîndul cult al Maicii Domnului, *lela Maria*, de o crescătoare, pentru ca mai tîrziu intriga de iubire înseilată astfel să se prefacă într-o dramatică răpire, întovărășită de blestemele tatălui păgîn, pînă ce, peste peripețiile din sat ale întîlnirii cu corsarii francezi, cei doi fugari pot să se coboare, săraci, dar fericiți, pe coasta Spaniei mult dorite. I se obser-

¹ „No hay ante cámara de senor donde no se halle un don Quijote; unos lo tornan se otros lo dejan (II, 2).

vase lui Cervantes ca un defect această sălbatică înflorire de lucruri străine¹, dar el le-a menținut și în a doua parte, fiindcă așa era temperamentul lui și felul de a-și înțelege opera.

Ce ține atunci această carte, nu în amănuntele, ci în totalitatea ei, și-o face admirabilă pentru toate timpurile?

Firește că nu onestitatea stilului², nu câteva tablouri schițate sumar³, ci nimic alta decât largă ei parte de realitate.

Ea vine de la vechiul pamflet poetic *Mingo Revulgo*, pomenit și aici, dar fără stimă⁴, de la *Celestina*, mai puțin de la romanele *picarești*, care sînt contemporane și care se poartă într-o lume convențională, ceea ce se dă fiind, ca și la *Boccaccio*, *anecdota*, *intriga* și nu *tipul*, nici chiar *mediul inconjurător*, *natural sau social*.

Vom vedea astfel și aici turme pe drumurile mari ale Spaniei, păstori în păduri — mai adevărați decât ai pastoralelor — societatea obișnuită din ospătăriile de drumul mare, soldații Hermandalei care caută pe tulburătorii de pace⁵. Vor trece carăle care duc regelui leii dăruți de domnul maur din Oran, și don Quijote va face să se deschidă cușca pentru o luptă nouă, pe care, din fericire pentru el, fiara, obosită, o refuză⁶; dintr-o margine de sat va răsări căruța purtînd draci, îngeri, o Moarte, a „recitanților companiei îngerului rău”⁷. Petrecerea de la bogatul Camacho ne face să vedem danț, figuri alegorice, o veselie de nuntă⁸. La duce, viața

¹ II, 3 și urm. Cf. și p. 144.

² Se laudă însuși că nu se află nici „una palăbra deshonestă”, nici un „pensamiento menos que catolico”; II, 2.

³ I, 11, 14.

⁴ Prefața la cartea a II-a.

⁵ „Solo sé que la Santa Hermandad tiene que ver con los que pelean en el campo”; I, 10.

⁶ II, 17.

⁷ II, 11; „Recitantes de la compania de Anjulo el Malo”, cu „auto de la certe de la Muerte” (p. 87).

⁸ II, 20 și urm.

luxoasă a claselor de sus se face zărită¹. Dar nicăieri nu se simte cineva trăind mai mult în Spania lui Filip al II-lea, decât atunci când Sancho începe povestirile lui cu Tereza, care, cu toate perspectivele ce se deschid soțului prins într-o așa de rară și de nobilă întreprindere, a rămas țărancă, al cărei bun simț nu se schimbă nici atunci când scutierul lui don Quijote e un simplu îndeplinitor al ordinelor domnului său, nici atunci când începe — în a doua carte — să opui axiomelor idealiste ale acestuia îndoiala simțului său practic².

Pentru cetitorii obișnuiți se poate ca anecdotele ridicole despre „erou“ să prevaleze; pentru cine străbate mai adânc fără să prevaleze, pentru cine străbate mai adânc fără să adauge de la sine ce nu este în carte, asemenea scene înseamnă ceva mai mult.

¹ II, 29 și urm.

² V, II, 3 (pp. 36—88 și urm.).

SHAKESPEARE ȘI LITERATURILE ROMANICE

[Fragmente]

VIII. Dramele istorice, „istoriile“ lui Shakespeare nu sînt piese în adevăratul înțeles al cuvîntului, ci o culegere de scene în care se cuprinde, după datele cuprinse în prelucrarea de cronici pe care am pomenit-o și mai sus¹, o largă parte din istoria Angliei. Și anume — afară de singura dramă *Henric al VIII-lea* — partea eroică din viața poporului englez în evul mediu; mai precis și decît atîta, acea parte eroică în care, pe lîngă vechea vitejie anglo-saxonă și normandă, se adaugă elementul de înnobilitare al cavalerismului.

De la Ioan I, cel „fără de țară“, murind în mijlocul revoltei, pînă la Richard al III-lea căzînd pe cîmpul de luptă de la Bosworth, unde Henric de Richmond îi răpește coroana, se înfățișează figuri autentice istorice și scene cărora baza istorică nu le lipsește. Dar nu trebuie să se creadă că ideea poetului-actor a fost să înfățișeze în aceeași succesiune ca acea istorică aceste răscoale și asasinate, aceste teribile împrejurări prin care a trecut evul mediu englez. Ca în toate, și aici hazardul singur a condus pe marele înviator și creator de viață. O piesă cu subiectul luat la întîmplare fiind bine primită de un public, amestecat cu puternice elemente populare, care n-avuse de unde învăța povestea neamului său și căruia nimeni pînă atunci nu i-o vrăjise pe scenă, Shakespeare s-a îndemnat a da și altele, și astfel, într-o serie-n care cercetările critice vădesc călcarea sigură a ordinii cronologice, el a prezentat, trecînd peste *Henric al III-lea* și luptele constituționale, precum și peste tragedia lui *Eduard al II-lea* — pe care însă o tratase Marlowe — și peste toată epopea

¹ Dar o dată (*Henric VI*, partea întîi, I, 2) e pomenit și Froisart.

glorioasă a luptelor cu Franța, fapta și suferința, înălțarea; strălucirea și catastrofa regilor care au fost.

Lipsește astfel unitatea unor intenții bine fixate și urmărite cu stăruință. Nu e tragedia nației engleze. Și cu toate acestea, în alt sens decât cel curat istoric, cu succesiunile sale cronologice, *este*.

În adevăr, ca nicăieri aiurea, în alt teatru de până atunci, mulțimea înconjoară și inspiră, ea hotărăște și îndeamnă pe eroi. Nu sînt aici, ca la dramaturgul de scene istorice al Spaniei, Guillen de Castro, numai întîmplător soldați care se aruncă la asalt scoțînd strigătele credinței lor, ci masele de toate felurile, în toate situațiile înconjoară pe protagoniști: popor din oraș, revoltați din lagăre, partizani ai unuia sau ai celuilalt, curteni în vechiul înteles feudal și apoi, în pieșele din a doua perioadă, *Henric al IV-lea* și *Henric al V-lea*, și petrecătorii ghiduși și cinici, străini de orice disciplină internă și rebeli față de orice disciplină externă, ai cărciumelor și speluncelor, un Falstaff, un Poins și alții cu care vom face cunoștință mai tîrziu.

Dar este și alt element de legătură, de unitate. Cetitor frecvent și pasionat al Scripturii, al tragicului Vechi Testament, cu prăbușirile lui regale, ca și al cronicelor patriei sale, dramaturgul pare că voiește să arate, alegînd regi dintre care nu e unul care să nu fi alunecat pe treptele tronului său pentru a cădea în prăpastie, zădărnicia tuturor acestor măsuri din afară. Și în *Richard al III-lea* și dă expresie acestui sentiment în așa de frumoasele versuri:

*Ci, Doamne, să stăm astfel aice, la pămînt,
Și să vorbim cu jale de regii ce-au murit,
Cum unii de pe tronuri căzură, alții-n luptă,
Cum stafiile celor goniți de ei revin;
Venin li dă soția, ori alții pier în somn,
Uciși cu toții: biata cunună ce o poartă
Pe tîmple muritoare un rege trecător
Cuprinde Curtea Morții în ea; și-un duh ascuns
Își rîde de mărirea și pompa lui întrecagă.
Îi dă doar, o clipeală, o scenă de nimic,*

*Pentru-a domni, a face frică, a osîndi
 Cu ochii, și în suflet părerii trufase varsă,
 De parcă acea carne ce-n jur de suflet stă
 Ar fi o neînviată aramă, și așa
 La ceasul soartei vine c-un sfredel mititel
 Și zidul de cetate-l pătrunde—adio rege!
 Vă puneți pălăria în cap și nu mai rideți
 De carne și de sînge, cînd vă-nchinați la ele,
 Jos datini, forme, tot ce-i solemnă datorie,
 Căci pîn-acum cu mine numai v-ați înșelat:
 Mînînc și eu o pîne, și am și eu nevoi,
 Mă doare și pe mine, prieteni. Legat astfel,
 Cum de puteți să-mi spuneți că sînt un rege eu?¹*

Și în alte privinți o unitate de concepție domnește în toate aceste piese. Cu toate învinuirile de lipsă a propriei personalități, de impenetrabilitate obiectivă, un puternic sentiment de iubire pentru Anglia însăși, cu tot ce acești „regi trecători” îi pot adăugi, dar nu-i pot și lua, transpare pretutindeni, și el se exprimă în celebra tiradă din *Richard al II-lea*², în care, cu toată copleșirea comparațiilor, nu e numai artificialitate:

*Acest regal tron de regi, această insulă,
 Acest pămînt de măreție, acest tron al lui Marte,
 Acest nou Eden, colțul acesta de Paradis,
 Această fortăreață ce și-a făcut natura
 În contra molipsirii și-a zilei de război,
 Această seminție ferice, cap de lume,
 Această piață scumpă în marca de argint,
 Ce este pentru fire ca un puternic zid,
 Ori ca movilă care îți apără castelul
 În contra lăcomiei celor mai slab sortiți,
 Blagoslovitu-acesta loc, acest pămînt, acest regal, această
 Anglie,*

¹ Richard III, 2.

² II, 1.

*Această hrănitoare, sîn plin de regi măreți,
 Temuți pentru-al lor sînge, faimoși pentru nobleță,
 Vestiți pînă departe de vatra lor prin sapte,
 Pentru creștină slujbă și drept cavalerism,
 Precum este Mormîntul, la cerbicoși-evrei,
 Al Mîntuirii Lumii, ca fiul Maicii blînd,
 Această țar-atîtor suflete scumpe, această dragă, dragă
 țară,
 Dragă în lumea-ntreagă pentru gloriosu-i nume.*

Anglia-i place nu supt alt aspect decît supt acela al lup-
 telor și încordărilor sale, care satisfac un suflet așa de
 energetic el însuși. În *Henric al VI-lea*, partea întîi, un luptă-
 tor de frunte, un pretendent de tron, York însuși, strigă
 astfel:

*Și toată munca noastră să fie în zădar?
 Căzură deci alîția din pairii cei viteji
 Și căpitani alîția, și nobili, și ostași.
 În lupta îndelungă au fost și ei jertfiți
 Și-au dat ale lor trupuri pentru al țării bine;
 Și să-ncheiem acuma o pace de femei?¹*

În aceste necontenite frămîntări, în care regele cade
 învins, strivit, ucis, persoana regală rămîne totuși aceea
 în care se întrupează cel mai înalt drept. Nu numai eroul,
 ci și poetul e acela care vorbește astfel:

*Nici toată apa Mării aspre, rele;
 Nu poate mirul frunții regelui să-l spele:
 Suflare de om pămîntean nu poate astfel
 Pe regele ales de Domnul să-l răstoarne².*

¹ I, 4.

² *Richard II*, III.

Cei curați și loiali răsar din voia lui în rîndul întîi. Astfel Gloucester, prigonit, calomniat, osîndit, se ridică în toată mărirea cinstei și serviciilor sale, pentru a spune:

*Dac-aș avea de douăzeci de ori atîția dușmani
Și ar avea putere tot de atîtea ori,
Fi n-ar putea cu toții să-mi facă vreo jignire,
Loial de sînt și sincer și fără de păcat¹.*

Și, cînd mulțimea nestatornică, întetită, urmărește în nenorocire, în exil, pe soția lui, ducesa, cu strigătele ei de jignire, același înțelept cum mai sînt și alții, lord Nevil, lord Say, părăind nevinovați, spune:

*Dragă Nell, greu poate nobila-ți minte să vadă
Abjecta mulțime privindu-ți în față
Cu ochi invidioși, rizînd de rușinea-ți de azi,
Iar ieri ea urma roatele mîndri-ți trăsuri,
Cînd în triumf tu treceai cu dînsa pe stradă².*

Mai tîrziu aceeași mulțime va apărea ca „monstrul cu multe capete veșnic îndușmănită șovăitoare mulțime”³.

Ca țesătură aceste „istorii” au elemente împrumutate de la cunoscutele modele ale teatrului englez, piesele spaniole. Același amestec de comic și de tragic, variînd, dar și profanînd situațiile cele mai încordate. În *Henric al VI-lea*, partea a 2-a⁴, un fals orb, Simpcox, se va arăta meșter în a sări peste scaune. În *Regele Ioan*, de la început va apărea

¹ *Henry VI*, partea a 2-a, II, 4. Cf. și V, 4:

Eu n-am avut vreodată a face cu un drac,
Decît cu voi, pătații de poftele urite,
De sîngele atîtor sărmani nevinovați.

² *Henry VI*, partea a 2-a, II, 4.

³ „*The blunt monster with uncounted heads,*

The still-discordant wavering multitude.“

(Prologul la *Henric al IV-lea*, partea a 2-a.)

⁴ II, 1.

căutându-și dreptatea înaintea regelui, într-o afacere de pământ, un nobil de la țară, care în centrul discuției, se vedește a fi un bastard regal; recunoscut în această calitate, căpătînd un nou nume și o nouă situație — potrivite cu sîngle său — el va împroșca pînă la sfîrșit lumea cu dovezile unui spirit foarte îndoielnic și va porni explicînd mamei sale motivele pentru care se simte acum de o esență superioară. În momentul tragic al osîndirii ducesei de Gloucester (*Henric al VI-lea*, partea a doua¹), se intercalează o scenă comică de luptă. Ioana d'Arc va deveni, în partea întîii a aceleiași piese, din nobila figură mistică pe care o cunoaștem, o simplă vrăjitoare căreia Delfinul îi face curte, căreia admiratorii îi promet o statuie, ba chiar o piramidă ca acelea din Egipt, purtarea oaselor în procesiune și așezarea în locul sfîntului Denis ca protectoare a regatului, dar care știe să cheme dracii în ajutorul său și la moarte cere voie „să înjure puțin“ (*I pry thee give me leave to curse a while*) și isprăvește renegîndu-și tatăl pentru a reclama o misterioasă origine regală².

Venind acum la analiza însăși a pieselor, critica a pretins a recunoaște o mîină străină în *Henric al VI-lea*, dramă în trei părți formînd o singură desfășurare, precum e *las Mocedades del Cid* în teatrul spaniol; ba chiar așa de mult ar fi lucrat această mîină străină încît nu se caută ce-a înnădit ea la Shakespeare, ci ce-a înnădit Shakespeare la ce-a scris ea. Orice om de gust va recunoaște însă că acesta e și mai mult cazul în *Regele Ioan*.

¹ II, 3.

² *Henry VI*, partea întîii, I, 6; III, 3; V, 3—4. Tot acolo despre femeile care sînt „istețe ispititoare cu limbile lor“:

„These women are shrewd tempers with their tongues“.

(*Henry VI*, partea întîii, I, 2.)

Glume indecente despre Pucelle și Delfin:

„Pucelle or puzzel, delphin or dogfish,“

(*Ibid.*, I, 4).

Această dramă e, în adevăr, foarte naiv alcătuită¹. Cea dintâi scenă se petrece în Franța, unde în lagărul englez al lui Ioan venit să-și apere provinciile, apare o solie a regelui Filip-August pentru a discuta — bătrîna regină Eleonora, mama regelui englez și fosta soție a celui francez, fiind de față. Personajele regale și princiare se îngrămădesc: răsare și Rudolf de Austria lîngă regele Franciei și fiul său. Gilceavă între cei doi șefi de țară, de o parte și între Eleonora și regina Constanța, de alta. Orașenii din Angers se amestecă fără rost pentru a propune căsătoria prințesei Blanca. Ea se întîlnește cu prințul Ludovic, schimbă cu el jocuri de cuvinte și, după invitația lui Rudolf, cei doi tineri se și sărută. Apoi iată cardinalul Pandolf, care aduce în numele papii somația de omagiu regelui Ioan supt amenințarea excomunicării. Cel somat astfel rezistă, dar o răscoală se ridică împotriva tronului său șovăitor, și el trebuie să cedeze pentru ca Anglia lui să nu ajungă stăpînirea candidatului francez. Între acestea, el moare.

Moartea lui e o ispășire, pentru multe greșeli și pentru o crimă. Acea crimă dă și singura scenă adevărat și adînc emoționantă din dramă: încercarea de a orbi pe Arthur, nepotul de frate și concurentul lui Ioan.

¹ Și stilul are neadmisibile greșeli de gust. Ioan e numit de ai lui „oceanul nostru“:

„...to our Ocean, to our great King John“.

(V.4.)

Tot așa acel galimatis din actul III, scena 4:

„Bind up those tresses; O, what love

I note“ etc.

Un ostaș spune că-l „doare în suflet că trebuie să scoată acest metal de la coapsă spre a fi un făcător de văduve“.

„...O, it grieves my soul

That I must draw this metal from my side

To be a widow-maker.“

(V, 2.)

Cînd i se comunică hotărîrea crudă, el întrebă:

*Sînt oare eu de vină că-s fiul lui Geffrey?
Desigur, nu, desigur. Și, Doamne, cum aș vrea
Să fiu fiul tău, Hubert, și-atuncea m-ai iubi!*¹

E bolnav? întrebă el pe temnicer; ar vrea să și fie puțin bolnav, ca să stea toată noaptea și să-l vegheze. Dacă e vorba, dacă e nevoie să-i ardă ochii, ei bine, s-o facă! Numai să înlătore pe acei străini urîți, de care copilul se teme:

*Nu, ascultă, Hubert, gonește-i înapoi
Și eu voi sta liniștit ca un miel,
Nici să mișc, să clintesc, să spun o vorbă,
Nici să privesc la fier cu vreo durere,
Gonește pe aceștia, și eu te voi ierta,
De orișice durere putea-vei să-mi aduci!*².

Și, puțin mai în urmă, acest hotărîtor strigă:

Lasă-mi ochii măcar ca să mă uit la tine.

Hubert nu mai poate rezista. Atîta bunătate a nevoințatului suflet îl dezarmează. El nu va face fapta grozavă:

*Spiritul cerului a suflat puterea fierului.
...Nu-ți voi atinge ochii
Pentru toată comoara ce unchiul tău o are.*

Partea întâi din *Henric al VI-lea* e ca un șir de scene pregătitoare pentru deschiderea, rezervată părții a doua, a dramei adevărate, cum partea a treia va fi numai încheierea întregii dezvoltări. Se înfățișează evenimentele franceze de la începutul domniei slabului rege cu sufletul bun și

¹ IV, 1.

² *King John*, IV, 1.

șovăielnic, care aici, printr-o greșeală, care va fi corectată mai târziu, nu apare, conform cu istoria, ca un biet copil în leagăn, ci ca un bărbat capabil de a stăpîni. Lupta cu acciași la Bordeaux, încercarea cutărei doamne de a prinde în Talbot, principalul erou, puterea conducătoare a oștilor engleze, pentru ca sunînd din corn acesta să-și adune pe ai lui (imitație din baladele lui Robin Hood e evidentă). Suffolk, alt comandant dintre englezi, prinde pe Margareta de Anjou, îi declară iubirea lui și o pregătește viclean ca soție a regelui său. Doar cîte o scenă ca aceea dintre Talbot și fiul său, pe care în zadar caută a-l feri în luptă, dacă are ceva din adevăratul element tragic¹.

Acest element tragic îl aduce în partea a doua puternicul suflet de nesățioasă pasiune al acestei Margarete, care, continuînd să iubească în taină pe Suffolk, e acum, lîngă bunul, slăbănogul, resignatul Henric al VI-lea, regină a Angliei și mama unui fiu care ar trebui să fie moștenitorul coroanei și la care ține în adevăr, principele de Wales, Eduard.

Țara e frămîntată de urjile celor mari, Warwick, ducele de York, un pretendent, cardinalul. Tutor al regelui bicisnic e ducele de Gloucester, om drept și blajin, pe care-l înrîurește femeia adînc iubită, ducesa „Nell, dulcea Nell“. De la început conflictul dramatic, care nu va fi însă reprezentat pînă la sfîrșit de antagonismul, rivalitatea și lupta între aceleași persoane, se produce prin ciocnirea între aceste două ambiții femeiești — ca la noi între „Doamna lui Ieremia“ și soția lui Simion Movilă, cumnata ei — regina și ducesa Margareta și „dulcea Nell“, pe care unii prieteni o și salută ca regină.

Eleonora de Gloucester e biruită. Margareta, care se plînge că soțul ei ar fi mai bun de papă decît de altceva, face ca dușmanca ei să fie exilată. Mulțimea insultă pe aceea înaintea căreia se tîrîse, și ducele, care se desparte așa de greu de tovarășa sa, va avea în curînd o soartă și mai rea. E

¹ IV, 5. Talbot, de altfel, e un om învățat, care spune că va privi cutare spectacol de nimicire ca Neron „cîntînd din alăută“ (I,4.).

arestat și lăsat pe mîna ucigașilor. În curînd, răzbunător, York va întoarce contra lui Henric oastea care-i fusese dată pentru a lucra împotriva Irlandei neliniștite¹. Îndată Warwick va urmări — după moartea cardinalului — pe Suffolk rămas fără mijloace de apărare, îl va prinde, îl va izgoni din regat, pentru ca apoi marinarii să-lucidă, pe țarm, la o încercare de întoarcere. Margareta va plînge asupra capului său.

Așa se ajunge la al patrulea act. Aici Anglia populară, în plină revoltă pe care o provoacă și o întreține lipsa unei cîrme sus, apare înaintea noastră, în sălbaticile scene, din care se alcătuiește mișcarea egalitară, prigonitoare pentru orice rang, orice distincție, a lui John Cade. Teribilul șef e de părere că „magistrații trebuie să fie plugari și deci noi să fim magistrați”². Doar „Adam a fost un grădinar”³... „Gura mea, strigă el, va fi Parlamentul Angliei.”⁴

Cînd lord Say, nobilul, patrioticul, activul lord Say e adus înaintea rebelilor, i se fac capete de acuzație din școala de gramatică pe care a întemeiat-o — „astfel de cuvinte abominabile cum nu le poate suferi ureche de creștin”, — din cuvintele latinești pe care le citează — „jos cu el, jos cu el: vorbește latinește”⁵ — din tipografia, din moara de hîrtie ce a întemeiat.

În zădar li pomenește el de nevinovăția lui, de tot binele ce le-a făcut:

Say — *Obrazul ăsta-i palid cît pentru voi vegheați.*
Cade — *Dă-i un pumn în ureche, și se face iar roșu.*

¹ În actul al II-lea, scena a 2-a, York va expune pe larg lui Salisbury și Warwick, într-o disertație genealogică, drepturile sale la coroană. Această lămurire e, firește, făcută în vederea publicului neștiutor.

² „*Let the magistrates be labouring men, and therefore should we be magistrates*”; Henry VI, partea a 2-a, IV, 3.

³ „*Adam was a gardener*”; ibid.

⁴ *Ibid.*, IV, 1.

⁵ „*Away with him, away with him: he speaks latin*”.

Say — *De mult ce-am stat în jețu-mi să judec pe săraci,
M-a prins și oboseala și-atâtea boli ce am.*

Cade îi făgăduiește pentru aceasta „a hemper candle” și „ajutorul poporului”. Unul din mulțime strigă la biata victimă: „Ce tremuri, mă?” Și Say răspunde: „Paralizia, nu frica mă face”. Iar sentința lui Cade e aceasta: „Nu, ci dă din cap la noi, parc-ar zice că sîntem de-o samă. O să văd de-i va sta capul mai țeapăn în prăjină ori ba. Luați-l și tăiați-l”. Față de asemenea judecători dezvinovățirea e zădarnică, și deci fără folos s-au cheltuit în apărare cuvinte ca acestea:

*Ci spuneți-mi un lucru în care am jignit.
Cerșit-am eu avere ori cinste? Spuneți voi!
Mi-s lăzile cu aur furat umplute oare?
Și mă îmbrac eu oare luxos să mă vedeți,
Și cui, ca să-mi dorească moartea, i-am făcut răul?¹*

Dar această gloată nu este o oștire. E de ajuns să apară un trimis regal oferind iertare, și iat-o strigînd, după datini: *God save the King!* Dacă-i muștră Cade, ei vor zice: „Cu Cade mergem, cu Cade”, dar la o nouă muștrare declarația va fi: „Cu Clifford! Mergem cu regele și Clifford”. Astfel căpetenia temută de până atunci va fi părăsită de englezii din veacul al XV-lea, ca Tudor Vladimirescu la 1821, de pandurii săi. Va muri mizerabil².

Dar York vine. În zădar se sacrifică noul regent, urmaș al lui Gloucester, Somerset, Warwick, Salisbury aduc în triumf pe candidatul lor. Se va da lupta pentru tron.

Partea a treia o continuă. York e biruit. El vine la Parlament, ocupă tronul, silește pe Henric să-l declare urmașul

¹ IV, 7.

² De relevat această întrebare cu tîlc a lui Cade: „Poate oare acel care vorbește cu limba unui dușman să fie un bun sfetnic ori ba?” („*Can he that speaks with the tongue of an enemy be a good counsellor, or no ?*”); IV, 2.

său. Dar Margareta nu se lasă bătută ; ea nu va fi regina unui soț fără putere și mama unui prinț fără drept. Credinciosul Clifford îi va urmări dușmanii ca să le stingă neamul. Și astfel vom vedea înjunghiind pe nevinovatul fiu al lui York, Rutland, și, când tatăl însuși e prins, regina-l muștră sus pe deal și, când fierul ucigașului îl străbate, ea ține să înmoaie în sânge și arma ei.

Acum Warwick proclamă rege pe cel mai mare fiu al celui mort, Eduard. În numele lui, pentru coroana lui se va purta războiul, și tînărul va birui. Îl vedem așezat pe tron, isprăvind un proces al unei văduve, Elisabeta Grey, prin pețirea ei și înălțarea pe un tron merit unei prințese de Franța.

Acum, din invidie față de înălțarea neamului acesteia, o nouă coaliție contra coroanei se formează: Warwick, care negocia nunta pe lângă regele francez, Clarence, fratele lui Eduard, în ascuns și noul Gloucester, celălalt frate, conduc sau ațîță pe nemulțumiți. Henric, fugăr, va fi prins de niște vinători, dus la Turnul Londrei, liberat de partidul reginei, restabilit, apoi gonit din nou. În ultimele frământări, Warwick e rănit de moarte, prințul de Wales prins și jertfit, ca Rutland odinioară. Despre lupte, în care nu o dată răsună strigăte ca acelea din actul al II-lea, a treia scenă:

*Atunci pămîntul udat cu-al nostru sânge...
Îmi voi ucide calul ca să nu pot fugi.
Ce stăm noi oare-aice ca niște femei slabe
Plîngîndu-ne*pieirea, cînd turbă dușmanul?
Ce ne uităm de parcă aici e tragedie
Jucată de actorii ce se prefac glumind?
Ci eu stau în genunche și Domnului de sus
Îi jur că niciodată nu mă voi opri
Decît cînd moartea ochii îmi va închide, sau
Îmi va sorti norocul clipeala răzbunării.*

Henric moare de mîna asasinilor, ca un martir, recoman-dîndu-și sufletul lui Dumnezeu și cerînd iertarea lui pentru

făptași. Biet rege de nimic, al cărui nume înseamnă piesa numai pentru că el înseamnă și perioada istorică din al cărei miez ea e luată! Ce om bun și drept, care nu știe să lucreze potrivit cu sentimentele lui! Leșină la vestea morții lui Gloucester, al cărui cadavru se și vede când ușile se dau în lături¹. Îl plînge îndelung, până ce Margareta-i spune: „Pe mine plînge-mă!“² Când i se arată capul lui York înfipt în crenelurile cetății lui, și strigă îngrozit:

*Oprește-ți răzbunarea, Doamne, nu-i vina mea!*³

De aceea i se interzice de „partizanii“ lui a lua parte la luptă:

Regina izbutește mai bine cînd lipsești⁴.

Cînd ceasul hotărîtor vine, el se dorește mai bine mort:

*O, de-aș fi mort, de-ar vrea Domnul să fie-așa!
Căci ce-i accastă lume decît neccaz și plîns!*⁵

Ar vrea să fie un cioban care „ar duce păr alb într-un mormînt liniștit“, căci ca umbra spinului și a tronului este. Și, cînd ai lui fug, Henric se roagă a fi luat și el, nu că i-ar fi teamă, dar regina lui a apucat acum acea cale și el nu poate să rămînă în urma ei:

*Zău, ia-mă și pe mine, iubite Exter, ia-mă,
Nu că să stau mi-e frică, dar înți e drag să merg
Unde-i e drag reginei să meargă⁶...*

¹ III, 2.

² *Ibid.*

³ „Whithold revenge, dear God's not my fault“. (II, 2.)

⁴ „The queen hath best success when you are absent“. (II, 3.)

⁵ „Would I were dead, if God's good will were so,

For what is in this world bur grief and woe?“ (II, 5.)

⁶ *Ibid.*

Figura lui Henric n-a suferit nici o schimbare. Cel menit muceniciei pe lume își joacă rolul după tipic. Și tot așa fără acțiune dramatică, fără desfășurare a propriei sale personalități, fără întărirea unora din elementele ei și dispariția treptată a celorlalte apare, în *Richard al III-lea* — pregătit de mai înainte, prin mențiunea îndușmării copiilor lui York în ce privește succesiunea tatălui lor ca rege — monstrul care va succeda palidei figuri a lui Eduard.

Deocamdată el e încă numai un prinț ambițios care pîn-dește, hotărît a întrebuița toate mijloacele pentru a-și satisface teribila ambiție. Împrejurările par a-l îndemna în acest sens, căci mulți nobili nu sufăr repede de noroc al rudelor reginei Elisabeta și Clarence a fost, fără motiv aparent, aruncat în temniță.

Iată corpul regelui Henric dus la mormînt de lady Ann, fiica lui Warwick ucis de el, Gloucester, văduva lui Eduard, prințul de Wales, victimă a aceluiași sîngeros călău, nora lui Henric al VI-lea, pe care aceeași sete de omor l-a jertfit. Cu o mișcare pe care nici într-un chip gustul nostru n-ar admite-o într-o piesă contemporană, Richard oprește alaiul și pețește pe Ann, hotărît de altfel s-o lepede, s-o arunce în brațele morții, îndată ce interesele lui vor cere altă alianță.

Richard. — *Nu-ți învăța buza cu dispreț, căci e făcută
Pentru sărut, o, Doamnă, dar pentru dispreț, nu.*

O va cîștiga, și strigătul de triumf al fiarei e de un mare cinism:

*S-a mai pețit odată așa vreo femeie,
S-a cîștigat vreuna în acest fel al meu?
O, Ann, dar despre-aceea, n-o voi ținea prea mult,
Cum? Eu, care bărbutul și tatăl i-am ucis,
S-o capăt în suprema ur-a inimii sale,
Cu blestemul în gură, cu lacrimile-n ochi,
Cu mărturia urii ce-i sîngeră alături,
Avînd în contra-mi Cerul și cugetul, și piedici,*

*Iar eu nici un prieten spre a mă ajuta
Decît pe Dracul însuși și ochiu-mi care minte...
Și s-o cîștig pe dînsa și luntea pe nimic!
Ahà...*

*Cum a uitat de iute pe prințul ei viteaz,
Pe domnul ei, pe Eduard, pe care-acum trei luni.
La Tewksbury-n minia-mi eu l-am sacrificat?
Un cavaler ca dînsul, așa frumos și blind,
Pe care firea însăși din larg l-a fost croit,
Tînr, viteaz, cuminte, desigur, drept regal,
Cum niciodată lumea cea vastă n-avu altul,
Și-acuma să-și coboare spre mine ochii ei,
Ce l-au văzut pe dînsul în blînde zori de aur
Și a făcut să plîngă o văduvă ca ea!
Doar nici pe jumătate n-aș face cu întreg!
Spre mine, cel cu trupul schitod, cum sint făcut...*

Și, pentru ca toată vechea tragedie să înconjoare pe criminalul de plăcere, iată că răsare și regina Margareta în veșnica ei rătăcire, cu blestemul pe buze:

*Și, după multe ceasuri prelungi de suferință,
Să mori, nefiind mamă, soție, nici regină...*

Rîndul lui Clarence a venit. Va fi ucis, va dispărea în butoiul de vin de lîngă chilia lui de închisoare; și ce teribile preziceri îl zbuciumă pe acela care nu poate crede totuși că arestarea lui neașteptată, ciudată, desigur trecătoare, îl va duce la acest capăt:

*Părea că părăsisem acest țărîm
Și mă-mbarcam să trec înspre Burgundia
Și în tovarășia mea sta Gloucester
Care din cămara lui mă îndemna să merg
Pe bord, și ne-am uitat spre Anglia,
Și pomeneam atîtea timpuri grele
În cursul luptelor lui York cu Lancaster,
Ce ne-au căzut asupra. Și, cum mergeam*

*Pe lunecosul coperiș de scînduri,
 Pare că Gloucester s-a-mpiedicat; căzînd,
 El m-a ciocnit; cum stam să-l țin, picai
 În apele clocotitoare-a' Mării.
 O, Doamne, ce grozav e să te-neci!
 Ce zgomot strașnic îmi suna-n urechi!
 Ce mai vedenii de urîță moarte!
 Parcă zăream mii de epave triste,
 Atîtea mii de oameni mîncăți de pești în fund,
 Bare de-argint, mari ancore, perle multe,
 Nepretuite pietre și scumpe juvaere,
 Zăcînd uitate toate tocma-n fundul apei,
 Și unele în capete de morți, și-n locul
 Unde odată ochii stăteau, se strecurase
 (Ca-n rîs față de dînșii) strălucitoare pietre,
 Ce se uitau cu poftă la mîlul din adînc
 Și își rideau de toate ciolanele zvîrlite...*

Eduard, bolnav, e pe pragul mormîntului. Richard și-a luat măsurile. Rudele reginei vor cădea; prinse tot așa de pe neprevestite ca Gloucester, ele vor fi asasinat. Apoi și lorzii, care se bucură de această execuție, vor avea această soartă contra așteptării lor. Unul spune:

*E greu lucru să mori, o, Doamne, cînd nu ești
 Nici pregătît, nici gîndul nu ți-a umblat acolo.*

Iar lord Rivers strigă mîndru călăilor săi acestea:

*Eu, Richard Ratcliff, lasă să-ți spun această vorbă
 Tu vei vedea cum astăzi sfîrșește un supus,
 Pentru-adevăr, credință, pentru loialitate¹.*

Regele a murit. Cetățenii din Londra vorbesc despre ce a fost stăpînul lor. El a lăsat doi copii, fragezi, frumoși, blînzi, isteți, care-și vorbesc despre orice alta decît despre

¹ III, 2.

ce-i amenință. Richard arestează întâi pe moștenitor și caută a căpăta și pe fratele lui. Iată-i glumind în Turnul Londrei, unde totuși este o umbră care-i sperie, a unchiului Clarence, dispărut așa de tainic.

Se va lucra pe lângă încrezătoarea mulțime pentru a se aduce o schimbare de domnie. I se spune despre Eduard că a fost numai un bastard. O solie, cu mairul în frunte, e îndreptată spre Richard, pentru a oferi o coroană pe care se face a o disprețui. Pe când comedia se îndeplinește — și ducele apare în griji adânci ale sufletului său, sfătuindu-se cu doi călugări — pe când Elisabeta și Ann merg spre Turn, unde sînt copiii, Richard ia măsurile sale pentru ca gîdele Tyrrel să ucidă pe cei doi fii ai lui Eduard, dormind fără grijă, îmbrățișați.

„Și ai domnit tu, Doamne, cînd s-a făcut aceasta“, va striga, la vestea teribilă, mama nenorocită, lângă care stă altă femeie tragică, Margareta, și aceea care are cea mai grea soartă, de a fi maica ucigașului, ducesa de York. În acest moment, el se ivește, cerînd pe sora ținerele sale victime — și în ce termeni:

*But in your daughters womb I bury them,
Where, in that nest of spicery, they shall breae
Selves of themselves, to your reconforture!*

Elisabeta va fi destul de slabă ca să accepte această oroare...

Dar ce-i pasă lui Richard de toate aceste dureri!

*Conștiința-i un cuvînt pentru fricoși,
Găsită ca să ție pe cel tare-n respect:
Ni-i conștiință brațul vînjos, și lege — spada!*

Îi va păsa însă de răscoală, de ivirea lui Henric de Richmond, desemnat ca urmaș de către Henric al VI-lea, și la Bosworth se va hotărî, nu numai o luptă, dar și o carieră tragică. Richard, care nu e un mișel, ci un adevărat ostaș,

cade — mai simpatic de cum ieşise la iveală —, cerînd un cal şi cu preţul regatului său:

*A horse, a horse! My kingdom for a horse!*¹

În *Richard II*, care aparţine încă întîii perioade, figura eroului e mult mai tragică, fiindcă avem a face cu un om fără deosebită vinovăţie, ajuns pe tron fără vreo uzurpaţie din partea lui sau a înaintaşilor, dator deci să guverneze ţara, chiar dacă ar avea un sentiment de slăbiciunea sa, dar care, dimpotrivă, e adînc străbătut de importanţa sacrei misiuni regale; tînăr, fără mamă, fără fraţi, fără prieteni, fără favoriţi şi partizani, căderea lui trebuie neapărat să zguduie puternic.

Şi în loc să avem a face de la început până la sfîrşit cu acelaşi om, nici mai bun, nici mai rău, ba chiar, ca în cazul celui alt Richard, vădînd la capăt calităţi de ostaş, de luptător pe care nu le puteam bănuî cînd a apărut întîia oară, Richard al II-lea creşte ca figură de la siguranţa unei domnii oarecare, cum e în primul act, prin zbuциumul luptei pentru coroană, până la o nenorocire pe care n-o ştim dacă a meritat-o, şi până la sfîrşitul său prin crimă.

Adversarul său, Bolingbroke, suferă şi el o astfel de transformare dramatică în cursul piesei. La început el are o ceartă de onoare cu Thomas Mowbray, înaintea regelui, care nefiind, ca un Alfons spaniol, neputincios în faţa vasalilor săi, intervine energic pentru a opri un duel la curte şi rosteşte sentinţa care trimite în exil pe amîndoi litiganţii. Din acest exil dorul de casă recheamă pe viitorul pretendent, şi încetul pe încetul nemulţumirea publică, neastîmpărul feudalilor fără ocupaţie îi dau calitatea unui şef de răscoală.

În curînd Bolingbroke se va uni cu contele de Northumberland; el va forma o armată pentru a revendica tronul. Vrea să rămînă în ţară, ca să nu mai „răsuflă suflarea-i engleză în nori străini“²; vrea să rămînă ca domn.

¹ V, 3.

² „*And sighed my english breath in foreign clouds*“; III, 1.

Așa cum e, Richiard inspiră însă respectul:

*Și, totuși, ca un rege privește; uite ochii-i,
Ca ochi de vultur viu și răspîndind lumina.*

Va înfrunta, va blestema, va arunca teribile amenințări, în fața bieteii lui regine care plînge, așteptînd clipa cînd se va întoarce în Franța părinților ei. Va da luptă, va fulgera și în înfrîngere și, adus înaintea biruitorului, va găsi superbe accente de indignare:

*Veni-va suferința, copiii nenăscuți
Simți-vor siua asta cu ghimpe-n carnea lor.*

Rămas singur, el va fi dat curînd pe mîna ucigașilor. Ultimele lui cuvinte sînt totuși ale unui suveran, și el încheie astfel:

Mount, mount, my soul! Thy seat is up on high¹.

Piesa e lucrată și în amănunte cu un vădit progres asupra celor precedente. Pentru întîia oară vom găsi un cadru de natură cu drumurile din Glostershire, „dealuri nalte sălbatice și căi aspre, neegale, întinzîndu-se cale de mile întregi și obosînd pe drumeț”². Ceva care face să se prevadă descrierea suveranului în *Henric al IV-lea*:

*Pe cursul intelui Savern,
Care, speriat de-a'lor priviri, însîngerat,
Fugi fricos între tremurătoare trestii
Și-ascunse capu-i creț în malul cel scobit,
Pătat de sîngele vitejilor ostași.”³*

¹ Suie, suie, sufletul meu; sălașul ți-i sus, în cer.

² „These high wild hells and rough uneven ways,

Draw out our miles and make them wearisome.” (II, 8.)

³ Partea I, 1, 3.

Afară de puține excepții¹, comparațiile sînt alese și multe „sentințe” deosebit de impresionante. Așa cînd se spune despre ultimele cuvinte ale muribunzilor:

*Dar se zice că limbile celor ce mor
Silesc la ascultare ca o adînc² armonie².*

Mai cităm aceste caracteristice de stări și atitudini sufletești:

*Necazul care roade nu poate-astfel mușca;
Pe omul care-și rîde de el și-l ia în glumă.*

.....
Cel ce mai mult nu are să spuie, este mai mult ascultat.

.....
*Mai tare-nsemnat e sfîrșitul decît viața însăși:
Soare-n apus și muzica la capăt,
Ca ultimul gust al celor dulci, mai dulci la urmă sînt³.*

Și iată această strălucită opoziție între mizeria nopții și puritatea zilei:

*C-atunci cînd ochiul cel scormonitor din ceruri
S-ascunde după glob, dînd raze altei lumi,
Atunci tîlhari și hoți umblă în larg, ascunși,
Ucid și pradă-n jur cutezător;
Dar, cînd, de dincolo, din josul globului,
Aprinde soarele pini mîndri-n răsărit
Și-aruncă prin orice ascunziș lumina lui,
Atunci omor, trădare și păcate grele,*

¹ V. jocul de cuvinte cu *John of Gaunt (de Gand)* și *gaunt*, mînușă, II, 1. Aiurea e vorba de atîtea lacrimi încît sapă un mormînt. III, 3.

² II, 1.

³ II, 3.

*Smulgându-se de pe spinarea lor veșmîntul noapții;
Stau goale, tremurînd de-a lor vedere însăși*¹.

Henric al IV-lea e format din două părți ca și *Mocedades del Cid*, pe cînd în *Henric al VI-lea* piesele alcătuitoare erau trei. Dacă însă se observă că *Richard al II-lea* însăși, în care se vorbește și de neplăcerea pe care i-o face lui Bolingbroke purtarea destrămată a fiului său, cuprinde începutul măririi viitorului rege, atunci avem toate elementele unei trilogii. Vom vedea mai departe că ultimele două drame pot fi considerate ca formînd o altă cu *Henric al V-lea*, piesa închinată acestui destrămat chiar, ajuns un mare rege de luptă și cucerire.

Partea întii din *Henric al IV-lea* are un sens tragic, dar nu prin ce face regele însuși ori ce se face cu dînsul, căci cavalerescul Bolingbroke de odinioară e acuma un om bătrîn, bolnav, visînd de cruciata pentru iertarea păcatelor, și incapabil de a face altceva decît să mustre pe fiul petrecător, alături de o regină care plinge, — lucruri așa de binecunoscute tînarului prinț de Wales, încît le va parodia în cercul depravaților sau ușuraticilor lui tovarăși. Va vedea cum dușmanii interni se gătesc să-i atace coroana, va asista la lupta ce se dă pentru apărarea ei și, în a doua parte, se va stinge desperat că nu și-a putut face călătoria la Sfîntul Mormînt. O icoană mai ștearsă decît a lui Henric al VI-lea însuși.

Moștenitorul trăiește în compania unui Poins, unui Pistol, dar mai ales a lui John Falstaff — marele tip de comedie care în mîna lui Shakespeare ajunge, cu beția, lupăvia, desfrînarea, minciunile și lașitatea lui, una din marile figuri ale comediei universale și ocupă în ambele

¹ III, 3. — Comparația cu ploi scurte și lungi:

„*Small showers last long, but sudden storm are short.*“

(II, 1.)

ori cu iarba mică și cea mare:

„*Small herbs have grace, great woods do grow space.*“

(II, 4.)

bucăți ale lui *Henric al IV-lea* un loc disproporționat chiar cu scenele de dramă, care nu mai sînt scoase în relief prin acest fond comic, ci par uneori copleșite de dînsul. „Tu știi, spune el cinic, că în stare de nevinovăție Adam a căzut, și ce trebuie să facă bietul Jack Falstaff în zilele ticăloșiei?“¹

Tovarășii pradă pe pelerini, pe negustori și petrec apoi prin tavernele cunoscute poetului însuși cu banii dobîndiți astfel; Henric de Lancaster e în mijlocul lor camaradul Hall, de care nimeni nu se sfiește, care insultă și e insultat, în această întrecere cu armele, fără alegere, ale spiritului celui mai grosolan. Falstaff îl întreabă ce-i place, îl socoate și pe dînsul între cei ce trăiesc „supt raza Dianei“ și fură cu complicitatea ei, între *moonsmen*, lunatici. „O să fie spînzurători în Anglia cînd vei fi tu rege?“ spune patriarhul acestor peșteri, sir John. „Cînd vei fi tu rege, nu care cumva să spînzuri vreun hoț.“ Doar e „cel mai comparativ, mai ticălos (*rascallest*), mai dulce prințisor“².

E tocmai vorba de o nouă lovitură, la care „Hall“ e poftit și el de prieteni. Instinctul oprește pe cel care-și simte totuși sîngele regal, și el e făcut să-și prezică aici chiar viitorul. Nu va merge, dar, spre a-și bate joc de frica lui Falstaff, îi va întinde o cursă. Cu un singur însoțitor îl va ataca, pe el și întreaga bandă, la împărțirea prăzii, pe care, evident, o vor lua cei doi pentru sine. Schimbarea de haine, o mască-i vor face de nerecunoscut. Și, cînd dezonoranta „farsă“ va izbuti, Falstaff, care se înfățișează cu o sabie anumită zgîriată ca să mărturisească despre o luptă cumplită, va fi înfruntat cu dovada adevărului. Cît despre aceea însă, camaraderia de cîrciumă, va continua, și Falstaff va fi complice al prințului într-o parodie a durerii părinților lui, rolul regelui fiind luat, pe rînd, de sir John, care recomandă să-l păstreze dintre toți prietenii, de Falstaff, în care „sînt calități“³ și de moștenitorul tronului însuși, care, firește, își cunoaște mai bine tatăl în apucături și în vorbe.

¹ III, 3.

² I, 2.

³ II, 4.

Iar, în schimb, Falstaff îi vorbește astfel: „Tu, fiu de rege! Dacă nu te gonesc eu, bătîndu-te, din regatul tău cu o sabie de lemn și nu mîn pe toți supușii tăi înaintea ta, ca pe un cîrd de găște sălbatice, să nu mai am păr pe față. Tu, prinț de Wales!“

Dar din această rușinoasă toropeală ceva o să trezească pe acela care e menit a fi un mare rege. Vremea conspirațiilor și luptelor interne a venit din nou pentru Anglia. Worcester stă dîrz înaintea bătrînului rege slăbit, dar acela care va ridica steag de răscoală e tînărul Henry Percy, în jurul căruia se vor strînge toate nemulțumirile: a lui Mortimer, a socru-lui său, bătrînul șef galic Owen Glendower, și a altora.

Percy e o teribilă fire de entuziast agresiv, fără liniște, fără odihnă, fără împăcare, repezîndu-se drept spre moarte. I se zice Hotspur „șpori fierbinți“, și-și merită porecla. I-e scîrbă de orice tînăr care nu dorește lupta, și el înfățișează hohotind de ris pe nobilul:

*...curățel, cochet îmbrăcat,
Fercheș ca un mire și cu bărbia de curînd secerată,
Arătînd ca miriștea la seceriș,
Și parfumat ca o muiere.
Iar între degete el ține frumos
O tabacheră din care ia neîncetat;
Înfundă-n nas și-o tot ia de la el¹,*

pe cînd se cară morții la capătul unei lupte. Nu-i trebuie iubirea soției, căci nu e vreme de așa ceva, „ci nasuri crunte și coroane sfărîmate“²; numai gata de plecare, pe cal, îi va spune că o iubește.

În mijlocul petrecerilor lui nebune, prințul de Wales a rîs de acest adversar și de scenele ridicole ale rodomontadelor

¹ I, 3.

² „I care not thee, Kate, this is no world
To play with mammals and to tist with horses;
We must have bloody noses and crack'd crowns“

II, 3.

lui până și în intimitatea casei¹. Dar, când tronul e amenințat și moștenirea lui în pericol, el nu mai privește cu aceiași ochi pe omul gesturilor. Îi va sta împotriva:

*Două stele nu țin mișcare-ntr-o sferă,
Nici nu poate Anglia să fie domnie-ndoită:
A lui Henry Percy și-a prințului de Wales².*

Îi va sta împotriva și-l va birui; așa făgăduiește solemn regelui. Și se ține de cuvânt; în luptă singulară, Hotspur cade scaldat în sângele lui, blestemînd.

Odată mort Percy, dramatismul rivalității între cei doi Henric dispăre, deși Northumberland, cu scoțienii, continuă lupta contra regelui, al cărui sfîrșit se apropie fără ca el să devină prin aceasta mai interesant. Văduva lui Hotspur e fiica lui Northumberland, care vrea să răzbune pe furtunosul erou. În pădurea de la Yorkshire, cînd apar ostașii regelui, aducînd prin intriga șefului lor împrăștierea fără luptă a rebelilor, se află și arhiepiscopul de York, Hastings, și alții care în curînd vor pieri de sabia călăului.

Atenția bate însă în altă parte. Prințul de Wales, învingătorul, nu înțelege a face paradă cu isprava sa. El se va întoarce la viața lui de odinioară. Va regăsi aici pe Falstaff, care a mers și la oaste contra lui Percy, ducînd „hrană pentru praf, bună de umplut o groapă ca și cei mai buni oameni muritori”³ și care, la urmă, s-a făcut odios luînd în spinare spre batjocură pentru a defila înaintea unui public trivial trupul pătruns de sabie al lui Hotspur. Sir John e la cîrciuma lui obișnuită, la *Boar's Head*, pe a cărei ospătărită a făgăduit s-o ia de soție, și el își rîde de oamenii dreptății, veniți să-l aresteze pentru păcatele lui.

Prințul e încă atras în acest cerc, pe care-l preferă curteților. Dar el se simte schimbat după serviciul pe care l-a adus tatălui său, coroanei Angliei.

¹ II, 3.

² V, 4.

³ Partea I, IV, 2.

Nu crede că-s acela ce „altădat-am fost”¹,

spune el lui Falstaff. Și, ajuns rege prin dispariția tatălui său, el o și dovedește.

Până aici poetul a avut scîrbă de luptele civile, cărora închipuirea sa îi dă o nouă viață:

*Acești protivnici ochi,
Ce ca și meteorii din cerul tulburat,
Deși de o ființă și dintr-un lut făcuți,
S-au întâlnit dăunăzi în luptele interne;
În încheierea crud-a măcelului civil*².

Vechea lui concepție, despre fatalul mers al lumii, l-a posomorît nu o dată, ca atunci cînd vorbește astfel despre ce ar fi dacă s-ar putea prevedea viitorul:

*De s-ar vedea aceasta,
Cel mai ferice tînăr, văzînd ce cale-apucă,
Cu ce primejdii vremea se duce înainte,
I-ar și închide cartea, ar sta jos — și-ar muri*³.

Deodată el se aprinde de entuziasmul luptelor din Franța, pe care le începe noul rege și dă ceea ce admiratorii au numit o epopee⁴.

Este o epopee dacă se ține samă de invocarea, inițială, a corului către „Muza de foc care să se scrie în cel mai luminos cer al invenției”; de recomandația către închipuirea cetitorilor:

*Gîndiți că la cuvîntu-mi de cai, îi și vedeți
Întipărinđ pămîntul cu mîndra lor copită*⁵.

¹ „Presume not that I am the thing I was.” (III)

² Henry IV, partea I, I, 1.

³ Partea a 2-a, III, 1.

⁴ Avem un Henry V anterior, de T. Hughes.

⁵ Henry V, „Prologul”.

De fapt, aici se oprește elementul epic și la descrierea, deseori citată, a cutărei tabere, a cutărei lupte. Și nu e măcar o dramă, o dezvoltare, cu elemente de logică pasională introduse de poet. Mergem de la discuțiile episcopului la pregătirile de luptă, la debarcarea de la Honfleur, la scenele de la Calais, la lupta de la Azincourt, urmînd cronica mai de aproape de cum a fost urmată în „*Henric al VI-lea*”¹. Și nedibăciile sînt și mai mari decît acolo, făcîndu-se ca, fără intenție comică, principesa franceză Caterina, care va deveni soția lui Henric al V-lea învingător, să vorbească și în franțuzește cu confidenta ei Alice și cu însuși victoriosul mire.

Dar ceea ce răsare strălucitor, potrivit cu legenda patriotică engleză, cu simțul publicului, care vedea în acest rege ce vedem noi în Mihai Viteazul, ba, supt unele raporturi și supt Ștefan cel Mare, e marea figură regală a lui Henric al V-lea.

¹ Altfel istoria e dubios cunoscută de Shakespeare, deși uneori aluzii la faptele ei fac datările posibile : astfel cînd, în *Henry VI*, III, 1, se vorbește de „sălbaticul Morisc”, în relație cu revolta lor din Spania ; în aceeași piesă mențiunea sultanului cu 52 de regate — IV, 7 — ori a lui Murad căruia-i urmează alt Murad ; și Barbarosa — *Bargalus, the strong illyrian pirate* —, în partea a 2-a, IV . E vorba de „muți” de la curtea sultanului (*turkish mute*), de „tributul turcesc”, ba chiar de luptele lui Solîman cel Măreț cu sufiul persan ; *Merchant of Venice*, II, 1. *Henry V*, 1, 2 ; *Henry IV*, III, 2. Un „fencer to the Sophy” în *What you will*, III, 4. „Preotul Ioan”, Marele-Han, în *Much larm about nothing*, II, 1. Un „emperor of Russia” în *Measure for measure*, III, 2. Am semnalat greșeala de a face din *Henric al VI-lea* la suire un bărbat în floare (în partea a 2-a, IV, 9, se recunoaște că era numai un copil de nouă luni). Macchiavelli apare ca un cunoscut al oamenilor din secolul al XV-lea ; Gloucester ar întrece pe Macchiavel ; (*Henry V*, partea a 3-a, III, 2) ; „Alençon that notorious Macchiavel” (V, 4 din partea 1).

De la început, el anunță măreț întreprinderea pentru care va trăi și din care numai mort se va întoarce, *după* ceasul deplinei biruinți, recuperării integrale:

*M-oi ridica acolo așa de glorios,
Încît voi orbi ochii la toți acolo-n Franța*¹.

Opunerea pretențioasă a francezilor samănă doar cu gestul cui ar voi să înghețe soarele făcîndu-i vînt cu o pană de cocoș².

Dar, ca și Ștefan al nostru, un contemporan, de altfel, Henric nu se trufește. El străbate neconținut tabăra ca un camarad neștiut. Corul, care intervine și aici, spune:

*Acum, oricine va privi
Regalul căpitan al cetelor sărace,
Mergînd din strajă-n strajă și din cort în cort,
Să strige: Laudă pe capul lui și slavă!
Căci merge necurmat de-și cercetează oastea,
Le spune ziua-bună, blînd zîmbind,*

Zicîndu-le lor: frați, prieteni, consîngeni³.

Cînd i se vorbește de rege, el se rostește moderat: „Eu cred că regele e un om ca mine; viorica-i miroase bine ca și mie; elementul i se arată ca și mie; toate simțurile lui au numai condiții umane”⁴. Atîtea mizerii sînt închise, așa de puțin compensate în persoana lui:

*Asupra regelui? Viețile și sufletele noastre
Și datorii și grija de femei, copii și
Păcatele asupra regelui le pînem,
Și tot trebuie să suferim.
O soartă grea, unită cu mărirea,*

¹ Henry V, I, 2.

² IV, 1.

³ V, Corul.

⁴ IV, 1.

*Supusă la suflarea oricărui nebunatic, a cărui minte
 Nu poate simți alta decât virtutul ei!
 Ce nesfârșită pace de suflet regii pierd,
 Și cei de rînd o au!
 Și ce au oare regii, și n-ar avea ceilalți,
 Decît ceremonia, ceremonia-n toate?
 Și ce ești, tu, o vană ceremonie?
 Ce fel de zeu ești tu, ce suferi și mai mult
 Durerile umane decât închinători-ți?
 Ce-ți e dobînda? Ce e venitul care-l ai?
 Arată-mi deci valoarea, o, tu, ceremonie:
 Ce-i sufletul din tine, pe care-l adorăm?
 Ești altceva tu oare decât loc, grad și formă,
 Cerînd groază și frică în oamenii ceilalți?
 Și deci ai fericire mai slabă tu, temutul,
 Decît ei ce se tem,
 Și cî bei oare-n locul omagiului dorit,
 Decît al lingușirii venin?¹*

Mai la urmă — Shakespeare are o comparație din viața albinelor², și el știe că guvernul, ca și muzica, pretinde ca părțile să se armonizeze³, — ceea ce decide, e *cauză*: „Dacă nu e bună cauza, regele însuși are o grea socoteală de făcut, cînd toate aceste picioare și brațe și capete, rupte într-o luptă, se vor uni laolaltă, la județul cel de pe urmă, și vor striga toate: Am murit în cutare loc, unul înjurînd, altul chemînd un medic, unul gîndind la soția lăsată săracă în urmă, altul la datoriile lui, cite unul la copiii lăsați fără îngrijire“, căci, dacă „datoria oricărui supus e și a regelui, dar sufletul fiecărui supus e al lui“⁴.

Și ce rugăciune eroică poate fi mai plină de evlavie, de simțul păcatelor, proprii și ale altora, de rîvnă ca ele să fie ispășite, de calda dorință ca amintirea lor să nu răpească

¹ I, 2.

² IV, 1.

³ *Ibid.*

⁴ IV, 1.

unei armate întregi biruința, pentru care se jertfește, decît aceasta a lui Henric al V-lea:

*O, Doamne-al băătălici, soldații întărește-i!
Nu-i da-n puterea fricei și ia-le de la ei
Un simț de socoteală, dacă acei din față
Smulg inima dintr-înșii. Nu astăzi, Doamne, nu,
Nu astăzi te gîndește la acel vechi păcat
Ce l-a făcut odată, luînd coroana, tata!
Am pus trupul lui Richard acuma în mormînt
Și am vărsat asupra-i mai mult plîns pocăit
Decît din el ieșiră de sînge grele picuri,
Și dau pe an pomană la cinci sute calici,
Ce își întind o mînă uscată-n orice zi
Spre cer, ca să se ierte al singelui păcat,
Și am clădit lăcașuri două, cu triști, solemnî
Slujbași care tot cîntă: să fie iertat Richard¹.*

XVI. După unele păreri, *Regele Lear* e anterior lui *Macbeth*, după altele, trebuia așezată întii aceastăaltă din tragediile-n care culminează talentul lui Shakespeare. Oricum, *Macbeth* este cu mult superioară și în ce privește construcția unitară, fără nimic de prisos într-însa.

În *Regele Lear*, nu se face alta decît se aduce pe scînduri povestirea fantastică dintr-un vechi poem medieval care face parte din literatura franceză a Angliei. Am analizat mai sus această povestire în care se redă legenda, fără o verosimilitate de care acea epocă străină de cerințele logice, de nevoile rațiunii, nici n-o cerea.

La acest subiect luat din sufletul altor vremuri Shakespeare, potrivit cu simțirea și cugetarea timpului său, face adausuri, care nu sînt totdeauna fericite, adausuri pe care le culege din elementele cîștigate până atunci pentru personalitatea sa.

Lăsăm la o parte faptul că medievalul cîntăreț al regelui nenorocit care-și împarte pămînturile între două fete

¹ *Ibid.*

destul de nerecunoscătoare și nepioase pentru a-l izgoni apoi fără milă și care lasă fără partea ei de moștenire tocmai pe cea de-a treia, a cărei iubire e adevărată, nu știa nimic despre Hecate, despre „barbarul scit“, despre Iupiter și Juno, despre Apolo și Ajax (a cărui pomenire, arată că s-a trecut acum de *Troilus și Cresida*¹). Dar familiarizarea poetului de la începutul veacului al XVI-lea cu subiectele din istoria eroică a Angliei istorice îl face să dea ca soți ai prințeselor Goneril și Regan pe un Albany și un Cornwall, să creeze roluri de căpetenie pentru Kent, slujitorul credincios — și după ce-și ascunde numele și calitatea — al regelui său, pentru ducele de Gloucester, care va păstra și el sentimentele cuvenite stăpînului său de odinioară.

Introducerea acestor personaje aduce încă una. Tragedia lui Lear se isprăvește de fapt cînd regele, după ce a încercat a-și adăposti la Goneril, apoi la Regan suita de cavaleri vînători, băutori și petrecători, respins pretutindeni pentru dezordinea pe care o provoacă, și nu numai pentru atîta, se cufundă în mijlocul celei mai teribile furtuni, zguduitoare a lumii, în umbrele, spaimile și nălucile întunerecului. Ni mai trebuie un lucru: ispășirea pe care, imperios sufletul nostru o cere după ce i s-au înfățișat toate aceste orori care *ele* ridică înaintea noastră, nu tipul, neexistent, al moșneagului, ci icoana suferințelor sale, care sînt desigur nemeritate, chiar dacă, nepăstrîndu-se naivitatea originalului poetic, nu putem găsi nici noima ideii însăși de împărțire, nici motivele pentru care ea se face în folosul cui ascunde supt vorbe mari o nesinceritate evidentă și în dauna cui evită, din respect de tată și din respect de sine, fraza mincinoasă.

În loc, ni se înfățișează un război, acel război pe care-l voiau neapărat, cu trîmbițele, steagurile și victimele lui, spectatorii obișnuiți cu o anume școală. Goneril și Regan sînt odioase, nu numai pentru purtarea lor față de tată, ci și pentru alte vinovății pe care le-a adus, pentru a crește impresia, poetul. Gloucester are un fiu bastard, Edmund.

¹ Tot așa de la vremea mai nouă vin cunoștințele de astronomie, pomenirea ochelarilor ș.a.

Acesta vrea moștenirea tatălui său, cât mai repede, și-i trebuie ca, înainte de a o căpăta prin alte acte de cinică invenție, de nerușinată trădare, să scape de fratele său, fiul legitim al ducelui, Edgar. — scrisoare inventată pe care o înconjoară și o întăresc meșteșugite calomnii, îi servește pentru a-și atinge ținta. În curînd Edgar e un pribeag, un fugar, rătăcind prin bălării și mlaștini, unde dă iluzia nebuniei „săracului Tom“, iar bătrînul tată, privit de stăpînul său ca un vînzător, a fost orbit, și el merge pe stîncile deasupra mării, doritor de a-și afla în valuri un sfîrșit, care ar fi pentru dînsul alinarea, mîntuirea, la brațul celui așa de nenorocit Edgar, — păreche în ce privește pietatea filială a Cordeliei lui Lear. Edmund e duce de Gloucester și, cum soțul Gonerilei — care avusese oarecari simpatii și pentru arogantul laș care e sluga ei, Oswald — a murit, ea și-l voiește înlocuitor al celuiia pentru a întîlni în cale-i ca rivală pe Regan, deși ea nu este încă văduvă.

Contra acestor năpîrci, care nu se dau în lături înaintea nici uneia din relele ispite, apare, albă, luminoasă, de o nevinovăție îngerească, Cordelia, acum regină a Franciei, după ce alt pețitor, ducele de Burgundia, se retrăsese înaintea perspectivei de a nu primi nici o zestre. Forțele celorlalte două surori, care uită o clipă discordia dintre ele, se unesc pentru a rezista. În luptă, deși s-ar părea, deși s-ar aștepta ca puterile Binelui să izbîndească și sancțiunea vinovăției de atîtea feluri să cadă, Cordelia e învinsă și ajunge, cu părintele său împreună, în mîinile aceluia care nu o vor cruța. Cînd, la capătul inutilului duel dintre Albany, luminat asupra planurilor extraconjugale pe care le-a format soția lui și Edmund — acesta e ucis și cele două femei criminale se otrăvesc, — se face întrebare despre cei doi regali prizonieri, se află că un călău a sugrumat pe Cordelia, iar Lear, rechemat la înțelegere, după ce pedepsește pe ucigaș, vine să moară, de desperare și oboseală, înaintea noastră.

Aceasta nu e o împăcare, a cărei nevoie, cu sau fără teoriile vechiului filozof grec, o simțim totuși, s-a încercat o explicație — ca și pentru *Hamlet*, dacă nu pentru *Othello*,

unde sancțiunea lipsește, și ca și pentru *Macbeth*, cum vom vedea, — în schimbările sufletești ale poetului însuși, devenit, o bucată de vreme, melancolic și sumbru, deziluzionat, pesimist. E însă o întrebare dacă acela care până atunci fusese așa de obiectiv, care se uitase așa de complet pe sine, cufundându-se în subiectul său, ar fi fost în stare a manifesta astfel de presupuse schimbări interne ale sale. Și una și mai importantă e dacă o asemenea vădire nu s-ar fi oprit la coloratura dialogurilor, la umbrirea personajelor, la caracterul excursiilor lirice și filozofice, și ar fi putut ajunge a determina mersul însuși al acțiunii. Și, poate, dacă n-avem a face cu un simplu hazard, această notă vine mai mult *de la public*, de la acel public care nu mai avea bucuroasa încredere din timpul triumfului Elisabetei asupra „ncînvinsei“ flote spaniole și care, într-o vreme de bruscă schimbare, se pregătea de ultima clipă de strălucire socială, supt urmașul regelui Iacob, tânărul Carol I, și soția sa franceză, Henrieta, înainte de a începe capitolul Revoluției.

Întorcându-ne la *Regele Lear*, observăm încă o dată că *moșneagul nu există ca tip, ci numai ca situație*. Această situație o dădea fabula poetică de pe vremuri; dacă însă Shakespeare a dezvoltat-o, și a dezvoltat-o magistral, aceasta se datorește preocupării, arătînd întîia oară mai serios în *Hamlet*, a poetului cu *psihologiile anormale*: Hamlet însuși, Ofelia și, întrucîtva și Polonius, iar, ca obsesie maladivă, regele torturat de muștrările cugetului.

Lear e la început nebun numai pentru cei care-l iubesc, care se îngrijesc de ce-l așteaptă și care se indignază de hotărîrea deșăntată pe care a luat-o. Învinit că nu știe să se poarte, Kent spune:

*Fie Kent bădăran,
Cînd Lear e nebun. Ce vrei să faci, o, tu, bătrîne?*

iar nebunul curții, necesar și pentru distracția îndătinată a unui asemenea public, îi strecoară, după ce i-a spus că „și-a

făcut mame din fetele lui": „Da, eu sînt un nebun, tu nu ești nimica“.

Îndată însă el *nu se va mai putea recunoaște pe sine*, va pierde sentimentul personalității sale, cel dintîi pas către rătăcirea minții: „Mă cunoaște cineva aici? Nu e Lear. Lear se plimbă oare așa? El vorbește așa? Ochii lui unde-s? Ori îi slăbește cunoștința, ori îi ațipește discernămîntul? Dorm sau sînt treaz? Desigur, nu e așa? Cine-i acela care-mi poate spune unde sînt?“. „Ești umbra lui Lear“, răspunde bufonul. „Am vrut s-o aflu. Pentru că, după semnele de stăpînire, cunoștință și rațiune, mai că m-aș fi convins cum că n-am fete. — *Nebunul*: Care vreau să facă ascultător pe părintele lor. — *Lear*: Cum te cheamă pe tine, frumoasă jupîneasă?“

„Nu trebuiai să fii bătrîn înainte de a fi cuminte“, spune sfătuitorul glumeț, care, apăsînd asupra rănilor dureroase, face să se piardă simțirea lor. Și pentru întîia oară cuvîntul de *nebun* răsare pe buzele înseși ale celui care n-a fost încă izgonit în furia dezlănțuită a elementelor: „O, să nu nebunesc, să nu nebunesc, Doamne sfinte! Ține-mă întreg; să nu nebunesc!“

Cînd i se dă ultima lovitură, el amenință:

*Voi face astfel de lucruri. . . .
Ce pot să fie, nu știu; dar ele or să fie
Spre-nspăimîntarea lumii¹. . .*

Turbarea vijeliei îl va zdrobi însă-ndată: priveliștea înfiorătoare a nebunii zgribulite a lui Edgar — despre care aflăm cu părere de rău că se preface — va desăvîrși dezgărdinarea rațiunii lui. Cu flori în păr — ca Ofelia — el va duce în largul cîmpului luminat de fulger flacăra fantastică a halucinațiilor lui. Asupra acestor stări de suflet, așa de interesante totuși, trebuie să mărturisim însă că Shakespeare s-a oprit mai mult ca diletant de psihologie decît ca autor **dra-**
matic.

¹ II, 3.

XVII. În *Macbeth* nu se va întîlni acest defect.

Avem a face nu cu completarea unor vagi știri poetice, ci cu atenta, supus reproducere a unor pagini de cronică, din compilația de istorie engleză pe care am pomenit-o și mai înainte. Un filolog, James Darmesteter¹, s-a ostenit să arate scenă de scenă cum a fost împrumutată și reprodusă, exact, autentic, povestirea cu toate aparențele de adevăr. Ce nu se află la capitolul regilor Duncan și Macbeth e luat din altă parte a aceleiași compilații și vulgarizări.

Dar nu numai că dezvoltarea aparține în propriu poetului și că ea este de o excepțională vigoare tragică, ci sensul însuși al figurii lui Macbeth e interpretat într-un chip cu totul original, de o grandioasă creațiune.

Date fiind figurile care în cursul acestei perioade au răsărit în mintea lui Shakespeare, ne putem aștepta să întîlnim și aici un suflet omenesc lucrînd după alte noime decît cele obișnuite, un *caz curios* și emoționant de psihologie. Macbeth e în cronică numai un *thane* ambițios, căruia vrăjitoarele întîlnite-n cale i-au prezis la capătul unei strălucite cariere coroana însăși a regilor Scoției și care merge drept la ținta întrevăzută astfel, prin uciderea regelui Duncan, și se ține pe tron prin omorul lui Banquo, prin distrugerea întregii familii a lui Macduff, pentru ca, la urmă, potrivit cu preziceri ale acelorași zîne rele, să piară în lupta-i desperată, cînd ostașii împodobiți cu crengi par a fi pădurea de la Birman care înaintează spre castelul lui puternic din Dunsinane. Evident că nimic din aceste date nu se va pierde în prelucrarea poetică. Banquo capătă chiar un mai mare relief, el și fiul său Fleance, care scapă de sabia ucigașilor, pentru că de la acești scoțieni de sînge galic erau să plece înșiși predecesorii noului rege al Angliei, care și apare în fantasmagoria ultimă a vrăjitoarelor, Iacob I, care, rudă mai de departe a răposatei regine Elisabeta și personaj nu prea simpatic și fără multe calități, avea nevoie și de asemenea sprijine.

¹ În opera citată de mai multe ori.

În tragedia shakesperiană, viteazul criminal, uzurpatorul crud apare în mantie hamletică. De fapt între el și prințul Danemarcei e *această* deosebire: cel din urmă capătă pe căi supranaturale o misiune pe care n-o poate îndeplini decât atunci când alte crime ale vinovatului îndreaptă mâna lui pedepsitoare contra regelui; Macbeth, și el avînd o misiune de îndeplinit, deși una nelegitimă, iar nu o misiune de ispășire, dar și el din ordinul unor misterioase puteri supranaturale, săvîrșește fapta, însă *numai pentru a vădi apoi că el nu era făcut pentru dînsa*.

Ca să lovească l-a îndemnat în rîndul întîii soția lui, despre care cronica știe numai că era plină de ambiție. O vedem ațîțînd de la început, îndată ce-i ajunge la cunoștință ce-au spus bizarele femei cu barbă, care, lăsînd în inima lui Macbeth săgeata lor, au dispărut în aer. Ea află cum că soțului ei, thanul de Glamis, i s-a prezis că va fi și de Cawdor — ceea ce, ca răsplată a biruințelor cîștigate, i se și acordă îndată, de către Duncan, și că la urmă va fi rege, pe cînd lui Banquo, care întrebuse, cuprins de curiozitate, care va fi partea lui, i s-a pus în vedere că seminția lui va domni¹. Ceea ce pentru dînsul e încă numai o vagă ispită, e pentru dînsa o chinuitoare necesitate. Se va „desface de sexul ei” — cuvîntul englez, așa de energetic e: *unsex* — pentru a-l sili să lovească. Și ce bucuros ar face-o ea însăși, dacă o trăsătură a feminității ce a mai rămas în ea nu i-ar fi trezit înaintea ochilor, cînd e vorba de a se omorî un bătrîn în somn, imaginea propriului ei tată dormind:

*De n-ar fi semănat,
Cu tatăl meu în somnu-i, aș fi făcut eu fapta. . .*

Și rău n-o să-i pară că s-a făcut. Va învăța pe soțul ei cum să ascundă crima și cum să profite de dînsa, îi va arăta

¹ V. dialogul dintre ei doi despre vrăjitoare:

Banquo. — Pămîntul are bulboane cum apele le au.

Acestea-s dintre ele; unde-au pierit acuma?

Macbeth. — În aer și acelea ce trup aveau s-au dus
Ca aburi în văzduhuri. O, dac-ar fi rămas!

cu degetul și alte victime, va explica liniștit celor de față că zguduirile criminalului sînt numai vechi accese de nervi ale lui. La zbuguiarile cărnii lui torturate, ea opune liniștit cugetarea ei: „Sîntem încă tineri în faptă”. Și, dacă, la urmă, o vom vedea rătăcind noaptea și frîngîndu-și mîinile în plimbări de somnambulă, în care caută a se curăți de sîngele lipit de acum înainte de pielea acestor mîini, nu e rezultatul unei acțiuni normale a sufletului. Foarte impresionantă, această scenă nu e poate necesară într-o dramă-n care sufletul lui Macbeth e acela care se desfășoară în funcțiune de responsabilitate-naintea noastră. Și tot așa de superfluă e vestea puțintel înaintea catastrofei finale, a morții aceleia pe care boala putea s-o omoare și fără să ni se spuie nouă, oricum fără să fie pusă-n legătură cu ispășirea așteptată și soarta acestei teribile femei.

Pentru ca oroarea crimei lui Macbeth să apară mai deplin, s-au introdus elemente din cronică pe care naratorul le pusese aiurea. Thanul de Cawdor n-a ucis numai pe ruda sa, pe regele său, dar și pe oaspetele său. Primirea lui Duncan în castelul viteazului său căpitan e înfățișată însăși în așa fel, încît și mai mult să fie crescută groaza pentru cele ce se vor întîmpla îndată.

Duncan vorbește:

*Castelul ăsta are-un loc frumos; văzduhul
Cu dulcea lui suflare îl recomandă mult
Simțirii delicate.*

Și Banquo întărește:

*Și acest soi de vară,
Lăstunul din biserici, găsește tot așa,
De vreme ce sălașul îi place, că suflarea
Din ceruri cu mireasmă îl cheamă. Nu-i un colț,
O friză, o firidă prielnică, în care
Să nu-și spînzure cuibul, ca leagăn pentru pui,
Și locul unde dînsul clocește și rămîne,
Arată dulce aer. . .*

Încă înainte de sosirea regelui, Macbeth se îngrozise de ce e chemat a face; el rugase noaptea să înfășoare fapta, de teribila obsesie a căreia nu poate scăpa:

*Vină, noapte deasă,
Prefă-te-n cel mai negru fum din Iad,
Ca rana să n-o vadă prin vreun ochi de senin. . .*

Acum Duncan e în sama lui, persoana lui e îndoit de sacră celui care-i e și supus și oaspete și pe care vorbe bune, mulțămiri calde, darul unui diamant vin să-l îndatoreze și mai mult. Și, totuși, împins de o putere pe care n-o poate opri și de aceea care pare a fi, jos, mandatară însăși a acelei puteri, el pleacă ținând în mână sabia, al cărei mîner i s-a năzărit oferindu-i-se poruncitor pentru ucidere. Și el se roagă acum pămîntului să-i acopere mersul spre crimă:

*Tu, tarce și solid pămînt,
Să n-auzi pasul meu, pe care drum se duce,
Căci pietrele din cale și ele ar vorbi...*

El iese din odaia unde a oprit viața omului pe care trebuia să-l respecte mai mult, urmărit de toată cruzimea muștrărilor de cuget covârșitoare. N-a putut spune „amin“ o dată cu aceia care, treziți din somn la trecerea lui, au murmurat un cuvînt de rugăciune, și simte cum el, care a ucis în somn, nu va putea să aibă niciodată somnul:

*Nevinovatul somn,
Somnul care cîrpește haina ruptă a grijei,
Moartea mișcării zilei, baie a grelei munci,
Balsam de minți rănite, alt drum al firii mari
Și hrănitorul mare la sărbătoarea vieții. . .*

Își dă seama că mîna lui ar putea înroși mările fără a se curăți și se blăstămă pe sine în fapta impusă lui:

Decît să știu de faptă, n-aș mai ști nici de mine!

Totuși rolul și-l joacă, așa cum i-l dictează soția. Afară, natura întreagă pare a se ridica, revoltată, împotriva lui. Unul din cei care vin la rege, Lennox, o spune:

*A fost neliniștită noaptea; unde am stat,
Zbură și coșu-n aer și, precum mi se spune,
Se auzeau afară sinistre tînguiuri,
Ciudate voci de moarte și profeții grozave,
De chinuite focuri, de-mprejurări confuze,
Din nou chemate-n vremea cea tristă: bufnița
Strigă întreaga noapte, parcă pămîntul tot
Părea cuprins de friguri și se cutremura.*

Macbeth care a pus săbii sîngerate lîngă păzitori și i-a muruit cu sînge, ca și cum ei și-ar fi ucis la beție stăpînul, se face a fi trezit din somn de țipetele celor înfiorați de ce-au văzut, și sabia lui ucide pe acei care puteau mărturisi. Și, totuși, cînd se coboară în sine însuși, același geamăt de supt intolerabila, strivitoarea povară se ridică:

*De-aș fi murit 'nainte de-aceasta cu un ceas,
Ce viață fericită! Căci din acest moment
Nu e în toată lumea de-aici nimic serios;
E jucărie totul. Muri faima și mila,
S-a tras vinul vieții și doar de-a rămas bolta.*

Fiii celui jertfit sînt fugari. Aproape e însă Banque, pe care-l denunță ca primejdios profeția vrăjitoarelor. Mînat orb din omor în omor, Macbeth îl va da în ascuns pe mîna ucigașilor. De altminteri, ce e moartea față de ce suferă el?

*. . . Mai bine cu cei morți,
Pe care, pentru pace-mi, la pace i-am trimis;
Decît cu chinuirea minții să zaci așa,
În toiul neodihnei. . .*

Dar, cînd vechiul prieten zace mort în șanț, la banchetul regelui el vine, umbră provocătoare, și se așază pe scaun.

Un fior unic îl dă tragedia shakespeareiană cînd vinovatul vede răsărind înaintea lui acela de care se credea pentru totdeauna scăpat:

... A fost odată vremea
Cînd, dacă-i sfărîmai capul, un om putea muri
Și se sfîrșea. Acuma ei se ivesc din nou
Cu douăzeci de răni de moarte-n țeasta lor
Și ne gonesc din jețuri...

Apoi, cu toate scuturăturile soției îngrozite, el urmează astfel, vorbind celui nevăzut:

Tot ce un om îndrăznește, 'ndrăznesc.
Apropie-te ca ursul rusesc cel mai sălbatic,
Ca rinocerul, ca hircanul tigru,
Ia orice față alta, și nervii mei cei tari
Nu tremură. Ori fii din nou în viață
Și cheamă-mă la o luptă cu săbii
Și, dacă tremur, poți să-mi spui atunci
Că-s un copil nemernic. O, fugi, grozavă umbră,
Înșelăciune falsă, o fugi!¹

Frica lui caută din nou o chezășie la vrăjitoare. I se spune că va domni, orice s-ar face contra lui, până ce doar pădurea de la Birman se va pune în mișcare și tronul i-l va cere unul care „nu s-a născut din femeie“. *Îi trebuie aceasta ca să se fie în picioare*. O dată ce-o are, de la acele puteri care i-au făcut nenorocirea, el se va putea lipsi și de sprijinul cumplitei îndemnătoare. Și numai la urmă, cînd totul se dărîmă în jurul lui, cînd asupra-i cu crengile pădurii vin oștenii acelui fiu al lui Duncan, care n-a fost „născut“, ci smuls cu fierul din măruntaiele maicei, el izbucnește în

¹ III, 4.

acele condamnări ale existenței, care-i precizează caracterul:

Stinge-te, candelă scurtă!
Viața-i o umbră ce merge, — ca un actor sărman,
Ce-și poartă zbuciumat un ceas pe scenă
Și-apoi nu-l mai auzi; e o poveste
Spusă de-un idiot, plină de zvon aprins,
Și nu înseamnă nimica.
Încep a fi obosit acum de soare
Și-aș vrea făptura lumii să fie nimicită...

XVIII. Ultimele piese sigure, în întregimea lor sigure, ale lui Shakespeare arată prin caracterul lor superficial și decorativ prin neverosimilitatea spectacolelor pe care le înfățișează, că sînt în legătură cu anume sărbători și petreceri, cu anume „zile mari”, ale societății engleze contemporane, întocmai cum o parte, cea mai mare parte din arta aceluiași timp e în relație imediată cu situații și evenimente sociale asemănătoare.

În *Cymbeline* se întîlnește un amestec între povestirea din Boccaccio cu privire la cei doi negustori care discută despre virtutea soției, rămasă acasă, a unuia dintre aceștia, pentru ca tăgăduitorul să meargă în cetatea unde se află aceasta, să pătrundă-n casa ei, în odaia ei de culcare, închizîndu-se-ntr-o ladă, pentru ca să observe toate lucrurile de acolo și pe însăși frumoasa femeie care doarme și să poată descrie, dovedindu-și astfel biruința, farmecele ascunse ale acesteia. Și, pe de altă parte, se întîlnesc amănunte: femeia nedreptățită de soț, menită morții, dusă în pustiu, părăsită acolo, care amintesc așa de populara povestire, primită-n toate literaturile, care e *Genoveva de Brabant*.

Cymbeline e un rege britanic din vremurile lui Cezar. Are, după ce un curtean exilat i-a luat, cu mulți ani în urmă, cei doi fii, ca unică moștenitoare, o fată, Imogena. Regina, a doua soție a lui, are și ea un fiu al ei, jucător de cărți, vînător de femei, indiscret lămuritor al tuturor chestiunilor, lăudăros predicator de soluții, pe care ar vrea să-l pre-

gătească pentru tronul soțului ei, dîndu-i de nevastă pe Imogena. Aceasta însă s-a hotărît în altă parte; ea a luat în taină pe un tînăr crescut împreună cu dînsa, Posthumus.

Regele află și izgonște cu muștrări pe acesta. Fata lui rămîne expusă brutalelor insistențe ale fiului reginei, și aceasta, respingîndu-l, îi declară limpede că nu valorează nici cît îmbrăcămintea celui izgonit. Aceasta cere o răzbunare, și tînărul răsfățat și corupt o și pregătește.

Posthumus însuși îi va da prilej. A mers la Roma și aici, ca în numele lui Boccaccio, începe discuția despre virtute. Un italian, Inachio, nu crede-n curăția și fidelitatea Imogenei. Prin meșteșugul pe care-l cunoaștem acum, el izbuteste a căpăta știri care zdrobesc pe nenorocitul soț surghiunit. El cere deci unui credincios să pedepsească pe vinovată cu moartea.

El se mărginește a o duce, îmbrăcată bărbătește, la un port, de unde se poate uni, pentru a merge și ea la Roma, cu solul roman care a venit să cheme la luptă pe Cymbeline. În stîncile de pe malul mării ea dă însă de un bătrîn care nu e decît curteanul de odinioară al regelui și de doi tineri frumoși și viteji, trăind din vînat, care sînt frații înșiși ai Imogenei. Fără a se cunoaște, o tainică legătură de iubire cuprinde de la întîia vedere pe tustrei tineri.

Fiul reginei, aflînd de fuga Imogenei, vine, acum, se-tos de răzbunare. Intră în luptă cu unul dintre vînători, și în curînd acesta-i aduce capul. Dar la sălașul lor află pe Imogena adormită fiindcă a gustat dintr-o otravă cu efect trecător ca aceea care încremenise pentru cîteva zile pe Julieta. E vorba ca ambele trupuri să fie îngropate deodată. Dar iată că romanii vin, și iată că Imogena, deșteptîndu-se, începe a plînge pe acela care după haine i se pare a fi soțul ei înseși. Dar ea va întovărăși pe străini.

Lupta între ai lui Cymbeline și soldații trimiși de Cezar are loc. Biruiesc englezii. Se iau prizonieri: Posthumus ca și tînărul copil de casă în care s-a prefăcut fiica de rege. Între cei care s-au distins sînt cei trei solitari de pe malul mării. Cercetarea pentru răsplătire și pedeapsă lămurește totul. Regina nu mai e de față pentru a se învenina; cu

puțin timp înainte, la capătul jălaniei pentru fiul ei pierdut, ea a murit.

Cum se vede, nu numai o îndoită, dar și o *întreită* influență italiană, romanică. Pentru că toți acești singuratici, toată această viață în mijlocul naturii sălbatice, toate aceste vânători aparțin genului la modă, pastoral și aventuros, pe care, mai mult decât *Aminta și Pastor Fido* în literatura italiană, îl reprezintă în cea spaniolă *Diana* lui Montemayor.

Aceeași nerealitate unită cu același nepotrivit amestec al unor realități cvasiistorice și geografice, deși în măsură mult mai mică, aceeași legendă fără stil de legendă se întâlnește în piesa numită, cu sau fără îndreptățire, *Povestire de iarnă* („*Winters tale*“).

S-a spus că ea înfățișează același subiect de gelozie ca și *Othello*, cu deosebire că aici spiritul „împăcat“ al lui Shakespeare a găsit un final de mulțămire generală sau cvasi-generală, de largă reconciliere și ispășire, care contrastează cu umbrele străbătute de lividele fulgere ale urii în marea tragedie a Maurului din Veneția.

De fapt, piesa înfățișează două conflicte, pe care le leagă numai filiația personajelor și nevoia de a da, la sfârșit, acea impresie de revenire și de refacere.

De o parte, într-o cetate din Sicilia, regele Leontes găzduiește pe regele Polixene din Boemia, o Boemie de care desparte numai marea, ceea ce n-ar fi imposibil dacă se gîndește cineva la *vechea* Boemie, al cărei rege victorios funda la Marea Baltică un Craloveț, care a devenit Königsberg. Oaspetele vrînd să plece, regina-l reține în termeni care se par prea călduroși și prea familiari soțului ei. Fără ca Iago să intervină, bănuiala a intrat într-un suflet care însă, neavînd sîngele african al lui Othello, nu poate da un caracter geloziei sale. În chip copilăresc el va privi îndelung pe tînărul său fiu ca să vadă de-i seamănă în adevăr. La urmă, după plecarea lui Polixene, boala lui Leontes se întărește într-atîta, încît pune pe regina-ntr-o închisoare de unde-i vine vestea că a murit. Fetița pe care a născut-o, *Hermione*, e dată pe mîna cui trebuie s-o ucidă. Lipsit de

îngrijirea trebuitoare, s-a prăpădit și moștenitorul. În palatul sicilian e acum întâi tristețe, apoi muștrare de cuget, un strigăt dureros către expiație.

Ne strămutăm apoi în acea Boemie. Cel ce luase pe fetiță se gîndește a o părăsi pe malurile ei, în țara lui Polixene. Aceasta se și face, și un păstor culege, ca fiica lui Faraon pe Moise în coșulețul lăsat pe Nil, pe această Perdita, în lădița-i cu stofe scumpe și aur. Aducătorul e mîncat de un urs; furtuna îneacă pe tovarășii săi. Fata de rege crește ca o țărancă, așa de gingașă însă și cu așa de alese gusturi! O descoperă Florizel, fiul regelui Boemiei, și, de acum întracolo, spre casa păstorului îmbogățit, ia drumurile.

Iarăși, după pagini de Genovevă, ajungem la pastoralele de modă spaniolă. Iată sărbătoarea tunsului oilor, în care se amestecă un tip prins din viața vie engleză, vînzătorul de panglici, balade¹ și alte mărunțișuri prin iarmaroace, iar, pe alături, și pungaș emerit. Cu acest prilej, Florizel vrea să se cunune cu Perdita.

Regele intervine, se face recunoscut, sfarmă legătura și pleacă indignat. Florizel nu se lasă totuși; schimbînd hainele cu vicleanul coropcar, care va profita și de aceasta, el se gătește a fugi în Sicilia vecină. Un vechi nobil din aceasta prinde prilejul și, denunțînd fuga lui Polixene, îl face să plece, cu acest Camillo însuși, spre țărmurile siciliene. Aproape în același timp ajung ciocnindu-se, tînăra pereche și următorii, covîrșind de emoție pe Leontes. Și, astfel, se recunoaște — fiind de față păstorul și acel nobil de mult plecat din țara sa — situația fiecăruia.

Ar rămîne numai regina, în afară de fiul regal în adevăr mort și de victimele ursului și naufragiului. Prietena ei, Paulina, vorbește neconținut lui Leontes despre dînsa și-l face să-i făgăduiască a nu se însura fără voia ei. Apoi, după scenele sosirilor, după ce regele și-a recunoscut fata, îi duce pe toți să vadă la ea acasă statuia moartei făcută de ma-

¹ „As he had eaten ballads“ (IV, 3). „A ballad in print a'life“ (ibid.)

rele meșter Giulio Romano(!)¹. Și — statuia se însuflețește așa de mult, încît Leontes îi cade în brațe.

Bucăți duioase nu lipsesc nici în *Cymbeline*, ca atunci cînd Imogena adoarme:

*Ocrotirii voastre mă încredințez, o zei.
De duhuri și de zburători ai nopții
Păzește-mă, ajută-mă².*

Ici-colo elemente de poezie, despre flori (IV, 3) etc., se întîlnesc în această altă piesă. Iată cum Florizel descrie jocul Perditei:

*În joc, doresc să fii
O und-a mării, ca să poți fi astfel,
Atît, nimic mai mult: încet-încet să miști,
Să nu faci alt pe lume³.*

XIX. Din singura poezie, capricioasă, zglobie, diafană, e țesută povestea din *Furtuna* (*The Tempest*).

Este și o intrigă de piesă istorică, în care, alături de regii napolitani, care de fapt au domnit, Alfons [Alonso; Magnanimul] și Ferdinand, de un uzurpator milanez, Antonio care ar corespunde lui Ludovic Maurul, este, în locul nepotului deștronat și menit morții al acestuia, un Prospero, legitim duce de Milan. Și acesta fiind un învățat în sensul medieval al cuvîntului, cunoscător de taine, disputor de forțe oculte, puterile lui ne strămută în legendă, în acea legendă galică din care și până atunci poetul știuse a trage atîta folos.

Prospero, pus într-o luntre cu fiica sa Miranda și părăsit valurilor, nu pierise. Facultățile sale de vrăjitor, ca și nevinovăția frumoasei copile, îl scapă. Ajunge-ntr-o insulă pustie, unde nu s-a pomenit alt om decît o prințesă africană, Syorax, care moare lăsînd un oribil fiu, icoana tuturor mons-

¹ V, 2.

² II.

³ IV, 3.

truozităților, izvorul tuturor viciilor, incapabil de a osebi soarele de lună și cu atât mai puțin binele de rău, Caliban.

Prospero nu poate domestici pe sclavul născut, pe anarhistul imbecil, dar și-l aservește, punându-l să taie lemne, să facă focul, să îndeplinească tot ce e mai aspru și grosolan în viață. Dacă se împotrivește de fapt, cum totdeauna e împotrivor în gând, va fi înțepat de puterile nevăzute, înțepat neconținut, de mii de ori, după un semn al lui Prospero.

Și acesta a liberat dintr-o scorbură pe cel mai ușor și mai puternic din silfii zburători, pe Ariel, care, venind la chemarea stăpînului, căruia-i stă la îndemînă cu termen, după învoială, se lămurește însuși pe sine astfel:

*Salut ție, stăpîne, solemn stăpîn; eu vin
Ca să lucrez pe placu-ți; de e vorbă să zbor,
Să-not, să trec prin flăcări, să călăresc pe sus,
Avînd drept cal un nour¹.*

Își poate închipui cineva ce este insula prin care se zben-guie atotputernicia lui Ariel. Caliban o definește astfel:

*Nu-ți fie frică; insula-i plină de zvonuri;
Sunete, arii dulci care dau desfătare făr-a răni,
Uneori mii de cîntări felurite,
Zumzet urechilor dau; adeseori glasuri
Care, atunci cînd din somnul adînc m-au trezit,
Fac să adorm iarăși, și atuncea, în somn,
Parcă în nouri se face o poartă, și văd
Mari bogății care stau să zboare și, iar treaz,
Strig să visez alte visuri²...*

Prin Ariel Prospero face să naufragieze lîngă insula lui vasul pe care se află dușmanii lui toți, strînși printr-o ciudată întîmplare. Silful îi desparte după învățătura ce are: de o parte prințul tînăr, Ferdinand, se amorezează la cea

¹ I, 1.

² III, 2.

dintîi vedere de Miranda și aceasta de dînsul, deși se spune că sînt și băieți mai frumoși, dar „ei îi ajunge și-atîta“. Singura încercare-i va fi să muncească și el o muncă grea cu mîinile, la care-l ajută, compătîmîndu-l, Miranda însăși. Iar, de alta, e Alonso, e fratele său Sebastian, e Antonio. Bătrînul curtean cîstit, Gonzalo (după Gonzalv de Cordova), filozofează asupra unei fericite societăți, egalitare fără muncă, asemenea cu aceea din *Utopia* lui Thomas More, care a dat și subiectul:

Gonz. — *În Republică aș vrea ca prin contrariu
Să se îndeplinească toate: nici un fel de negoț
Nu aș primi, nici numele de dregători.
N-ar fi litere-acolo; bogat, sărac,
Nici un fel de serviciu; contract, succesie,
Avere de pămînt, dijmă, vie, — nimic;
Nici un metal, nici grîu, ori vin, ulei,
Nici un fel de lucrare, ci toți neocupați,
Da, toți, chiar și femeia, însă curată, bună;
Nici un fel de domnie.*

Seb. — *Și toluși, te vezi rege!*

Gonz. — *Pe toate le-ar produce natura în comun,
Fără vreo osteneală: trădarea, felonia,
Spadă, sulită, tun, cuțit, alle unelte,
Nu le-aș avea; natura ar produce ea,
Din propria-i putere, belșug și bunătate,
Și s-ar hrăni sărmanii noștri, nevinovați.*

Seb. — *N-ar fi căsătoria între supușii tăi?*

Ant. — *O, nu ar fi nici una: pungași și ticăloși!*

Gonz. — *Aș governa cu-atîta perfecție, jupîne,
De aș întrece vîrsta de aur...*

Cum se vede, Sebastian visează coroana lui Alonso, fratele său, pe care ar voi să-l ucidă. Și alții se leagă cu Caliban ca să prade și să omoare pe Prospero, a cărui magie însă-i poartă prin bălți și-și rîde de ei.

Cînd pedeapsa e gata, Prospero se vădește ca ducele de Milan care se credea mort. Miranda va fi regină la Neapole. Și, pentru desăvîrșirea spectacolului, în clipa cînd Ariel își recapătă libertatea, Iris, Ceres, Iuno apar coborîndu-se din cerurile lor în insula fermecată.

Împăciuire în această piesă după „pesimismul“ și deznădejdea din celelalte? Ar ajunge declarația de nimicnicie din aceste versuri, așa de potrivite cu ce crezuse Shakespeare chiar de la început, și cu atît mai mult după ce Montaigne căzuse în mîinile lui:

*Ca și clădirea fără temei a acestei vedenii
Turnuri cu vîrfurile în nori, palate splendide;
Temple solemne, globul cel mare el însuși,
Tot ce avem de moștenire s-ar pierde.
Și ca acest nesubstanțial spectacol s-ar duce;
Făr' să rămînă la urmă ceva. Sîntem din stofta
Din care e visul, și viața-ni scurtă
E-nconjurată de somn...*

XX. Critica recunoaște astăzi ca aparținînd lui Shakespeare numai unele părți din *Henric al VIII-lea*.

În adevăr, în totalitatea ei această altă „istorie“ cuprinde elemente care nu se potrivesc cu felul de a scrie al lui Shakespeare, cu atît mai mult, cu cît, alcătuită după moartea Elisabetei, cum se vede din epilog, ea ar trebui să facă parte dintr-o vreme în care spiritul poetului era pe deplin format.

Se începe, contra procedeeleor de construcție shakespeariene, cu un prolog în care se face o neobișnuită critică a pieselor contemporane, arătînd că în aceasta, împotriva modei, va fi vorba de lucruri „triste, înalte și active, pline de rost și durere“. Astfel de nobile scene, de ochiul începe a plînge.

În piesa însăși se amestecă, în măsură cu mult mai mare decît în repertoriul autentic, mai multe acțiuni: judecata lui Buckingham, apoi a reginei Ecaterina de Aragon, după

aceea a lui Wolsey însuși, în sfârșit a lui Cranmer. Și aceste acțiuni au același caracter, afară de cea din urmă, care e dusă până la capăt: o catastrofă politică răsunătoare.

Domnia lui Henric al VIII-lea are de fapt, în istorie, un caracter tragic, prin cea dintâi rezolvare, nu fără primejdie și luptă, a chestiunii religioase, prin stabilirea anglicanismului. Deoarece conflictul trebuie să dureze încă, el trebuie să fie foarte viu în mintea supușilor reginei Elisabeta. Cum, în „istoriile“ cu subiect medieval, sensul istoric, care se ascunde și supt războaiele interne cu caracter dinastic, este în frământarea seculară dintre coroană și feudalitate, noua frământare dintre catolici și protestanți, dintre deosebitele nuanțe ale protestantismului reprezintă sensul istoric al evenimentelor petrecute și supt Henric al VIII-lea. Și din acest punct de vedere era în această epocă, luată în totalitatea ei, un moment deosebit de tragic și interesant prin caracterul superior al personajelor amestecate într-însul tragedia Mariei Stuart.

Autorul operei de care este vorba aici se gîndește însă numai la scandaloasele și uneori criminalele aventuri conjugale ale lui Henric, și dintre ele alege pe cea mai puțin dramatică, despărțirea fără apel la eșafod a regelui de întîia lui soție, fiica lui Ferdinand Catolicul și a Izabelei, mătușa lui Carol Quintul.

În acest cadru chiar, nici unul dintre actori nu e îndeajuns caracterizat. Henric al VIII-lea apare pentru a se aprinde, la o petrecere, de dragoste pentru Ana Boleyn, iar, mai tîrziu, pentru a sancționa sau opri hotărîri judecătorești în procesele deschise de ambiția sau de stricăciunea lui. Momentul hotărîtor între el și Ecaterina, care ar fi fost în adevăr zguduitor, e evitat. Regina însăși apare numai pentru a suferi și a se stinge. Nici marea personalitate politică a lui Wolsey, poticnindu-se pentru o prăpăstioasă cădere, n-are relief ce i s-ar fi putut da.

Totuși, ici și colo Shakespeare apare. Arată să i se fi dat scenele de explicație tragică. Ceva din energia lui însufle-

țește protestările mîndre ale lui Buckingham. Accente de adîncă psihologie cum le știa găsi el se recunosc în plîngerea Ecaterinei:

*Domnule, domnule,
Eu sînt o biată femeie, cu mult prea slabă
Față de viclenia-ți. Tu ești blînd, dulce-n grai;
Și locul cu deplină părere ți-l însemni
Așa de sfînt și pașnic, dar inima ta este
Plină de aroganță, de ură și trufie.
Prin soartă și favoarea cui îți este stăpîn
Încet ai trecut trepte de jos, și-acuma stai
Unde toată puterea a ta e, și cuvinte
Îți sînt la îndemîină pentru orișice vrei.*

O comparație din acelea cu care sîntem deprinși se întîlnește în despărțirea de lume a celei care știe că, în părăsirea și umilința la care e osîndită, va pieri:

*Ca și crinul
Care-a fost odată stăpîn al cîmpului și-a înflorit
Îmi voi pleca eu fruntea și voi pieri¹.*

Ori, în altă parte:

*Acei ce-mblînzesc cai sălbatici
Nu-i primblă cu blîndețe ca să-i facă supuși,
Ci pun zăbală aspră în gură și dau pînteni
Până-i deprind a merge.*

Tot același stil apare la căderea lui Wolsey:

*Și, cînd cade, cade ca Lucifer.
Ca să nu se mai ridice.*

¹ II.

Ce frumoase sînt recomandațiile cardinalului, lovit de dușmani și părăsit de regele pe care-l ținea supt tutelă, în actul al III-lea:

*Și, cînd voi fi uitat de toți și voi dormi
În marmura cea rece și mută, unde-n veci
Nu s-a vorbi de mine...*

Apoi:

*Fii drept, și nu te teme,
Și nici o altă țintă să n-ai decît a țării...*

Pentru că nerecunoștința suveranului să fie astfel infierată:

*De-aș fi servit pe Domnul din cer în jumătate
Măcar decît pe rege, el nu m-ar fi lăsat
Bătrîn și gol în mîna vrăjmașului acuma¹.*

Ceea ce amintește, ca ton, recomandațiile, de o nobilă moralitate, ale lui Polonius către fiul său care pleacă între străini:

*Și mai ales aceasta: fii drept față de tine,
Și-atunci vor veni toate ca noaptea după zi,
Atunci nimărui altui nu vei putea fi fals².*

Taming the shrew nu e trecută în unele cataloage cronologice ale pieselor lui Shakespeare. E o comedie vioaie, electrică, de un comic franc, asemănător cu acela din *fabliaux* sau din Boccaccio, mai tîrziu, la un veac și mai bine de distanță, din veselul scriitor venețian, numai piper, care e Goldoni.

¹ III.

² *Hamlet*, I, 3. — În *Henric al VIII-lea* sînt și scene populare impresionante, dar ele pot fi și de împrumut.

Două fete: una Bianca, de care se ține un amoret pe care-l va și lua, Lucentio, și alții doi, bogați, pe care-i va înlătura: Gremio și Horatio. Căsătoria ei e ușoară, dar ea are o soră mai mare, Ecaterina, și aceasta, *The shrew*, are un caracter dificil: întru nimica nu-i e să batjocorească și chiar să bată. Din fericire pentru Lucentio, se va găsi un amator pentru teribila femeie, Petruchio. El va suferi la început toate rîzînd, cu un aer de mulțumire naivă, pentru ca, pe urmă, cînd se va fixa, cu, ori fără voia expresă a logodnicii temute, ziua nunții, el să apară tîrziu, zdrențos, nepregătit, ca să facă scandal în biserică, să-și ia nevasta cu sila, pe aceeași mîrtoagă pe care a venit el, s-o ție flămîndă, s-o împiedice de a se odihni — dar cu zîmbetul pe buze, ca și cum i-ar fi gîndul numai în ce chip să-i facă mai multă cinste — aducînd-o astfel să spuie după el că un bărbat e o femeie, că soarele e lună, că e urît ce nu-i place lui, în toate, și în modele ei, pentru ca apoi, acasă, unde — după intermezzoul, tot așa de zgomotos hazliu, al celor doi tați ai lui Lucentio — Bianca s-a măritat, să facă pe jandarmul și predicatorul altor femei, — ea, *The shrew* de odinioară.

Shakespeare n-are această intenție comică și, chiar cînd o are, n-o poate realiza, cu aplecarea spre tragedie a spiritului său. Afară de aceasta el n-ar fi găsit nume italiene așa de acceptabile (găsim și Bentivolii, Biondello)¹, nici o așa de bună cunoștință a împrejurărilor Italiei medievale, cu caracterizări ca acestea: „frumoasa Padovă, hrănitoare a artelor“, „roditoarea Lombardie, plăcută grădină a mării Italii“, „Pisa renumită prin gravi cetățeni“. Și afară de aceasta avem bune mențiuni de scriitori clasici (Aristotele, Ovidiu, Virgil) și citații din ei². Lucentio e prezentat ca unul care a făcut studii la Reims: de greacă, de latină, de „alte limbi“, de muzică, de matematică.

Cînd se pomenește de Griselida, e vorba și de Lucreția; ceea ce ne-ar trimite la recentul poem al lui Shakespeare,

¹ Cuvinte italiene: *mi perdonate, baccare, galliasses (galliazze), mercatante*.

² Odată vorbește (III, 1) de Eacidul, Accides.

al cărui fel de a scrie îl amintesc doar două singure comparații și anume:

*Deși foc mic crește prin vîntul mic,
Dar vîntul cel sălbatic distruge foc și totul,*

și:

*Ca munții pentru vînt,
Ce bate fără preget, dar nu-i poate clinti.*

Altele sînt, firește, motivele care ne fac să nu putem vedea în *Titus Andronicus* o dramă a lui Shakespeare, fie și, cum cred anume critici, una din cele dintîi.

E în adevăr tot ce poate fi mai absurd și mai oribil, mai absurd în oribil și mai oribil în absurd. Subiectul — contra obiceiurilor lui Shakespeare, care vrea totdeauna să fie cît mai autentic — e născocit pe de-a-ntregul. Un general roman, care a trecut prin atîtea lupte și a pierdut mai mult ca o duzină din fiii săi, se întoarce de la o victorie contra goților, tîrînd în triumf pe regina lor, Tamora, însoțită de fiii ei, Alarbus, Miron, Dumitru, și de un amant, maurul Aaron. Un moment, poporul vrea să-l facă împărat, dar el cedează drepturile sale lui Saturnin, care dorește să ia pe fiica rivalului său Lavinian, care ia apoi pe Basian, fratele lui Saturnin. Împăratul — tratat în această calitate fără acel simț fin de adevăr istoric, care deosebește pe Shakespeare — se căsătorește cu Tamora. Între aceasta și Lavinia începe o teribilă rivalitate, din care fosta regină a goților iese învingătoare. Pentru a-i pedepsi crimele, tot la goți fuge singura odraslă rămasă în viață a lui Titus Andronicus, Lucin, care ajunge, de fapt, a fi ridicat pe scut, la urmă, ca stăpînitor al Romei.

În acest cadru imposibil se petrec cele mai îngrozitoare omoruri. În cursul chiar al sărbătorilor pentru biruință, e jertfit pe altar Alarbus. La vînațoare, unde se întind curse Tamorei, ea ucide pe Basian și dă pe Lavinia, după sfatul Maurului, fiilor ei, care o batjocoresc, îi taie apoi limba și mîinile, potrivit așa încît fiii lui Titus Andronicus, care, la o mînie, a ucis pe unul, să apară ca vinovați. Tatăl

caută să-i scape și pentru aceasta se supune a i se tăia un braț; dar îndată după aceasta i se aduc capetele copiilor. El iese ținându-le în mână, iar Lavinia poartă în gura ei mâna lui tăiată. I se cere să-și facă o rană, cu cuțitul ținut în dinți, în așa fel încît în această rană să poată curge toate durerile tragediei.

Vedem apoi cum Tamora naște împăratului un copil negru, leit ca Aaron, cum se face o substituie cu unul alb, cum, la apariția lui Lucius, Tamora stăruie de Titus Andronicus, care se face nebun, să-l oprească de-a ataca Roma. Titus ucide pe fiii, descoperiți ca ucigași, ai reginei barbare, apoi pe Lavinia pentru dezonoarea ei — ca odinioară centurionul Virginiu al legendei; Saturnin înjunghie pe Titus, dar și pe Saturnin, Lucius. Și totuși, puțintel înainte, se varsă lacrimi asupra unei muști ucise, care, poate, are tată și mamă!

Numele lui Shakespeare a putut fi pus în legătură cu o asemenea operă numai pentru că ea imită anume părți din scrisul autentic al lui. Maurul amintește pe Othello, Titus Andronicus nebun pe regele Lear, Lucius pe Coriolan. Și din poemul Lucreției pare a se fi luat inspirația pentru singura scenă dulce, aceea în care Tamora cheamă pentru iubire pe Aaron:

*Iubitul meu, Aaron, de ce mă privești trist,
Cînd orice lucru-n lume voios se-nfățișează?
Cînd păsări melodie revarsă-n orice colț,
Cînd șarpele colac stă în soare luminos
Și frunzele la vîntul ce vine se clătesc,
Făcînd o umbră deasă pămîntului supt ele?
Supt umbra lor cea dulce să ne oprim, Aaron,
Și, cînd ecoul rîde de cîinii lătrători
Și ascuțit răspunde la cornul care sună,
Parcă o vînătoare nouă s-ar fi ivit,
Să stăm și lătrătura lor să le-o ascultăm.
Iar, după lupta care asemenea ar fi
Cu lupta între prințul pribeag și-ntre Didona,
Cînd i-a surprins furtuna ferice de atunci
Și le-a întins dedesubtu al grotei coviltir,*

Noi, prinși în brațe, ceasul să ni-l petrecem dulce
Și somnul cel de aur odihną să ne dea,
Pe cînd și ciini și cornuri și pasărea cîntînd
Să ni fie ca glasul de doică pentru prunc,
Cînd spune arii blînde ca să-i aducă somnul¹.

Pericle, print de Tir, e vechea poveste medievală a lui Apollonius. Vedem pe Antioh cel Mare, trăind incestuos cu frumoasa lui fiică, pe Pericle, care, venind în pește, descoperă oribila taină și, pentru a scăpa de prigonire, fuge în lume până în Pentopole, unde cu fiica lui Simonide, Thaisa, are o fată, Marina, pe aceste două femei pierzîndu-se într-un atac de corsari, pentru ca în chip miraculos, prin destăinuirile Marinei, să fie descoperite de Pericle.

Atîtea lucruri resping ideea unei paternități a lui Shakespeare: citații spaniole și altele. Alături de comparații frumoase:

*Cum îndrăznesc plante-a privi la cer, de unde
Au hrana lor,*

găsim atacuri contra ordinei de lucruri stabilite, așa cum nu se află la Shakespeare. Astfel cînd se explică în ce chip petrec peștii în apă:

*Ce? Ca oamenii pe uscat
Cei mari mîncă pe cei mici.*

Sau: „Este un pește în plasă ca dreptul unui om sărac în lege”.

Unii cercetători cred că scena recunoașterii Marinei e demnă de Shakespeare. E scurtă și superficială. Ea n-ar fi vrednică de geniul marelui poet, geniu care ar fi trebuit să fie acum dezvoltat, căci mențiunea unui „ardelean”² trimite la vremea popularității europene a lui Sigismund Báthory, deci după 1595—96. Și aici însă pasaje ca acela despre muzica sferelor³ arată o cunoaștere a scrisului shakespeareian.

¹ III, 3.

² „A murit micul ardelean care era cu micul bagaj?”

³ V, 1.

Comemorarea lui Lope de Vega nu e numai, în orice țară civilizată și pentru orice societate care cetește și gîndește asupra lecturilor ei, îndeplinirea unei datorii de recunoștință către omul, de un geniu pe atît de modest, pe cît de generos, care a îmbogățit comoara de frumuseță cu care se înalță omenirea, dar și un omagiu adus poporului spaniol însuși și chiar, dincolo de dînsul, acestei latinități, în care, oricîtă deosebire de rasă, neapărată, ar fi, o stare de spirit comună și permanentă nu se poate tăgădui.

În ce privește valoarea de expresie a omului care a sămănat cu o îmbelșugare fără pereche dovezile unui geniu autentic, nu toți scriitorii și nu toate literaturile, în a lor întregime, dau nota clară și deplină a unui popor. Națiile și împrumută isprăvile în domeniul creației literare ca și în acela al creației artistice și, ca și, firește, în domeniul, cu mai puțină coloratură osebită, al ideilor. Astfel oricît de normand ar fi prin plăcerea de a argumenta și sentimentele, de a le preface în paragrafe ale unei pledoarii încrezute și îndărătnice, Corneille se inspiră pe trei sferturi din opera lui așa de dîrz mîndră de la teatrul spaniol contemporan al unei Guillen de Castro, care, acesta, are un caracter național evident. Desigur că fără Curtea rafinată, mai ales în manifestațiile ei publice, a lui Ludovic al XIV-lea, Racine n-ar fi dat simțirii nesfîrșite nuanțe care isprăvesc răpindu-i energia alimentară, dar se vede limpede drumul care duce de la teatrul său, rămas, și azi, peste romantism, în admirația poporului francez, deși nu se poate recunoaște cu adevărat într-însul, la tragediile lui Seneca mai mult decît ale corifeilor elenici, croiți din alt material de rasă, și anume la aceste tragedii așa cum le explica școala iezuită, stăpîină pe învățămîntul francez mai înalt și cum le inter-

preta, le prefăcea și în producțiile teatrale prezentate anual de colegii. E mult din sentimentalitatea și ideologia, cam leșinată, a lui Rousseau și în cele mai puternice și nobile avânturi ale lui Schiller. Șvabul de la care lipsește așa de mult tocmai nota Germaniei de sud, de sud-vest din care venea el, și prefacerile în veșmîntul producției literare, de o așa lungă durată și de o așa de mare felurime, a lui Goethe îndreaptă, cu un răsunset slab al vieții germane de la Rin, pe care n-a cunoscut-o la țară decît doar ca un călăreț grăbit spre locurile de întîlnire amoroasă în tinereță, la studii adîncite în domeniul altor literaturi, evoluînd de la raționalismul jucăuș al lui Diderot la calmul olimpiian al scrisului grecesc descoperit de el cu atîtea greutate și așa de tîrziu.

La marele dramaturg al Castiliei nu e așa. Știm ce a învățat, nu prea mult, bastardul fără familie care a putut fi primit în colegiul „Împăratului“ Carol unde, în locul studiilor adîncite de la colegiile iezuite sau cultivării celor trei limbi, latina, greaca și ebraica, ca în fundația lui Francisc I-ii, se pregătea mai mult pentru înfățișarea la Curte sau pentru intrarea în oaste o lume tinerească mult mai puțin „aristocratică“ decît aceea a Franței din același secol al XVI-lea. Studiile acestea, care nu puteau familiariza cu o antichitate de a cărei disciplină și măsură a rămas, și de aceea, străin acest spirit generos, au trebuit să fie întrerupte din lipsa de mijloace. De la colegiul cu scop practic, școlarul încă dezorientat, fără îndeminările bunului curtean, așa cum ele au fost fixate tot în Spania, și cam pe atunci, de un codificator literar, ajunse, printr-o binefacere întîmplătoare, să cunoască acele școli de la Salamanca și Alcalá de Henares, care nu făceau decît să continue, cu argumentări și arguții în vag între marginile unei teologii tradiționale, datinile evului mediu, așa cum, din depărtatul Paris universitar, ele se putuseră transmite aici. Înțelegem de ce natură era deci „filozofia“ de rămășițe aristotelice trecute prin arabi și cu ce stări sociale încremenite era în legătură dreptul.

Cetirea n-a putut completa ceea ce nu dăduse instrucția, unită cu o educație numai formală, căreia i-a lipsit — și de

aici poate și inferioritatea literară în vădirea retorică și vehementă a unor sentimente pe care nu le-a putut încerca în realitatea, și mai ales în intimitatea lor, o adevărată viață de familie. După contactul cu actorii catalani din Valencia, oameni de o altă făptură, vioaie, îndrăzneță și mobilă, decît profesorii din lăcașurile solemne ale unor veacuri încheiate și decît educatorii imperiali ai primilor ani de inițiere, tînărul se aruncă în viață, ca soldat.

Până atunci el nu cunoscuse din lume, afară de sălile de clasă universitare, atît de solemn înghețate, decît viața Madridului unde se născuse. Și această atmosferă madrilenă trebuie cunoscută pentru a-l înțelege. Și anume cunoscută supt îndoitul raport: al experienței copilului și adolescentului, pe de o parte și al obligației lui de a scrie, de a scrie neconținut, ca marele maestru al distracției, pentru însuși acest public din Madrid care, cum vom vedea, nici nu e un public, fie și în sensul foarte larg al ascultătorilor, la Londra, ai lui Shakespeare, ci *un popor*. Un popor, bineînțeles, nu o plebe, ci ceva mult mai complicat și de o valoare pe care, nici într-un domeniu, plebea nu o are niciodată.

II

Madridul, așa de învălmășit pe la 1600 de o populație săracă venită de pretutindeni, alături de o Curte restrînsă, săracă și înapoiată, e un oraș nou. În evul mediu numele nu i se pomenește. Așezat pe marginea chiar între înaintarea de jos a musulmanilor și coborîrea de sus a baronilor „recuceririi“, el se va folosi imediat de o așa de fericită situație, dar nimic din trecut nu-i sprijină ambițiile începătoare. Vechea „Mantuă“ a tribului Carpetanilor, cu care-l leagă o istorie poate nu chiar așa de sigură, devenise un simplu sat al localnicilor, apoi o întăritură a arabilor păstrînd însă un nume romantic, cu aceeași desinență în *itum*, ca în Valladolid, capitala trecătoare din părțile mai spre miazănoapte. Ceea ce se atribuie, ca fundație, descăleătorului rege castillan, Henric al III-lea, e prea puțin, și

cu atîta nu se face un oraş adevărat. Deodată, spiritul dominator al lui Filip al II-lea, deprins a înfăptui din nimic, mută aci, nu o capitală, cum vom vedea, ci un centru care fusese până atunci la Toledo, venerabilă cetate vizigotă, plină de rămăşiţa antropologică a cuceritorilor germanici, mărţ cuib de stăpînire pe piatra de deasupra largului rîu leneş Tajo, acea Toledo, pe ale cărei pieţi se vor reprezenta atîtea din „actele” lui Lope, care e însă omul cetăţii celei noi.

Astfel Madridul s-a colonizat aşa cum colonizase, pe ruinele vechiului Bizanţ, Constantin-cel-Mare noua *urbs* a imperiului său. A venit cine a vrut, cu obiceiuri mai mult de la ţară, şi aşa a rămas până azi, în fond, oricîte blockhausuri s-ar fi ridicat deunăzi, oraşul de căpetenie şi pentru Castilla şi pentru Aragon, şi pentru Catalonia şi pentru Andaluzia. O burghezie negustorească nu există, cum nu există, ca la Cordova, o clasă harnică de meşteri, lucrînd după amintirile romane şi orientale. Curtea — lucru esenţial — nu se vede, Curtea, cu cerinţele, impunerile, rezervele şi prefacerile ei. Filip al II-lea nu e, ca marele său părinte, străbătînd Germania, Italia, Țările-de-Jos, şi în urmărirea idealului de cruciadă, un veşnic absent, dar de îngrămădirea vulgară de locuinţi sărace, edificiile Madridului sînt din era Bourobonilor — cu oameni culeşi de pretutindeni, nu-i place. În pustiul de piatră el şi-a sădit livada de la Escoriale, unde numai minerii curăţau scoriile mineralului, şi înălţînd un mărţ templu, de dură şi rece piatră lui Dumnezeu, inexorabilului său Dumnezeu catolic, şi-a făcut alături tainiţa îngustă şi obscură a muncii de fiecare clipă şi a grozavelor suferinţi de la sfîrşit. De la această sumbră şi chinuită regalitate de singură datorie nu radiază nimic asupra unei societăţi care nici nu se formează, nu simte măcar nevoie de a se forma.

Pentru a înţelege pe Lope de Vega să ne uităm la quasicon-temporanul lui, marele pictor Murillo, cu care, de altfel, mai sînt legături. Acela care, mai apoi, refugiat la Sevilla, un aşa de venerabil oraş, şi cu atît mai viu, nu e chemat, ca Velasquez, să veşnicească figurile membrilor unei dinastii care după Filip s-a mai îmblînzit, face tablouri de altar

pentru bisericile noi care se clădesc, dar, pe lângă aceasta, prins de viața dimprejur, se oprește, cu un instinct popular, cu o plebeiană satisfacție, la copiii cari pe un maidan, ca acelea, de adevărat Orient, puțin cam african, ce n-au dispărut nici până acum din umbra trufașă și banală a buildingurilor, își rod coaja de harbuz sau culeg de pe fragmentele unei cămăși, care se cascadează în multe locuri, insectele ce se hrănesc pe dinșii.

Rătăcirea ostașului dă orizont copilului din flori care nu-și cunoaște tatăl. Unde nu se duce el: în insulele Azore, ale „Acvilelor“ portugheze, acuma supt aceeași coroană cu toate regatele Spaniei, apoi pe recile coaste triste ale Angliei, unde, ca soț al reginei Maria, Filip fusese un rege-consort. Era a doua zi după biruința de la Lepanto, și faima luptei cu turcii, a cruciatei transmise de Carol Quintul fiului său nu va fi contribuit puțin să facă pe acest tânăr poet a-și căuta locul supt steagurile crucii catolice, în umbra căroră sîngerase Cervantes, laudător călduros al lui Lope, acel Cervantes care el însuși, nu numai în nemuritoarea parodie epică a lui *Don Quijote*, dar și în acele *Novelles ejemplares* pe care spiritele delicate le preferă celebrului roman tragicomic, înfățișează aceeași notă dominantă, într-o epocă, totuși de atîta „maiestate“, și „imperială“: *Iubirea pentru detaliul popular și nevoia atingerii cu multimea, care și ea merită o literatură.*

Murillo, prietenul vagabonzilor și al păduchioșilor, zugrăvește cu adîncă pietate madone de o nobleță ideală fără păreche. Tot așa ucenicul „școlii de comediați“ din Valencia, ostașul de aventuri care nu și-a cîștigat nici un grad și asupra căruia nu s-a revărsat nici o glorie, tatăl de familie cu copii se face servitor la altarul bisericilor madrilenne, ajungînd a fi onorat și cu distincția de protonotariu. Acuma cetește, și se putea pomeni, ici și colo mai pe toți corifeii literari ai antichității romane, nu și fără cîte un grec lîngă dinșii — să nu uităm niciodată că o parte importantă din imensa lui operă e acea epopoe a pisicilor, *Gatomaquia*, al cărei model e în isprăvile de broaște ale lui Homer însuși.

În fond, el e bunul madrilen, iubitor de glume și de farse. Dar publicul pentru care se răspîndește nemărgenit și care după un gust care, la unii, în legătură cu importanța unică a momentului istoric, e foarte pretențios, cere și altceva! o hrană gătită cu cel mai mare meșteșug. Spectatorii din Londra fac pe sublimul Shakespeare să se coboare la cele mai grosolane jocuri de cuvinte, la cele mai triviale aluzii; morga madrilenă, toledană, cordovană, căci pretutindeni în aceste cetăți, încă de o destul de largă autonomie medicală, „se joacă teatru“, impune dramaturgului neobosit și răsfățat să caute potriviri de idei care strigă, legături de elemente concrete care scrișnesc și o falsă filozofie care răspinge.

Curtea, dacă se poate vorbi de o Curte, cuprinde oameni care asistă cu plăcere, cu pasiune chiar, la asemenea reprezentații, dar ea nu are nici o consistență și nu poate exercita nici o influență. Pe de altă parte, de la țară, din satele sărace semănate pe platouri sau ascunse în sierras vine acea atmosferă de fragedă naturaletă, de liniștită armonie, de duios patriarhalism pe care-o găsim, în plin secol al XIX-lea la un Antonio de la Trueba din *Cantos campesinos*. Ca și în teatrul spaniol contemporan la un Echegarray, care însă urmărește și scopuri de critică filozofică și socială, a fost în cele trei mii de bucăți teatrale datorită lui Lope de Vega numai ecoul acestui vălmășag de oraș cu locuri virane și căsuțe populare, deasupra cărora se ridică ici și colo o locuință de curtean. De aici, nivelul.

Și, deoarece această lume e neconținut în piață, deoarece caută și alte distracții decît „cursele de tauri“, dar în fond cu aceleași emoții pe care acolo le dă sîngele ce se scurge și aici retorica în veșnică dezvoltare incandescentă, cu bun și rău în dîra ei de foc viu, el preotul vremii, întruparea nației în stratele de cultură, dă fără întrerupere ceea ce iese, nu atît din puterea de a da arhitecturi dramatice noi și tari, ci din darul de a li arunca deasupra podoaba strălucită în care, printre atîtea pietre false, pe care publicul nu le recunoaște ca atare, scînteie cîte un adevărat diamant.

III

Dar Lope de Vega, cel așa de spaniol, adică de madrilen, înainte de toate, e și, în general, „latin“.

Desigur că n-a știut nimic de o Franță care e totuși așa de legată — și va fi — o bucată de vreme, tot mai mult — de Spania lui. Francezii, pe atunci, împrumută de la spanioli, după ce au împrumutat de la italieni. Acum, legătura cu Italia e evidentă (în ce privește Portugalia, supt dubla coroană a lui Filip al II-lea, e o singură țară cu „Spaniile“ celelalte, și America latină e numai o provincie a regelui iberic).

La dînsul ca și la Murillo, ca și, mai tîrziu, în același domeniu al picturii, la „grecul“ Teotocopoli, purtat prin Veneția, pe la Bassano ca să se așeze în Toledo și să fie marele pictor al bisericilor și al seniorilor, la ei toți ca și la scriitorii Renașterii din secolul al XV-lea. Italia și Spania, de toate felurile, sînt elemente de gînd și de simțire comune, de tehnică împrumutată, de modă care circulă neconținut de la unii la alții, fiindcă nu se pot despărți.

Murillo e cu totul neinteligibil fără Veneția lui Veronese, precum fără amintirea și exemplul lui Tiziano e imposibil Velasques. Madonele din Madrid și cele din cetatea lagunelor își corespund, doar cu o mai impresionantă seninătate și puritate orientală la ale lui Murillo și portretul italian a fost adoptat întreg de acel Velasques, care ni-a dat galeria Habsburgilor degenerați ai Spaniei.

Desigur că nu din aproape neexistentul teatru italian al timpului și-a luat Lope de Vega impunătoarele scene de viață contemporană frămîntată cu atîta retorică, dar nu o dată ridicată pe un plan mai înalt de un avînt care e sincer. Dar liricul, epicul care este într-însul și care se ascunde supt forma dramatică, e influențat de Italia. De acolo vine felul de a înțelege și de a tălmăci antichitatea. De acolo pomenirea Veneției așa cum este, „cu cerul deasupra apelor“ și cu „gondolele în loc de cocii“, cu acelea cu care se plimba în Ardeal Mihai Viteazul și citarea unui vers chiar cules din Tasso. De acolo plăcerea de a încerca, pe urme virgiliene,

învierea epopeii, în forma serioasă ca și cea comică. *Fru-moasa Angelica* a lui e în spiritul lui Ariosto, cu aceeași eroină de care se aprinde cavalerul. Și, pe vremea când Italia se inspiră de la vechea pastorală clasică, pe care o copiază formal, și el scrie o *Arcadie*.

Prin această Italie, pe care o domină Veneția dogilor și Toscana marilor duci din Casa de Medicis, inițiatoarea și sprijinitoarea ideii de cruciadă până la trimiterea inginerilor militari care ajută pe Vodă-Mihai la reluarea Giurgiului contra lui Sinan fugarul, prin ea acela care n-a avut norocul, desigur dorit, ca de orice bun spaniol, de a lovi în ienicerii sultanului profanator, se pune în legătură cu Orientul în care soarta, prin scocotelile ei neînțelese, ne-a așezat pe noi. Astfel, dacă toate piesele lui sînt așezate în cadrul de acasă, prin cetățile pe care una după alta le glorifică, din sentiment firesc ca și pentru a căpăta aplauze, o singură dată, ca personajii care nu au nici o autenticitate, ca și, de altfel, toate figurile străine, istorice, de care se atinge, el prezintă, supt influența marilor schimbări din Rusia „falsului Dimitrie” și a lui Boris Godunov, pe „Marele Duce de Moscovia”, e altfel înscrisul poetului epic. Nu se putea ca, pe vremea când faima luptelor pentru cruce la Dunărea de mijloc și la Dunărea de jos, străbătea Europa, ca el să nu urmeze lui Torquato Tasso, care poate fi pus și în legătură cu o epopee în așa de mare măsură românească, alcătuiind un *Ierusalim cucerit*, corespunzător operei marelui poet italian. Că a răzbătut până la el zvonul de arme de prin văile muntene, ardelene, moldovenești, o dovedesc, de altfel, pomenirea în „Războiul pisicilor” a Valahiei noastre

*Y escuche la famosa Gatomaquia:
Asi des de las Indias a Valaquia,
Corre tu nombre y fama
Que ya per nuestra patria se derrama.*

Iar, dacă Mihai Viteazul însuși nu e pomenit, lângă „gre-cul Gir și romanul Scaevola”, lângă „Juan de Espera en

Dios", vedem răsărind acel „Transilvano”, care nu e decît bietul Sigismund Báthory, considerat, un timp, în Apus, ca un nou Godefroi de Bouillon.

Cu această apropiere care n-a fost relevată decît tot de mine, aiurea, vreau să isprăvesc o comemorare menită să arate și nației spaniole că, nu de astăzi sau de ieri, nimic din ce e latin nu ne-a fost vreodată străin, chiar dacă așa de rar, și numai ocazional, ceva despre noi a răzbătut în latinitatea apuseană.

Pentru a înțelege cineva teatrul lui Corneille, de al cărui „sublim“ sînt așa de mîndri iubitorii veacului al XVII-lea francez, el trebuie să se gîndească la începuturile cărturărești, erudite, fără legătură cu viața și cu poporul, în prezența ca și în tradițiile lui, ale acestei literaturi întregi, înainte de a fi reprezentată prin Corneille ca și atunci cînd își află în el reprezentantul cel mai strălucit.

Nu sînt indiferente nici originile, nici pregătirea omului însuși. Dintr-o familie de juriști, de juriști normanzi, avînd o reputație particulară în ce privește jonglarea cu argumentele și jocul cu abstracțiile, Pierre Corneille (n. 18 iunie 1624, + 1 octombrie 1684) fusese pregătit pentru aceeași carieră. Este în el ceva din acel erou al comediei *le menteur*, care sosește la Paris, naiv și stîngaci — cum știm că dramaturgul a rămas viața lui întregă — din acele „regate ale codului“, de a căror practică nu s-a putut dezabura marele scriitor în viața lui întregă.

Argumentația, desfacerea oricărui sentiment în presupusele elemente raționale, care l-ar fi format, — uitîndu-se din ce adîncimi ale subconștientului vine tot ce e simțire —, pledoaria pentru și contra cutării hotărîri, expunerea circumstanțială, din toate punctele de vedere, supt toate unghiurile, prevăzîndu-se toate ripostele posibile, toate aceste elemente ale scrimei judecătorești sînt, nu numai familiare, dar și foarte simpatice, nedespărțite de procedeele lui literare.

Nu-l îndeamnă de loc pe avocatul fără succes, pe acela care a început adaptînd reci comedioane spaniole¹ *passiuneu pentru*

¹ *Clitandre, Galerie du Palais, la Place Royale, La Veuve, le Dêpit amoureux, Illusion comique*, dar și o tragedie, *Méde*.

scînduri, dorința nestăpinită de a intra în cel mai strîns contact cu un public cît mai larg, setea de o popularitate care i-a rămas totdeauna străină, pentru că nici n-a vrut s-o caute vreodată. Publicul lui e acela din saloane, din *ruelles*, și nobili de veche rasă, de strălucită situație joacă, alături de cele mai bune capete dintre femei, rolul de critici ai tragediilor lui, intrerupînd, de pildă, pe actor pentru a semnala nepotrivirea dintre disprețul profesat de August față de Cinna și vestita-i invitație de la sfîrșitul piesei:

Soyons amis, Cinna ; c'est moi qui t'en convie.

Limbagiul pe care-l vorbesc în acest teatru toți, romani; greci, armeni, păgîni, creștini, spanioli din epoca *Cidului*, personaje romantice, e acel din cercurile restrînse ale aristocrației franceze contemporane, și *flamme, raison, hyménée*, ș.a. revin de mai multe ori pe aceeași pagină.

Potrivit cu gustul de acolo se caută formulele răsunătoare, antitezele care scapără, cumpănirea în același vers a termenilor opuși. Întilnim neconținut rînduri ca acestea:

*A vaincre sans péril on triomphe sans gloire*¹.

Sau:

... le fils dégénère

Qui survit un moment à l'honneur de son père

Ori:

*Et l'arrêt de sa bouche et le coup de sa main*².

Iubirea și onoarea-și stau, în aceeași piesă, astfel față-n față:

*L'amour n'est qu'un plaisir, l'honneur est un devoir*³.

Ca și Shakespeare și spaniolii, scriitorul francez caută sentințe, și nu odată ele sînt bătute ca niște medalii:

*On n'aime point à voir ceux à qui l'on doit tant*⁴.

¹ *Cid*, II°.

² *Ibid.*, III, 1.

³ *Ibid.*, III, 6.

⁴ *Nicomède*, II, 1.

și în *Héraclius*:

*Qui se laisse outrager mérite qu'on l'outrage*¹.

Se va ajunge însă, în căutarea efectului care face să frea-
măte evantaliile, la exagerări și bizarerii:

*Ma plus douce espérance est de perdre l'espoir*².

sau la lipse de gust patente, ca în aceste versuri:

*Il lui faut des Césars, et je me suis promis
D'en voir maître bientôt le vous et de mon fils*³.

ori în acelea în care vedem ieșind din coasta străpunsă a
unui prunc „mai mult lăpte decât sînge“:

*Il n'avait que six mois, et, lui perçant le flanc,
Ou en fit dégoutter plus de lait que de sang*⁴.

În *le Cid* chiar va fi vorba de un pumnal care-și „pierde
culoarea“, muiat în alt sînge, și, în alt loc, eroul „prezintă
stomahul său deschis“:

*Puisque c'est votre honneur que ses armes soutiennent,
Je lui vais présenter mon estomac ouvert*⁵

Toți acești eroi, toate aceste eroine au cabinetele de toa-
letă ale epocii lui Corneille, cum au deprinderile de spirit;

¹ *Héraclius*, I, 2.

² *Ibid.*, I, 2.

³ *Ibid.*

⁴ *Ibid.*, I, 1.

⁵ *Cid*, III, 4 și V, 1. V și II, 8:

*Ce sang qui tout sorti fume encor de courroux
și:
Son sang sur la poussière écrivait mon devoir.*

gesturile și schimele aceleiași. Chimena, eroina lui *le Cid*, va cere timp pentru a-și „potrivi fața“:

Remettre mon visage un peu plus à loisir¹.

Și la fiecare pas vom regăsi și ideile politice ale monarhiei absolute, care, supt Ludovic al XIII-lea, se impune și prin aspra mână poruncitoare a cardinalului Richelieu.

Niciodată un vechi rege al Spaniei, castilian sau aragones, n-ar fi putut auzi rostindu-se în favoarea sa un vers ca acestu din *le Cid*:

*Mais on doit ce respect au pouvoir absolu
De n'examiner rien quand un roi l'a voulu².*

Regii au dreptul la orice. Ei nu dau socoteală și nu datoresc recunoștință nimănui³. În *Pompée*, unul din vorbitori spune limpede că „dreptul lor e să nu cruțe nimic“ și că „timida echitate distruge arta de a domni“:

*La justice n'est pas une vertu d'Etat,
Le choix des actions, ou mauvaises, ou bonnes;
Ne fait qu'anéantir la force des couronnes;
Le droit des rois consiste à ne rien épargner;
La timide équité détruit l'art de régner.*

(I, 1.)

¹ Cf. și II, 1:

*Et l'on peut me réduire à vivre sans bonheur,
Mais non pas me résoudre à vivre sans honneur.*

și II¹:

Mais j'aurai trop de force, ayant assez de coeur.

² I, 1.

³ *Don Sanche*, III, 4:

*„Jamais un souverain ne doit compte a personne
Des dignités qu'il et des grandeurs.“*

Cf. și *Cid.*, II, 1:

„Jamais à son sujet un roi n'est redevable.“

În *Cinna* e doctrina iertării firești a „crimelor de Stat făcute pentru Coroană“:

*Tous ces crimes d'État qu'on fait pour la couronne
La ciel nous en absout alors qu'il nous la donne.*

(V, 2.)

Și pentru Romanii din *Horace* regii sînt „icoane vii“ ale zeilor:

*Les rois, leurs vivantes images,
De qui l'indépendante et sainte autorité
Est un rayon secret de leur divinité.*

(III, 3.)

Misiunea unui cîrmuitor e aceasta:

Faire trembler partout les peuples sous sa loi¹.

Dar se recunoaște că întîia datorie a monarhului e față de supuși:

*Quoi que doive un monarque, et dût-il sa couronne,
Il doit à ses sujets encore plus qu'a personne².*

Și nu se poate o mai aspră osîndire a „poporului stupid“, cu „glasul tumultuos“, dar cu înălțarea netrainică, pe cînd numai regii și cei mari pot da și răsplata și adevărata glorie și nemurirea, decît în acest pasagiu din *Horace*:

*Horace, ne crois pas que le peuple stupide
Soit le maître absolu d'un renom bien solide.
Sa voix tumultueuse assez souvent fait bruit,
Mais un moment l'élève, un moment le détruit,
Et ce qu'il contribue à notre renommée
Toujours en moins de rien se dissipe en fumée.*

¹ *Cid*, I, 4.

² *Pompée*, I, 1.

*C'est aux rois, c'est aux grands, c'est aux esprits bien faits
A voir la vertu pleine en ses moindres effets:
C'est d'eux seuls qu'on reçoit la véritable gloire -
Eux seuls des vrais héros assurent la mémoire¹.*

Dar nimeni în Castilia secolului al XI-lea n-ar fi putut rosti această sentință că Statul întreg să piară dacă piere el!

Tout l'État périra s'il faut que je périsse².

Și tot așa puțin în zilele vechiului cavalerism egalitar, în care hotăra meritul, vitejia, isprăvile, cum o vedem în *Las mocedades del Cid* a lui Guillen de Castro, inspiratorul lui Corneille, s-ar fi putut răspinge cineva de la o alianță de familie pentru o inegalitate de rang, — „princesele“ neavînd dreptul de a-și coborî privirile la „un simplu cavaler“.

*Une grande princesse à ce point s'oublier
Que d'admettre en son cœur un simple chevalier!
Que dirait le roi, que dirait la Castille³?
Vous souvient-il encor de qui vous êtes fille⁴?*

Evident că tot acest limbaj de salon și de Curte e excelent în domnie, — pentru care *le menteur*, cu povestea studentului de provincie, lăudăros până la cele mai gogonate minciuni, care se încurcă în amoruri pariziene dibaci țesute, e o admirabilă lucrare, puțin cam grăbită, spre sfîrșit, întriga atrăgînd toată atenția în dauna caracterelor și a notelor de moravuri, de viață reală. În tragedie, însă, nu.

În zădar va culege Corneille subiectele sale în teatrul spaniol, al lui Guillen de Castro, al lui Lope de Vega și a altora, în zădar se va adresa pentru fabulă antichității eroice, în care crede să descopere același resort, veșnic întins, al datoriei mai presus de orice. Nota eroică îi va lipsi, *adevărata* notă eroică, naturală, nu forțată.

¹ V, 3.

² *Cid.*, II, 1.

³ V. și G. Huszár. *Corneille et le théâtre espagnol.*

⁴ I, 2.

În adevăr el n-are la îndemână ce au spaniolii aceia: limbajul poetic din *romancero*, din vechile balade medievale, trăind în conștiința poporului și inspirînd — cum vom vedea și pe urmă — din veac în veac literatura urmașilor. Vechea poezie erocă franceză e epică, nu dramatică, narativă, nu teatrală, expozitivă, nu dialogată și de mult nimeni nu se mai gîndi la dînsa.

Ceea ce face efect și astăzi sînt *discuțiile*, și, mai mult chiar decît dînsese, *monoloagele*. Aici avocatul serbează marile lui triumfuri în cîte-un crescendo măiestru. E mai multă elocvență, de barou, chiar de tribună, în discursul lui Cesar în Egipt, din *Moartea lui Pompeiu*¹, în invectiva lui Cinna², în justificarea lui August atacat de dușmanii săi³. Viața romană, înțeleasă uneori ca o convulsie sălbatică împotriva celor mai firești sentimente, e pusă adesea mai bine în formulele de sfidare și provocăție.

Ptolomeu vorbește astfel contra Romei arogante, care crede că romanul e mai mult ca un om:

*Assez et trop longtemps, l'arrogance de Rome
A cru qu'être Romain c'était plus qu'être homme*⁴.

Și tot în aceeași piesă, în frumosul act întîi, pasajele impresionante se urmează:

*Seigneur, quand par le fer les choses sont vidées,
La justice et le droit sont de vaines idées.*

.....
Auteur des maux de tous, il est à tous en butte

Et fuit le monde entier, écrasé sous sa chute.

.....
*Soutiendrez vous un faix sous qui Rome succombe,
Sous qui tout l'univers se trouve foudroyé,
Sous qui le grand Pompée lui-même a ployé*⁵.

¹ III, 21.

² I, 3.

³ II, 1.

⁴ *Pompée*, I, 1.

⁵ I, 1.

Și tot aici se află una din puținele mari descrieri ale lui Corneille în prăvălirea de amănunte zguduitoare ale căreia pare a se recunoaște suflul shakesperian, atunci când se înfățișează cîmpul de luptă plin de sfărîmături, de grămezile ciumate ale morților, neîngropați, asupra oroarei cărora se insistă însă prea crud, cu dezvoltări „prețioase“:

*Cet horrible débris d'aigles, d'armes, de chars,
Sur ces champs empestés, confusément, épars,
Ces montagnes de morts privés d'honneurs suprêmes,
Que la nature force à se venger eux-mêmes
Et dont les troncs pourris exalent dans les vents
De quoi faire la guerre au reste des vivants¹,*

Dar figurile sînt greșite — mai toate figurile de bărbăț, cu deosebire. Ele se strîmbă hîd la noi atunci cînd trebuie să ni prezinte fața celui mai nobil și mai senin, mai uman eroism. Și totodată, fiindcă] obișnuința rafinatei vieți sociale contemporane, plină de convenții și de forme, intervine fără voie, nu odată se trece de la încremenirea cea mai trufașă la explicațiile raționaliste care-i scad toată puterea.

Astfel, pămînt, tatăl lui Rodrig pofteste pe acela care l-a insultat, așa de sîngeros, să „isprăvească, luîndu-i viața“ și adaugă că pentru înția oară în istoria familiei sale se întîmplă așa ceva:

*Achève et prends ma vie après un tel affront,
Le premier dont ma race ait vu rougir son front².*

Discuția dintre fiul care, fără energica încercare din modelul spaniol, ia asupra-și răzbunarea — ceea ce nu era în datinele acestuilalt timp — și conte e plină de co-

¹ Versurile pitorești sînt rare. Cităm pe acestea două, din Cid:
Un flux de pleine mer jusqui-ci les amene.

(II, 6.)

Cette obscure clarté qui tombe des étoiles

(IV, 3.)

² Cid, I. 4.

chetării pretențioase care contrastează cu spartana brevia-
tate din original. Ceea ce trebuie, în intenția prelucrătorului
francez, să fie asprime eroică e mai mult umflătură:

R. — *A moi, comte, deux mots.*

C. — *Parle.*

E. — *Ôte-moi d'un doute.*

Connais-tu bien dou Diègue?

C. — *Où.*

R. — *Parlons bas. Écoute:*

Sais-tu que ce vieillard fut la même vertu,

La vaillance et l'honneur de son temps; le sais-tu?

C. — *Peut-être.*

R. — *Cete ardeur que dans les yeux je porte,*

Sais-tu que c'est son sang? le sais-tu?

C. — *Que m'importe?*

R. — *A quatre pas d'ici je te le fais savoir.*

C. — *Jeune présomptueux!*

R. — *Parle sans t'émouvoir.*

Je suis jeune, il est vrai; mais aux âmes bien nées

La valeur, n'attend pas le nombre des années.

Vers celebru, dar lauda luminii din proprii săi ochi, care
e aceeași ca și lumina din ochii bătrînului nobil jignit...
Și acum contele, odată provocat ȳa discuta, ȳa vorbi de
planurile de căsătorie între Rodrig și Chimena, pe care acum
duelul, în care ȳa peri, le zădărnicește.

Legăturile dintre Rodrig și Chimena sînt tot așa de puțin
naturale. E neomenos a pune în față, imediat, pentru lungi
discuții de dreptate, care uneori degenerază în riposte de
operă:

C. — *Rodrigue, qui l'eût cru?*

R. — *Chimène, qui l'eût dit?*

pe ucigașul tatălui și pe fata care urmărește răzbunarea
acestuiă. Și Chimena nu s-ar putea coborî niciodată, în

¹ ~~1~~, 4.

puterea care o îndeamnă la această sîngeroasă răsplătire — și e o întrebare dacă poate fi un miez tragic chiar în conflictul dintre un sentiment, care e iubirea, și între un *simț*, care e al datoriei —, la cochetării de copilă, la nenereli de logodnică față de omul cu mîinile pline de sîngele părintelui ei. Și totuși o vedem urîndu-i să biruie-n lupta pe care tot dînsa i-a impus-o, ori recomandîndu-i să nu fie văzut:

Adieu, sors et surtout garde bien qu'on te voie.

.....

Sois vainqueur d'un combat dont Chimène est le prix¹.

Și o impresie neplăcută ni fac versuri ca acela în care Rodrig e calificat, cu o mutră de dojană nu tocmai înspăimîntătoare, de „crud“:

Cruel, à quel propos sur ce point t'obstiner²,

ori ca declarația ei fugară că nu-l urăște:

... Va, je ne hais point.

Nici lungile ei explicații cu tovarășa — onestă, ca toate aceste figuri de confidenți și confidente, care n-au caracterul de opoziție din piesele spaniole și din ale lui Shakespeare — nu sînt la locul lor, căci scad puterea unei mărturisiri care trebuie să apară subit, neprevăzut, smulsă într-un adevărat spasm de durere.

În *Horace*, bătrînul, așa de admirat, e răspingător în bruta lui neomenie, care *pretinde* numai a fi romană. Cel ce, aflînd de închipuita fugă a singurului fiu care, în lupta cu vrăjmașii cetății sale, Curiații, i-a rămas în viață, scoate vestita exclamație „qu'il mourût“, nu numai că aprobă omorul, de acest fiu, care, de fapt, întrebuițînd o șiretenie de război, s-a întors învingător, a propriei sale surori Camila, pentru că plîngea, așa de firește, pe soțul

¹ V, 1.

² III, 4.

ucis, unul dintre Curiați, dar îl și căinează că și-a spurcat sabia lovind într-o ființă așa de degradată și se căinează pe sine că a născut-o:

*Je ne plains point Camille: elle était criminelle;
Je me tiens plus à plaindre et je te plains plus qu'elle:
Moi, d'avoir mis au jour un coeur si peu romain,
Toi d'avoir par sa mort déshonore ta main.
Je ne la trouve point injuste, ni trop prompte,
Mais tu pouvais, mon fils, t'en épargner la honte¹.*

La plecare, de altfel, acest Horațiu recomandase Camilei să primească pe soțul ei bine, chiar dacă l-ar fi omorât pe dînsul, fiindcă a făcut-o ca om de onoare²...

Și ideea însăși a lui Horațiu de a căuta să vadă pe soțul lui făcută prin mîna-i însăși văduvă, și de a se lăuda față de soție e absurdă. Concepția chiar a piesei de a înfățișa mai puțin sentimente în luptă decît un conflict rece de datorii e puțin fericită.

În *Cinna*, conspiratorul contra lui August e o tristă persoană. A pornit în planul său de la iubirea față de Emilia, și-i ajunge o întrevedere cu August, pe care totuși trebuia să-l cunoască îndeajuns ca să nu fie tulburat de muștrări de cuget. Icoana Împăratului însuși, gata de abdicare — *prince malheureux*, pe care-l susține Livia³ —, pentru ca într-o clipă să decidă o strașnică pedeapsă pentru *Cinna* și

¹ V. 1.

² „*Armez-vous de constance et montrez-vous ma soeur;
Et, si par mon trepas, il retourne vainqueur,
Ne le recevez point en meurtier d'un frere,
Mais en homme d'honneur, qui fait ce qu'il doit faire.*”

³ Aflînd de conspirația lui *Cinna*, August strigă:

„*O, le plus déloyal que la terre ait produit!
O, trahison conçue au sein d'une furie!
O, trop sensible coup d'une main si chérie!*

(III,5.)

pentru inspiratoarea lui, iar apoi să-i ierte și să-i cunune, — e o neiertată scădere a unei mari figuri politice.

Și în ce privește femeile, ce urfă figură e această Emilie, fiica unui dușman al lui August, înlăturat de acesta, care apoi e crescută în casa Cesarului viitor și totuși, în ciuda legăturilor fatal contractate astfel, îl urăște din toată inima și cere aceluia pe care, în legea ei, îl iubește să se facă vrednic de dînsa printr-o crimă politică, dar care, totuși, după ce blîndețea biruie în sufletul stăpînului, consimte a se lăsa măritată de acesta cu Cindra, cel care a mărturisit și a fost iertat! Și Livia însăși înțelege așa de meschin biruința pe care a cîștigat-o asupra setei de răzbunare din sufletul soțului ei, cînd, după potolirea conspiratorului, exclamă:

On portera le joug désormais sans se plaindre¹.

În *Moartea lui Pompeiu* eroul roman nici nu apare; aflăm prin alții în ce fel mișelesc a fost ucis la debarcare. Cesar, biruitorul, răsare numai pentru a curteni pe Cleopatra. Acțiunea, neclară, urmărind soarta lui Pompeiu și răzbunarea lui întii, apoi uneltirile contra rivalului său mai fericit, nu face să reiasă mai mult figura credincioasei soții a celui ucis, Cornelia, nici a Cleopatrei, care la început ar voi să împiedice moartea acestuia, pentru ca la urmă să se gîndească numai în ce chip ar putea cîștiga, pentru ambiția ei, favoarea noului domn al lumii.

Cu cît înaintează vremea, de altfel, cu atîta fabula trece pe planul întii în dauna caracterelor. Subiectele istorice sînt întii schimbate, potrivite, adaptate, apoi se ajunge la teme de curată invenție. În ce privește piesele din întia categorie, Heracliu în tragedia cu același nume (*Héraclius*), apare ca fiul fostului Împărat Mauriciu, jertfit de uzurpatorul Phokas, dar el trece drept Marțian, fiul acestui din urmă, pe cînd adevăratul fiu al lui Phokas e socotit ca odraslă Leontinei. Atît de împleticit e firul, introducîndu-se-n intrigă și Eudoxia, socotită ca soră a falsului Marțian,

¹ Actul V, spre sfîrșit.

încît e firesc ca, în actul al cincilea eroul să strige, încurcat
el însuși de atîtea încurcături!

*Madame, dans le cours d'une seule journée
Je suis Héraclius, Léonce et Martian;
Je sors d'un empereur, d'un tribun, d'un tyran;
De tous trois ce désordre en un jour me fait naître,
Pour me faire mourir enfin sans me connaître¹.*

Legăturile de iubire, născocite, capătă uneori un aspect repulsiv, ca și rivalitățile femeiești ce rezultă, mai mult sau mai puțin firesc, din ele. În *Rodogune*, princessa cu acest nume, dorita lui Seleuc și Antioh, e văduva aceluși rege a cărui soție mai veche e Cleopatra, mama celor doi prinți, și fiecare din aceste teribile femei, care se urmăresc cu o ură de moarte, cere, în puterea altui drept, uciderea rivalei. În *Nicomède*, subiectul e întrucîtva asemănător; bărbații n-au nici un rol important: e vorba de dușmănia dintre Arsinoe, soția lui Prusias, mama lui Attal și maștila lui Nicomede, și de regina Armeniei pe care amîndoi frații o urmăresc cu iubirea lor. Iar în *don Sanche*, reapare copilul pierdut, ascuns, întimplătoarea lui aplecare către o iubită care e, de fapt, sora lui — și ce ușor se despart îndată ce se face această recunoaștere! —, pentru ca un întreg imbroglio — cu alte două princese rivale: o regină de Castilia și o domniță de Aragon, — să se rezolve prin destăinuirea fericită a vechii ascunderi de prunc.

Vie prin sinceritatea și intensitatea sentimentului pe care poetul îl are pentru ideea stăpînitore a tragediei e numai *Polyeucte*, povestea unui creștin, cîștigat la legea cea nouă de un prieten, care împreună cu dînsul manifestă ~~contra~~ zeilor într-o sărbătoare publică, pentru ca în ~~în~~ seducătorul, apoi cel ispitit să-și plătească păcatul cu moartea, cea ce aduce, fulgerător miraculos, conversiunea comandantului, Felix, socrul lui Polieuct, și mai ales a soției lui, Paulina, care până atunci nu-l iubise decît din ~~distanță~~, fiindcă inima ei aparținea vechiului logodnic, crezut

¹ H, 6.

mort, Sever, asupra căruia într-o formă mai puțin deplină se coboară harul Duhului Sfânt. Corneille învățase la iezuiți, el rămăsese de o adâncă religiozitate: una din operele sale de căpetenie a fost traducerea, inspirată, în foarte frumoase versuri, a *Imitației lui Isus Hristos*.

De aceea e o frumusețe deosebită în descrieri: visul care urmărește pe Paulina, scena profanării, vestea ispășirii celui care a isprăvit, spune solul păgîn al muceniciei,

Comme un chrétien enfin, le blasphème à la bouche.
Cu mult peste eroismul Paulinei, care înfruntă pe Sever și se împotrivesc¹, care ar forma din conflicte, — probabil în ideea lui Corneille cel de căpetenie, — se ridică frumuseța momentelor din al doilea conflict, al sufletelor care se desfac din datinile trecutului ca să se avînte spre noua credință. Paulina are răspunsuri victorioase și după ce, la afirmația ei că nu se poate teme de cădere cine merge sigur de sine, i se aduce înaintea temerea de moarte a lui Isus: „el s-a oferit totuși“.

P. — *Qui marche assidument n'a point peur du tombeau.*

.....

N. — *Dieu même a craint la mort.*

P. — *Il s'est offert pourtant.*

Atît glorificarea lui Dumnezeu, în versuri de un avînt biblic, cît și apoteosa finală, în care rudele celui martirisat se declară creștine, sînt tot ce Corneille a scris mai frumos. În cea dintîi întîlnim aceste splendide versuri:

...*Ce seigneur des seigneurs,
Veut le premier amour et les premières honneurs,
Comme rien n'est égal à sa grandeur suprême.
Il faut ne rien aimer qu'après lui, qu'en lui-même,
Négliger, pour lui plaire, et femme, et biens, et rang,
Expier pour sa gloire et verser tout son sang²,*

¹ *Sévère, connaissez Pauline tout entière*

(III, 2.)

sau: *Apprends que mon devoir ne dépend pas du sien (ibid.)*

² I, 1.

Iar în cealaltă schimbarea se exprimă-n aceste izbitoare cuvinte:

*Je vois, je sais, je crois, je suis désabusée,
De ce bienheureux sang tu me vois baptisée¹.*

Se poate observa în genere că întregul teatru al lui Corneille e mai mult al femeilor eroice sau pasionate decât al bărbaților. *Le Cid* e de fapt lupta Chimenei, *Horace* a Camilei și a Sabine; *Cinna* scoate la iveală furia de răzbunare a Emilei, ca și *Héraclius*, același avînt răsplătitor al Puheriei fiica lui Mauriciu. În *Pompée* figura principală e, în ambele conflicte, semnalate mai sus, Cleopatra, o decentă Cleopatră, onorabilă și ambițioasă. Don Sanche se ține prin rivalitatea de curtenire în jurul reginei. *Rodogune* spune caracterul său femeiesc în titlu, și în *Nicomède* titlul ascunde numai unul asemănător. În *Sertorius*, unde conflictul e așa de slab, scena e dominată de Viriata, regina iberică, și de femeia despărțită a tînărului Pompeiu, Aristia, spre care se îndreaptă, ca și spre stăpînitoarea munților, pasiunea nehotărîtă a șefului de răscoală, ucis la urmă de acela care vrea și el pe Viriata. *Poleyuete* el însuși urmărește mai mult decât martiriul soțului, veșnic înrîurit de alții, luptele de conștiință îndoită ale soției.

Față de mediul și de atmosfera societății franceze din acest timp nu era decât foarte firesc. Și se va merge și mai departe în această direcție prin teatrul lui Racine.

¹ V, 5.

COMEMORAREA LUI GIACOMO LEOPARDI

Ședința de la 2 aprilie 1937

Italia comemorează pe Giacomo Leopardi, și între națiile cărora numele acestui cîntăreț al fatalităților vieții, al durerii cuprinse li trezește un adînc răsunset în existența însăși, al rîvnirii către timpuri mai nobile, mai senine și mai fericite, dar și al silințelor către o mai fericită soartă a patriei, a nației sale, de un așa mare trecut și de o așa de grea suferință, ni putem cere și noi un modest loc.

Și poate chiar, într-o vreme cînd ieșim din imitația înaintașilor noștri în cultură pentru a gîndi după firea noastră însăși, aceste cuvinte românești să cuprindă și observații care au scăpat altora și judecăți care, cu toată erudiția istoricilor literari, de o metodă așa de sigură, poate chiar prea sigură, astăzi, nu s-au rostit încă.

Dar noi n-am ales din Leopardi ceea ce formează desigur adevărata lui esență și marele lui merit.

Se cunoaște o destul de scurtă viață, cu totul nenorocită. Se vede acel cuib de părăsire și singurătate, care era, înspre Adriatica mai mult pustie în acele părți, vechiul cuib de feudalitate aspră Recanati, în posesiunile bisericii, care se înfățișa acolo ca exploatarea seculară, nedînd nici un îndemn celor exploatați de dînsa. În apropiere, sanctuarul din Loreto cu perindarea pelerinilor internaționali. O familie tristă și destul de săracă, de nobili decăzuți și încărcați, ceva ca negrul cuib breton al lui Chateaubriand. În față nici o carieră și nici o chemare.

Copilul e slab și merit neconținutei suferinți fizice, care-l va amări până la capăt zilele singuratice. O biată iubire

neîmpărtășită, pe care o taie soarta, și în această privință vitregă:

*O, Nerino, în inimă-mi stă
Doamnă, iubirea cea veche. Dacă-n serbări câteodată
Și-n adunări eu apar, îmi spun în mine:
În adunări și-n serbări nu mai ești tu, Nerino.
Nu te apropii, nu te mai miști.
Dacă se-ntoarce un Mai, și fiori dau, și cîntec
Cei ce iubesc copilele lor,
Eu zic: Nerina mea, pentru tine
Nu se întoarce lumina, nu se întoarce iubirea.*

Din mucedă viață de acasă, din vitregia soartei față de orice dorință a lui, din lipsa de orice înțelegere, de orice sprijin, de orice speranță — căci, spune el, nici speranța măcar nu-i este îngăduită, bietul suflet în neîndestulătorul, neconținut durerosul trup care se cerea împrietenit și iubit, înconjurat de acea simpatie care face să rodească și mai puternic talentele înnăscute, iese blăstemul, teribilul, veșnic repetatul blăstem pe care-l aruncă, nu asupra oamenilor atacați ca atari și osebit, ci asupra existenței însăși, cu nemiloasele-i condiții. Dincolo de viață, care e așa, care nu poate fi altfel, fiindcă osînda de neînlăturat apasă asupra ei, nu mijeste nimic. Nu-l mîngîie sunetele clopotelor care întovărășesc pe cele de la Loreto, casa închinărilor, dar și a darurilor de pretutindeni, cîntărite și trecute la catalog, acel lăcaș sfînt pentru atîtea dureri și nădejdi, care i se va fi părut o capiște a îndurărilor divine care se cîștigă și se vînd. El a fost neconținut în afară de creștinismul oficial, încremenit în forme și fără nimic din acea intimitate de care a simțit, zădarnic, atîta nevoie. În vremea cînd atîția italieni, sprijinitori ai francezilor, pe care, ca și acel Alfieri pe care l-a prețuit și cu care, cum vom vedea, se aseamănă așa de mult prin aceeași voință a vremii, nu i-a desprețuit nimeni, ci l-a urît, visau de înfrățirea, înălțarea și fericirea omenirii întregi, socotită ca de aceeași fire, prin democrația revoluționară, cu creațiunile ei republicane, lui această

iluzie, stropită cu atîta sînge, pătată cu atîtea păcate și mai ales înscmnată de la început cu atîta prostie, nu-i inspiră decît un adînc desgust. Într-un nou creștinism mistic, așa cum îl proclama manifestul literar al lui Chateaubriand, pe care l-a cunoscut din primele sale lecturi și care trebuia să deie literaturii și cugetării italiene pe un Manzoni, nu-și caută nici un reazim acela care, și în opoziție cu spiritul clerical, ca și prin însuși instinctul său fundamental, se simțea și crescuse păgîn.

Acela care a murit la Neapole în 1837 a apucat vremea cînd se proclama supt un steag de revoluție universală posibilitatea unei noi Italii, a lui Mazzini, care nu era încă zeul lumii noi cerînd jertfele de la 1848, dar el nu s-a lăsat prins nici de acest nou ideal care atrăgea spre dînsul un întreg tineret gata de luptă cu prețul vieții, și nici de misticismul național care prin cugetarea unui Rosmini aștepta de la Scaunul roman, adînc prefăcut și pus în concordanță cu cerințele unui timp nou, învierea unei Italii ispitite, apoi călcate în picioare și umilite. Cu atît mai puțin putea el să-și pună speranțele în opera politică, militară, de război și de cucerire, a monarhiei piemonteze, care acestui așa de adînc italian a putut să-i pară, prin originea, tradițiile și aplecările sale, un lucru străin. Cel care a rămas străin de capriciile și greșelile de măsură ale noului romantism și-a arătat ura și față de acel curent nou care căuta să sprijine, ca în saintsimonismul inginerilor de la Paris, societatea viitoare pe o „economie politică“..., ca aceea care e la originile cugetării și a acțiunii unui Cavour. Și nu-l atingea pe bolnăviciosul oprit de acest blăstem de a străbate țările — și el s-a dorit cîndva mai mult din curiozitate, fără îndoială, la Paris, acel spirit de aventură care a dus până în pustiile Americii-de-Sud, așteptînd vremea cînd va fi ctitorul prin revoluție al Italiei unite, pe genovezul Garibaldi.

Acelor care nu sînt legați de poporul lor, cu toate patimile lui de atîtea secole, cu toate nădejdlile lui zdrobite, acelor care nu se pot cufunda, ca dînsul, în misterele, mai greu de străbătut de cum se crede, ale antichității greco-romane,

în sfârșit acelora cari nu pot prinde esența însăși a acestui nobil și aspru păgînism de protestare și osîndă în general înțeleasă, partea din opera aceluia care încă de la unsprezece ani pusese mîna pe condei, scormonind în nesfîrșita comoară a clasicismului, a apărut numai în neagra maiestate a acestei sentințe fără apel împotriva vieții însăși:

*Nouă, din leagăn,
Drept ne stă, și la mormînt, nimica!*

sau:

*Muri-vom. Vătul nedemn zdrobit la pămînt
Va alerga sufletul gol către Iaduri.*

Aiurea:

*Ce este suferința noastră, suspinul
Ce este acest: a muri?*

Și, în sfârșit:

*Două lucruri frumoase le are lumea
Iubirea și moartea.*

De aceea adoptarea lui, înțeles, adevărat foarte mărginit — astfel, de toți cei care se socot și se intitulează: pesimiști; dispoziție de spirit care nu se poate preface într-o formulă și nu poate îndrepta pe cine nu trage ultima concluzie, suprimîndu-se, spre nici o acțiune în viață.

De aici, la noi, îndemnul lui Anton Naum către desperatul Leopardi, căruia crede că-i poate reda ceea ce însuși n-ar fi putut să vadă în jurul și deasupra lui:

O, vino, Leopardi, vino în sferile strălucitoare.

De aici poate și acea am zis „popularitate” leopordiană la noi, care a îndemnat și la cercetări ca acelea, așa de

adîncite în ce privește unele legături ale poetului cu străinătatea, ale unui profesor din generația mai nouă D-l N. Șerban. De aici tot ce a putut spune, cu privire la soarta scrisului acestui mag al nimicniciei:

*Știu că natura e surdă,
Că mila nu este a ei,
Că binele nu-l caută; numai
Singurătatea-i a ei.*

acum în urmă, în Italia însăși, harnicul urmăritor a tot ce se leagă în domeniul literar de italieni, Alexandru Marcu.

II

Dar desigur nu pentru această osîndă aruncată existenței, pentru acest refuz de a colabora la zădărnicia intrinsecă a oricărei fapte, a oricărei iluzii de îndreptare a lucrurilor, a fost comemorat Leopardi, la o sută de ani de la moartea urîță și obscură, în chinurile holerei de la Neapole! Nu pentru aceasta, într-o epocă de optimism, de încredere, de neconținută și roditoare creație entuziastă de încercare fericită a refacerii zilelor Romei, iubite de poet, regele Italiei a prezidat una din aceste sărbători a memoriei lui.

I se va fi părut lui Leopardi surdă și oarbă, necruțătoare față de tot ce produce ca să distrugă, natura, decît care nu putem ști, înțelege și, în totalitatea ei, care ne cuprinde și pe noi, și iubi. Dar puțini au putut-o concepe în măreția ei și iubi în fiecare amănunt al ei ca dînsul.

Da, orașelul e întunecat, lipsit de orice altă viață decît a nimicurilor provinciei celei mai meschine, da, acolo, unde sînt așa de puține și de sărace amintirile trecutului, nimic nu-l îndeamnă la închinare, fiind acolo și așa de puțin din viața, de o nesfîrșită bogăție, a poporului italian. Dar nimic nu-i scapă din tot ce este împrejur, și priveliștile de deasupra colțișorului acestuia de lume îl fac închinător al puterilor de deasupra vieții, condamnată.

Nu-i piere din minte nici „dealul pustiu“, nici casa primelor suferinți, nici gardul care-i taie privirea, cu atât puțin depărtata priveliște a „munților albaștri“, a pădurii de chiparoși, cum nici miresmele de codru. Aude broaștele din lacuri, vede iepurii jucînd la lună, se încîntă de strălucirea candelor fugare ale licuricilor, urmărește:

...În noaptea tîrzie

Cîntul ce s-aude pierînd peste cărări

Și care-ncet se pierde în fundul depărtării.

În vîntul care vuieste în arbori el caută tălmăcirea problemei de zbucium și pace care a rămas în fundul acestui gînd chinuit, care nu o dată ajunge la mari momente de liniște, în părăsirea finală a egoismului uman, care nu înțelege că viața noastră nu e decît o parte trecătoare în imensele mișcări ale universului, căruia-i aparținem cu tot ceea ce cuprindem, cu tot ceea ce sîntem și cu tot ceea ce facem.

Dar marea lui mîngîiere nu o caută el acolo, ci aiurea.

Într-o bibliotecă al cărui singur cetitor este, copilul dintre cincisprezece și optsprezece ani, care nu știe de bietele școli ale noastre, mîncătoare de vreme și de sănătate, pentru a da în loc formule veștede, aceleași pentru toată lumea și de fapt pentru lăuntru nimănui, a descoperit pe oamenii antichității.

Pe toți, până la cei mai puțin cunoscuți și cercetați, până la un Moschos, până la gînditorii misticismului asiatic și alexandrin, un Hesichiu din Mialet, un Porfiriu, până la cei dintîi codificatori ai creștinismului, ca doctrină și ca istorie, un Eusebiu. Devine filolog fără nici o învățătură de seminar, așa cum devenise în Franța un Paul Louis Courier și publicațiile lui asupra lui Hesiod și a Odiseei, asupra lui Virgil și lui Horațiu îl puseră în același rînd cu un Niebuhr și-i aduseră onoarea de care, fiind cum era, va fi zîmbit, a unei chemări ca profesor la Berlin.

A fost un adînc cunoscător, nu numai al scrisului roman, dar și al oelui, care prezintă cu totul alte greutăți, al Greciei însăși, pe care atât de mult a iubit-o și a urmărit-o

În toate tainele scrisului și gândului ei. Se poate ca, prin contrast cu ce avea supt ochi, desprețul lui pentru lume să fi fost și mai mare, dar în micile descoperiri de fiecare clipă, în noile interpretări el va fi găsit acel înălțător simț al biruinții pe care nu-l putea afla tînărul în iubire și omul matur într-o viață politică pe care i-au refuzat-o împrejurările și, mai ales, el însuși și-a refuzat-o.

Din această cunoaștere a antichității clasice, mai mult: din această *deplină identificare cu dînsa*, a scos el și forma scrisului său în presă: dialogurile, aforismele, precum și acca ironie, desigur atică, acea satiră cu pipărat miros de ierburi ce cresc pe piatra elenică în care și-a îmbrăcat cugetarea și care cer, ca o pregătire, coborîrea în tainele idealismului platonician.

III

Dar, în singurătatea lui cîntată și iubită cu fanatism, ca un suprem gest de sfidare, el aruncă, în contemplarea supremelor revelații ale gândului și în suirea culmelor spre care el se poate avînta, melancolia pe care superficiala privire a naturii și a vieții poate s-o inspire.

O mărturisește el însuși:

„Cel ce comunică puțin cu oamenii e rareori mizantrop. Adevărații mizantropi nu se găsesc în singurătate, ci în lume. Pentru că întrebuițarea practică a vieții și nu filozofia e ceea ce face a se urî oamenii. Și, dacă vreunul care e astfel, se retrage din societate, pierde în retragere mizantropia.“

Sau aiurea, vorbind, de felul cum poate și trebuie să se formeze reputația scriitorului, mărturisirea de adevăr și următor de idealuri:

„Neputînd în tovărășia cu oamenii să te bucuri de orice beneficiu al gloriei tale, cel mai mare folos ce-l vei trage va fi să te întorci în sufletul tău și să te complaci cu tine însuși în singurătatea ta, luînd îndemn și mîngiere pentru ostenele noi și făcîndu-ți temei de noi speranțe.“

Spre o poezie de luptă, care trezește amintirile, biciuind păcatele vremii moderne, fără a se înduioșa de mizeriile ei, care-l dezgustă, ferindu-se de orice atingere cu lumea înconjurătoare, îl împingea de la început acel contact, pe care-l căutase cu greutate, trăgînd din el însuflețire pentru opera unei vieți întregi, celălalt reprezentant al acelei mici nobilimi italiene pe care de atîtea ori o găsim la începutul renașterii naționale italiene. Piemontezul francizat prin mediu care a fost, și el cu un înalt ideal, căutîndu-și realizările în lumea clasică, educatorul spre credință, voință și luptă al nației sale, Vittorio Alfieri. E vorba de trecerea peste filozofismul de fond și iezuitismul de formă ale veacului al XVIII-lea pentru a descoperi curajos și a urma cu credință pe Dante și pe Petrarca. Și pentru Leopardi, care-i citează și-i imită, care ia de la dînșii și forma versului de mers șerpuitor, fără artificii de rimă și cu largi cadențe retorice, ei au fost revelatorii. De la dînșii e pornirea războinică, dușmănia împotriva străinului cuceritor, până la „Franța scelerată și neagră“, până la împăratul tiran, totuși o nouă întrupare de Cezar, care duce în pustiile de gheață rusești și ucide în zăpezi, „pe jumătate goi, slabi și crunți“, pe atîția dintre tinerii italieni care ar fi avut de purtat, pentru alte scopuri, cu totul alte lupte. Și tot de acolo și acea iubire pentru micul amănunt, pitoresc și duios, care se culege din miile de aspecte, umile, dar pline de înțeles, ale naturii și din viața însăși de toate zilele a umanității, care nu face decît o întregeste, o rezumă și, prin cugetare, o înalță.

Iată-l astfel pe acest infirm, nesigur, adesea, de ziua de mîine, campion al Italiei ce trebuie să fie. Și astfel, tot pe urmele lui Petrarca, el înalță cel mai frumos imn Italiei care a fost și care trebuie neapărat să învie. În ritmuri de lirică elenică, în grai ca al lui Alceu luptătorul, el se vede chemat să ia parte la lupta de liberare a celei careia îi vede zidurile și arcele,

*Și stîlpîi și statuile și pustiile
Turnuri ale străbunilor,
Dar gloria nu i-o vede,*

ci numai rănilile și vînătăile, lanțurile pe amîndouă brațele și-i aude plînsul, al celei

Deprinse a învinge neamuri.

S-ar rezezi asupra dușmanilor pe care atîta-i urăște!

*Nu luptă nimeni pentru tine și nu te apără
Nici unul din ai tăi?
Hai, arme, dați-mi arme; eu singur
Mă voi lupta și voi cădea eu singur.
Din cer să mă ajute să fie-un foc
Pentru inimi italiene singele meu.*

Va lupta pentru Italia însăși, nu pentru aceea care cad în oștile Franciei tinzînd la stăpînirea lumii întregi:

*Și vai acelui care se stinge-n bătălie,
Nu pentru a lui moșie și pentru a lui bună
Soție și copii iubiți,
Ci pentru dușmanii altuia
Și pentru un alt neam,
Și nu poate, la moarte, să spun:
„Sfîntă țară-mamă,
Tu care mi-ai dat viața, primește-o înapoi”.*

Ca un Xerxe învins de tremăutul răzbnător al Greciei fi apare Napoleon, jertfitorul de neamuri, și amintirile războaielor medice învie înaintea vizionarului, atunci cînd el se preface în cîntărețul acelor biruitoare lupte pentru libertate.

Supuși fatalității pe care n-o putem învinge și la care se adaugă mizeriile vremurilor în care trăim, cea mai înaltă valoare a poetului stă în aceea că peste toate acestea el știe să glorifice ceea ce dă un preț acestei vieți de care se împăr-

tăsește o clipă pentru a da o nouă expresie lucrurilor care ne înalță și ne întrec.

Peste tot ce plîngea în inima sa pentru el și peste tot ce-l umplea de ironie în gîndul său pentru țara și nația sa, Leopardi a ajuns astfel la această culme a nobilei singurătăți senine de unde toate se văd în lumina clară a lucrurilor nemuritoare.

GOETHE

*Caracterul său și izvoarele sale
de inspirație*

A comemora geniul universal care a fost Goethe e o datorie pentru orice așezământ de cultură din lume.

Comemorările glorifică, dar li se poate îngădui să și încerce a explica. Aceasta cu atât mai mult, cu cât fiecare se înțelege și se simte altfel în sufletul unei noi epoci și chiar în mijlocul altui popor.

Alte părți din considerațiile pe care le trezește opera lui Goethe au fost expuse aiurea. Aici încerc să arăt originile ei, mai multe și mai complicate, de cum se crede de obicei.

I

Făcînd această încercare în România de azi, noi ne vom opri întii la prețuitorul spiritului latin în forma romantică, franceză de care s-a străbătut copilul, tînărul burghez de la Frankfurt, micul prieten al francezului Thorane, frecventatorul teatrului francez din orașul său de naștere, cetitorul din anii fragezi ai lui Racine, Molière, Marivaux, Destouches și al atîtor mai mici, prețuitorul pe urmă al lui Montaigne și Amyol, Rabelais și Clérmont Marot, studentul de la Frankfurt, căruia tatăl îi făgăduise vizita la Paris — franceza îi era, spune el însuși „ca a doua limbă maternă“; în anii de bătrînețe admiră operele d-nei Roland și simte prin vechea formă medievală farmecul cîntecelor unei Marie de France, — călătorul în Franța zguduită de frigurile unei Revoluții, ale cărei zori trandafirii au încîntat pe acela care trebuia să-și ridă de lipsurile de gust și de grosolănia rectorilor improvizați pe care contagiunea revoluționară i-a dat și regiunilor renane ale Germaniei.

Deși s-a simțit deseori jignit ca străin în Franța, deși găsește literatura franceză „învechită și înțepată“ (bejahrt und vornehm), Goethe a înțeles, a prețuit, a tradus și a imitat pe Diderot, pe care-l numește „un adevărat german“, de fapt mintea cea mai scânteietoare, sufletul cel mai bogat, imaginația cea mai creatoare dintre enciclopediștii parizieni. A tradus tendențiosul Mahomet și fadul Tancred al lui Voltaire. Din ușoara poezie a epocii unui Jean Baptiste Rousseau și Dorat, el a luat roșcovanele morărite și fetele de țară sensibile. Și sentimentalitatea lui Rousseau cel mare, — îi admiră mai ales uitatul *Pygmalion*, — fără de a cărui influență nu se poate concepe Schiller, e atotputernică în legătură cu d-na de Stein, în patimile tânărului Werther, asupra cărora au curs lacrimile multor generații și care au pus pistolul în mîna multor amorezați fără noroc. Construcția din „Wahlverwandschaften“ e ca în „Nouvelle Héloïse“ și „Confesiunile“ lui Rousseau au îndemnat la „Dichtung und Wahrheit“. Francmasoneria franceză domină în „Wilhelm Meister“; „Stella“, „Clavigo“ vin tot de acolo. În iubirea lui pentru reflecția abstractă ca și în pasiunea lui pentru studiile asupra naturii, se recunoaște „filozofia“ și marele avînt spre științele naturale ale Franciei lui Geoffroy Saint-Hillaire și Buffon.

Latinitatea însăși l-a atras mai tîrziu pe acela care auzise acasă vorbind și cîntînd latinește și găsisese pe autorii italieni în biblioteca părintească, spre Italia, care, pe atunci nu era pe departe cercetată de atîția călători, ea fiind mai ales, nu în Veneția, și abia în Florența, ci în Roma singură, în fața căreia Tischbein l-a schițat în mantie de poet profetic și cu larga pălărie calabreză, în Roma, ținta arheologilor ca Winckelmann și a artiștilor care voiau și altceva decît eleganțele decolorate ale Curților din Apus. El a luat astfel clasicitatea nu de la erudiția seacă de acasă, ci din contactul direct cu monumentele artei romane, în chiar atmosfera în care ele au fost produse.

În Roma, elegia lui Catul, Tibul și Propertiu îl îndeamnă la imitația de fond și ton, din „Elegiile în metru antic“.

Spirit latin a luat Goethe pe o cale pe care n-o cunoaștem îndeajuns, și din tragedia romană, care i-a dat atitudinile statuare, stilul de coturn, masca maiestooasă din „Ifigenia”.

Prin Roma a cunoscut el întâi pe greci, din care un Alfieri a ajuns a se inspira de-a dreptul.

În această epocă, și până la însușirea, cu trudă, a limbii grecești, pe Aristofan îl va cunoaște numai în traducția lui Voss și nici pe Plutarh nu l-a cetit în original.

La Leipzig, unde fu ispitit de ușorul farmec al lui Gellert, căruia o glumă de împrumut îi era adesea pe buze, tânărul care se încearcă în comedii de o moralitate dubioasă suferă îndată criza care-l va smulge de supt această covârșitoare înrîurire dînd sufletului, în fond onest și serios, atitudinea de înaltă conștiință, de adîncă observație a sufletului propriu, de clasică demnitate pe care o va păstra în toată viața.

Dar la Strasbourg, capitala Alsaciei, se lovise de aceeași societate fără un mai adînc sens al vieții și studentul în științele naturale ajunsese a se simți respins de toată această ieftină strălucire a modei.

Nu numai dintr-o interesantă autobiografie de mic senior de la Rin a cules el atunci interes pentru prădalnica lor viață. Vechii cavaleri renani, zurbagii și brutali, ca Götz von Berlichingen, i-au răsărit în minte la vederea cuiburilor de vulturi deasupra apelor Rinului, — direcție pe care, de altfel, indiferent pentru istorie, chiar pentru aceea care îmbracă probleme politice actuale, se va despărți apoi.

Relațiile cu Lavater îl vor pune în contact cu societatea svițeriană, în care poezia pleca din bogăția inimii, din simțul misterioaselor legături cu natura, din intimitatea sincer mărturisită a sufletului.

Acolo poate mai mult decît acasă, unde l-a închis viața unei Curți mici, dar și ea de imitație ludoviciană, aceea de la Weimar, va fi prins el înțelesul simplului cîntec popular pe care Anglia îl culesese prin episcopul Percy și care era să capete în Germania însăși, peste puțină vreme, onorurile din *Des Knaben Wunderhorn*. Dar nu trebuie să se uite legăturile lui intime cu Herder, culegătorul poet care făcu să se audă cel dintîi între germani „glasurile popoarelor”.

Formelor reci ale veacului al XVIII-lea el le va opune deci toată frăgezimea, toată spontaneitatea produselor Muzel populare. Uneori un simț quasi-religios, scăpat de distrugătoarea negație a veacului, adăuga încă la pătrunzătoarea intimitate a micilor poeme. Și scene de trecut popular îl atrag ca și idila lui *Hermann și Dorothea*, în care însă este și ceva din biblismul unui Florian în *Ruth* și în *Thobie*. Comedia *Iarmarocul de la Plündersweilern* arată și ea puternica înrădăcinare în solul natal așa cum este.

Poate nu s-a spus cât de mult această înălțare a subiectelor în aparență vulgare, banale corespunde cu tendința unei mișcări engleze pe care el desigur n-a cunoscut-o și care se întrupează în vestitul manifest contra subiectelor „nobile” al celor dintii lakiști, Wordsworth și Coleridge.

Din noua literatură italiană el va saluta pe Manzoni, dar și pe Grossi, din vechea dramă spaniolă îl va fi interesat Calderon.

De tânăr a citit întâi alegerea din Shakespeare a lui Dodd, apoi în întregime traducerea lui Wieland și a lui Eschenburg; mai ales *Hamlet* și *Romeo și Julieta*; doar Voltaire însuși admirase pe marele „barbar” și trăsese folos din el. Dar nicăieri decât poate în *Götz von Berlichingen* nu se simte îndrăzneța călcare în picioare a tuturor regulilor și uzanțelor pentru a prezenta viața integral ca viață. Alături idila de sat englezesc a lui Goldsmith i-a plăcut fără a-l influența. Romanele apoase, dar „morale” ale lui Richardson nu l-au dezgustat și el laudă influența lor asupra societății. Și plîngerile lui Young au găsit un răsunset în sufletul lui. Nici *Călătoria Sentimentală* a lui Sterne nu i-a rămas necunoscută. În anii din urmă îl vedem interesându-se de Byron și admirînd pe Walter Scott.

Din vechea literatură germană el a cules pe Hans Sachs și pe Ulrich von Hutten, Bürger și Wieland, Gellert și Klempstock, a cărui formă o prețuiește, îi stau înainte din vremea nouă. De acolo ia forme și influențe, dar e sigur că nu de la ei își capătă caracterul o poezie influențată din așa multe părți.

II

Ca elemente constitutive ale unei atît de largi și de personale poezii, iubirea la dînsul e amabilă, ca în acel secol al XVII-lea, de care se ține așa de mult: în cerc de prieteni — e epoca în care se cultivă „amiciția“ —, la un pahar cu vin. Niciodată marea pasiune care hotărăște viața, ci o înșirare de mici aventuri, de la copila din Frankfurt la cutare fată de la han, la legăturile pe care a ținut să le însemne în poezie, Frederica, „noua Heloisă“ a lui și altele.

De fapt și cînd el este atît de mult în viață, se găsește deasupra ei.

În tinerețe încă, se interesase de științele oculte. Ar fi curios cum un suflet așa de clar a putut să aibă intercs în tenebrele superstițiilor și în rămășițele vîrstelor în care neverosimilul se amesteca, spăimîntător sau plin de mîngîiere în viața de toate zilele a oamenilor. Dar trebuie să ne gîndim că e epoca lui Cagliostro și al lui Saint-Germain, a oamenilor care în Parisul tuturor modelor și tuturor iluziilor, vorbeau de vremea cînd, cu cîteva mii de ani în urmă fuseseră în serviciu la Curtea faraonilor, a femeilor care se grămădeau cu o bolnavă curiozitate credulă în jurul vestitelor „baquets“ ale lui Mesmer, și chiar dincolo de măsurările craniologice ale lui Lavater se deschideau cîmpii vaste de ghicirea misterului. Numai epocile de raționalism sigur și rece găsesc plăcere să ia din cînd în cînd o baie de ireal, de „utopic“ și de „acronic“. Plutitorilor în deismul pur li trebuiau deci, cum evitau o religie, fie și o aterizare pe terenul unui păgînism mistic.

De aici ideea lui *Faust*, în care partea întîi și partea a doua, Margareta și Elena, diavolul mlaștinilor și zeii Olimpului, nu aparțin unor mentalități deosebite. De o parte și de alta e aceeași negare a osebirilor vieții, care, fiindcă bat la ochi, nu înseamnă că sînt fundamentale. E aceeași desperată dorință a vieții care nu se isprăvește, ci rămîne veșnic tinără, încălecînd peste ani, peste veacuri, și sfărîmînd în cale toate zăgazurile țărînei. E aceeași sforțare de a asi-

mila pe oameni cu zeitățile care nu mor și a le proiecta un fel de viață care nu e viața noastră, peste imensitățile spațiului și nesfârșirea vremurilor.

III

Goethe este, dar și pare, unitar și armonios. Pare numai. Universalitatea preocupărilor lui face a se crede că ele sînt de la început și întotdeauna părțile chibzuite ale unui ansamblu rezultat dintr-o voință bine cîrmuită și totdeauna sigură de sine; răceala lui se confundă uneori cu o suverană dominație permanentă; seninătatea se impune ca o împăcare a contrastelor. Privită mai de aproape, opera lui nu e totdeauna așa.

În faptul că-l simțim ca modern, corespunzător cu felul nostru de a gîndi și de a simți, deci, ca nici unul altul în ființa noastră morală de astăzi, este și o aparență determinată de acea admirabilă curiozitate care l-a făcut să nu fie indiferent față de nimic nou, fie o descoperire în științele naturale, fie apariția cîntecelor populare sîrbești ale lui Vuc Caragici. Da, a știut, a vrut măcar, până în clipa morții, la o vîrstă patriarhală, să știe tot. Dar ce a pătruns în el și s-a îmbrăcat imediat, prin darul lui de transformare instinctivă, în poezie, a rămas alături, --- bine determinat, cuprins în limitele unui îngrijit mozaic, dar totuși alături. Tabloul făcut din cuburile astfel colorate e al vieții lui, nu atît al esenței unei confundări, unei contopiri, care ea, și nu viața poetului, să dea ceva în adevăr nou.

De fapt avem a face, de la un capăt până la altul al evoluției acestei minți oglinditoare a toate, fără să schimbe însă nimic din ce-și însușește și-și adaugă, fără să voiască măcar a o face, întîi cu omul secolului al XVIII-lea, raționalistul, mînuitorul de abstracții, reducătorul sentimentului la norme logice stăpînite de mintea constructoare de întregiri silogistice. Vedeți dramele lui. Nici o sugestie din adîncul insondabil, nici o izbucnire neașteptată, nici o poruncă subită de instinct care răstoarnă totul și împrăștie în vînt

construcțiile de idei, nici o prevedere a ceea ce ar putea să vie.

În *Torquato Tasso* nu e semi-nebunia visătorului îndrăgostit, e geniul care judecă și dictează. Simțirca se sfarmă în bucăți de cugetare; aspirația vagă e zăgăzuită; capriciul la un astfel de om ca autorul *Ierusalimului liberat* și într-o astfel de societate e dat afară. E o discuție supt lumina clară, dură, a cugetării. Pe când la Schiller suspinele simțirii bolnăvicioase se îmbracă în faldurile marilor dizertații retorice, aici problema se urmărește de la un concept la altul, peste ciocnirea și relativa potrivire a ideilor. De sus, dintr-un turn de granit pe care nici o rază de soare nu-l poate încălzi, un ochi sigur urmărește și decide. E divinizarea operei raționale. Până la epigramele din *Xenii*, exerciții de cugetare agresivă, în care nu e nimic din parfumul de vioarele al modelelor grecești, același filozof gata a-și da sama sieși de tot ce a trecut prin mintea unde lumina conștiinței nu se întunecă niciodată.

De aici și siguranța unei tehnice extraordinare. Ea prelucrează materialul lingvistic întreg, popular, istoric, dialectal, local, cu o suverană măiestrie. Niciodată cuvântul nu mîină gîndul. Niciodată, cu nesiguranța de formă, poezia nu e lăsată a se face ca însăși. Elementele construcției sînt chemate, invitate, trecute la verificare înainte de a intra, repartizate cu o artă infinită, în vers. O admirație fără tresărare din partea cetitorului. Toate ritmurile intră într-o simfonie matematică. În mijlocul comediei găsești salturile de silabe ale libretului de operă, ca în *Lila*.

După strălucita încercare a tinereții din *Götz von Berlichingen*, în care totul e adevărat: mediu, ton, dialog și nu după încercarea de a ghici secolul al XVI-lea în *Egmont*, Goethe a rămas totdeauna neistoric. Trecutul țării lui nu-l interesează. Niciodată n-a simțit vibrația sufletelor care au fost, în litera vie rămasă după ele, în opera pe care au izbutit să o creeze. Pietatea pentru trecut nu i s-a coborît niciodată în suflet. În Italia veacurile, așa de originale, din care se formează evul mediu, nu există pentru dînsul. „Călătoria italiană“ e o notare de fapte existente, și atît. Nici o

melancolie deasupra, nici o reverie împrejur. Caracterul deosebitor nu-l privește; culoarea locală, patina timpului îi sînt absolut indiferente. Totul se pierde la el ca un simplu material zdruncinat și decolorat, în generalul uman, care îi trebuie.

I s-a imputat că n-a simțit și n-a ajutat Germania. O școală întregă, tot romantismul militant, l-a atacat pentru aceasta, făcîndu-l să sîngere și să blesteme, în bătrîneți amărîte rămas izolat între neînțelegători și dușmani. I se cerea ce nu putea să dea. El e din vremea „Omului“, nu a germanului. Nu poate fi naționalist, fiindcă n-a fost niciodată, n-a simțit nevoia să fie național. El vine la noi toți, dar nu seamănă cu nimeni dintre noi, și totuși îl iubim fiindcă în el e o parte așa de înaltă și așa de adîncă, dacă nu și așa de duioasă din noi înșine.

În călătoriile pe care i-a plăcut să le descrie, Goethe se oprește numai asupra mediului uman prins și în cele mai mici amănunte de psihologie, de atitudine și asupra tehnicii, în monumente, în opere de artă. Instituțiile nu par să-l intereseze prea mult și nici un punct de vedere moral nu-l îndeamnă la judecata valorii societăților în mijlocul cărora ajunge.

Și, în această alegere, el n-are neașteptatele divinații, fulgerătoarele viziuni ale unui Stendhal, el nu caută nota personală pe care s-o arunce ca o provocare. Totul e potolit, informativ, didactic. „Omul luminat“ care vrea să adauge în „luminile“ celorlalți, și atît.

În aprecierea frumosului, ideile secolului al XVIII-lea acopăr adesea simțul mai străbătător pe care l-a dat călătoria, cunoștința de-a dreptul — dar nu și fără inițierea lui Winckelmann — a clasicismului. De aceea va fi capabil, el care nu duce prețuirea până la caldă admirație și cu atît mai puțin până la mistică închinare, să aprobe, după Italia, alegoriile „profesorului Thouret“ cu privire la „însănătoșirea ducelui“ sau la „Republica Franceză“. Și spiritul său recitilinear e încîntat că într-un tablou de Claude „Lorraine“ (sic), nu e nici o vegetație, ci numai arhitectură, corăbii, mare și cer.

Simț politic deosebit n-a arătat Goethe și prin nimic n-a luat parte la mișcările politice ale timpului. Locul lui onorabil la o Curte mică, iubitoare de cultură, i-a ajuns. Dar un instinct german se simte în el când se bucură cu toată lumea la încoronarea în Frankfurt a lui Iosif al II-lea și Frederic al Prusiei i-a fost icoană înaintea ochilor. În Alsacia e mîndru de dînsul și merge până a-i ierta disprețul față de limba și de literatura germană. Iar, cînd, la Roma, află de moartea regelui, scrie: „Deci a părăsit în fine lumea regele cel mare, a cărui glorie umplea lumea, ale cărui fapte îl făceau vrednic și de paradisul catolic, pentru a sta de vorbă cu eroii de felul său, la împărăția umbrelor. Cît de bucuros se simte cineva, liniștit, cînd a dus la odihnă pe unul ca acesta!“ O dată îi scapă chiar formula „Deutschlands Feinde“, și chiar „cei mai vechi dușmani ai Germaniei“. Dar, îndată ce apare Napoleon, el se va închina, ca omul care ține seama numai de om ca om, de însușirile acestuia, „geniul lui militar“, de la care cere și o școală de război la Maiența. Primit în 1806 de atotputernicul împărat, el descrie scena, cu participarea lui Daru și Taleyrand. Întrebările ce urmează după „Vous êtes un homme“: „Ce vîrstă ai? Te ții bine. Ai scris tragedii?“ Iar, cînd împăratul îl laudă, și el adaugă că a tradus *Mahomet*, observația „geniului“ vine: „Nu e piesă bună“. Dar *Werther* e analizat cu o atenție care uimește pe autor. Drama fatalității o respinge: „Fatalitatea e politică“. Apoi iar încep întrebările: „Ești însurat?“. „Ai copii?“. Toate cu „oui, c'est bien“ și „Qu'en dit Mr. Götz?“. „Legiunea de onoare“ urmează. Goethe pretinde că de la „afacerea Colierului“ a înțeles ruina vechii Francii. Năvălitorii l-au îngrijorat și înspăimîntat și pe dînsul, dar fără ca el să cuteze a lua o atitudine. Liberarea germană, care îl scoate din Weimar, nu-l încălzește.

Pentru *Götz von Berlichingen* i-au servit amintirile din viața de student, din contactul frecvent și liber cu lumea de la țară, așa de conservativă. Piesa se ține prin pitorescul limbajului, prin coloratura scenelor, printr-un dîrz și brutal realism, în care se vede influența unor părți din limbajul lui Shakespeare fără lovitura de aripă care la acesta

duce subit de la vulgar la nobil și până la sublim. La *Egmont* aceste însușiri scînteietoare ale stilului sînt umbrite: figurile sînt puse pentru a exprima idei abstracte, în care recunoaștem opoziția de principii iubită de secolul al XVIII-lea. Machiavelli predicînd imoralitatea la Bruxelles, Alba, de fapt profund convins că face operă plăcută lui Dumnezeu și corespunzătoare conștiinței creștine, întrupînd cinismul tiraniei, sînt figuri false, croite după tiparul aceleiași tradiții pe care o admite în opera sa istorică Schiller. Nu e măcar versul al cărui coturn să susție expunerea conceptelor de abstracție filozofică atît de inumană. Partea de sentimentalitate din rolul Clarei e în aceleași obișnuinți ale secolului căruia marele poet îi aparține așa de mult.

Cu o aventură poetică impozantă, în care scapără oțelul celor mai tari încleștări de cuvinte nobile, *Tasso* e o idilă ca și *Noua Heloisă*. Atmosfera de aleasă galanterie a Curților italiene din secolul al XVII-lea a rămas total necunoscută traducătorului *Vieții* lui Benvenuto Cellini. Ca și altele din creațiile lui Goethe, căruia conflictul îi e adesea lucru secundar, și această operă trebuie gustată în bucăți, prin săritura de la un amănunt la altul.

Pitorescul din *Fiica naturală* cu amestecul lui Ariel și o întregă fantasmagorie legată printr-o intrigă tot așa de arbitrară ca în teatrul spaniol al lui Lope de Vega și Calderon, în fața unei Curți din secolul al XVIII-lea, e un decalc din Shakespeare.

Nici nota antică din *Ifigenia din Taurida* nu corespunde vieții clasice, încă atît de puțin cunoscută și la care s-a ajuns numai prin descoperiri arheologice și prin înțelegerea modernă a psihologiilor celor mai deosebite și celor mai complete. La greci tragedia era un act religios, din autodafe, în adevăratul înțeles al cuvîntului. Poetul continua și interpreta o religie pe care toți o știau, de care erau pătrunși cu toții. Orice aluzie era prinsă, orice amănunt se integra în cunoștințele ascultătorilor. Ritul sacru interesa, nu sufletul participanților la dramă și nici caracterul unei soluții date la început. Această antichitate nu se poate prinde prin ce imităm de la dînsa, ci prin ceea ce introducem noi

ca interpretare actuală. Goethe s-a mulțumit cu o reproducere a basoreliefului clasic, care-i putea fi însă numai un pedestal.

Podoabele pentru podoabe, eleganța în mic nu-l încânta, și va numi „o tristă epocă“ aceea lui Ludovic al XVI-lea. Tehnica are pentru dînsul un covîrșitor interes. Mecanismul secolului său îl domină. Știe enorm de mult în arhitectură, în mobilare, și-i place s-o arate, sau, mai bine să-și dea seama lui însuși cum sînt toate aceste lucruri.

Se simte sufletul pasionat de ce e nou, curios, plin de ingeniozitate. Ce face omul, mai ales omul de atunci, omul luminat, e ceea ce, pretutindeni, îl cîștigă și-l reține.

IV

Natura există la el, dar văzută pretutindeni de omul de gust, de pictorul diletant și de ministrul cu preocupării economice, de contemporanul englezului Young. Tot în bucăți, prezentate metodic. Nicăieri ansamblul, spiritul unei regiuni, unei priveliști. Pretutindeni, ideea preconceptută și pretutindeni concluziile cugetătorului. Ce dă Dumnezeu e numai materialul.

Numai cînd natura e umanizată, ca în frumoasa bucată *Flăcăul și rîul morii*, care-și pun întrebări și capătă răspunsuri omenеști, numai acolo ea îl atrage și îl inspiră în adevăr.

Tonul religios lipsește prea mult în această operă, și cu dînsul o inspirație care nu poate veni decît de acolo. El va vorbi de epoca fericită în care „oamenii au început să afle cîte prostii li s-au pus pe umeri și să creadă că apostolii și sfinții n-au fost niște indivizi mai buni decît flăcăii de azi, Klopstok, Lessing și bieții de noi ceilalți“. E deist fiindcă operele lui Dumnezeu există în natură. „Sfînt e ce leagă multe suflete împreună“.

În explicarea deismului său voltairian nu e nimic mai caracteristic decît pasagiul în care se caută sensul legăturii, pe care Goethe o crede trecătoare, între creștinism și artă,

dînd în același timp cîteva splendide pagini despre arta bizantină. „Noua religie recunoștea un Dumnezeu suprem, nu clădit așa de regal ca Zeus, dar mai uman; apoi el e tatăl unui misterios fiu, care trebuie să înfățișeze însușirile morale ale divinității pe pămînt. Amîndorura li s-a întovărășit un nevinovat porumbel plutînd ca o flacăra întrupată și răcită, și s-a alcătuit un minunat trifoi, în jurul căruia s-a adunat un fericit cor de spirite pe nenumărate trepte. Maica acestui fiu putea fi onorată ca femeia cea mai pură, căci și în antichitatea păgînă se putea închipui legătura între feciorie și maternitate. I se adaugă un bătrîn, și de sus se îngăduie o aparență de căsătorie pentru ca Dumnezeului nou născut să nu trebuiască a-i lipsi un tată pămîntesc pentru aparență și îngrijire“.

V

Dar în aceeași ființă este altcineva. Cunoscătorul vieții populare, înțelegătorul șoptelor sfioase din adîncuri, tălmăcitorul tainelor care nu se pot rosti deplin. Un om de o mare simplitate, de o sinceritate copilărească. Uneori deșiră fără nici un meșteșug aparent, ca de pe buzele unui aed bătrîn, scurta poveste a unei mari tragedii, ca în „Regele din Thule“. Dar e drept că se lasă furat și de falsele exagerații preromantice ale așa-zisului Ossian.

Alteori cuvinte de rugăciune vin de la sine — și poetul pare a se sfii că biruința dintre forțele interioare în veșnic conflict e din acea parte — pe buzele necredinciosului. Dumnezeu la care inima tăcută se îndreaptă e acela la care, seara, în același ceas, îngenunchiați în pătururile lor albe, copiii din toată lumea se roagă:

*O du Der im Himmel bist,
Alles Leid und Schmerzen stillest,
Den der doppelt elend ist
Doppelt mit Erquickung stillest...*

Tonul popular e prins atunci în toate felurile până la imitarea dialectului svîterian și a strigătelor țigănești sălbaticice.

Silabele de refren al cîntecului în munți ori repetarea dorinței, obișnuită în orice folklor, de a fi un pește, un cal, aurul din rîu și ce mai poate născoci o imaginație naivă, trezesc legătura dintre sentimentul uman și natura înconjurătoare, ca în drumul de noapte prin cîmp și pădure către iubită. El vorbește lunii ce trece, rîului ce sună. Simțul morții care va veni răsună în admirabila bucată *Ein Gleiches*:

*Pe vîrfuri toate,
Pace;
Pe coame bate
Un vînt ce lace,
Atîta tihnă ...
Și tac păsările sus:
Cînd vei fi dus
Și tu-n odihnă?...*

Cei trei *Crai de la Răsărit* sînt luați de la vechea legendă, cu gluma unui omagiu doamnelor și domnilor care, nefiind nici boi, nici asini, regii pot trece înainte (*Epiphaniās*).

Și toate acestea alături de dialoguri ca în Teocrit, de coruri, de tot ce poate adăugi poezia artificială, de închinări lui Amor, de scene de iubire cu o „scharmante Person“, ca într-un tablou de Boucher, de întovărășirea paharului cu îmbrățișarea, de melancolii afectate, de cîntece de război ca pe vremea Landsknechților, de versuri care întovărășesc darurile, de jocuri de cuvinte în jurul cucului, „mit Grazie in infinitum“.

Dar același dă și povestea mistică a spiritului care, fie și în tovărășia dracului, în robirea față de dînsul, vrea să beie tinereța divină, pentru mulțumirea generațiilor care se împrăpătează la ascultarea duioasei legende, isprăvită în atîta durere, a patimei Margaretei celei fără vinovăție.

Deci romantismul apare, supt aceste înriuriri, de trecut și de pîopor, la dînsul. Astfel cînd zugrăvește vechiul castel,

cu porți și uși arse, cu ziduri căzute, cu pivnițe pustii de unde fata aducea de băut cavalerilor, și care toate învie când acest cadru misterios răsare (Bergschloss). El vrăjește cavalerul de pe turn, care urează drum bun călătorului din luntrea pe Rin (Geistesgruss). El aduce pe cîntărețul rătăcitor înaintea regelui care petrece. El face să alege tatăl cu copilul în brațe, căruia Erbkönig, Tatăl Pădurii, îi fură viața. El aude chemările ispititoare ale nimfei din adîncuri, care atrage la dînsa pe pescari, și regele din Thule, care aruncă potirul iubitei în valuri, se desface pentru el pe fondul vagii legende triste. El scoate din morminte și adună la lună pe oaspeții cimitirului. Legenda miresei din Corint, ieșită la iubire din mormîntul ei, aceea a baiaderei indiene se adaugă la subiectele germane.

VI

Chiagul prin care se țin toate aceste splendide elemente disparate e în el, numai în el. În el așa cum singur s-a făcut. În omul de marmoră pe care dalta lui însuși l-a cioplit, cu o nesfîrșită răbdare, decenii întregi, bucuros de cîte ori o așchie de simțire părăsită a sărit de pe conturul sigur care se desemna supt lovituri. Un sentiment de demnitate, de mîndrie, cum n-a mai avut-o om viu e acela care poruncește tuturor instinctelor ce se ascund mai adînc, tuturor lacrimilor ce vin pe pleoape, dar nu pot lunea pe obraz, tuturor capriciilor care nu sînt admise decît în dansul strict echilibrat al menuetului său, în prezentarea armonioasă a cortegiilor tragice, a teoriilor elenice. Cinc oare vreodată a spus într-o mai scurtă formulă tot ce omul poate voi, răbda și impune decît el, în cutare versuri ocazionale pierdute într-o comedie burgheză.

Imensa lui gîndire e tăiată cu îngrijire, de foarfeci foarte ascuțite, pe care le ține o mîină meșteră. Nici o ramură nu merge unde voiește ea, nici o frunză nu e îngăduită a ieși din precisul contur artificial. Apele vii joacă elegant în figuri calculate.

Dar, iată, în adînc ele nu se supun, ci freamătă. Deodată, la un moment de neatenție, sulul lor viguros țîșnește pînă la nori. Grădinarul genial n-o îngăduie. Din nou izvorul va fi mînat pe țevile de plumb ale artei. Dar poetul însuși nu s-a putut opri să admire puterea elementară a acestei zvîcniri și n-a vrut ca amintirea ei să dispară.

Expresia integrală a unui suflet mare și a unei vieți extrem de lungi, aceasta e opera lui Goethe. A spus-o el însuși:

*Ce-am greșit și ce-am dorit,
Ce-am răbdat și ce-am trăit,
Toate florile ce sînt,
Bătrîn, tînăr împreună,
Pas greșit și saptă bună,
Bine stau cuprinse în cînt.*

Doamnelor și domnilor, cînd Societatea anglo-română mi-a cerut să vorbesc despre un subiect oarecare, eu am urmat un vechi obicei al meu, anume acela de a vorbi numai despre lucruri trăite, trăite de acela care vorbește, fiindcă socot că este o foarte mare greșală aceea de a se prezenta de conferențiar lucruri pe care le-a cercetat anume pentru conferință, lucruri în care el s-a introdus numai în momentul acela; orice prezentare a unui subiect pe linii care au fost hotărîte de altcineva este fără îndoială ceva artificial și rece. Pentru a vorbi de un subiect, trebuie să fi avut cineva o atingere îndelungată cu acest subiect, trebuie să fi lucrat asupra lui și trebuie ca subiectul să fi avut o influență asupra aceluia care vorbește, pentru ca, la rîndul lui, acela care vorbește să poată introduce alte elemente decît acelea care se prezintă de obicei.

Mi s-a părut că secretarul acestei societăți, pe cît de alese, pe atît de restrînse în această seară, ar fi dorit să aleg altceva. M-am gîndit însă că e bine să mă țin în domeniul literar, în care nu se poate aduce împotriva vorbitorului intenții pe care nu le-a avut, noi trăim vremuri de acelea în care este bine a se păzi cineva de tot felul de intenții pe care nu le-a avut și pe care i le atribuie, într-un chip așa generos, alții. Așa încît era sigur că nu voi vorbi de politica engleză, pentru că ar fi fost o ieșire din neutralitatea pe care o conservăm cum se cuvine, cu o răbdare care ni face cinste. Prin urmare subiect politic nu era să ating, iar subiectele economice, care sînt la modă, îmi sînt străine; rămînea să aleg în domeniul literar ceva care să fi fost în foarte strînsă legătură cu lecturile mele. Așa încît a trebuit să mă cobor până în anii atît de depărtați, ai tinerețelor mele.

Atunci am întâlnit pe Tennyson. L-am întâlnit nu ca o colecție completă de opere, ca un număr oarecare de cărți pe care să le fi văzut întâmplător, ci l-am întâlnit ca pe o veche cunoștință și așa adăoga pe lângă aceasta: ca pe un adevărat binefăcător sufleteș al aceluia care vă vorbește în această seară. Fiindcă sînt trei feluri de poeți: acei cari în afară de arta lor sînt indiferenți, cei mai mulți, sînt apoi alții răufăcători, de care trebuie să ne ferim până la o anumită vîrstă, și în sfîrșit alții, cari sînt binefăcători pentru oamenii de toate vîrstele, de toate categoriile, din toate țările și de toate pregătirile. Ei bine, între aceștia, între poeții cei mai delicați, cei mai puri, cei în care a trăit mai multă umanitate care se răspîndește asupra tuturor este fără îndoială Tennyson.

Nu aveam douăzeci de ani cînd cunoașterea literaturii engleze mi-a venit pe neprevestite, ca un efect al unei curiozități care nu se putea satisface altfel. Atunci am cumpărat, cărți engleze pentru că la Paris, unde limbile străine nu sînt prea cunoscute, pe cheiuri cărțile engleze se vindeau foarte ieftin. Din fericire, nu erau cărți chineze sau japoneze, care acestea s-ar fi vîndut pe nimic, și cred că, date fiind mijloacele mele de timp atunci, dacă le-aș fi găsit, le-aș fi cumpărat și așa fi simțit o datorie să învăț aceste limbi: poate mi-ar fi prins bine, căci nimic nu strică omului, mai ales cînd se îndreaptă spre orizonturi din ce în ce mai largi. Atunci, încetul cu încetul, am ajuns să-l am pe Tennyson întreg în biblioteca mea de vreo douăzeci de ani. Desigur, s-ar fi constatat același lucru de orice tînăr român în anii de pe la 1890, și anume că atingerea cu literatura engleză este o adevărată binefacere, mai ales cum noi eram pregătiți de o literatură franceză foarte recentă și care nu se vindea în Franța aproape de loc, dar se trimetea la București, la Iași și în alte centre românești, fiind la îndemîna studenților, așa încît noi, cu cît clasicism ni putuse lăsa în suflet Universitatea, cu amintirea acestei cetiri franceze, care nu era dintre cele mai bune, nu aveam posibilitatea de a alege. Și nici cu cîtă limbă germană știam, adecă mai nimic, potrivit cu ignoranța și nesfîrșita bunătate a examinatorului. Evi-

dent deci că m-am aruncat cu o adevărată pasiune asupra acestei literaturi și cred că, mult înainte de maturitate, eram deplin informat în tot ceea ce privește partea destinată trăinicieii și nemuririi din această literatură.

În felul acesta am ajuns deci a cunoaște pe Tennyson. Și nu pot să-l uit nici acum, deși a trecut o viață întregă. După ce a trecut o jumătate de veac, nu pot să uit momentele acelea de adîncă emoție pe care mi le-a provocat un poet care nu se poate asemăna, nici în literatura engleză, nici în celelalte cu nimenea altul.

În această seară sarcina mea este, păstrînd toată această recunoștință pe care o datorez unui suflet așa de nobil, să găsesc, și pentru mine însumi, și pentru dumneavoastră, o explicație a formării și a dezvoltării acestui suflet. Evident, orice scriitor se poate prezenta biografic, și unele din biografiile acestea sînt interesante, dar amănunțele biografice pot fi uneori și prea puțin potrivite cu însuși rostul scriitorului: scriitorul spune una, viața lui spune altceva. Cred, desigur, că nimic din viața unui scriitor nu trebuie să fie neglijat pentru a-l înțelege, și firește nu voi împărtăși anumite păreri care se rosteau pe o catedră a Universității din București până la pensionarea descoperitorului acestor teorii, pe care să-mi fie îngăduit să nu le împărtășesc: că, anume, atunci cînd o operă are valoarea capodoperei, nu trebuie să știi nimic despre autor, căci capodopera se explică prin sine. Capodopera este formată din trei cuvinte: cel dintîi este cap, ultimul este operă; scriitorul dă opera, dar teoreticianul trebuie să aibă capul potrivit pentru a înțelege ce e capodopera... Deci biografiile în ele însele sînt interesante, dar ele trebuie prezentate în oarecare măsură, fără a pierde din vedere ceea ce, din aceste biografii, într-adevăr poate să folosească pentru a înțelege opera.

Mai este și un alt sistem de a înfățișa un scriitor, și, cum nu voi întrebuița sistemul dintîi, tot așa vă asigur că și al doilea este străin de obișnuințele mele: anume, a descrie ceea ce a spus autorul. Aceasta formează uneori desperarea autorului, care vede felul cum se oglindește opera sa în prezentarea cuiva care urmează sistemul acesta, de respins

totdeauna, chiar în ce privește cărțile de istorie și știință. Iată, termin acum o istorie a românilor în zece volume, și s-au găsit și persoane, foarte rare, care aveau foarte mult timp disponibil și care găseau că personalitatea autorului acestei cărți nu este atât de antipatică, încât să se păstreze tăcere asupra tuturor lucrurilor ce face, s-au găsit, deci, persoane care au vorbit de această istorie a românilor. Vă mărturisesc că n-am simțit, adesea, nici o plăcere când spuneau pe scurt, ceea ce spuneam eu pe lung. Ceea ce mă interesa era să se arate cum am încercat eu să explic lucrurile, sau forma pe care am găsit-o pentru a le prezenta. Vă închipuiți ce ar fi o dramă prezentată în așa fel, spunând de ce persoane este vorba și urmărind acțiunea până în cele mai mici amănunte: ori de poate fi vorba de opera lui Shakespeare... ori de a lui Sică Alexandrescu.

Nu, ceea ce trebuie făcut față de orice operă literară este a o pune în mediul în care a apărut, fără a crede însă numai-decât că scriitorul este dator, cu tot ceea ce face, numai pentru acest mediu. Teoria lui Taine în ce privește mediul trebuie, fără îndoială, corectată; ea este prea profesorală, prea dogmatică, prea brutală, și prin urmare strivește de multe ori lucruri foarte delicatese.

Un scriitor trebuie cunoscut în el însuși, în viața din care face parte, în lumea din care a pornit și de care nu poate scăpa nimeni, și acesta este singurul corectiv pentru capriciile personale, care pot duce pe un scriitor în rătăcire. Nu totdeauna societatea este urmărită de ceea ce se scrie, dar noi sîntem urmăriți de o viață în care ne-am născut, în care am trăit, care se ține de noi și care face parte integrantă din dezvoltarea noastră sufletească.

Și, în sfîrșit, de cîte ori se vorbește de un scriitor, este o datorie, mai ales față de poeți, a înfățișa traduceri care să corespundă și cu originalul, dar și cu acel ideal de frumusețe pe care l-a urmărit scriitorul. Și, în privința aceasta, este singura deosebire pe care aș voi s-o fixez față de excelenta lucrare a cuiva, care din cauza stării sănătății sale nu se găsește aici în această seară: este vorba de frumoasa operă

pe care D-na Zoe Ghețu a consacrat-o lui Tennyson. Biografia și la mine și la autoarea care m-a precedat este aceeași. Dar și cercetarea mediului se poate cere, și *trebuie* să se ceară de la mine: mediul acesta am și datoria și dreptul, și oarecare competență, de a-l fixa, dar cuiva care se ocupă numai de forma literară a unui scriitor, nu i se poate cere, deși fără îndoială că *este* o lipsă.

Societatea engleză pe vremea lui Tennyson, aceasta rămîne s-o prezint eu în această seară, și astfel cred că este bine să se arate de unde s-a coborît Tennyson, din ce stare a literaturii engleze, deci ce a însemnat actul său de inițiativă, dar de inițiativă elegantă, ferindu-se de tot ce poate însemna negație sau polemică: ce poate însemna inițiativa aceasta care l-a smuls din mediul literar pe care voi încerca să-l fixez.

În cartea aceasta, întinsă și frumoasă, demnă de toată lauda, care ar fi fost bine să capete o răspîndire mai largă într-o societate care admiră pe toți scriitorii, dar de obicei, în afară de operele lor, aceea ce nu se potrivește cu ceea ce voi înfățișa în această seară este traducerea în proză a lui Tennyson. Nu se poate: orice poezie strămutată într-o proză logică, cuminte, elegantă chiar, încetează de a fi poezie. Poezia este ritm, muzică, este joc fermecat al sunetelor. Desigur că ea este intraductibilă, pentru că niciodată acest farmec nu poate să treacă în altă limbă, dar, într-o stare de spirit asemănătoare cu a scriitorului, stare de spirit pe care o ai, sau în care te silești să intri, se poate găsi, în orice limbă, o tonalitate, o muzică, aș zice, corespunzătoare cu aceea din original. Evident nu va fi același lucru, dar va fi ceva cu mult mai apropiat decât tot ceea ce poate da o traducere în proză.

Eu voi îndrăzni astfel să vă prezint, din operele caracteristice ale lui Tennyson, o redare a poezicii lui în românește, redare ce se și poate face într-una din cele mai minunate limbi literare de pe lume, care este limba aceasta românească, pe care n-o știm prețui și pe care dacă am vorbi-o continuu între noi, nu știu dacă ar folosi ea, dar am folosi noi.

Prin urmare ne-am lămurit, într-o introducere, care este totdeauna lungă la conferințele mele, precum sfîrșitul con-

ferințelor mele, care grațiază pe ascultători, este totdeauna foarte scurt, și acuma putem să ajungem la ceea ce era acest mediu și social și literar englez în momentul apariției lui Tennyson, prin urmare prin anii 1830.

Reluînd biografia lui Tennyson, am fost puțin mirat de această dată pentru cele dintîi poezii ale lui, și iată de ce. El este așa de apropiat de noi! Astăzi poate nu așa de apropiat, doar pentru iubitorii de poezie fără rimă, fără logică, fără spirit, cu care se delectează o parte din tineret, care evident că nu înțelege nimic, cum nu înțelegem noi, care n-o prețuim, cum nu înțelege nici cel care o scrie, căci nu se poate afla o minte omenească străină de toate mijloacele misterioase ale ritmului, de tot farmecul final pentru fiecare vers al rimei. Las afară pe oamenii aceștia bizari, cari nu sînt numai la noi, și eu nu mai urmăresc poezia engleză actuală, deși am încercat și în America față de poezia americană această urmărire, dar n-am izbutit, fiind o lume cu totul străină de lumea noastră : dincolo de marginile vieții pot fi ființe altfel alcătuite și cărora le-ar face plăcere această poezie, dar până la poezia din 1910, chiar până la poezia din 1920, este o comunitate între felul nostru de a fi, de a gîndi și simți și între ceea ce înfățișa pretutindeni, descori și în literatura engleză, poezia contemporană. Prin urmare nu putem concepe pe Tennyson ca pe un om care aparține altei epoci, ca un element pentru istoria literară, în care pare că intră, mai la urma urmei, oricare.

Știți, se studiază scriitorii cei mai buni întîi, partea lor cea bună, iar după aceea pentru că sînt neconținut teze de făcut, sau cărți de recomandare pentru o notorietate în domeniul literar și științific, se studiază partea cea rea a scriitorilor, buni, dar nici aceasta nu este nesfîrșită, și atunci se începe cu scriitorii mai răi, până vine un moment cînd umblă cineva cu unghiile în fundurile literare necercetate, ca să găsească un scriitor în proză sau poezie care este inedit, și căruia i se poate consacra o teză. Dar Tennyson nu se găsește în această categorie a scriitorilor cari sînt buni numai pentru teze și pentru considerații istorice. *Este un*

om viu pentru oameni vii, este un suflet care trăiește și acum, și un suflet de care simte nevoie și sufletul nostru pentru a fi înălțat și prefăcut. În teribila viață pe care o ducem noi acum, izbituri de pumn, încruntări de frunte și sălbatecă învîrtire a ochilor din partea unor figuri pe care urmașii nu vor ști în ce domeniu să le așeze: în domeniul monștrilor sau al marilor caricaturi mondiale, în viața aceasta desigur că un poet ca Tennyson este cel mai potrivit mijloc pentru ca să revenim la acea blîndețe care este cea mai firească și mai nobilă manifestare a omului civilizat.

Tennyson a scris foarte multă vreme. Cînd făceam studiile mele la Paris, el era încă un scriitor care se cetea, și aceasta înseamnă 1890—2. Evident producția aceasta nu mai era ca odinioară, căci el a trecut prin trei faze și acum era la capătul fazei a treia. Îmi aduc aminte că, în ultima vreme de petrecere la Paris, în fruntea unei reviste engleze era una din bucățile acestea de bătrînețe ale lui, și am reținut un vers care nu se poate uita. Poetul dezvăluie ce se petrece în mintea sa în acești ani vecini cu moartea, în care multe realități devin iluzii și multe iluzii se confundă cu realitatea. El spune: „Multe versuri frumoase zboară pe cămin în sus“: *many fine lines go the chimney up*, versuri pe care le faci, nu le tipărești, le uiți și, cum iese fumul din cămin, așa merg și versurile acestea care nu vor fi niciodată scrise. Se poate zice că Tennyson a murit plin încă de o poezie care n-a fost exprimată, așa încît, dacă pe lumea cealaltă este un loc al poezilor, atunci el continuă acolo, pentru ascultători mai cumiși decît noi, poeziile acestea pe care nu le-a pus în scris.

Ce era la 1830 ca atmosferă poetică? Abia murise Byron, pe care copilăndru l-a plîns așa de sincer. Era vremea revoluției grecești din 1821; trecuseră numai șase ani de zile de cînd Byron, cu neastîmpărul acela sălbatec de care a fost totdeauna stăpînit, suflet furtunos care nu s-a putut înșenina nici în viață, nici în scris, s-a dus și și-a oferit viața, nu gloanțelor turcești sau egiptene, care cruțau pe astfel de oaspeți, ci și-a oferit o sănătate șubredă miazmelor de pe

malul Mării grecești, murind în condiții care echivalează cu o sinucidere. Dusese aceeași viață dezordonată supt cerul fierbinte și cu emanații nesănătoase ale unui pământ cu morți abia îngropați și, simțind boala care fierbea într-însul a refuzat orice ajutor și a murit astfel prin propria sa voință, încheind în felul acesta catastrofal o viață care nu era decît o succesiune de catastrofe [...] Totuși Byron nu ne putea atrage. Era o retorică prea veche în acea căldură permanentă care se ridică uncori până la un grad de incandescentă bolnăvicioasă, și era, ceea ce se observă și la Lamartine și Hugo, era foarte mult din secolul al XVIII-lea, prea mult din ideologia secolului „filozofiei“, din pornirea către o libertate înțeleasă într-un anume sens, era ceva din ura împotriva tuturor autorităților, din tendințele răsturnătoare ale acestui secol. Este multă „filozofie“ franceză de pe la 1780 în Byron. Și nu ni plăcea nici rinjetul acela cinic care se amestecă la dînsul cu sfidările adresate lumii întregi sau aceloră pe care-i considera ca adversari.

Se crede de obicei că tineretul, fiind însuși în starea aceasta de fierbere, caută unde este apa mai clocotită, în domeniul ideilor sau literaturii, dar nu este așa: tocmai pentru că este atîta fierbințeală la dînșii, li place să găsească uneori în literatură ceea ce potolește, îmblînzește și înseminează. Dar, fără îndoială, la 1830 faima lui Byron, crescută prin aceea că apărea ca un martir pentru o nobilă cauză, a învierii din morți a rasei elenice, asemenea cu aceea ce fusese odinioară, era încă foarte puternică.

Există alături și o altă literatură engleză, dar, deși Wordsworth, pe care Tennyson l-a venerat, cercetîndu-l în seninătatea păcii lui a trăit tîrziu, până la jumătatea secolului al XIX-lea, cealaltă literatură engleză nu pasiona așa de mult cum pasionase, felul acesta, impulsiv și fatidic, al lui Byron. A fost un mare merit, deci, pentru tînarul Tennyson, cînd, la plecarea după douăzeci de ani de acasă de la dînsul, din casa unui pastor, și de obicei în casele acestea de pastori trăiau și se formau suflete asemănătoare cu sufletul unui Jane Austen, unei Charlotte Brontë, suflete aplecate către realitatea așa cum este, și nu către o duioșie

misterioasă în sentimentele cele mai adânci, cînd a ieșit, deci, din atmosfera de pastor cu nimic din religia, uneori puțințel ipocrită și din ipocrizia religioasă care se întîlnesc în societățile acestea de clergymeni din generație în generație, n-a mai rămas legat de sufletul lui. A apărut deci așa cum s-a manifestat și mai departe, până în ultimii ani ai vieții sale, trecînd peste generația îmbătată de un lirism înflăcărat și sprijinindu-se pe ceea ce din literatura precedentă lăsase un Coleridge, care a recunoscut de la început pe acest urmaș, recomandîndu-i numai grija formei, și el a avut îndrăzneala de a continua, într-o formă mult mai modernă, ceea ce introduseseră nou în literatura engleză poezii lakiști. Wordsworth face din nimic un poem, ca și tovarășii săi la manifestul care spune limpede că trebuie evitate subiectele mari, despre care poetul își închipuie că fac ele singure substratul poeziei, pe cînd măiestria poetului este să ia subiecte de nimic și din acestea, prin puterile sufletești din el, să creeze poezie. Wordsworth ia astfel aspectul naturii într-o zi de primăvară, simte mărturisirea naivă a unui suflet omenesc și din toate acestea a făcut una din cele mai frumoase opere poetice scrise vreodată, de o intimitate fără pereche, care, intimitatea aceasta, mai ales în vremuri ca ale noastre, ar trebui dată ca învățătură: a te lega cu tot sufletul de un lucru cît de mic, care este tot așa de uman ca și lucrurile cele mai mari, și care poate cuprinde în discreția sa mai multă umanitate decît nesinceritatea unor aventurierî care țin să spargă bolta cerurilor pentru a vedea ce se găsește dincolo de dînsa.

Dacă s-ar căuta înaintașii sufletești ai lui Tennyson în prima perioadă, care merge până la *In Memoriam*, până la acele dureroase versuri de pietate adîncă, mișcată pentru un prieten dispărut, fiul lui Hallam, istoricul așa de cunoscut în această vreme, și se continue pe urmă cu bucățile de caracter epic, în legătură cu literatura medievală, a treia perioadă fiind legată de drama istoriei engleze — și în acest domeniu a perseverat el până în anii din urmă — dacă i s-ar căuta lui Tennyson călăuzit în prima perioadă de lirism, căci am spus că perioada a doua este de caracter epic, iar a treia

rămîne strîns legată de scotociri nu fără succes în domeniul dramatic, am găsi pe Coleridge însuși, care a lăsat, pe lîngă fine versuri, care se mai cetesc, și o admirabilă carte de proză, în care se îndreaptă către marile opere ale literaturii engleze și dă îndrumări critice care trec dincolo de aceste opere, ca să fie o învățătură pentru oricine.

Îmi aduc aminte că, tot în legătură cu programul de la început al școlii lakiștilor, Coleridge recomandă un lucru: a se evita cuvintele prea mari, a se evita și gesturile prea mari, evident a se evita înainte de toate prostiile prea mari, care fac zgomot, dar păgubesc o lume întregă, a se evita cuvintele prea tari, pentru că, spune el, în această cercetare cu privire la Shakespeare și Milton, publicată într-o ediție cu foarte puține exemplare, „cînd vor veni momente mari, ce veți spune dacă ați uzat cuvintele mari atunci cînd momentele erau cele obișnuite?”

În opera lui Coleridge, foarte restrînsă prin voința lui, care n-a vrut să dea decît numai o parte dintr-un suflet fără îndoială cu mult mai bogat, este unul din cele mai frumoase poeme scrise vreodată, care se cheamă: *Cîntecul bătrînului marinar*. Un vas cu pînze; deasupra catargului zboară o pasăre albă; un marinar trage și atinge pasărea, care cade moartă și blăstămul păsării albe face că nici un vînt nu mai suflă în pînzele corăbiei și marinarii stau opriți în mijlocul mării încremenite, ca să moară de sete și de foame, pentru că pasărea albă care zbura, ocrotitoare, deasupra catargului a fost omorîtă. Eu cunosc în istoria actuală a lumii anume oameni care vor muri așa, fiindcă au omorît pasărea albă a încrederii noastre în dreptate și bunătate.

De la Coleridge și Wordsworth a plecat Tennyson, și o bucată de vreme poezia lui n-a făcut zgomot. Tennyson n-a fost un poet salutat din cel dintîi moment al manifestării sale. Salutul literar este de două feluri: este un salut de simpatie, pentru care poetul trebuie să fie recunoscător, și un salut de antipatie, pentru care poetul trebuie să fie mult mai recunoscător. Vă vorbește cineva care s-a împărtășit foarte larg de această a doua primire, și tot acel bun din mine nu este decît răspunsul, dar nu un răspuns mînios, ci

un răspuns liniștit și înduioșat, la o primire pe care, la vârsta mea, pot să spun că n-am meritat-o.

Supt tăcerea aceasta a continuat a scrie Tennyson. Volumele se grămădesc repede. La 1830 *Poeziile lirice*, la 1832 un alt volum de poezii, la 1833 *Istoria de iubire*, și i s-a părut lui că este indiscret: cel mai discret dintre toți poeții secolului al XIX-lea a suprimat această publicație și nu știu dacă a fost cuprinsă pe urmă în operele lui complete. Pe urmă, șase ani de tăcere. La 1839 este o altă culegere și la 1842 acele *Poezii* care păreau să reprezinte pentru dînsul adunarea definitivă a unor scrieri dincolo de care nu înțelege să se manifeste.

Să ne gîndim ce înseamnă anii aceștia de la 1830—47 pentru istoria Angliei. Sînt ani adînc tulburați: crize economice, sociale, mișcarea chartistă, ciocniri între muncitorii prinși de o propagandă care era reformistă, fără să fie socialistă, și prin aceasta s-a deosebit de mișcarea, revoluționară supt ideea de reformă socială, din Franța; ciocniri cu poliția, oameni căzînd însîngerăți în stradă, Parlamentul zguduit de violența mișcărilor din afară; zbucium determinat de o dezorientare generală. Proiecte de legi, cum era acela al scăderii taxelor de intrare pentru grîne, sau proiectul pentru drepturile irlandezilor — întrucît le meritau, apoi proiectul de lege pentru reforma electorală, pentru dărîmarea „burgurilor putrede“, care semănau cu Colegiul I de la Huși al nostru, în care erau vreo trei alegători care dădeau un senator, și se pretinde că în Anglia era un „burg putred“ cu un singur alegător, pe cînd orașele mari industriale nu erau reprezentate în Parlament. Este de ajuns să se pomenescă aceste trei mari probleme, învrăjbind, chemînd în stradă, îndemnînd la urlete și vărsări de sînge o întregă societate, ca să se întrebe cineva: ce răsunset putea să aibă în vremea aceasta poezia lui Tennyson? Niciunul.

Și, atunci, într-un moment poetul părea că a încetat. Este un foarte frumos vers francez care spune că „la mulți oameni e un poet mort, căruia omul îi supraviețuiește“; prin urmare părea și el să fie supraviețuitorul poeziei sale.

Crize de acestea se întâlnesc și în activitatea unor scriitori care n-au valoarea lui Tennyson. Elevele mele de la Vălenii-de-Munte au vrut să-mi facă o surprindere plăcută, adunând toate versurile mele de la 1890 până astăzi; și sînt douăzeci de ani în care n-am scris nici un vers: de la 1894 până la 1914 n-am scris nimic; era credința mea că e un lucru zadarnic, și douăzeci de ani m-am ocupat cu studiile istorice, care sînt primejdioase, pentru că usucă sufletul. Eu am avut totuși destulă poezie în mine pentru ea, în loc ca studiile istorice să mă usuce pe mine, eu să le animez pe dînsule. Căci pentru mine istoria este o parte vie din tot ceea ce se petrece, din tot ceea ce se simte și din tot ceea ce se frămîntă într-o societate omenească, și nimeni n-are dreptul să răpească oamenilor folosul nebănuit care poate ieși din cunoștința tragediei milenare a omenirii întregi.

S-ar fi crezut că poetul care s-a ivit la 1830 s-a îndreptat către alte ocupații. Cum el trăia în împrejurări private destul de bune s-a retras către una din acele vieți liniștite la țară, pe care le doresc mulți englezi și în care se simt foarte fericiți. Pe urmă deodată, în sufletul acesta cu vibrații celtice strămoșești, fiindcă la englezi este desigur și o influență latină, franceză, și o pornire germană, anglo-saxonă, dar și un misterios fond celtic, care a dat ceea ce este mai umanitar în Shakespeare și, în secolul al XIX-lea, a trecut și asupra sufletului primitiv al lui Tennyson, s-a petrecut ceva care l-a întors în trecut. A cules legendele acelea celtice pline de mister în care au crezut atîtea generații, și, atunci, deodată a răsărit în el interesul epic, la care nu se gîndise niciodată. Astfel, după *In Memoriam*, din 1850, a ajuns la volumul din 1855, *Maud*, și, cum murise prințul Albert, inspiratorul întregii politici engleze, poetul a scris *Idilele regelui...*

Au apărut *Idilele regelui* la 1858. După aceasta, la 1864 *Enoch Arden*, tradusă după franțuzește de Haralamb Lecca și la 1869 îl inspiră pe Tennyson legenda Sfîntului Graal, în care a crezut evul mediu și al cărui nume este interpretat *Sanguis Regalis*.

Cum n-am intenția să înfățișez nimic din ultima perioadă, mă mulțumesc să citez cîteva din aceste producții dramatice

care au însemnat activitatea lui poetică de la 1870—1890: *Gareth și Luguet* din 1872, *Queen Mary* din 1875, *Harold* din 1877, *Cupa* din 1881, *Făgăduielile lunei maiu* din 1883, o dramă închinată Mîntuitorului însuși, care este una din cele mai plăcute prezentări ale acestui mister sacru.

Eu mă opresc la faza din mijloc pentru a înfățișa exemplele cu care se va mîntui această conferință. Mă opresc la acea perioadă din mijloc, în care avem a face cu un poet epic, dar nu în sensul retoric, revoluționar, sfidător al lui Byron, ci într-un sens ca acela al autorilor de epepei din evul mediu, care i-au cucerit atît de adînc sufletul poetului nostru, încît el s-a transformat în ceea ce erau scriitorii englezi, de fapt o ramură a literaturii franceze, din secolul al XII-lea și al XIII-lea. Rareori s-a întîmplat să se coboare cineva din vremea lui într-o vreme îndepărtată, pentru ca însuși sufletul acestei epoci să treacă, întreg și activ, producător, creator, într-însul. Dar, în același timp, în epopeea aceasta nu lipsește lirismul de odinioară, precum același lirism care era nota fundamentală a sufletului acestuia, trăiește și în producția dramatică, unde nu este vorba de dibăcie și nu este vorba de căutarea momentelor de efect și nici de ciocnirea puternică a unor pasiuni care nu răsunau în sufletul lui, ci mai ales de introducerea acelei duioase umanități care reprezintă caracterul distinctiv, de la un capăt la altul, al acestui poet.

Am ales odinioară pentru a traduce, și aleg acum pentru a înfățișa aceste mostre de poezie a lui Tennyson, trei din scrierile lui: una din *Idilele regelui*, a doua din *Enoch Arden* și în rîndul al treilea din bucățile fără caracter epic, dar în care este adunată întreaga lui sentimentalitate, admirabila bucată care se cheamă *Bunica*.

Iată întîi din *Idilele regelui*. O să vedeți ce simplu este prezentată și cum o duioșie misterioasă ne înfășoară și pe noi, încetul cu încetul, în măsura în care intră Cineva în lumea Curții vechiului rege celtic Arthur, în Curtea de la Devon a Mesei Rotunde, în Curtea unde strălucea alba frumusețe nevinovată a Enidei și în care se strecurau dia-

bolice ispite, în stare să tulbure toată această lume de ferice traică:

*Un print tributar din Devon, unul
Din ordinul cel mare al Mesei cei Rotunde,
Luase pe Enid, singurul copil al lui Yniol,
Și o iubea precum iubea lumina lumii,
Dar, cum lumina lumii se schimba după cum
E răsărit, apus de soare sau e noapte
Cu lună și tremurătoare stele, așa voia
Geraint ca frumuseța Enidei să se schimbe
În catifele, -n purpuri, juvaiere,
Și ea, doar ca să placă vederilor lui,
Celui ce-a fost aflat-o -ntii și a fost iubit-o cînd
Era-n nenorocire, i se înfățișa
Tot într-o strălucire nouă, și Regina,
Avînd recunoștință pentru serviciul lui,
Ținea la ea și cu chiar mîna ei cea albă
O-mbrăca, o-mpodobia ca pe o prea-frumoasă,
Îndată după dînsa-n toată Curtea cu adevărat,
Și-n schimb iubea Regina pe Enida,
Ca una ce era întîia între femei în lume!
Și, el cînd le vedea așa de strîns unite,
Se bucura de-a lor iubire bună, Geraint.
Dar, cînd se ridica un zvon despre aceea
Că Lancelot îi este drag pe-ascuns Reginei;
Deși nu se aflase dovadă, nici pornise
În zgomot de furtună suflarea tare-a lumii,
Totuși Geraint crezu, și-l prinse-atunci o groază
Ca nu cumva și dulcea lui soție
Prin marea ei iubire pentru Guinevera,
Să sufere, ori să fi suferit vreo pată,
Deci el se duse-atunci la rege
Și, supt cuvînt că țara lui se află
Chiar în hotar cu o pustie aspră,
În care stau baroni bandiți, răi cavaleri,
Ucigători și toți cei ce au fost fugit
De a dreptății mîni, și-mpovărați de lege,*

Deci, până ce Măria Sa va socoti
 Să curețe neghina din tot regatul său,
 Cerea să i se ierte a se-ntoarce acasă,
 Să-și apere moșia. Și regele, atunci,
 Stătu de se gîndi o clipă, dar, la urmă,
 Se învoi. Și prințul și Enid se porniră,
 Avînd alai cincizeci de cavaleri, spre țărnul
 Suveranului și-apoi trecură spre moșie:
 Și-aici, gîndind că, dacă a mai trăit vreodată,
 Femeie cu credință bărbatului, e-a lui
 O-nconjura cu multă și dulce îngrijire,
 I se-nchina și nu voia s-o părăsească
 De loc, uitînd astfel de vorba dată regelui,
 Uitînd de vînătoare și de șoimi,
 Uitînd de încercarea prin arme, de întreceri,
 Uitîndu-și și de slavă și de-al lui nume chiar
 Uitînd de grija toat-a cîrmuirii,
 Și ei îi era silă de-aceste uitări toate
 Și-ncetul pe încetul, cînd se întîlneau în cale
 Doi oameni sau mai mulți dintr-înșii laolaltă,
 Rîdeau în multe feluri de slăbiciunea lui,
 Parcă și-ar fi pierdut cu totul bărbăția
 Și-n grija de nevastă s-ar fi topit întreg.
 Și-n ochii tuturorora dînsa vedea accastă
 Și chiar acelea care îi pieptăneau costița,
 Crezînd că-i place vorba de dragostea-i nebună,
 Îi tot spuneau de-acestea și-o întristau mai mult.
 Și zi de zi gîndea să-i spuie lui Geraint,
 Dar nu putea de marea ei gingașă sfială:
 Pe cînd, văzînd-o astfel tot tristă, el credea
 Că-n adevăr, atînsă-i de răutatea lumii.

Tot farmecul vechei legende celtice este fără îndoială
 păstrat în această expunere așa de simplă, în care răsună o
 notă foarte îndepărtată, care însă, ca toate notele trecutului,
 nu poate rămîne niciodată străină de sufletul nostru, care,
 fără să știm noi, adună în el, ca să iasă în anume momente

la iveală, tot ceea ce a simțit, a gândit și a voit omenirea întreagă.

Alături de traducerea lui Lecca e încercarea pe care o făceam, sînt de atunci cincizeci de ani, de a strămuta în românește pe *Enoch Arden*, dar n-am continuat mai departe. Era momentul studiilor mele istorice, care n-au fost printre cele mai ușoare, și m-am oprit. În cîteva cuvinte iată care este subiectul. Un sat de pescari, în care este o fată pe care o pețesc doi tineri, și unul dintre dînșii crede că este preferat celălalt, și, atunci, deși el nu avea dreptate, căci nu înțelesese ce era în inima iubitei lui, pleacă, se duce în lume. După trecere de multă vreme, se întoarce acasă bogat, în stare să ofere iubitei tot ceea ce adunase, și încet se îndreaptă către casa unde o cunoscuse. Fereastra era luminată; el se uită pe geam și vede pe iubita lui măritată cu celălalt, cu copiii înaintea ei. El stă de privește îndelung și se întreabă dacă este bine să strice toată această fericire și, astfel, pleacă din nou: se suie pe corabie și se pierde în lume.

Se începe întîi prin prezentarea acestei naturi, așa de deosebite pentru noi:

*În linia cea lungă a stîncii, sta un gol
Și-n gol era nisipul cel galben și cu spuma;
Încolo, lîngă cheiul cel mic, copereminte
Boile-n roșu-n grupă apoi o ruinată
Biserică și-o stradă mai sus se ridica
Departe către moară, cu turnurile -nalte
Și, sus pe cer, în urmă-i, colnicul cenușiu
Cu tunuhuri daneze și crîngul de alun,
Plin, toamna, de mulțimea copiilor, se-nalță
În cupa cea scobită a dealului cel verde.*

Aici este criza de iubire, cînd Enoch îi vede pe amîndoi:

*Odată-n amurgirea de toamnă aurie,
Întreaga tinerime din sat, în sărbătoare,
Cu sace, buzunare, panere mari și mici,
Porniră să culeagă alune. Filip stete,*

*Căci tatăl său cel bolnav avea de el nevoie,
 Cu'n ceas în urmă, însă, când dealul îl suria,
 Drept unde colțul ultim al șesului începe
 Spre vale s'alignească, văzu mergînd pereche
 Enoch și cu Annia, cu minile în mîni,
 Cu ochii suri și fața bătută de furtune,
 Aprinsă de o blîndă și sfîntă-nflăcărare
 Cum arde pe altare. Și Filip se uită
 Și își ceti pieirea în ochi și'n fața lor.
 Apoi, cînd se-appropiară obrajii, el gemu
 Și se dădu de-o parte, și ca rănită viața-i
 Se strecură la vale, în crîngul adîncit.
 Acolo, pe cînd glasuri sunau în bucurie,
 Trecu clipeala-i neagră de nimenea văzut.
 Să ridică pe urmă și se porni, ducînd,
 O foame cît e viața de lungă'n pieptul său.*

De la o bucată de vreme își dă seama că trebuie să plece de acolo, și, cînd toate amintirile acestea s-au ridicat în sufletul lui, atunci o nouă umanitate i se formează în inimă. Traducerea mea se oprește aici. Poate pentru mine ar fi trebuit să continue; pentru ce era în jurul meu nu era nevoie, și de aceea m-am oprit.

Tîrziu însă mi-a răsărit înainte admirabila bucată „Bunica“ și, de data aceasta, nu m-am putut opri să n-o duc pînă la capăt. Din fericire sînt numai patru pagini, și, cum cred că, atunci cînd este vorba de un poet, e bine să i se lase lui cuvîntul din urmă, cu aceasta se va încheia conferința, care a fost poate prea lungă pentru răbdarea d-voastră. Vorbește bătrîna:

*Și zici că Willy, cel mai mare fiu al meu, e mort: așa zici,
 Anișoară,
 Rumăn și alb și tare-nfipt, ce mai bărbat era, fetițo!
 Și-a scris nevasta lui; n-a fost cu cap femeia,
 Și nu era de Willy; dacă n-a vrut să m-asculte pe mine...*

*Că, vezi tu, Ano, tatăl tău nu era om să poală strînge,
Nici cap n-avea să ție o casă: și-a tot băut viața.
Și dacă a făcut-o! Dar eu n-am vrut să facă.
Dar ce sta el s-asculte de mine! Zici că e mort acuma?*

*Willy, drăguțul meu, întîiul meu copil și floare-mi:
Cine-l putea trînti pe dinsul cînd sta cum este stîncă?
„Poftim, copil de-o lună”, ziceau, l-am strîns în față.
În douăzeci de sate n-a fost în acel an copil ca dinsul.*

*Tare în mîni, cu pasul sigur, păzit în grai...
S-ar fi căzut ca eu să merg acolo, — că el era doar tînăr!
Și nu pot nici să-l plîng. Ce mai am eu de stat?
Poate acum să-l văd mai iute, — căci sta așa departe.*

*Și ce te uiți la mine, Ano? Îți par aspră și rece,
Dar mi-au murit copiii și-atîta-s de bătrînă...
De ce să plîng pe Willy ori și pe ceilalți?
Numai la vîrsta-ți, Ano, se poate plînge bine.*

*Căci îmi aduc aminte de-o ceartă cu tatăl tău, dragă,
Și numai pentru un zvon clevelitor: ce-am plîns!
Ori nu, a fost bunicul tău, ce jale!
Sînt șaptezeci de ani, de-atuncea, drăguță, sînt șaptezeci
de ani.*

*Doar vară-mea Jenny venise, și eu am fost știut
Cum își trăise viața, dar n-am vrut să vorbesc.
Și ca să mă vorbească de rău: ce mincinoasă!
Dar limba e ca focul cum știi, ca focul, dragă.*

*Și-n săptămîna ceea părintele a vorbit de asta;
Zicînd că jumătatea minciunii e mai rea decît minciuna;*

*Căci cu minciuna-ntreagă tot te mai poți lupta,
Dar, dacă ea cuprinde și adevăr, — nu poți!*

*O zi și o săptămână n-a dat acasă Willy
Și pare că-mi pierise toate, deși eram în mai;
Să-mi spuie așa Jenny când o știam ce-a fost!
Dar murdărind pe altul nu-ți faci fața mai albă...*

*Și-am plîns de am orbit, și-așa-n tîrziu de seară,
M-am așezat la poartă de mă uitam la lume:
Și luna se-nălța pe ceruri înfocată
Și-n crengi chiar lîngă mine-ncepu să cînte privighetoarea.*

*Și-așa deodată a tăcut! căci pe la poarta casei
Willy trecea, — și el nu m-a văzut, —, era cu dînsa;
Ci eu sării în stradă și-am spus nu mai știu ce.
Oh, ce nebuni mai sînt bătrînii! Că doar sînt mînioasă!*

*Willy stătu ca un bărbat; nu se dădu în lături.
Dar ea, năpîrca, vezi, mi se-nchină frumos și fuge,
Și eu i-am zis: „Eu mă despart; tot astfel o să fie;
Tu nu mă poți iubi de loc, dacă-ți faci rîs de mine“.*

*Și el s-a-ntors, și l-am văzut cu ochii uzi în lună.
„Mi-ești dragă, fata mea, și țin la numele tău bun;
Căci e și-al meu, și ce-mi pasă de Jenny,
Ce-a spus. Ci, să ne luăm și să trăim în pace“.*

*„Pe tine să te iau, am zis, dar eu spun verde:
Îmi pare că ascultî povești, și ești gelos și rău“.
Dar el s-a-ntors, m-a prins în brațe „nu, o nu“...
Sînt șaptezeci de ani de-atuncea, dragă, da, șaptezeci de ani.*

*Și-așa ne-am luat eu și cu Willy: purtam rochie deschisă,
Și-au fost și strașnici lăutari, și el li-a dat un galben,
Dar cel dinții copil al meu s-a născut mort,
Căci umbră-i și lumină viața: când spini, când floare.*

*Și-atunci eu m-am gândit la moarte, Ano:
Vedeam zăcînd dulcele trup ce n-a știut ce-i viața.
Eu, vezi, n-am plîns, fetițe, n-am plîns de cînd sînt om;
Dar tot am plîns atunci de jalea lui c-a vrut să vie-n lume.*

*Era urît la față micuțul, minios:
Și eu stăteam de mă uitam la dînsul: atîta trudă în zadar!
Dar pentru Willy de ce să plîng? Doar am să-l văd ca mine.
Dar tot am plîns ca un copil pentru copilul care n-a trăit.*

*Dar el m-a mîngîiat, bărbatul, căci el tot dă-mi zicea:
Ca un bărbat îmi era blînd, dar hotărît ca un bărbat
Și nu era gelos, — o nu! Am dus ani fericiți.
Și a murit, și nu l-am plîns: eram atîta de bătrînă!*

*Dar aș fi vrut să-mi fie dat să pot muri:
Și-mi era somn și mie, și aș fi adormit.
Sînt zece ani de-atuncea ori poate și mai mulți,
Și, uite tu, acuma copiii toți pare că-i văd aicea.*

*Ania mea, care-a murit-la doi ani, merge sfios;
Sfios merge Ania mea cea mică, — și ea tot Ana —;
Merge sfios prin casă, cum îi este voia,
Și Henric este dus în curte și Carol taie brazdă-n deal.*

*Și Henric ca și Carol vorbesc; i-auzi cum cîntă?
Adeseori ei vin la ușa mea ca într-un vis frumos.*

*Ei vin de stau lângă mine, lângă pat,
Și-parcă nu știu bine: trăiesc ei, ori sînt morți.*

*Dar știu cu siguranță că nu mai sînt în viață;
Căci Henric a murit la șaiszeci de ani și tată-tău la șai-
zeci și cinci.*

*Și Willy, cel mai mare, să fi avut și șaptezeci;
Îi știam copii, și ce bătrîni sînt ei acum!*

*Căci vremea mea-i o vreme de pace; nu mai plîng;
Adesea stau în casa părinților spre seară,
Și vin vecini, și rîd și stau la sfat cu mine
Și mă trezesc zîbind de lucruri vechi, trecute.*

*Ce-i dreptul, zice poșa că noi avem păcate.
Dar vremea-i de pace și este Domnu-n Cer.
Să-i ierte, — căci în Ceruri județ e Dumnezeu,
Nu e un om; și cartea-i este solia păcii.*

*Și bătrînețea este o vreme-a păcii, fără grijă,
Și fericită mi-a fost viața; dar n-aș începe-o iar;
Pare că-s obosită puțin, atît, aș vrea să dorm.
Numai la vîrsta ta, Anie, poți plînge cum se cade.*

*Și zici că-i mort Willy, frumosul, floarea mea;
Dar ce să-l plîng: e dus doar pentru un ceas de vreme;
E dus pentru o clipă, dintr-o odaie-într-alta.
Și eu vin, dragă,-ndată. Să plîng, — de ce să plîng?*

*Și-a scris nevasta lui: n-a fost cu cap femeia.
Dă-mi ochelarii, Ano: ce binc-i că mai văd!
Mai ai o grijă, numai cînd voi pleca de aici.
Dar stai acum cu mine, că doar n-o să stai mult.*

I

În anul cînd Franța comemorează pe marele vizionar care a fost Jules Michelet e pentru noi o datorie specială să ne gîndim la dînsul.

În adevăr, în momentele cînd, precum cum spune un alt francez a cărui viață a fost mult timp strîns legată de renașterea noastră națională și care a crezut că are datoria de a nu uita niciodată ceasurile de mulțumire gustate în Moldova lui Grigore-vodă Ghica, poetul Édouard Grenier, soarta țărilor noastre era în discuția „areopagului de regi“, gloriosul scriitor prindea un amănunt din frămîntările anului 1848, incidentul de eroism femeiesc al d-nei Rosetti, alergînd în ajutorul soțului ei prins și trimis în exil, pentru a înfățișa lumii care-l cetea cu pasiune, drepturile noastre la simpatia ei mișcată.

„Via inteligentă a acestui popor așa de năpăstuit“, cîștigase simpatia aceluia care a urmărit în lungul curs al vremurilor, de la romani pînă la revoluția franceză, scînteierile sufletului popoarelor. El se simțise cuprins de compătimire la povestirea incidentelor din care se alcătuiește „marea *execuție* a României, aplicată din cînd în cînd, după bunul plăc sau interesul cotropitorilor de la Nord“, prefăcînd în „robi albi“, mînați la robote și la cărat de provizii, milioanele de țărani, de nobilă rasă, care locuiesc văile și șesurile noastre. El urmărise desbaterile adunării țărănești din Bucureștii revoluției neizbutite și despre simțul politic și social al acestor *desproprietăriți* — căci aceasta a fost de fapt situația majorității țărănimii noastre timp de trei veacuri, el se rostea astfel: „acești țărani dădură atunci cele mai frumoase dovezi de bună judecată, de vorbire frumoasă și de aleasă simțire. Îndrăznesc a spune că poate în nici o țară nu s-ar fi putut găsi la locuitorii satelor un mai puternic bun simț

strămoșesc și în același timp o dreaptă și pătrunzătoare judecată, însușiri pe care cei de sus își închipuie că le au numai ei“. Părere deosebit de prețioasă, din partea aceluia care mai târziu, în răgazul bătrînețelor, era să încerce acea admirabilă explicare a sufletului popular, acea „Völkerpsychologie“ fără categorii artificiale și metafizice îmbâcsite de cuvinte tehnice care e *Le Peuple*.

Ridicându-se mai sus însă de această prețuire, a stratelor fundamentale de la noi, cugetătorul istoric, care înțelesese de la început că orice studiu de istorie pleacă de la istoria universală pentru a înțelege și se întoarce pentru a verifica tot la istoria universală, se închină înaintea eforturilor îndelungate ale unui neam dușmănit veșnic de toți vecinii săi, fără să aibă — și adaug: chiar și până astăzi, când stă supt apăsarea aceluiași vechi blestem — măcar mîngîierea unurilor și polonilor că se cunoaște pretutindeni „gloria suferințelor sale“. „Opt milioane de oameni de aceeași limbă, de aceeași obîrșie, unul din marile popoare ale lumii, trăiau neluați în seamă“. Ghicește, marcele ghicitor, că, [...] acest popor de o latinitate al cărui adevărat caracter, de emigrație rurală, nu-l putea bănuî, se ține prin „două însușiri care l-au făcut să se ridice de cîte ori a fost doborît: răbdarea și mlădierea“. Intuiția lui minunată îl face să descopere prețul pe care-l are în cîntec și artă produsul, nesfîrșit de variat și încîntător de simplu în mijloace, al imaginației și simțirii românești creatoare: cuvintele lui sînt, cred, cea dintîi apreciere a acelei contribuții a noastre la elaborarea frumosului în omenire pentru care abia astăzi începe a se deschide înțelegerea marilor națiuni. Pasionatul de fenomene etice a cules din spuse, despre o țară pe care n-a văzut-o, poate, și pentru că n-am ținut să i-o arătăm, recunoscătoare, moralitatea fără cîrje de legi și sulîță de supraveghere a maselor țărănești și de cea ospitalitate împăratească în cele mai umile condiții pe care o descrie ca și cum el însuși, călătorul prin imaginație peste țări și peste secole, s-ar fi împărțășit de zîmbetul ei neprefăcut. Pasărea de supt strașină, barza de pe coperiș, spune el,

intră și ele în rîndul oaspeților pentru care nimic nu se cruță dintr-o agonisită săracă.

Din Alecsandri, din încercările lui Rosetti, pe care nu trebuie să-l scădem de hatîrul teoriilor de rasă, ci, criticînd caracterul difuz al frazei sale de romantic, să recunoaștem vibrația byroniană a versurilor tinereții sale, din cîntecul popular acomodat și completat de cel dintîi, curiosul de orice manifestare sufletească a cules cît îi trebuia pentru a spune că avem și noi o literatură prin care, fără atenția universală, pentru a ne adresa ei, nația noastră „și-a vorbit sieși, inimii ei, despre durerile și bucuriile ei“. „Nimic nu m-a interesat mai mult“, declară el, „cu privire la sufletul acestui tînăr popor, decît datinele, cîntecele din care acest copil — care părea“ (după contrafacerea lui Alecsandri, pe care, ca și MÉRIMÉE într-un foileton contemporan a simțit-o) „că nu știe decît să iubească, să culeagă flori și să suspine, se ridică deodată ca să vorbească bărbătește, lăsînd să iasă la iveală ceea ce-i menește viitorul.“

Poetul interpretărilor istorice, care era de mult un profet al vremurilor sale, nu e indiferent față de ursitele noastre și caută a le fixa liniile principale. Cunoscînd boierimea numai în faza ei de atunci și numai după caracterizarea adversarilor ei, el o înlătură din iubirea lui și la dînsa se gîndește, desigur, ca și atîția alți scriitori francezi, cînd vorbește de „moravurile cam ușoare, cel puțin la orașe, unde“, adaugă el, „populația e foarte mult amestecată cu străini“. Viitorul nostru nu-l vede asigurat decît după împrăștierea țaranului. Pentru dînsul, pentru acest „popor“, el cere „o bucată de pămînt, din care, prin muncă, să-și poată agonisi traiul, să-și poată hrăni soția și copiii“. Dar totdeauna acel care vorbește despre „poporul de opt milioane“ absolut omogen, înțelege că trebuie să i se dea o țară unică pentru un popor perfect unitar.

Vorbînd de nepăsarea, care nu putea fi evitată în așa de grele împrejurări a guvernului revoluționar din 1848, față de revoluția românească, făcută, poate, chiar prea mult, pe baza singurelor idei franceze, el observă că Franța nu poate da decît „lacrimi pentru cei ce au crezut în ea și

ea nu i-a ajutat". În curînd Franța are să deie și acest ajutor, fie și printr-un regim pe care inveteratul democrat sentimental nu-l putea admite, acela al unui împărat totuși cu aceleași concepții ca acest crainic al drepturilor populare și naționale. Dar ceea ce de la o nație soră ni e mai scump chiar decît acest ajutor, e înțelegerea simpatică. În această privință nimeni nu l-a întrecut pe Michelet și-mi îngădui a comite o indiscreție, o gravă dar dulce indiscreție, redînd dintr-o admirabilă scrisoare a celui care în atîtea privinți îi calcă pe urmă, marele istoric al străbunei Galli, Camille Jullian, rîndurile în care vorbește de „acea Românie în care a fost odată, în jurul acelei Albe astăzi-înviate, un Stat Celtic, unde a fost cea sfîntă legalitate dacică, una din adevăratele minuni ale antichității, unde au trăit acele colonii romane pe care sîntem obișnuiți a le admira și în care s-a petrecut de o sută douăzeci de ani cea prodigioasă ridicare a poporului care e una din gloriile umanității moderne“.

II

Spiritul lui Michelet, și în ce ne privește pe noi, ca și în ce privește esența lui nobilă și fecundă, n-a dispărut deci, din Franța, unde l-a atacat adesea o critică, ce se inspiră din raționalismul german, de mult incapabil de sinteza lui Ranke și puțin respectuos de aceea, mai rece, a lui Lamprecht, și din acele practici de seminarie erudite, care pregătesc știința, dar n-o reprezintă, cum n-o reprezintă nici o anumită pătrundere a filozofiei de termeni.

A-l defini e o îndrăzneală pe care totuși ne-o impune momentul.

Apariția lui Michelet în literatura istorică franceză ar părea că poate fi pusă în legătură cu triumfătoarea revelație de trecut a lui Châteaubriand, care n-a lăsat numai înțierile uimitoare din operele sale de imaginație, ci a dat, în același stil de un neimitabil farmec al coloarei, de

un măreț răsunset, și tablouri de viață adevărată în *Études historiques*. S-a vorbit și de Vico, genialul comentator italian al istoriei, ale cărui formule l-ar fi fermecat.

Școala de istorie germană l-a reclamat pentru dînsa — și acest visător de înfrățiri universale a iubit pe germani pentru marele avînt de idei de la începutul secolului al XIX-lea, ca și pentru o viață patriarhală care exista și domina pe vremea lui, atribuind interpretațiilor filozofice ale trecutului, revelațiilor ei de filozofie istorică, concepția primordială a operei lui Michelet.

Desigur, că nimeni dintre aceia care și-au trăit tinerețea în vremea cînd sunau trîmbițele de aur ale marelui romantic francez n-au putut scăpa de influența lui. În *Studiile istorice* ale lui Chateaubriand, care nu trecuse prin ceea ce mai tîrziu s-a numit pregătirea de specialitate, ci găsea de atîtea ori din genial instinct adevărul, nu este însă nici dorința măcar, cu atît mai puțin putința de realizare a marilor sinteze în care o explicație se leagă de alta și din mulțimea lor orînduită se desface o întregă operă, în liniile ei principale, cu elementele ei generatoare și forțele ei de impulsie, ceea ce formează meritul de căpetenie al lui Michelet.

Vico dă cadre mai interesante pentru el decît conținutul: pe scriitorul francez însă o nesfîrșită iubire îl apropie de acest conținut însuși.

Iar, dacă orizontul istoric s-a lărgit imens printr-o cugețare îndrăzneată al cărei focar a fost în Universitățile germane de acum o sută de ani, nimic din caracterul abstract, din reducerea la tema de ideologie, din violentarea adevărului constant pentru a se ajunge la rezultate cu atît mai seducătoare, cu cît erau mai false, n-a răzbătut în mentalitatea romanică, setoasă de senzații, lacomă de experiențe, capabilă de a crea ființe vii și scene în mișcare, fără să piardă firul care singur permite înțelegerea, a scriitorului francez.

Antagonismul e, pe de altă parte, desăvîrșit între această concepție organică, biologică și psihologică a vieții trecute, între această neconținută punere în legătură a vieții

care a fost cu viața care este și chiar cu viața care [se poate prevedea, cu aceea care trebuie să fie, și între acea prelungire a concepției creatorilor de constituții de la capătul filozofiei secolului la XVIII-lea, a revoluționarilor îndrăgiți de noi orînduiri mecanice, bune pentru oricine sau măcar între spiritul aplecat spre deslușirea și discutarea așezămintelor de ieri pentru folosul tendințelor politice actuale, care se întrupează în Guizot protestantul, pe care Michelet l-a înlocuit un timp în învățămînt fără cea mai mică dorință de a i se asimila.

E o greșeală aceea de a înfățișa în domeniul spiritului uman generații spontane, una fără raport cu alta, izbucniri de individualități misterioase, fără derivație din materia rasei sau din curentul gîndirii. Dar e o greșeală tot așa de mare, făcută prea adeseori în domeniul istoriei literare, chiar cînd depășește marginile mai înguste ale filologiei aplicate la producții primitive, de a crede că orice nouă manifestare sufletească poate fi urmărită în toate elementele ei de împrumut, așa încît, odată găsite lucrurile de adăugat, nu rămîn decît amănuntele, adesea banale sau chiar triviale, ale unei biografii cercetate critic.

Sîngele lui Michelet, țara originii sale au avut desigur asupra lui o influență care nu se poate atinge mai de aproape. Din ele i-a venit acea violență în a ataca problemele, acea furie în a le brusca, acel avînt luptător față de greutatea explicației, să zicem chiar acea lipsă de discreție, de delicateță, de simț al complexității nesfîrșite al lucrurilor umane care e în instinctul aristocrațiilor. E interesant de considerat, din punct de vedere al sufletului de clasă și de educație, deosebirea de înfățișare în domeniul istoriei universale, între sinteza de amvon a episcopului Bossuet, între procesul verbal înviorat de patima frondei al nobilului de „robă“ Voltaire și între poezia cuceritoare, între zgomotoasa năvălire de idei și stil a acestui plebeian, care tratează faptele și amănuntele istorice ca un soldat al Republicei pe cîmpul de luptă al Europei invadate și supuse prin farmecul încrederei în sine. Și în pornirea contra unora, buni de distrus, în larga frăție, în calda îmbrățișare a altora, e același suflet

al maselor, fanatic și generos, îmbătându-se din însăși manifestările lui spontane și sincere.

E și, cu toată copilăria lui închisă într-o casă de muncitor sărac, un om al naturii. Chiar când gustarea ei e refuzată unei generații, ea aduce la naștere ca un fel de misterioasă moștenire a ei; simți că ea a văzut-o cu alți ochi decît ai ei, care-și transmit senzația peste hazardul nașterilor, ce nu rup firul unității de rasă și de familie. Cu viziunea aceasta ereditară, Michelet se va simți între lucrurile din jurul umanității ca și în mijlocul zbuciumului, muncii și suferinții, înfringerilor și izbînzilor acestei umanități înseși. Și ceva din înțelegerea frățească a sfîntului Francisc se va revărsa asupra celor ce trebuie însuflețite prin noi cînd, la bătrînețe — a fost el vreodată bătrîn? — a atins acele teme grandioase, de loc indiferente în dezvoltarea spiritului său, care sînt: Pasărea, Insecta, Muntele.

El e un om de pe lumea aceasta între produsele artificiale ale buneii educații, ale instrucției îngrijite, ale metodei și dresajului. Vrea să înțeleagă și să dă înțelegere celorlalți; are nevoie să simtă și face să simtă ceilalți; îi arde de luptă, *de amestecul în luptele pe care le-ar fi luptat, și anume de cutare parte și supt cutare șef*, și pe cetitorii mai puțin înarmați ca să reziste, ba momentan și pe cei mai tari, îi țirește cu dînsul supt steagul pe care la un semn din bagheta lui de mag îl prind, iarăși vii, mîinile care au putrezit de mult.

Lăsînd la o parte negura de dimineată din *Introduction à l'histoire universelle* de la 1831, plină de cultul simbolurilor, îmi aduc aminte de vibrația de comprehensiune și de simpatie cu care am străbătut, foarte tînăr profesor, acel *Précis de l'histoire moderne*, care e una dintre cele mai mari din cărțile mici. Patru secole trăiau cu o intensitate extraordinară: straniul vrăjitor știuse să atingă totdeauna punctul precis de unde pleacă fibrele capabile de a trezi din morți. Este acolo o absolută înțelegere integrală și unitară și anume prin suflet, nu ca în alte încercări, care niciodată nu duc la altceva decît la iluzii, prin definirea instituțiilor, prin aruncarea în bloc a fenomenelor sociale

și economice. Cunoșteam prelucrarea în ceva mai vast a acestei interpretări în cărțile de școală ale lui Victor Duruy, așa de mult influențat de dînsul; contactul cu originalul însuși avea însă cu totul altă putere.

Am înaintea mea ediția din Bruxelles de la 1840 a acelei *Istoria Romanilor* care însemna pentru acest om al intuiției fulgerătoare, cu tendințe spre scăpărări trecătoare de spirit, spre comunicări imediate de splendide impresii, o disciplină. De la început el se ridică împotriva „disertațiilor“ de moda academică, a expoziției de substrucții critice; ceea ce cutează a înfățișa, spune el, e istorie.

O revelație a naturii romane, așa cum era atunci, începe. Îi trebuie să știe ce zice pămîntul, îi trebuie să vadă forma actuală a eternității rasei. Chiar dacă n-a fost acolo îi capătă noțiunea exactă prin acea transluzie trainică de care sînt capabili numai marii instinctivi. Datinele de azi sînt psihologie istorică acumulată, un gest al Cezarilor e în manifestările de orice clipă ale cui le are singele și cerințele sufletești. Istoria întîrzie fiindcă vădit istoricul e fermecat și reținut de o geografie în care rezidă cele dintîi explicații. Mai tîrziu, în „Tabloul Franciei“, acest ignorant al științei pămîntului, ne dă cea mai admirabilă ghicire a sensului pe care țărîna patriei sale o are în toate locurile, peste toate țesăturile lăuntrice și supt toate aspectele exterioare.

De aici înainte, el trăiește între oamenii pe care i-a chemat, i-a *convocat*. Îi judecă după normele neschimbate ale sufletului omenesc, dar caută în nevoile lor de viață perspectiva exactă din care trebuie să fie priviți: adevărul istoric nu e alta decît aceasta.

Acest adevăr de impresie, spune el, de la început, nu e o simplă ghicire profetică. De fapt știința germană contemporană nu putea să dea mai mult decît în notele și excursurile lui. Dar nu pentru ele e făcută cartea; prin ele se apără numai împotriva criticii de detaliu, și, chiar cînd se înșiră fragmentele de text, spiritul scapă adesea pentru un zbor, alături și mai sus.

Contactul continuu cu realitatea, înțelegerea ce se ascunde sub jocul amețitor de variat, dar înțelepțește coerent al aparențelor, recursul la ceea ce este pentru a înțelege ce a fost — ar fi putut să adauge și scăpărarea de lumină a acelor paralelisme, care jignesc numai spiritele înguste, iată noua vădire de metodă pe care o aduce.

Încă din 1835, un subiect străin îl atrăsese: viața lui Luther. Nu e o carte de luptă, cum s-a zis. Acest catolic în război cu dervișii credinței sale respecta nesfârșit biserica sa, „biata maică bătrână a lumii moderne, bătută de fiul ei“. Cum din istoria Romei nu se desface, ca pentru alții, admirația formei republicane sau respectul puterii Cesarilor — pretutindeni fiind numai necesități istorice, dar mai ales oameni și obiceiuri, așa și aici; în vremea marilor ciocniri politice, a revoluțiilor, ... povestirea, extrase de text, care sună ca o veche spovedanie venită peste veacuri, se ține pios liniștită. Visa de o istorie a creștinismului însuși, unde ar fi introdus, prin cotloanele dogmelor și coridoarele înguste unde se sugrumă divergențele, o notă ce ar fi reardus la om, la omul singur, o religie care n-a fost, desigur, făcută pentru teologii de mâine, când lovea așa de simplu și de minunat în teologii de ieri.

Dar de mult încă el începuse *istoria Franciei* sale.

E superioară această operă a celor de la început? Nu cred. Și data aceasta o informație de o extraordinară bogăție o susține; niciodată un director de arhive n-a fost mai încântat de sarcina sa și nu s-a bucurat mai mult de nesfârșitul pitoresc al mărturiilor contemporane, al îngînărilor seculare, al recunoașterilor solitare. Din această imensă cunoștință a amănuntelor, din marea iubire pentru caracteristicul pe care-l cuprind, iese însă în stil o cascadă continuă, un amestec al icoanelor fugare care nu se pot suprapune. Dar mai este ceva care înlătură seninătatea construcțiilor în adevăr sănătoase, în care intensitatea vieții în interior nu zguduie soliditatea substrucțiilor, nu tulbură desfășurarea liniștită a liniilor dominante.

Concepută fiind, cum zice el însuși „La fulgerul revoluției din iulie“, când „o mare lumină s-a făcut și a descoperit Franța“, el poate afirma cu dreptate că „a văzut Franța cel dintii ca un suflet și o ființă“, că viața ei cere întregime, că „organele ei sînt toate solidare și nu lucrează decît în ansamblu“, că „funcțiunile ei se leagă“, că „totul influențează asupra totului“, că e o mișcare sintetică de provocat, fără care nu poate fi istoria definită ca „învieirea vieții integrale“. I se pare că de la al treilea volum, care începe cu restaurația ideilor romane supt Filip cel Frumos, a devenit mai „uman“, mai istoric și, supt influența, crede el, a operei, despre psihologia populară, a lui Grimm.

De fapt, aceste schimbări din afară, se introduseseră în spiritul lui, deviindu-l. Se credea la început mai mult scriitor, decît istoric, cum a ajuns mai tîrziu. E tocmai contrariul. Scrise cu calm întîiele volume corespund, cu mai puțină vigoare și căldură, Istoriei Romei, dar de la o vreme pasiunea politică străbate: povestitorul trecutului regal se aruncă la 1848 — el zice aiurea că a pornit încă din 1845, în izbucnirea în plin a urilor celor mai nebușe, care se poate înțelege numai cînd cineva scapă de supt stăpînirea sistemelor care au produs-o ca și a indignării pe care o trezește insanitatea cruzimilor ei. E un strigăt de pe bariade, cu incoherența lui, cu stridența accentelor ei de furie. Profetismul lui Victor Hugo, biblismul fulgerător de anateme al lui Lamennais e în aer, paradoxul negativ al lui Proudhon molipsește. Viziuni de friguri trezesc fantome în locul piosului omagiu care deșteaptă morții. Revoluționarul de contagiune devine apoi exilatul în provincie al regimului cesarian al lui Napoleon al III-lea. Departe de o lume pe care o disprețuiește și care l-a lovit, în vuietul valurilor de pe coasta atlantică, el se trudește a găsi vagi formule de viitor.

Se întrerupe pentru a urma cu istoria modernă a Franței, în care duce același spirit de neliniște și nervozitate, ca să revie la Revoluție supt un regim față de care n-a avut neînduplecata protestare a prietenului său Quinet. În această

vagă ideologie un singur lucru a rămas statornic: *ideea naționalității sacre*.

Pe aceasta o salută oriunde cu ignorarea primejdiilor ce poate aduce țării sale realizarea ei în vecinătatea imediată. Ea l-a apropiat de noi. Pentru proclamarea în folosul ei îi sîntem recunoscători. Dar această păstrare a ideii naționale călăuzitoare atunci cînd totul se stinge și se amestecă, îl face scump și cugetării severe într-o vreme ca a noastră, cînd iarăși viziunile ideologiei și-au părăsit mormintele blestemate. Căci credința lui nestrămutată a fost că, de cîte ori întrebi prin trecutul ei umanitatea, ea-ți afirmă nevoia formelor organice, de înceată desfășurare, și nu prin lăcomia satisfacerilor materiale, nici supt biciul improvizățiilor revoluționare și că aceste forme organice, pornite din suflet și dominate de el, eterne ca eternitatea lui, se cheamă națiuni.

I

Franța a comemorat pe unul din acei scriitori care au avut într-înșii trei din cele mai distinse înfățișări ale cugetătorului: istoricul, preocupat de mersul societăților omenești, de principiile după care se conduce, filozoful urmărind ideile generale ce reies din aspectele variate ale vicisitudinilor umane și predicatorul doctrinelor în care se vede cca mai sigură îndreptare pentru umanitatea în mijlocul căreia trăiește.

Edgar Quinet e însă și mai mult decât aceasta. Acel care de la cele dintii studii ale sale a fost atras de cântecul arhaic al Indiei Vedelor, căruia i-a consacrat teza de doctorat, pentru a trece la examinarea cu suflet înțelegător a marilor construcții de poezie narativă izvorite din fantezia aceleiași Indii și acel care a știut găsi apoi legăturile spirituale dintre vechea Grecie măreață și dintre începuturile naive ale Greciei noi, cercetătorul cu simpatie și emoție al tainelor cuprinse în religiile tuturor timpurilor, prețuitorul fin al comorilor de artă din Spania, a fost și poetul din *Ahasvérus* și din *Napoléon*, din *Prométhée* și din *Les Esclaves*. De fapt, el a amestecat totdeauna farmecul cuprinzător de intime adevăruri al poeziei cu enunțarea credințelor sale și a dat poeziei însăși acea consolidare internă care nu poate veni decât din convingerile dominante.

Aceste convingeri le-a păstrat el, cu o admirabilă statornicie și cu meritul, rar, de a putea menține cu tot necontenitul adaos al cetitorilor noi și a punctelor de vedere ce se deschideau spre alte orizonturi. Toată viața lui a fost stăpînită de ele. Ca și Hugo, el se îndărătnici să nu se întoarcă în Franța imperială a „uzurpatorului” și trăi astfel, și după întoarcerea lui Michelet, genialul prieten cu care colaborase și schimbase idei atîția ani, pe pămîntul de

exil al Belgiei; numai după catastrofa lui Napoleon al III-lea reveni pentru a participa puțină vreme, la activitatea politică a unei epoce noi, în a cărei ivire el vedea numai triumful libertății glorficate de dînsul.

De noi l-a apropiat încă de după 1830 sentimentul de dreptate față de popoarele în suferință, compătimirea lui de poet pentru sufletele incapabile de a se manifesta cu toate puterile lor, cunoașterea, cit de slabă, a unei literaturi care vibra de aspirațiile unei întregi societăți pe cale de a-și construi patria nouă. Pe urmă însă legătura de iubire cu una din româncele cele mai cultivate și mai inteligente din vremea ei, cu fata lui Gheorghe Asachi, Hermiona, rămasă văduvă în străinătate cu un copil pentru care Quinet avu sentimente părintești, îl făcură să afle ceea ce în viața poporului și în trecutul istoric era mai în stare să trezească, împreună cu o curiozitate simpatică, și admirația omului capabil de a prețui ceea ce vrednicia acestui neam a știut să deie și ca fapte de arme și ca înfăptuiri de frumuseță.

Nu se prețuiește de ajuns în istoria culturii noastre valoarea raporturilor pe care unii dintre românii epocii eroice au știut să le creeze și să le întreție cu frunțașii cugetării și scrisului din Apus. Pentru aceasta trebuia și o cultură generală mai întinsă și o nevoie de orizont, o puțință de orientare, o atitudine capabilă de a trezi interes și simpatie la aceste personalități nu totdeauna ușoare de apropiat. Dacă tinerii de la 1848, crescuți franțuzește, s-au găsit la Paris, în anii exilului, ca între ai lor, ba mai mult decît în țara lor însăși, dacă Eliade și-a descoperit tovarăși în Franța aceleiași epoci printre romanticii politici care ca și dînsul jurau pe principiile sfinte ale ideologiei mistice, Asachi, care n-avea nici vîrsta de entuziasm a celor dintîi, nici aspirațiile celuilalt către noile construcții sociale și naționale, s-a prezentat în fața ginerelui care l-a respectat și a eternizat sentimentele sale de venerație prin medalia executată la Bruxelles în anii de exil, ca un spirit de aceeași treaptă, cu aceleași ocupații. Quinet îl numește „unul care mai mult ca oricare a contribuit glorios la trezirea

și a pregătit renașterea nației românești“. În cele spuse de bătrînul poet moldovean, crescut în Viena și în Italia, scriitorul francez a găsit întărirea și completarea știrilor culese de el însuși pe apucate cu douăzeci de ani în urmă, cînd compunea articolele despre români, culese chiar supt acest titlu pentru viitor, *Les Roumains*, în 1839. Fără a putea comunica luptătorului pentru ideile de libertate națională o informație suficientă, el, care l-a ajutat și la tipărirea operelor complete din 1857, i-a întretinut neconținut calda simpatie pentru lucrurile noastre. Și nu se poate zice că paginile avîntate ale acestui creator de curente au rămas fără efect asupra deciziilor diplomatice care ni-au permis să ni întemeiem o singură patrie între Carpați și Dunăre.

II

Dînd tributul cuvenit de recunoștință memoriei sale, într-un moment în care prea adeseori viața popoului nostru servește în Apus, supt condeie străine sau și românești, scriind în limba franceză, numai ca subiect pentru expuneri false, compromițătoare pentru noi, de stricăciune la modă, sus și jos, de superstiții înjosoare, cred că e bine să amintesc, după atît de interesanta „istorie a ideilor lui“, cum s-a format acest spirit de credință și de luptă, care ne-a dat o parte așa de largă în preocupările și simpatiile sale.

Născut la Bourg-en-Bresse, în calea spre Savoia, dintr-o mamă calvină, care n-a rămas fără influență asupra dezvoltării unei conștiințe foarte exigente față de ea însăși, el a fost botezat în legea catolică, singura obișnuită în locul unde văzuse lumina zilei. Era momentul triumfurilor napoleoniene și tatăl era comisar de război pentru Împărat pe malurile Rinului. Copilul fu purtat prin multe locuri străine, Bruxelles, Colonia, Wessel, pe unde mai tîrziu era să-umblesc gîndurile și unde avea să i se înfățișeze adăpostul. S-a jucat el, fiul de ofițer, cu soldații de la Austerlitz.

A descris cu duioasă pasiune casa de țară din Certines, lângă Bourg, cuib între cireși, meri și nuci, între salcâmi și plopi, unde s-a întors încă din 1807 cu mamă-sa. A fost un țărănuș cu seceră în mână printre lucrătorii moșioarei părințești: o practică de democrație muncitoare, care prinde bine. A copt singur în cuptorașul lui pîne din grîul secerat de dînsul. Astfel a învățat, cum spune însuși „sfînțenia muncii altuia“. A păzit boii și caii ca orice rîndaș. Și a deprins astfel în singurătate să asculte glasurile naturii, ale vietăților mici și blînde, care toate sînt lecții de poezie.

Ca oameni, un bătrîn trapist cerșetor, care slujește liturgia pentru doamna de altă lege și pentru micul sălbatec dat la școala liberă a lui Dumnezeu. „Biserică numai bună, săracă, umilă, gîngavă, deschisă tuturor ca în vremea evangheliei.“ „Preotul cu crucea de lemn, cu potirul de lemn.“ Mama dă o educație religioasă, străină de orice dogmă, răspîndind rugăciunile oriunde „pe cîmp, în pădure, în grădini, în livadă“, la vremurile știute. „N-am auzit nicio dată aceeași rugăciune zisă de două ori. În fiecare zi, în fiecare seară, rugăciunea se schimba după nevoie, după greșelile zilei, după tristețele și strîngerile de inimă ale momentului.“

„Era viața noastră de fiecare zi, expusă, dezvăluită înaintea martorului celui mare.“

„Nu auzisem nimic vorbindu-se de îngeri, de biserică, abia de Hristos.“ „Nici măcar creștinismul.“ „Imitație.“

Învăța la un profesor de matematică din Bourg „fără carte, fără hîrtie, fără condei, fără cerneală“, scriind pe nisip și pe tabela neagră fără a ști să cetească, învățătorul declarînd că nu s-a văzut om știind scrie care să nu fi deprins a ceti. Latina și-o însușește între prăjituri. Întîia cetire e într-o carte de povești, pe care le crede adevăr. În orășelul Charolles, între povestirile soldaților eroici, e dat, după șapte ani, în școala unui biet fost preot, răspopit și caterisit, sărac și desprețuit, gîngav și el și surd, cunoscînd pe Virgil prin Scarron, care crede că Rafael și Michelangelo erau niște vestiți profesori de caligrafie. Muzica se învăța la un profesor a cărui Marsilieză, strigată cu

desperare, căuta să înăbușe troyutul austrieilor întrînd în oraș. Cu mama însă copilul cetește tragicii francezi, pe urgisitul Voltaire și chiar *Hamlet* și *Macbeth*, plus operele d-nei de Staël.

Ororile lui 1812 sfarmă idila. Copilul se deprinde cu lupta și suferința. În 1814 satul caută, într-un avînt naiv să se aperc de „Kaiserlichî“. Bătrînii mor de robie, copii se adună în oaste. Cînd totuși austrieii intră, mama prinde a plînge. Dușmană a lui Napoleon, ea plînge și pentru el, plîngînd pentru țară. „Zgomotul copitelor sună, în mijlocul tăcerii oamenilor ca pe un mormînt.“ „De atunci“, va scrie bătrînul, „n-a mai fost în Franța viață ușoară“.

Ocupația din 1814 pune în contact pe viitorul prieten al națiilor apăsate cu fiii uncea din ele: ungurii cu mustățile date cu unt, care vorbesc latinește. Tatăl îi întrebuintează, de atlfel, ca pe niște simpli servitori ai nevoilor și distracțiilor sale. Dar intimitatea se mîntuie printr-o amenințare a lui de a fi bătut și prin administrarea acestei pedepse unui biet om din partea locului în chiar grădina casei. Din prezența dușmanului rezultă totuși o adevărată furie de luptă cu copiii din vecinătate, care în gîndul micului erou era o anunțare a revanșei ce va veni... Cetirea în timpul îngrijirii date neajunsurilor înfrîngerii era alcătuită din romanul cavaleresc *Quatre fils Aymon* și din *Evreul Rătăcitor*. Alături, sora descășura o întregă activitate literară copilărească.

Mama se întoarce din Parisul cucerit, cu iubire pentru cocarda albă a Bourbonilor, obiect de despreț pentru viitorul apostol al revoluției democratice. Quinet a văzut pe contele de Artois în mijlocul entuziasmului popular, și lîngă el pe mareșalul Ney, eroic, dar mîngîind pe copii. Dar el aclamă întoarcerea lui Napoleon, acum „figură distinctă“ înaintea închipuirii lui aprinse: un regiment supt ordinele sergentului-major mai îndrăzneț trece în fața lui la vechiul călăuz către victorie și el, băiețelul, îi dă cocarda din piept pe care o ascunsese între viorele. El însuși poartă prin sate steagul tricolor cusut de o fetiță. Waterloo îl zgudui, dar idolul nu căzu în sufletul său nici la vederea sol-

daților fără arme cari veneau spre sate, cu bățul alb de cale în mîni. Și iarăși apar, mai trufași, unгурii vorbind latinește.

Alături tatăl lucrează la mari probleme de fizică. Copilul, căutînd singurătatea, trăiește între cărțile lui, pe care cu cîtă mîndrie „le înțelege“. „Marii poeți abrupti“ îl atrag. Vrea pe Shakespeare și pe Tasso, dar nu pe Ossian, atît de admirat atunci. Desprețul curent pentru „ideologie“ îl exasperează; ironia obișnuită îl sîngeră. Sunetele vioarei îl răpesc, ca un glas de vrăjitor chemînd în alte lumi: trezește noaptea pe strună chemările duioase. Tristeța înfrîngerii e întrucîtva mîngîiată de revelațiile frumuseților necunoscute.

La 1815, „colegiul“ vremurilor de pace, cu cariere bine stabilite, îl închide pe ani de zile „înăbușit“. „Instrucția mohorîtă (*maussade*) forțată“, „uritul, nostalgia“, „vălul incolor“ (*terne*), „uniformitatea dureroasă“. Scriitorul ilustru spune că-i suferă încă urmările. De pe zădurile închisorii, ochii șoimului tînăr scrutează orizontul. „Studiile mahinale“ nu înlocuiesc natura, familia, poporul în care se confundă. Emoțiile curate sînt ținta batjocurii. „Nicio-dată un cuvînt de încredere, de intimitate“. Ca lecturi de la Shakespeare cade la Florian... „Sclavul rău“ ajunge a rîvni să fie un „sclav perfect“ (*accompli*). Îl înalță numai înția iubire precoce și tresărirea unui sentiment religios mai precizat, deși în el se unesc sfaturile preotului catolic și dulcile recomandății ale mamei calvine.

Altă iubire, gînduri de moarte, încercare nebună de a o grăbi, apoi trei ani la „temnița“ colegiului din Lyon. Dar aici zîmbetul unui preot înțelegător îndulcește asprimile disciplinei. Deodată revelația antichității latine zbucnește, și o adevărată pasiune se trezește în sufletul colegianului. Bolnav, *Eneida*-i deșiră versurile la căpătîi. Comentariile îl introduc în realitățile arheologiei. Barbarii noi îl ajută a înțelege pe cei vechi, și el își dă seama că o vreme e ca altă vreme. Ideea de a scrie o istorie a năvălirilor licărește în mintea celui care văzuse pe cea din urmă. Dar se aprinde și de poezia abstractă a algebrei, pe cînd caută însuși rit-

muri spre a-și exprima pasiunea pentru o icoană a tinereții sale.

Intră la Școala Politehnică în 1820. Până în 1825 cunosc pe Michelet. Pasiunea trecutului, lăcomia concepțiilor de filozofie biruiră. Lumea câștigă în el unul din marii agita-tori de idei.

Încă din 1823, Quinet scrie: *Istoria conștiinței umane și Personalitatea morală*, în 1824 *Introducerea la filozofia istoriei omenirii și Tabletele Evreului Rătăcitor*, după ce încercase a studia *Instituțiile Politice în raport cu Religia*. Învățase limba germană pentru a traduce pe Herder, în vremea când avea gata o carte despre Bossuet. *Grecia Modernă* e din 1830, atunci când numai la 1839 era să-și ia doctoratul la Strasbourg înainte de a începe cursul la Lyon, care precedă pe acela, glorios de la Collège de France.

În ce se rezumă sistemul lui de cugetare?

La sfârșitul acestei cărți a spus-o însuși, și nu voi face decât să transcriu cuvintele lui:

„Cît am avut un cuvînt, am apărât cauza popoarelor, a acelor slabi, a naționalităților care cer să învie. Am murit cu ele, e drept. Dar sînt înmormîntat cu Italia, cu Veneția, cu Polonia, cu ungurii, cu românii.

Cînd va fi chestia de patrie, cîțiva oameni binevoitori, *de bonne volonté*, își vor aminti de mine“.

Ceea ce în mijlocul românilor, în sfârșit uniți, facem noi astăzi.

IORGA DESPRE SCRITORII STRĂINI

I*

„Tristele“ lui Ovidiu

Un mare poet al lumii vechi a petrecut lungi ani de surghiun pe pământul nostru blestemînd goalele zile de vară dobrogeană, asprele zile de iarnă răscolite de Crivăț. Greu a simțit acest elegant, acest improvizator de saloane surghiunul scitic. Acum întîia oară versuri zbucesc din străpunderea de durere a însăși inimii sale. Ar fi fost pentru noi, de multă vreme, o datorie să avem „Tristele“ lui Ovidiu în românește. Pînă acuma însă în cercuri mai largi dulcele maestru al versificației latine nu era cunoscut decît prin cele cîteva pagini din acestea „de jale“ pe care, cu o minunată energie, le-a tradus d. Hasdeu.

* Aceste considerații asupra scriitorilor străini apăreau în revista *Floarea Darurilor*, urmate de tălmăciri din opera fiecărui scriitor, semnate de Iorga ori de alte nume literare românești. Reproducem sugestivul articol despre *Traduceri* prin care Iorga motivează scopul acțiunii sale.

„Datoresc cîteva cuvinte de lămurire privitoare la traduceri ce se dau în această revistă.

O bucată poetică se poate traduce în trei feluri.

Un poet o creează din nou în metrul său sau în metrul originalului. E o grea muncă îndelungată, care atîrnă, între altele, și de o potrivire de temperament între cel ce traduce și între cel ce este să fie tradus. Pentru ca ea să fie îndeplinită, mai trebuie și cunoștința perfectă a limbii în care e scris originalul. Pentru ca ea să fie săvîrșită într-o revistă, se mai cere gruparea multor talente poetice în jurul unui conducător întru toate recunoscut.

Însă noi avem nevoie de o repede cunoștință metodică a multor literaturi moderne. Firi poetice asemenea cu ale principalilor lor reprezentanți nu prea avem. Oameni care să știe bine alte limbi decît franțuzește și nemțește, nu sînt între poeții noștri. Și, în

Iuvenal e simbolul satirii sociale, de indignare dreaptă într-o societate stricată. Greu de înțeles prin amestecul de povestiri, de aluzii, de reflecții, greu de pri-

sfirșit, n-am nici vîrsta, nici însușirile simpatice, nici atîta putere asupra lucrurilor acestei lumi pentru ca bunii traducători de pînă acum să creadă că „Floarea darurilor“ îi poate găzdui. Să adaug că cei mai mulți din ei sînt legați, prin legături felurite, de alte reviste. Cine a venit însă aici s-a bucurat de toată cinstea.

Se poate traduce o bucată poetică în proză. Aproape numai așa traduc francezii, care cred că celelalte traduceri sînt necredincioase. Același lucru în toate celelalte literaturi, afară de cea germană.

Traducerea în proză, care înlătură deosebirea dintre un vers și altul și rupe ritmul, mi se pare a da numai o foarte depărtată idee a originalului.

O a treia traducere ține seama de ritm, potrivește versul după al originalului, se ține strîns de el, răspinge numai rima, care cere multe jertfe de hatîrul ei, jertfe pe care ești slobod a le face din averea ta, dar nu dintr-a altuia, și, de cîte ori are să aleagă între interesul autorului și gloriola traducătorului, alege mai bine pe cea dintîi.

Am ales această cale, care implică jertfă. Știu mai multe limbi decît colegii mei literari, am scris în tinerețea mea versuri, care n-au displăcut unui Delavrancea, și de care nu mi-e rușine nici astăzi cînd întîmpin în unele domenii ale literaturii oarecare recunoaștere. Am crezut că pot să-mi îngădui și eu cîteodată, ca moștenitor în proză al unui modest poet din vremuri, să îndrăznesc ritmul pentru a îmbrăca după puțința mea cîntarea altora. Dacă e un păcat nu e un păcat mare. În interesul răspîndirii literaturilor mari ale lumii, el îmi va fi iertat.

La început nu iscăleam; iscălesc astăzi pentru a arăta a cui e răspunderea. Cititorii se vor obișnui cu vremea, criticii se vor resigna și lucrul folositor va fi îndeplinit. N-am nici atîtea pretenții cît un începător de șaisprezece ani care nu se tunde. Și, dacă e așa este o vorbă veche «calul de dar nu se caută pe dinți».

E proză din înțelepciunea poporului.“

ceput în original și prin forma deosebit de strînsă, el poate fi gustat mai bine, chiar de cei ce știu latinește, într-o traducere care îndulcește desigur și dizolvă, să mărturisim schimbă chiar pe-alocurea; dar lămurește.

Charles d'Orléans

Printz din Casa domnitoare, Carol de Orléans, tată de rege, e totuși foarte aproape de popor prin cugetarea sa blîndă și tristă, prin tonul său de smerită sinceritate, prin mlădierea unei forme fără trufie. Cîntecele lui întrec cu mult cîntecele cele mai frumoase ale literaturii franceze mai noi. În ele se cuprinde iubire trecătoare, cercetare duioasă a sufletului său însuși, priviri fugare asupra vieții și sorții omenești, închinări de cavalier către cutare doamnă a inimii sale.

François Villon

Villon a trăit ca un biet nenorocit, hrănindu-se din milă și din fără-de-lege. N-a avut casă, nici masă, sprijinitori, nici prieteni. Din adîncul durerilor sale s-au ridicat însă unele cînturi, pline de îndoială, de păreri de rău, de dispreț și de ironie, care trăiesc și pînă astăzi în vechiul veșmînt al poeziei franceze din veacul al XV-lea.

Clément Marot

Între Charles d'Orléans și Clément Marot, poetul din veacul al XVI-lea care a pus în versuri psalmii pentru calvinismul luptător, nu e o mare deosebire. Aceeași mireazmă de cîntec popular, aceeași ușurință cavalerască

în iubire, aceeași neîncredere horațiană în viață ce trece, aceeași cumițenie bătrânească în cîntărirea lucrurilor lumii. La acesta însă răzbate idealul antic al Renașterii și iată și în cîntecul ce urmează glorificarea virtuții antice, care nu poate fi însă la acest curtean modern virtus cu coiful de aramă.

Ronsard

Căpetenie a înnoitorilor de limbă, grămăditor de neologisme, imitator al italienilor, dar, în același timp, om cu un superior simț de armonie, Ronsard e un inovator, din cei care nu se află oricînd și oriunde.

Malherbe

Malherbe e îndreptătorul limbii franceze din jumătatea dintii a veacului al XVII-lea, aceea care a înlăturat voia ce-și luase școala „învățată“, a lui Ronsard, de a pune ce cuvinte latinești sună mai bine; ca restaurator al bunului simț a lăsat o operă poetică rece și cuminte în care se pot prinde și bucăți mai viaie.

Salis

Cită deosebire între recea poezie de Curte; de salon a francezilor din anii 1780, care, în convorbiri atice și glume înaripate, își pregăteau Revoluția Sîngiurilor; și între o parte măcar din poezia germană, cunosătoare de-a dreptul a clasicilor întregi, înțeleghătoare a ritmurilor ca și a simțirii populare, bogată în cadențe și plină de iubirea intimității adevărate a naturii! Dintre mulții cîntă-

reți mai mici din acest timp, care au putut da însă și lucruri mari ce nu s-au veștejit nici pînă astăzi e și I. G. Salis (1762—1834) din țara svițeriană a Gridonilor, care totuși a petrecut mult timp în mijlocul rafinațiilor pariziene; a fost și ostaș, dar inspirația nu i-a venit nici de la petreceri, nici de la arme, ci, cum zice tovarășul său Friedrich Matthison, care i-a publicat *Pozițiile* în 1794, de la „*Timiturile băltoase ale Flandrei, de la malurile pitorești ale Senei, de la pașnicile văi păstorești ale Alpilor Retici*“.

Carlo Goldoni

HANGIȚA

În capătul îngusteii Mercerii venețiene, plină de umbră și de zgomot, șerpuind între prăvăliile încărcate de toate mărfurile, o piață se deschide și pe un pedestal jos se desface deasupra ei un chip de bronz lipsit de orice solemnitate. Tricorn larg pe o față vioaic, haină simplă răscroită, pantaloni scurți, pantofii cui obișnuiește a-i suna de piatra stradelor; un bețișor de om căruia-i place să se plimbe. Pare că acest signore din veacul al XVIII-lea are de gînd să se coboare pentru a se pierde în mijlocul acelei mulțimi sfătoase și naive, acelor venețieni ageri și iuți, de care nu s-ar deosebi decît prin acel vechi veșmînt părăsit astăzi, în mijlocul acelor italieni din popor pe care așa de mult i-a iubit, așa de pătrunzător i-a observat și atît de adevărat i-a descris, adăugînd doar o și mai îndrăcită repezi-ciune a vorbei, a mișcărilor, a schimei. Nu e un om din popor care să nu-ți spuie că trecătorul încremenit pe pedestal e Goldoni, istețul, glumețul și binevoitorul Goldoni (1707—92).

Tot veacul său a rîs de tipurile generale sau de tipurile particulare — acestea mai dese și mai bine — pe care le-a schițat el zgîrcitul, ursuzul, amorezatul simplu și amoroasa sireată, nobilul ruinat, domnul cu punga deschisă, hangița

care învîrte o lume cu cochetăriile ei, cu nurii ei. Între pie-sele care înfățișează mai bine pe acești „eroi“ „Hangița“, la locandiera, e în rîndul întîi.

Traducînd-o, ne gîndim mai ales la acel public ardelean care ar putea să învie vechea comedie italiană în teatrele sale de diletanți.

Cugetări de Jean-Paul Richter

Spirit adînc și ciudat, original și întunecat, trăind, cugetînd și scriind pentru dînsul, tragic humorist al cărui humor vine dintr-o uriașă închipuire de la înălțimea căreia toate se par așa de mici, acesta e Jean-Paul Richter, zis de obicei numai Jean-Paul.

Pe vremea lui a fost cetit puțin. Astăzi se poate cere și mai puțină luare aminte pentru el. Din întunericul străbătut de raze și înflorit de scînteii al său uimesc și bucură pe oricine aceste raze fulgerătoare și aceste puncte de lumină limpede care zboară: *cugetările*. Culegem pe cele mai frumoase din *Selina sau despre nemurire*, apărută la 1827:

Lacrimile, oricare ar fi, de bucurie, de durere, fac pe un om veștejit iarăși vii și ager, precum o picătură de apă înviorază pe o stea de mare uscată. Dar roua nu cade decît în cele două amurguri.

Sînt suflete pentru care niciodată nu e vară în viață. În iarna lor însă, ele trebuie să fie ca locuitorii țărilor înghețate unde și în mijlocul zilei de veșnică iarnă strălucesc limpede stelele.

Dacă nu găsiți mîngîierea aproape, ridicați-vă și o căutați tot mai sus. Pasărea raiului fuge din mijlocul furtunii și se înalță acolo unde tac vînturile.

Nu minunile, ci nepătrunderea naturii înalță sufletul. Minunea e o acțiune întîmplătoare, care arată numai putere și voință, nu însă și înțelepciune nepătrunsă, din care vedem numai începutul, fără a putea urmări desfășurarea și capătul.

Moartea face o săritură, ca și ivirea vieții: căci nu e nimic la mijloc între ce trăiește și ce nu trăiește.

Trecutul e uriașul ce se vede, viitorul cel ce nu se vede.

Cele mai multe dureri ale noastre vin de la suflet, căruia pământul nu-i ajunge.

Pe unii oameni fulgerul unei idei puternice fi orbește pentru orice în lume; numai fulgere nu pot fi raze pentru dinșii.

Esaias Tegnér

Episcop și poet, — cine ar crede că se poate așa ceva? În seninul nord albastru al Suedici, unde protestantismul e mai puțin pedant și mai pastoral decât în țara lui de obârșie, s-a văzut acest lucru. Episcopul de altminte-rea, era pentru venituri; viața toată rămânea poetului, care, ce e drept, se simți de la o vreme prea bine, și amuți. De la Esaias Tegnér (1782—1846), avem pe *Axel*, dar, înainte de toate, luminosul poem de un eroism nevinovat și sigur, ca dintr-un rai al fetelor blinde ai strașnicilor războinici și ai crailor ce și-au uitat de zile, a lui Frithjof. Prin acest poem, vechea sagă a depărtaților aezi ai soarelui rece învie pentru contemporani. În toate literaturile s-a dat o traducere a ei, și acuma iat-o în românește prin îngrijirea d-lui Ciotori, care, învățînd de mai mult timp în Suedia, face versiunea sa după originalul suedez, în care limba nordică are sunetul armonios, bogat și vocale al limbii italiene.

Wordsworth

Un mare iubitor al naturii, pe care o vede în mic pentru a o simți în mare, un prețuitor fin al plăcerilor mărunte, pe care le înfășură într-o taină măreață, un

prieten bun și blînd, care, vorbindu-ți încetinel și încercînd un zîmbet pașnic, te duce pe o cărare îngustă până te trezești deodată pe un vîrf de munte de unde se văd zece țări și ți se pare că atingi cerul cu mîna, un simțitor al unității naturii pe care n-o predică însă cu gesturi mari, ci ți-o spune la ureche ca o glumă, un tilcuiitor căruia îi ajunge un rînd pentru a-ți lămuri o carte: acesta e Wordsworth, unul dintre așa-numiții poeți ai „lacurilor“ din Anglia. Născut la 1770, el era foarte bătrîn, fără a fi trăit în afară, dar bogat înăuntru de bogăția cetirii și de bogăția geniului, la 1850, cînd muri în plină tinerețe, care nu l-a părăsit niciodată, și sufletul lui, plecînd, a simțit desigur o ultimă bucurie pe pămînt făcînd să rîdă încă o dată buza trandafirie și caldă încă a celui adormit.

Ralph Waldo Emerson

Din rîndurile cugetătorilor-profeți, care sînt în același timp poeți — de o puternică și originală poezie în care patima ce-i arde înveșmîntă strălucitor adevărurile morale în care cred, — e și americanul Emerson. E frate cu Carlyle în noutatea icoanelor — frate mai mare, — frate cu el în energia proclamărilor de povețe. E și deosebire însă între ei: Carlyle crede în dreptate, în realitate și sfarmă idoli goi pe dinăuntru ai formelor; Emerson crede în bunătatea care, dîndu-și seama de zădărnicia chipurilor trecătoare, înțelege, iartă, uită. Dar el n-ar mai fi un credincios dacă ar fi numai omul acestei înțelegeri iertătoare. Din toată năvalnica desfășurare a lucrului și ființelor cu tot ce ele cuprind în sine, din moartea milioanei de apusuri, din zîmbetul trecător al răsăriturilor fără număr, din risipa roditoare a rîurilor, din pierderea puterii vînturilor care fac totuși în lume sarcină de armonie, din viețile omenești care se sting lăsînd cugetările vii, frumusețile veșnice, faptele trainice, din toate șerpuiturile ființei care se întoarce cînd pare a se pierde, răsar pentru el, sus de tot, dar așa de bo-

gați în raze încît luminează pînă în fundul adîncurilor, zeii cei noi.

.....
Versurile lui Emerson sînt ca și proza lui: nouă, adînci, originale. Cetitorul nu poate intra în altar fără a fi plătit vama de scumpă luare aminte formei, ce oprește întîi pentru ca fondul să răsplătească însutit pe urmă.

Bulwer Lytton

În același chip ca Dickens, poate mai învățat, desigur mai complex decît el, dar fără minunata simplitate a romancierului veșnic al familiilor engleze scrie Bulwer Lytton, care a jucat și un mare rol politic. De la el avem în *Ultimul dintre baroni* o sugestivă înfățișare a veacului al XV-lea, cu lupta dintre „cele două Roze”. Tot el a descris într-un roman, vestit în literatura universală, sfîrșitul în valurile de lavă fierbinte al Pompeii. O traducere franceză a ieșit îndată după apariția originalului englez prin anii 1830 și inițiatorul întregii opere de traduceri, Ioan Eliad, a dat, în 1836, după această formă franceză frumoasele pagini care se reproduc aici. Ele nu sînt mai prejos decît ale lui Sienkeiwicz în *Quo Vadis*, roman cu subiectul din aceeași epocă.

Longfellow

America și, împreună cu dînsa, toată lumea de limbă engleză, serbează o sută de ani de la nașterea lui Henry Wadsworth Longfellow, pe care istoria literaturilor universale îl va pune foarte sus cînd se va judeca, în deplină siguranță partea ce au avut-o scriitorii în crearea simțirii și moralității vremurilor noi.

Culegerile mai vechi ale operelor sale îl arată ca un tînăr cu părul mare, revoltat, cu pătrunzători ochi fără căldură.

Așa va fi fost cînd pleca în Europa, nu pentru călătorie de plăcere, ci pentru a învăța de la civilizația ei bătrîină, care stăpînește și inima, nemulțămîndu-se cu descoperirea celor mai bune mijloace de a studia și întrebuița natura, pentru a deprinde de la societățile acestea cu datine, de la literaturile acestea cu tradiții, de la zidurile acelea cu trecut istoric și de la pămîntul acela cu amintiri un alt fel de a înțelege viața decît cel pe care-l aveau așprii republicani cu firea de oțel, tare, dar rece. A învățat desăvîrșit nemțește, franțuzește, italienește, spaniolește; a văzut peisagii romantice, s-a apropiat de fruntașii cugetării și vieții politice contemporane, a citit cu răbdare toate literaturile cele mari ale continentului vechi, din care știa o parte pe de rost. Astfel și-a făcut o personalitate poetică fină, bogată, felurită și, pe lîngă toate acestea, deosebit de duioasă, de miloasă, de bună. Pe cînd își făcea lecțiile de istorie literară la una din Universitățile cele mai mari ale Lumii Nouă, el prelucra materialul îmbelșugat, pe care-l adusese cu sine. Tot romantismul, cu baladele lui mîndre, cu suspinele lui sentimentale, cu groaza sa de taină, cu jocul lui de cuvinte a fost înfățișat astfel, în cea mai dulce și mai ușoară limbă engleză, de un american pentru americani. Pornind ca de obicei, de la o temă europeană, el a cîntat, după modelul lui Hermann și Dorothea, idila țărănească a marelui Goethe, viața liniștită de fată de țară, iubirea curată, lunga rătăcire tristă după cel pierdut, zguduitoare întîlnire cu Evangheline, fiica „pădurii primitive“. Învățîndu-se după Chateaubriand a iubi pe indieni, pe bieții piei-roșii prizoniți, el le-a cîntat viața în tablourile din cîntecele lui Hiawatha.

Cu acestea și, în lirica-i de tinerețe, cu vestitul *Excelsior*, așa de bine tradus de St.O.Iosif, el își atinse culmea. Dar pînă la sfîrșit el scria pentru un public plin de nesfîrșită iubire pentru el, poetul poezilor, ale cărui cîntece pătrunseseră pînă și în cea mai depărtată colibă a căutătorului de bogăție prin pădurile Vestului. A pus pe mîntuitorul însuși într-o tragedie, foarte curată, destul de sfîntă, plină de versuri armonioase, dar care nu s-a impus. De obicei însă, el lăsa să-i cadă de pe buze cîntece. Era acum un prea frumos

bătrîn, cu barba albă, cu ochii foarte buni, și, cînd, într-un tîrziu, moartea cuteză să-i aducă aminte de drumul cel lung, ea-l găsi cu miera cîntărilor pe buze.

În altă țară, la un adevărat popor, în alte vremi, de avînt al cugetării, el ar fi întreat mai mult sufletul său însuși și ar fi rîvnit mai sus, ar fi gîndit mai bărbătește asupra tainelor. Așa cum era însă, viața lui a fost pentru America engleză o binecuvîntare a inimii tuturor în numele poeziei.

Și, iată, ea și-a adus aminte.

Thomas Moore

Thomas Moore, islandez din vremea lui Byron (mort însă tocmai în 1852), e, în parte, un poet al eleganțelor veacului al XVIII-lea, dar nu numai atîta. La el, pe lîngă gingășie, ușurință de vers, pe lîngă grația cîntărețului antic încununat de trandafiri (a tradus pe Anacreon), este simțirea modernă, înțelegerea pentru natură, pentru cîntecul poporului, pentru farmecul altor ceruri, însușiri ale timpurilor noi; este, în sfîrșit, conștiința chemării de a sfătui și îndruma, pe care poetul epocii noastre o are așa de puternic, atunci cînd e în cel mai înalt înțeles al cuvîntului un poet.

Thomas Carlyle

Profet, filozof și istoric: istoric prin puterea lui de a vedea și a învia, filozof prin largă lui înțelepciune, profet prin credința lui în adevăr și dreptate, care merg mai presus de orice, Thomas Carlyle e fără pereche în literatura engleză și în toate literaturile lumii. *Istoria revoluției franceze* a lui oglindește toate cele trei înfățișări ale personalității acesteia puternice; e, deci, în același timp, o poemă, o judecată și o tîlcuire.

Edgar Poe

Poet al celor mai nebune închipuiri, al celor mai bolnave visuri, al celor mai nespuse râvniri, dar, în formă, rece, matematic, corect, tragic humorist prin acest contrast. Poe are însușirile talentului său și viciile Americii sale, ale vremii sale și ale bolii de beție de care a pățimit și s-a stins. Cine nu-i știe poveștile macabre, mai puțin însă aventurile lui mistice din poeme nemuritoare!

Elisabeth Barrett Browning

Elisabeta Barrett, măritată cu poetul Browning, care o luă pentru strălucirea geniului său unic, înfățișează în poezia engleză de la începutul veacului trecut cea mai mare finețe în cercetarea sinceră a unuia din cele mai alese și bogate suflete de femeie ce le-au dat timpurile moderne. Pe lângă vestitul roman autobiografic, în versuri, *Aurora Leigh*, ea a publicat mai multe culegeri de superioară lirică.

Lord Byron

Cel mai mare romantic englez, creatorul poeziei de indignare și revoltă.

Lermontov

Lermontov a fost unul din frunțașii romantismului rusesc de la începutul veacului trecut. Îl înrîurea poezia apuseană, mai ales Byron cu furtuna lui de patimi și exagerarea în bine și în rău a drepturilor omenești.

Petöfi

Cîntecul de frumuseță sălbatică și de dulce naivitate populară ce urmează¹, a fost cîntat de Petöfi, marele liric al revoluției ungurești, în 1845.

Antonio de la Trueba

Sînt două literaturi spaniole în veacul trecut: una maimuțărește pe cea franceză și are un preț secundar, alta pleacă de la pămîntul Spaniei, de la poporul spaniol, de la trecutul și de la datinile lui. Între cei ce au făcut pe aceasta de-a doua, e Antonio de la Trueba, care a cîntat viața țăranilor din Biscaia copilăriei sale și a celor din Castilia, despre care vorbește înduioșat — realist prin observație, idealist prin sentiment — în *Povești de la țară* (*Cuentos campesinos*, ed. a III-a 1865).

Nuñez de Arce

Precum Italia a avut în Carducci cîntărețul luptei împotriva trecutului de apăsare a trupului prin străini, a sufletului prin tradiția bisericească, tot astfel a răsărit în Spania un vestitor al vremii noi în Nuñez de Arce, care tipărea la 1873 vestita-i carte *Gritos del Combate, Strigăte de luptă*. De marele italian, fruntașul poeziei spaniole se deosebește prin simțul deosebit al trecutului național și prin acela al zădărnicii lucrurilor lumii care-i răpește energia neînfrîntă a celuilalt.

¹ Poezia *Jalea și bucuria mea* în traducerea lui V. Loichiță, *rev. cit.*, nr. 5, p. 283 (Nota red.).

Théophile Gautier

Romantismul francez capătă colorit de pictor, îndrăzneală și indisciplină de boem, tăietură perfectă ca de artist al versului, prin Théophile Gautier, care a făcut în viața lui numai versuri impecabile, fără a fi însă un poet mare, căci n-avea idei, n-avea unitate, consecvență, nici valoare sau concepție morală.

Fred Mistral

Poetul Provansei franceze e cunoscut la noi mai mult prin sentimentele sale de simpatie pentru noi. Francezii admiră în el pe marele poet idilic din „Mircio“. Îl admiră fără ca, în marea lor majoritate, să poată gusta sonoritățile energice și delicate ale textului provansal.

François Coppée

Poet de interioruri și intimități, bun și plin de milă pentru orice durere, Coppée e singurul în viață din șirul poezilor veniți după glorioasa paradă romantică.

Jean Lahor

I se întâmplă unui afectat să bea uneori la un izvor limpede și atunci graiul i se dezgheață. Astfel i s-a brodit parnasianului Lahor, dintre poezii francezi de deunăzi, cu acest subiect de veche legendă celtică.

Edmond Rostand

Din „Cyrano de Bergerac“

Această dramă a fost primită acum vreo zece ani cu o bucurie nesfârșită. Virtuozitatea, culoarea lui Hugo păreau că învie, însoțite și de melancolia lui Musset. Poetul a mai dat însă numai o lucrare mai solidă, *L'Aiglon*, povestea lui Napoleon al II-lea, și apoi s-a oprit.

Sully-Prudhomme

Cam monoton și rece, filozof și în greșelile sale, Sully-Prudhomme a încercat să dea formă poetică celor mai înalte abstracții ale cugetării moderne.

José-María de Heredia

Fără inspirație proprie și fără ideal, José-Maria de Heredia, format în tradițiile de sculptură a stilului poetic ale Parnasului, a dat cele mai răsunătoare sonete, scînteietoare de lumini neașteptate și înflorite cu toate culorile. Numele său spaniol nobil, originea sa din coloniile soarelui tare, forma aceasta splendidă alcătuiesc o unitate care va rămîne în literatura contemporană a Franciei.

E. Geibel

Între romanticii germani mai tîrzii, Geibel se deosebește prin vioiciune, culoare, felurime în subiecte și lipsa exagerațiilor de închipuire și sentimentalitate.

Bierbaum

În 1901 apărea într-o mare ediție ieftină de zece mii de exemplare întreaga operă poetică scrisă din 1885 pînă în acel an de strîngere la un loc, a poetului german „tînăr“ Otto Julius Bierbaum. Nou, bogat, îndrăzneț, unind duioșie adîncă și scînteietoare glumă, zîmbind cu o ironie, care-și are mîngîierile ei, la nebunul joc de forme ale vieții, maestru de ritmuri vechi și încercătorul altora noi, astfel se înfățișează acest reprezentant de căpetenie al literaturii germane contemporane.

Giosu  Carducci

Un luptător pentru dreptate și armonie

Carducci, care s-a stins deunăzi, putînd face prin moartea sa o mare durere, deși el a trecut de marginea, îngăduită numai cîtorva fericiți, a celor șaptezeci de ani, era, în energica sa bătrînețe mîndră, de îndărătnic revoluționar, de hotărît dușman al tuturor formelor sociale zadarnice, de profet păgîn, avînd religia armoniei în vers ca și în viață, în artă ca și în Stat și societate, — cei dintii dintre italieni. Era, prin încununarea adusă de vîrstă însușirilor sale, prin unirea în sine a învățăturii filologului cu geniul poetului, prin simbolul de libertate omenească reală, pe care-l închipuia, prin lipsa lui de orice interes și de orice ambiție în cele multe și mărunte, atît de plăcute și atît de joase, ale vieții de toate zilele, prin casa de dar în care stătea — viitor muzeu al vieții și operei lui — prin mica gospodărie ce se făcea pentru dînsul, prin neîmpăcata ură împotriva formelor strălucitoare și mincinoase, care nu puteau trece pragul lui, dincolo de care oricine era numai ceea ce este el, ca om — regina prietenă și binefăcătoare, colegul de cercetări și de catedră, ca și studentul venit după

îndreptări și sfaturi, ca și „admiratorul“ care izbutea să răzbată.

Un nume biblic, din Vechiul Testament al luptelor celor aprige, nume din acelea care ursesc o viață: Iosue, cel care a făcut să cadă, într-un strigăt de credință, zidurile Ierihonului. Un frumos, istoric, nobil nume de familie: Carducci, pe care l-au purtat odată gonfalonierii, stegari ai unei republici libere, mîndre de munca, de simțul ei pentru frumusețe, de cerbicia ei, Florența. Ca loc de naștere, Valdicastello, unul din acele sate toscane, mici orașele din strînse case de piatră, prinse de parcă stau să cadă, pe prăvălișul unui deal, unde freamătă pinii și chiparoșii negri, în jurul unei vechi biserici care, deși încununată de cruce, pare să fie închinată tot vechilor zei, frumoșilor și severilor stăpîni ai naturii, care mii de ani au domnit în această țară etruscă.

În el au vorbit deci, de la începutul tinereții, nu tatăl, un medic, care cetea cărți romantice, nu casa, unde se puneau vieți de sfinți catolici în mina copilului, nu școala de umbră și disciplină, ci aerul larg, duhul sfînt al pădurilor și văilor, bincucvîntarea îmbelșugată a soarelui, amintirile războaielor pentru dumnezeiasca libertate. Din întîmplările vremurilor sale, lupte cu Austria pentru neatîrnarea și unitatea Italiei moderne, el a sorbit numai ce se potrivea cu această fire a sa, de la început pecetluită cu semnul războiului: ura împotriva unei tiranii, înțeleasă așa cum anticii o înțelegeau, iubirea pentru viitorul căpătat prin silinți cetățenești, făcute de oameni vrednici, cu ideal înaintea ochilor, iar, în transcriere contemporană, pornire sălbatică asupra Austriacului, „Neamțului“, polițist sau preot, nestăpînită antipatie pentru toți epitropii care ciungăresc și împuținează personalitatea omenească, conștiință și răspunzătoare înaintea istoriei; pentru toate apăsările și întunecările, pentru toate stavilele de paragrafe, lanțurile de legi, temnițele de canoane. Din toate acestea se pregătea în sufletul său religia nouă a lui Satan cel ce nu-și pleacă fruntea și nu-și întinde mîinile ca să fie legate, a lui Satan, care cugetă, iubește și urăște, care înfruntă și se pune în

primejdie și, cînd e învins se, prăvale într-o cădere mai triumfală decît lunecarea cleioasă a melcilor ce suie răbdător stîncă. Un satan, un sfînt demon, care se poate numi Giordano Bruno și arde pe rug, care se poate numi Garibaldi și e împușcat în picior de soldații Italiei oficiale atunci cînd el se luptă pentru Italia viitorului. Un satan necruțător, care știe și el să trăsnească, cu fulgerele-i de pucioasă, care pot fi, pentru poetul ce-l înțelege, limpezi ca o rază, un Satan care nu îngenunche, dar pe care-l înduioșează spre pietate orice nenorocire mare căzută din ursite — ca picirca neamului Napoleonizilor — și-l aduce pînă la o cavale-rească închinare o regină cu sufletul regal, cum a fost în tinerețea ei Margherita, cea dintîi dintre femeile Italiei sale, iubită în sufletul, în arta, în aspirațiile neamului italian.

Așa s-a înfățișat Carducci de la *Rimele tinerești*, dar nu sfioase, aruncate lumii cu încrederea cuiva care nu simte nevoia de a-și culege o conștiință din laudele altora, și în *Levia-gravia*, „ușoarele-solemnele“, din 1868 și în *Poesiile* din 1871, și în *Rimele nouă* din 1873, și în *Odele barbare* din 1877, a căror „barbaric“ era învierca ritmului clasic, în disprețul rimei naivelor timpuri medievale. An de an însă, clasicul se făcea în el mai pretențios, muncitorul mai plin de răbdare, învățatul, filologul mai adînc cunoscător al întregii bogății de frumusețe literară a Italiei, scriitorul mai stăpîn pe o limbă din care știa toate puterile, toate nuanțele, toată armonia și ritmurile; cugetătorul mai incredințat de misiunea sa. Cu vremea, el ajunsese a vedea în poet pe proorocul nou, a cărui datorie este de a trăi mult, puternic, de a vedea, de a înțelege, primi tot, și, pe urmă, după luni și ani de prelucrare religioasă a materialelor pe care le-au aruncat valurile timpului, să înfățișeze lumii, ca la o serbare panatenaică, dintr-un portic de templu, statuia eternă în care el a închis sufletul zilelor ce au trecut — zilele lui sau, pentru vecie, zilele neamului și țării.

Și astfel el rămînea tînăr, tînăr prin credința și munca de care nu s-a despărțit niciodată. Tînăr și prin nesfîrșita iubire pentru viață, în toată sfințenia ei necuprinsă în vorbe. Cînd se gîndea la moarte, el nu visa raiuri, nu se cutremura

de iaduri, nu plîngea pieirea cului său iubit ; ci cînta astfel în tinerețe jalea morții, care desparte sufletește de natura ce-și ia, după un drept mai mare decît toate drepturile noastre, trupul.

...
*...Gîndul de moarte și, împreună cu moartea,
Nimicul inform, și, dintr-o dată acea
Simțire nesfîrșită a toate comparînd
Cu lipsa de oricare simțire, și văzînd
Cum trupul meu stă-n țărîna neagră,
Rece, 'ncremenit, mut, și afară paseri
Vesele cîntă, freamătă arborii.
Rîuri se duc înainte și vii
Se bucură-n soarele cald, radiati
De sfînta lumină, atuncea prinsei
Întreagă și toată-nțelegerea morții.*

Și tînăr rămăsese el și prin neopritul avînt către dreapta omenească în toate formele sale, în toate locurile unde suferă, sub toate cerurile unde se chinuiește să poată zbura :

...
*...Oriunde sună
În glas de durere cuvînt omenesc
Învinuiri în fața naturii divine
Și omul pe om nu și-l iartă.
Și rușinea frățeștilor turme
E luată în rîs de puțini și vîndută,
Și cu fața mascată,
Al dreptului cîmp puterea îl ține,
Îmi văd eu prieteni, și frații mi-i văd:
Fă, Muză, să sune, noile inmuri !*

Prin această iubire a omenirii nedreptățite care se zbu-
ciumă, prin această milă pentru sufletul omenesc ce nu poate
vorbi, prin această înțelegere pentru dezvoltare, pentru
ideal, pentru viitor, marele poet a fost împiedicat de a-și
închide talentul în arta sa curată, așa cum oasele neprețu-
ite ale sfinților se închid în scumpele chivote. Prin sfînta
dragoste de oameni el a fost oprit de a ajunge revoluționa-

rul clasic, fanatic pentru vorbe, nebun după gesturi, setos de zgomot, din care toate nu iese decît altă tiranie, altă în-lănțuire și împuținare a vieții, alte canoane și alt Talmud.

Și în viața și cugetarea acestui ales s-a adeverit că numai pe marginea rîului cald al iubirii cresc copaci ce nu putrezesc niciodată și flori ce nu se usucă, nici în cele mai aspre și din urmă luni ale anului.

.....
Premiul Nobel a fost dat lui Giosué Carducci. Italia nu mai are un poet ca dînsul și n-a avut poate niciodată unul care să stăpînească așa de puternic limba ca și ritmul poetic. Taie ca în stîncă dar nu ca un barbar, ci ca un desăvîrșit artist, de sub dalta căruia nu sare o fărîmă de marmură prea mult. Emoția strînsă ani de zile se închide toată în marginile restrînse ale unei ode, și adînce, felurita cultură a unui mare învățat, gustul asemenea cu al celui mai sigur judecător de artă din antichitatea elenică dau fiecărui cuvînt un loc bine socotit, fac din fiecare silabă elementul neapărat al unei superioare armonii.

Îi place vechea pace senină a Eladei, îi place spiritul liber străbătînd lumea și încercîndu-se îndrăzneț spre ceruri, îi place Satana răzvrătitul ca și Hebe zîmbitoarea care poartă potirul de aur, pe rînd, la buzele zeilor nemuritori. Duh roșu de foc, formă albă de marmură, — aceasta e opera lui Carducci, mică, dar cuprinzătoare ca îngustul sepulcru simplu ce cuprinde cenușa unui mare erou.

II*

Serbările pentru Schiller

Întreg neamul german a pomenit printr-o măreață serbare, care s-a întins, se poate zice, de la un capăt al Europei la celălalt, a încălzit o parte din America nouă și a găsit răsunset în atîtea puncte din alte continente

* Selecție din volumele: *Oameni cari au fost.*

— deci o serbare universal-germanică, — ziua cînd a murit Schiller, în mijlocul activității sale producătoare, într-o epocă de maturitate bucuroasă, bogată în idei noi și în planuri înalte. Dintre cîte popoare trăiesc pe lume, nu e unul care să aibă o viață mai armănică, mai echilibrată, și printr-aceea că la dinsul curentul spre bunurile materiale ale vieții e totdeauna precumpănit de iubirea statornică, în forme neconținut noi, pentru ideal: pentru adevărul cugetării, pentru elaborarea științei, pentru îndeplinirea frumuseții. Aici nu e ca în America de Nord, unde un biet suflet de împrumut tremură ticălos în uriașul trup, care se luptă pentru tot mai multă hrană. Nu e iarăși ca în cutare Spanie decăzută, unde focul sălbatec pentru idealuri moarte, sau care nu se vor atinge niciodată, mistuie o carne săracă. În clipa cînd bate mai puternic inima de fier a industriei, a negoțului german, cînd, după produsele slabe ale literaturii, dacă nu și ale artei de astăzi, mulți ar putea crede — și atîția se grăbesc să și proclame — că s-a dus pentru totdeauna dulcea fecioară Germania cu umezii ochi albaștri și părul bălai îmbălsămat de toate florile primăverii, — în aceea clipă Germania cea mare, întinsă cu mult și peste hotarele largi ale împărăției, uită grijile aspre și lupta necruțătoare și, parcă întinerind cu o sută de ani, simțindu-se ca în vremurile blînde de prietenie și filozofie umanitară ale lui Schiller, înconjoară acest mormînt, care, e, ca toate mormintele oamenilor mari, și un altar.

Frumoasă priveliște, care pe unii îi va îndemna să facă și ei tot astfel, iar pe alții — nu se apropie oare serbarea lui Alecsandri, n-a trecut oare destul de ștearsă, cît privește pe orășeni, pomenirea lui Ștefan-vodă cel Mare? — pe alții îi va umple de părerea de rău că nu pot face tot așa, fie și în măsura restrînsă a unei puteri mai mici.

Cu prilejul acestei serbări s-au scris o sumedenie de articole, s-au dezgropat și împărțit publicului biografii, chipuri de rude uitate ale poetului — multora le va fi fost jale că nu pot publica și chipurile autentice ale bucătăreselor lui Schiller, — s-au făcut ediții nouă, la înălțimea criticii

de astăzi, în același timp și tipărituri frumoase și cărți așa de ieftine, apărînd și în fascicule, pentru mai multă ușurință a cumpărătorilor, încît ele s-ar putea găsi în casele celor mai umili cetitori; orașele mari și mici, editorii, societățile au lucrat pe întrecutele pentru a se glorifica după cuviință „marele german“.

Și aici vine întrebarea: ce fel de „mare german“ a fost Schiller? Ceea ce înseamnă: întrucît merită el ca poporul său să fi trăit cîteva zile supt raza întinerită, strălucitoare a stelei sale?

Două feluri de spirite nu s-au încălzit nici acum de numele și amintirea lui Schiller. Spunînd care sînt ele, se vede lesne ce a fost el.

Înainte de toate, nu-l iubesc și nu l-au iubit, de vreo jumătate de veac încoace, scriitorii Germaniei noi, cu poezii în frunte. Ei sînt, de atunci înainte, oamenii artei, preoții Frumosului, ai frumuseței care se chibzuiește, se pregătește, și, cînd apare, nu îngăduie nimic lîngă dînsa. Dacă au nevoie de un înaintaș, ei îl caută sus de tot, în marele, în luminosul Olimp rece, unde tronează pe un Scaun de diamant, zeu cu stăpînirea fără de margini în loc și timp, Goethe: „Schiller și Goethe“, mormăie autorii de manuale, în stupiditatea tradițională a meșteșugului lor. De ce „Schiller și Goethe“? Unul ajunge pentru un urmaș oricît de mare. Acest adevărat părinte a atins toate coardele lirei veșnice și nu s-a coborît să zbirnie strunele din mațe de oaie, pe care cîntă, la bucuriile și durerile oamenilor, poezii-lăutari. Schiller a fost întrucîtva dintre aceștia. Oricît a făcut filozofie estetică, oricît a dezbătut principii cu Goethe, oricît a studiat în baia de abur a metafizicei, el a rămas visătorul, idealistul din specia pe care Napoleon I, un Goethe al cuceririlor, a înfierat-o „ideologic“; el a murit umanitarul cu ochii în lacrimi. Pentru acel sfîrșit al veacului al XVIII-lea, și ai vechiului regim, în care aleșii vărsau lacrimi de apă dulce, care nu înroșesc ochii, nebănuind că așteaptă la ușă vremea plînselor de sînge, el era omul chemat și care venise la ceasul lui. Primind de la Goethe cel tînăr revolta,

sorbind în el toată compătimirea, cam pregătită și ușuratică, a saloanelor, a cercurilor de „prieteni“, a cugetătorilor asupra „mecanismului de stat“, distilind dintr-însa un nectar de dulce adormire visătoare, el a fost recunoscut îndată, iubit foarte mult și plîns amar, la moartea-i înainte de timp.

Veni însă îndată epoca de bronz, în care și el trăi zece ani și mai bine din scurta lui viață. În zgomotul sălbatic al armelor învălmășite i se păru însă că aude zurnăiala triumfătoare a lanțurilor care cad, și el voi să creadă că groparii ce lucrau pe urma bătăliilor celor mari nu fac decît să sape la temelii statuii noi a libertății. Cei ce luptau însă, credeau altfel.

Alți tineri veniră însă la rîndul lor, cu altă primăvară a oamenilor, după ce acum barbarii trecuseră, și ei își găsiră destulă umbră supt ramurile ocrotitoare ale poeziei lui Schiller. Apoi iarăși frămîntările unei vremi noi. Și tot așa se merse, pacea visătoare înlocuind încrucișarea armelor până ce la urmă nu se mai găsiră tineri pentru Schiller, buni tineri cu inima podidind de iubire, cu gîndul pierdut în smirna albăstrie a visurilor, ci tineri atleți ce se încingeau pentru întîiele lupte.

Cei ce se războiesc astăzi pentru dreptate au altă temelie a credinței lor și întrebuintează alte mijloace de izbîndă. Acel cîntec frumos e prea depărtat de dînșii.

Dar toți cei care înțeleg că o stare de spirite pregătește pe alta, nu pot face nedreptate *tînărului* Schiller, așa de bătrîn astăzi, iar în abstracțiunile lui blînde și alții decît adolescenții pot să găsească un adăpost și o mîngiere.

15 mai 1905

Un erou modern: Henric Ibsen

Norvegia are un doliu literar *național* (în România nu se știe ce înseamnă aceasta: înseamnă că un neam întreg plînge ca pe un părinte, ca pe un frate, pe un

bun prieten, de mult iubit, pe unul din tagma aceea a scriitorilor, care e întrebuințată la noi de guverne pentru făcutul și împodobitul gazetelor, pentru cărți de ocazie, pentru îndeplinirea unor anumite funcțiuni de birou). A murit Henric Ibsen. Era de mult bolnav bătrînul cu ochii pătrunzători supt ochelari, cu favoritele răsfirate ca barba unui viching, unui rege al mării bătut de vîntul vrăjmaș, cu părul alb ridicat pe frunte în neorînduială ca aureola de zăpadă a unui sălbatic zeu de supt cenușiile ceruri ale miazănoptii, cu gura tăiată ca de sabie, deslușită în rostul ei de energie neînfrîntă prin buza de sus rasă. Boala veche-l strămută pe mulți ani de zile în buna Italie caldă, care cruță pe omul plăpînd, înfășurîndu-i slăbiciunea în raze și flori. Apoi, mînat, parcă, de presimțirea sfîrșitului, el se întoarce la el acasă, în Cristiania norvegiană cu ape de leșie și aerul aspru. Are norocirea să vadă, ceea ce dorise în tinerețe: neatîrnarea țării sale, desfăcută de acea unire cu Suedia pe care patrioții norvegieni au privit-o totdeauna ca o umilință. Supt ochii lui obosiți a fluturat în sfîrșit steagul leului nordic fără de lanțuri. Apoi, după această ultimă răsplată a silințelor sale, moartea cu ochii de gheață a prins în giulgiul ei alb pe bătrîn și l-a lăsat, după o clipă de străbateră a lumilor, în cercurile veșnice ale lui Odin străbunul, ca pe un luptător tînăr și vînjos, care de la sine și-a luat locul la cupele de mied spumegător, lîngă marii războinici din toate timpurile, care povestesc și cîntă, unul în auzul altuia, faptele mari săvîrșite de dînșii în viață pentru Norvegia oamenilor de fier.

Și e vrednic de această tovarășie a tuturor eroilor care n-au rîvnit triumful, ci au iubit lupta, au iubit-o fără de margini și înainte de toate înțelegînd că ea este pentru viața morală ceea ce este tragerea aerului viu în plămîni pentru viața fizică. Un războinic cu arma totdeauna gata, un asaltator al idealului, un rîvnitor, nu prin visuri, ci prin faptă, nu prin șoaptă, ci prin strigăt, prin comandă, un închinător prin jertfa care suferă, acela a fost Henric Ibsen. Vechii haiduci de mare care n-aveau altă odihnă decît aceea pe care o legănau valurile, care n-aveau alt sălaș decît pînza

luntrei sau pînza cortului, cutreierătorii tuturor țărmurilor, răscolitorii tuturor neamurilor, aceia care alegeau ca patrie libertatea și ca neam pe tovarășii de isprăvi, — aceia-l pot recunoaște fără să scadă ei și fără a-l face pe dînsul să scadă. Niciodată un om n-a făcut parte mai mult din poporul său, cu tot trecutul acestuia, decît bătrînul demon al cugetării moderne care s-a stins în îndepărtata capitală nordică.

A fost poet? Da, în tinerețe a scris versuri, care alcătuiau bucăți lirice scurte, sau lungi, foarte lungi drame istorice sau fantastice, *Comedia iubirii*, *Brand*, *Peer* (Petru) *Gynt*. A fost lăudat pentru că prin el limba norvegiană a căpătat, cu sila, frămîntată de vînjoasa mîină a uriașului, o formă nouă, de încă mai mare energie. A fost un dramaturg? Da, a scris acele drame ale *vichingilor* vechi și ale noilor rătăciți pe lumea fără minuni și fără farmec. A scris apoi, în al doilea avînt al sufletului său, acel care a ținut pînă la urmă, drame moderne, într-un stil scurt, smucit, chinuit, de proză puternică și neobișnuită. În ele a discutat cu o îndrăzneală, o lipsă de cruțare unică, pentru orice și oricine, viața omului în toate legăturile cu ai săi, în familie și în societate și, iarăși, în legătură cu idealul moral, cu legea de fier a *necesității* morale, înaintea căreia își ard toate averile și fericirea aceia care sînt eroii săi.

Firește că bucățile lui în versuri sînt poezii, că scrierile lui pentru teatru sînt drame, care s-au și reprezentat în fața sălilor europene, pe rînd înduioșate, zguduite sau aprinse de minic față de noutatea cugetării revoluționare a acestui om. Dar el n-a cîntat niciodată frumusețile naturii pentru ele însele, mișcările sufletului omenesc pentru durerea, dorul sau duiosia ce se cuprinde în ele. Și, iarăși, el n-a pregătit în dramele sale *efecte*, n-a făcut din ele alcătuiți meșteșugite, n-a urmărit scopul de a covîrși prin potriviri dibace sufletul ascultătorilor. Pe de altă parte, el n-a înfățișat patimile omenesti pentru plăcerea ce ar fi avut, de a cerceta și desluși, de a înfățișa expresiv și puternic aceste fapte. Și el ar fi putut spune, în alt înțeles: „ce-mi este mie Hecuba“, — bătrîna regină care a pierdut pe toți ai săi și care rătăcește prin lumea străinilor, învinsă, roabă,

sfârșită? Lui îi era în adevăr, nu de durerea sau de fericirea omenească în sine, privită naiv și nelămurită cu artă; lui îi era de altceva; de motivele durerii, de ținta spre care se îndreaptă omul stăpînit de dînsa și care trebuie să fie și înviorat, înnoit de crizele ei.

N-a fost deci un Sardou, meseriaș mare al teatrului, n-a fost un Cossa trezitor al vieții trecute, n-a fost un Sudermann, ale cărui drame, înainte de toate *reale*, trăite, să se poată tălmăci într-un fel și în altul. Și, în lumi mai apropiate de a sa, n-a fost nici ca un Gerhard Hauptmann, căutînd durerea mulțimilor sau durerea fiecăruia pentru a-i da un glas nou, nici ca un Alexandre Dumas fiul, expert de morală a unei societăți îmbătrînite. El era, el se privea însuși ca înția căpetenie menită tuturor urletelor și tuturor săgeților, a celei mai înaintate cete de luptători pentru prefacerea lumii întregi după norme de adevăr și de dreptate, de cea mai deplină și nemiloasă stăpînire a dreptății și a adevărului.

Revoluțiile care dau o altă înfățișare societăților nu-i ziceau nimic; partidele răzbunării și prefacerii nu-l mișcau. Semăna cu Tolstoi în această privință și, ca și el, aștepta totul numai de la prefacerea *înlauntru* a fiecărui om din societățile noastre năpădite de tot felul de datine, împiedicate de deprinderea tuturor concesiilor și compromisurilor, stăpînite de vechi stafii răufăcătoare, ca acea corabie, cîntată de dînsul, care-și ducea pe scînduri, tot mai departe, morții.

Dar, pe cînd Tolstoi cere omului numai să iubească după propovăduirea frățească a legii creștine, să iubească și să se roage, Ibsen are ochii numai asupra pămîntului, și acesta-i pare un cîmp de luptă pentru desăvîrșirea erei de libertate. Va fi ea vreodată ajunsă în adevăr? El nu credea. Dar, și atunci, el nu putea să înțeleagă seninătatea odihnei sau a muncii mulțămite, ci lupta nouă erau prevăzută pentru altă formă, și mai înaltă, a libertății sufletului oamenilor. Libertatea, în ea se adună toate însușirile: de la ea pleacă, firește, de sine, acea *dreptate* căreia i se închinau

în rîndul întii frații de gîndire ai săi, radicalul creștin Carlyle și Multatuli, anarhistul fără Dumnezeu.

Și de aceea nu-l putem vedea după moarte în Panteonul creștin al mîinilor încrucișate pe piepturi, al ochilor ridicați spre lumină, ci în păgîna Walhala a celor care urăsc mai mult pacea decît înfrîngerea însăși, fiindcă și din înfrîngere și din robia brațelor sufletul își hrănește libertatea.

21 mai 1906.

Leon Tolstoi

În Leon Tolstoi, despre moartea căruia s-a vorbit, fără temei, dăunăzi, nu înnumai Rusia, dar lumea întreagă au încă pe unul din cei mai mari oameni ai timpurilor de față, — mare prin opera, dar înainte de toate, prin sufletul său de credință și bunătate, cum nu mai este altul nicăieri în timpurile noastre.

A ajuns la optzeci de ani, vîrstă de patriarh pentru un om care are și fața și graiul și viața de patriarh — căci de mulți ani s-a coborît în mijlocul naturii, cerînd de la simplitatea ei sublimă un răspuns simplu la tainele sublime a căror dezlegare îl chinuise ani îndelungați, și e acuma un frumos țaran bătrîn, cu barba lungă, sălbatică, cu plete ca de egumen, cu fața arsă de soare din care se desface pătrunzătoarea întrebare a neliniștitorilor ochi de leu. Și multora li se va părea că e o mare deosebire între acest bogat „om de țară“, a cărui bogăție o caută și o țîn alții, între acest predicator și prooroc în haine de țaran, care vede în iubirea creștină, în pacea creștină, în mărginirea și cumpătarea creștină a tuturor nevoilor, în cultivarea omului creștin din fiecare, singura soluție mulțumitoare a dureroaselor probleme superioare, și între tînărul ofițer, între puternicul scriitor care coboară în operele lui, cu o putere de evocare fără pereche, o lume, o vreme întreagă, cu toate

tipurile ei deosebite, dindu-i în același timp întreaga viață morală de care era însuflețită și zguduind-o de toate curențele de idei, de toate patimile timpului, în mărețele creațiuni ce sînt, după schițele din Caucaz, *Război și pace* și *Ana Karenina*. Și de pe atîtea buze cade cuvîntul de superficială și lesnicioasă osîndă: decădere, slăbire a însușirilor productive, misticism, manie religioasă!

Nu, nu așa! Decăderea n-o poți afla, nici oboseala marelui creator. În *Sonata Kreutzer*, care vrea să dezguste de iubirea cărnii, în marile scene de durere din romanul de bătrînețe *Învierea*, unde totul trăiește cu o putere de vrajă, de la biserica de sat luminată de făcliile Învierii până la căsuța păcatului, pînă la temnița crimei și la ispășirea surghiunului, în cuprinzătoarele schițe care prezintă pe scurt viața unei nevinovate făpturi cu patru picioare a aceluiași Dumnezeu, sau povestea morții omenеști, pe cîmpul viscolit ori în odaia luxoasă a funcționarului înalt, dar tot așa de smerită, de fricoasă, de chinuită de dorința unui reazem, unei mîngîieri, unui îndemn, care nu pot fi din această viață a egoismului ce înflorește pentru împodobirea lumii, — în toată e același gest de înviator fericit și măreț. Și nu e nici misticism rătăcitor, nu e nici complicație de teorii și visări religioase în părerile sale despre om, despre trai și menirea lui, ci e simplitatea evanghelică, a cărei supunere poate să înalțe mai mult decît mîndria.

Și e, desigur, plină de unitate această viață. Vedeți pînzele acelea mari de război, de viață socială scumpă, înaltă, zgomotoasă, felurită. Sînt mulți oameni, sînt atitudini frumoase, sînt mișcări îndrăznețe. Dar simți îndată că nu pentru a le înfățișa e scrisă cartea. Rînd de rînd, pagină de pagină, capitol de capitol aleargă flacăra întrebării, dezmierdătoare asupra unuia, crudă asupra altuia, arzătoare asupra unui al treilea. Și, la capăt, cînd toți se duc, se resemnează, se topesc, se acoperă de umbră, limba de foc a întrebării se mișcă mai departe, tremurînd dureros în marele întuneric. Îi trebuia, înainte de toate, și lui să știe:

Ce sînt aceste lucruri ce veșnice n-or fi.

În filozofie a găsit vorbe rare care se ciocnesc, construcții înalte ridicate pe nori ce plutesc, argumentații care mulțămesc rațiunea unui timp, dar nu pot rodi în inimă, pe care n-o atîng; în părerile mistice a găsit creștinismul de origine fără acea simplitate și nevinovăție care sînt însușirile lui cele mari prin care a putut și a trebuit să cucerească lumea.

Atunci el abdică mîndria cugetării, îndrăzneala gîndului răzvrătit cu care se lovise de porțile de aramă ale tainei, și, dacă făcu jertfa aceasta, se găsi alături de durerea și bucuria oricui, chiar ale celui mai umil, se înfrăți cu zilele muncite ale celui mai sărac, și trăi ani de bătrînețe cum puțini frunțași ai epocii noastre de luptă au putut să-i aibă pe altă perină de mîngîiere.

Și ceea ce are însemnătatea cea mai mare, e că el nu s-a făcut creștin după Evanghelie pentru fericirea Raiului, pe care l-a ignorat totdeauna, ci pentru suferința acestui Iad, în care fără scop văzut se zbate și se stoarce omenirea învrăjbită, a cărei mîntuire el n-o vede în civilizație — oprit de brutala ei înfățișare materială de astăzi.

15 iulie 1907

Karl Lamprecht

Germania a pierdut mai mult decît o bătălie, ale cărei urmări totuși se pot repara, a pierdut pe Karl Lamprecht. Cel mai mare istoric al ei, revoluționar, deschizător de cale, inovator, a închis ochii în ceasul celor mai grele griji pentru țara sa.

Știința istorică se pierdea în mărunte lucrări de crudiție, bogate, exacte, precise și mai mult sau mai puțin inutile. Se inventaria trecutul cu o răbdare admirabilă: exhumării savante, oscior de oscior, cu toată putregiunea mucedă de pe dinsele. Rămășițele se clasau apoi cu metoda perfectă și seacă a Capucinilor care-și întind tot mai departe mumiile omenești și scheletele înnegrite. Era tot și nu era nimic.

Suflarea cea puternică de înviere a lui Ranke încetase; scopurile înalte ale marilor filozofi fuseseră părăsite.

Veni atunci acest mare spirit neliniștit. Voia să găsească, *nu adevărul faptelor, ci adevărul din fapte*, nu suprafața singură, ci, împreună cu dînsa, esența, sensul superior al zbu-
ciumului umanității, fizionomiile pe care le îmbracă pe rînd sufletul ei mobil, drumurile sigure ale dezvoltării, tipurile ce-i înseamnă fiecare popas.

I se păru că le recunoaște: aceleași peste varietățile locale și profunde deosebiri ale raselor. Acestea dădeau coloratura, fondul uman rămînea același, amețind pe necunoscători numai cu o felurime care era doar în afară. Clădi astfel, pe sub-
strucțiunile grelei munci a tineretății sale, o nouă știință a istoriei, care întîmpină critice hotărîte, pasionate negări, indifere-nță disprețuitoare și entuziasmul unei întregi generații nouă de cercetători și care, la urmă, dacă nu deveni o dogmă pentru alții, se impuse atenției tuturor.

Aceste teorii nu sînt eterne; ele reprezintă numai interpretarea din partea unei epoci și unei națiuni, care nu sînt totdeauna adoptate în alt timp și de altă națiune și, oricum, niciodată în totalul lor.

Dacă Lamprecht ar fi fost numai atît — și cît de mult e totuși acesta! — el ar fi rămas numai ca un puternic făuritor de doctrină menit să fie cercetat și prețuit de istoricii teoriilor care au însuflețit o perioadă de cultură. Dar el era și un mare artist, un creator de icoane, un pictor mare al epocelor.

Astfel, prin intuiția lui genială, răsări, în asprele linii ale unui stil greu de gînduri nouă, întreaga dezvoltare a neamului său, nu în linii elegante, nu în vioaie culori, nu în figuri și figurine, ci în toată întinderea și adîncimea, în toată grandiozitatea și intimitatea lor.

Colectiv, ca imense mase sociale, mișcate de uriașa forță a factorilor adînci, răsărîră veacurile istoriei germane, cu un caracter așa de impunător, încît ele par a copleși, a zdrobi pe cetitor.

Luptă urmează după luptă, sforțare după sforțare, avînt după avînt, nu pentru a cuceri cununi ori a culege prăzi, ci

pentru a îmbogăți și duce mai departe, spre o altă fază, spre un alt tip sufletul național.

Apoi, el voi mai mult.

Să înțeleagă viața lumii întregi prin aceeași dezvoltare a tipurilor sufletești colective. Pentru aceasta nu mai avea materialul la îndemână, strâns prin muncă proprie, în anii nesătioși de știință ai tînărului savant. Cîte n-ar fi trebuit să afle pentru a fi măcar pe departe mulțămît! Cîte limbi ar fi fost de nevoie, cîte inițieri speciale în civilizații diferite! Și, neputînd căpăta însuși rezultatele, el organizează o imensă fabrică de materiale pentru opera în a cărei alcătuire poate însuși nu credea văzîndu-și părul alb în oglindă.

Totuși de la trecutul, mult prețuit de dînsul, al Japoniei, până la cele mai recente fenomene psihice ale omenirii, totul se lucra în multele încăperi ale casei speciale pe care oficialitatea germană o dăruise institutului său.

La congresul de la Londra, acum doi ani, acest mare bătrîn, care n-avea șaizeci de ani, una în comunicațiile sale conștiința celor îndeplinite, cu nesațul celor ce trebuiau să se facă.

Eram un tînăr de douăzeci de ani cînd, de la Berlin, cerințele examenelor m-au dus la dînsul în Leipzig. Faima lui nu începuse încă atunci, la 1893. Dar ideile lui originale porniseră la luptă și-și atrăseseră multe dușmăanii, la care știa să răspundă. Am găsit un examinator sigur, conștiincios, nu binevoitor, dar nici aspru — și atît. Venit de la altă universitate, n-avusesem contactul sufletesc cu dînsul. Dar el nu era dintre aceia căre-și uită elevii, chiar dacă ei dăduseră probe așa de puține de știință ca acelea cu care fusesem în stare eu. Și cu cîtă bucurie aflai, acum profesor eu însumi, la 1901, că Lamprecht îmi face onoarea de a-mi da sarcina scrierii unei *Istории a românilor* în vestita sa colecție! Și aceeași încredere, căreia îi datoresc o mare parte din cîtă siguranță în puterile mele am căpătat cu vremea, îmi permitea să scriu, tot acolo, *Istoria Imperiului Otoman*, pe care abia acum doi ani o isprăveam. În tot acest timp — ierte-mi-se că răscolesc, ca o mîngîiere, aceste scumpe amintiri! — îndemnurile nu-mi lipseau; la fiecare nouă

sforțare plecăm cu o vorbă bună de la dînsul. Cînd la cetearea unui volum isprăvit aprobarea lui venea, îndrăzneam să-mi iert o parte din păcatele pe care mi le știam așa de bine și de care mă durea așa de rău.

La 1913 am putut vorbi la Londra după dînsul în ședințele reunite ale congresului și el a avut bunăvoința să pomenească, terminînd, de legătura care ne unise odinioară. Peste cîteva luni el considera ca o prețuită recunoaștere alegerea ca membru de onoare al Academiei noastre, — cît puteam da și noi pentru atîta ajutor ce ne-a vînit de la dînsul.

Acuma s-a dus acest „bătrîn“ de cincizeci și opt de ani, care păstra în zîmbetul feței sale o tinerețe aproape ștregărească supt cununa părului alb prins pe înalta frunte de cugetător.

De pe catedra de la Leipzig nu se va auzi glasul lui încet pînă la șoaptă, trecînd subtil, într-o formă așa de familiară, cele mai înalte și grele adevăruri.

Nenorocul nației lui l-a frînt, a doua zi după ce pretinsese pentru dînsa cel dintîi loc. *Un mare factor de viață în lume s-a dus cu dînsul.* Și laudă mai înaltă decît aceasta nu i se poate aduce nici unui om de pe pămînt.

1915

Edmond Rostand

Edmond Rostand a murit. Se spune, de acei care-l plîng, crezînd că știu cine a fost și care, oricum, au cetit cu admirație scăpărătoarele lui versuri, cu el se duce ultimul romantic. Așa să fie oare? Romantismul înseamnă, înainte de toate, simț pentru trecut, simț pentru taină, credință mergînd pînă la fanatism, încredere care ajunge pînă la iluzie.

Romantismul face literatura, oricum, pentru altceva decît literatura însăși. Și aceasta chiar dacă-și închipuie că nu are altă iubire decît a literaturii, din care face un element de sine stătător al vieții, fără izvor și fără un ocean unde se

varsă. El s-a ivit și-a progresează — așa de răpcede! — pentru a cădea — așa de brusc! — în momentul cînd popoarele, ieșind din vijelia revoluționară, din gloriosul freamăt al războaielor napoleoniene, aveau tot sîngele în față, toată lumina în ochi, toți mușchii încordați și, în părul dezordonat al încăierărilor, înfiorări din altă lume.

A fost o revoluție în straturile adînci ale sufletului omenesc, precum evenimentele politice și sociale fuseseră o revoluție în straturile adînci ale trupului omenirii. Dar la Rostand — nimic din toate acestea. Venit după un naturalism greoi, după un spirit de sistem, înăbușitor pentru orice independență, el a făcut numai, în fruntea unei generații care răpede trebui să-l înlătore, mergînd și mai departe, o raită prin terenurile necunoscutului și posibilului. A încercat potriviri de cuvinte, sonorități de vers, ciocniri de idei, cum altul până la el nu se încumetase a face. Și a cutezat așa de mult, încît pe scena franceză, a atîtor tradiții, a înfățișat un Romeo cu creastă și o Julietă cotcodăcind. Suflet rafinat însuși, a zguduit nervii unei societăți oboseite și dezgustate de tot ce a fost, de tot ce se credea că ar putea fi, prin bizareria elegantă a procedeele sale, dincolo de care nu se poate găsi un suflet.

Și de aceea, după prestidigitatorul superb, după galvanizatorul uimitor, literatura nouă, care s-ar putea să fie foarte simplă, așteaptă acest suflet.

1918

Un prieten dispărut: Vratoslav Jagić

În zăbava veștilor din străinătate și în mijlocul grijilor felurite, în ruperea legăturilor celor mai strînse cu străinătatea dușmană, nu s-a găsit prilejul de a pomeni și aici, cu sentimentele cuvenite, moartea lui Vratoslav Jagić.

În Boemia s-a vorbit mult și duios despre dînsul. Acest filolog iugoslav, care atîtea ani a condus cu trăinicie și cu

tact marca publicație care e *Archiv für slavische Philologie*, nu era numai un căutător norocos de etimologii, un meșter deslușitor de schimbări fonetice.

Poate, pare ciudat s-o spunem, el nici nu era aceasta, deși putea să fie. Idealist din vremurile de largi concepții, de simțire caldă, de atingere cu viața practică, știința reprezentând și o țintă, dar și un punct de plecare, el și-a început activitatea din curentul romantic care ducea la cercetarea tuturor limbilor înrudite ale marii familii slave, și a avut totdeauna în vedere puțința unei tot mai strânse legături între ele. Limba germană, ca și catedra universitară din Viena, erau pentru dînsul numai mijloace — și instrumente de prestigiu.

Prin tot ce ne apropie de slavi, el a fost îndreptat și spre noi.

Mult timp și-a căutat la noi ucenicul. L-a găsit înșunanca, răbdarea, claritatea de cugetare și măsura de formă ale lui Ioan Bogdan, care i-a fost și colaborator prețios și prieten mai tînăr.

Dacă Bogdan ar fi trăit, de la dînsul am fi avut paginile mișcate pe care i le-ar fi dictat lungi și sincere relații. În lipsa aceluia care avea toată competența specialistului, îi mi îngăduită această recunoaștere, ca unuia care, știindu-i numai viața și reputația, caută a trage din lungile zile ale acestui conducător însuflețit exemple și pentru noi.

1923.

Sienkiewicz

Poporul polonez plătește azi datoria lui de recunoștință față de unul din scriitorii care, în veacul al XIX-lea, de sfișiere și suferință, i-au făcut gloria.

Henric Sienkiewicz aparține de mult umanității. Cărți cum e *Quo Vadis* sînt scrise pentru lumea de oriunde și din orice vreme, asupra căreia autorul lor a aruncat o suflare de nobil sentiment creștin, înălțînd și purificînd sufletele. În

Fără dogmă cetitorul de orice nație s-a putut lăsa prins de același farmec al celor mai delicate schițări de sentimente omenești. Marele povestitor polonez a fost un sol de bine, un mîngîietor, un îndemnător pentru oricine are simțul sfîințeniei vieții morale.

Dar, vorbind umanității, el a rămas omul nației sale. Ar fi puțin să se spuie că a iubit-o; el a trăit în ea și pentru ea, înlocuind vremelnicia cu conștiința existenței marelui suflet polonez de-a lungul secolelor. Și de aceea țara lui îl primește azi pe dînsul, pribeagul, nu numai cu admirația pe care, ieri, Franța o dădea, la mormînt, altui scriitor de mare faimă, ci cu acea duioșie care se cuvine numai celor care mult au suferit și au sperat mult, crezînd în om și în viață, în cele bune și în cele drepte.

Sînt ani de cînd Polonia slavă ducea la locul de odihnă, cu o grandioasă manifestare de solidaritate, pe pictorul Siemiradzki. Pe Sienkiewicz îl readuce la sine cu același sentiment de frăție națională Polonia liberă, dovedind că la popoarele alese fericirea nu corupe.

1924

Ana Brîncoveanu, Contesă de Noailles

A murit cel mai mare poet francez, care era despre partea tatălui o romîncă.

Nu e locul în cîteva rînduri, a doua zi după moartea ei, să se arate ce loc unic a cîștigat în literatura franceză, în a lumii întregi, femeia care crease din belșugul sufletului ei, din tot ce poate da o ascendență intelectuală, din îndrăzneala de a face cu desăvîrșire nou, din nespusa ei iubire de lumină și de viață, din eroica protestare contra întuînerului și a morții, o sensibilitate poetică pe care nimeni n-a putut-o imita, de care nimeni nu s-a putut apropia măcar și care e formulă cea mai delicată a ce are mai intim și mai misterios sufletul modern.

De la înaintașii români ea a avut acea moștenire de poezie care, prin bunica ei, soția lui Dumitrachi Bibescu, bun gospodar oltean, îi venea din neamul, atât de înzestrat literar, al Văcăreștilor. Tot romantismul ei este de acolo. Dar simțul ales pentru formă are și altă origine: tatăl mamei ei, ambasador al Turciei la Londra, Musurus, a fost traducătorul în grecește al lui Dante.

Pentru nu știu ce cuvinte spuse într-o clipă de capriciu, smuls idealismului ei de acea amintire a Eladei care e în sufletul oricărui închinător al frumuseței, s-a aruncat împotriva ei, poetă franceză prin toată creșterea pe care o primise, printr-o înstrăinare de copilă de care nu era vinovată, învinuirea că și-a renegat națiunea. Eu, care am propus și reușit ca Academia Română s-o numere printre membrii ei de onoare, cred cu toată convingerea că între cine cîntă mediocru în românește după inspirații total străine și între cine aduce, genial, acordurile misterioase ale sufletului nostru într-una din cele mai mari literaturi ale lumii, e de preferat cu admirație acesta.

1933

Paul Bourget

S-a răspîndit multă laudă în jurul scrierilor care cuprindea pe octogenarul scriitor Paul Bourget, dar desigur că ea a aflat puțin răsunet într-o literatură de azi a cărei direcție e cu totul alta.

De altfel niciodată acest normalian învățat și dogmatic, înțelegător al sufletelor omenești celor mai deosebite, n-a fost primit deplin în literatura în care cu orice preț a vrut să intre, să răzbată, să se impună. Și cei care-l considerau ca în afară de breaslă, aveau dreptate.

În adevăr, el n-a putut crea niciodată oameni din „psihologiile” pe care le analiza cu de-amănuntul, — oameni de aceia care să rămîna ca și cum în adevăr ar fi fost vii și pe care în rîndul celor vii să-i recunoști și să le spui pe nume.

Toate aceste figuri sînt fantome, larve, din lumea gîndurilor. Un primitiv cu un puternic talent de ghicire ar fi putut să puie în picioare altfel de făpturi.

Forma însăși se resimțea de învățătură, cu tot dresajul ei. Ea nu zguduia și nu fermeca printr-o noutate pe care harnicul literator n-o avea în suflet.

Din toate ce a scris ceva însă va rămîne: *Încercări de psihologie contemporană* prin scriitori, care au deschis atîta orizont generației mele.

14 ianuarie 1936

Rudyard Kipling

Rareori moartea unui scriitor a fost înconjurată de o așa de duioasă părere de rău ca a lui Rudyard Kipling.

Părea că lumea care cetește a pierdut un bun și vechi prieten, un vrăjitor de ceasuri bune. Deși el nu mai făgăduia nimic din comoara unei închipuiri minunate, amintirea atîtor lucruri spuse de dînsul era așa de vie, încît o pornire spontană de recunoștință se îndrepta către acela care-și ducea, la rîndul său, lupta cu fatalitatea de la capătul vieților noastre.

Kipling n-a căutat niciodată lucrul nou și, scriitor englez din secolul al XIX-lea, contemporan al irlandezului care-și bate joc de tot ce e la noi rațiune și pietate, el a fost reprezentantul clasic al măsurii și bunului simț. Din experiența sa, din puterea de a ghici a unei minți extraordinare el a făcut povești, dar nu pentru ele, ci pentru oamenii din lăuntrul lor.

Și pentru acești oameni, din toate locurile și de toate rangurile, creatorul, totdeauna el însuși emoționat, a avut o nesfîrșită iubire și o adîncă milă.

Astfel de scriitori sînt binefăcători ai bieteii noastre umane.

29 ianuarie 1936

Pirandello

Italia a pierdut pe unul din cei mai de seamă scriitori ai ei, dar nu dintre aceia care reprezintă mai bine spiritul italian, în care trăiesc însușirile sufletești pe care niciodată nu le-au pierdut, nici în cele mai rele vremuri, urmașii vechii Rome.

Căci Pirandello era înainte de toate un sicilian, iar neamul de acolo are în vinele sale elemente care vin din vechea îndoială elenică, din obișnuința sofistică a jocului cu ideile, din aplecarea de a considera realitățile drept iluzii mai mult decît iluziile drept realități și, pe lîngă aceasta, tendința arabă de a despica firul în patru și de a se pierde în lumea lucrurilor infinit de subtile.

De aici tot extraordinarul dintr-un teatru care nu seamănă cu celelalte, ca unul care prezintă urmărirea metodică a consecințelor unei bizare închipuiri sau calcă și dincolo de hotarele comediei decente pentru a urmări un caz interesant de psihologie.

S-ar zice: un tovarăș al lui Bernard Shaw. Dar irlandezul, celtul acesta, cu ascuțitul zîmbet de răutate și de despreț, acest profanator și al morților pentru a face să scape flacăra albastră a satanismului său, aparține altei rase, și mai ales nu are în el, în ce privește forma, frîul de disciplină romană care n-a lipsit italianului.

Pe acesta îl regăsim frate cu buna noastră măsură romană în altă latură, cea mai puțin cunoscută, dar mai durabilă, din opera lui: povestirile.

Acolo e un adevărat farmec de simplitate bună și uneori duioasă, ori dacă e vorba de vînzarea dureroasă a livezii de măslini, ori dacă o maimuță își sugrumă în somn stăpînul,

ori dacă profesorul închis în gândurile sale, de nu mai știe mînca și dormi, ia pălăriile plouate de pe bănci drept ascultătorii înaintea cărora perorează.

Cu acesta ne cunoaștem, și ne recunoaștem numai în acesta.

1936/7

Jammes, Virgiliul francez

S-a stins în colțul său de provincie un mare poet francez care a avut curajul să rămînă provincial, și de aceea a fost un mare poet.

Acest bearnez de supt muntele care se ridică în spatele cetății de naștere a lui Henric al IV-lea, și el, până la sfîrșitul zilelor sale, un simplu și vesel bearnez, s-a simțit acasă la dînsul numai în aceste văi, al căror verde adînc nu samănă cu acela al nici unei alte „podgorii“. Ce putea să însemne pentru dînsul, chiar dacă acolo se creează notorietățile și se glorifică celebritatea, Parisul măreț și haotic, plin de zgomot și de zarvă, în care pentru ca să întunece albastrul cerului se luptă ceața cu fumul și, mînată din urmă de grijile-i grele, ființa omenească are așa de puțină vreme să zîmbească!

Adevărat nou Moise după tălmăcirea lui Michelangelo, răsfirindu-și barba de fluviu supt beretul basc, acest „om de la țară“ a înțeles pe vechiul latin care a cîntat viile și cîmpul și a dat învățături întemeiate aceluia care, ca și dînsul, vor avea moșioara și un suflet capabil s-o înțeleagă și s-o iubească.

Într-o limbă de o perfectă limpeziciune, fără sfortare și fără pretenție, lăsînd să curgă domol un vers cu sunetul ca al unui susur de pîrîu, el cîntă, ca în *Ecloghe*, uneori, alteori ca în *Georgice de ogor*, lucruri care sînt ale tuturor și de aceea întrec cu mult ceea ce, prin cugetare rafinată și mîndră simțire, a ajuns să fie numai a cîtorva. Și dintr-un trecut care n-avea nimic solemn au ieșit figuri care par coborîte dintr-un diafan peisaj al lui Puvis de Chavannes.

Nu e de mirare că acela care a avut tăria să îngăduie uneia din fiicele sale drumul mănăstirii unde să i se închidă tinerețea a crezut într-un cer locuit de puterile sfinte și l: s-a închinat cum făceau ai lui din moși-strămoși, așa încît, pentru dînsul, sufletul împăcat, astfel se înfățișa sfîrșitul care ne așteaptă:

*Și, cînd voi merge, Doamne, spre Tine-atîta cer!
Să fie, sărbătoare pe cîmp ca și pe cer.
Aceasta, și acolo, e singur dorul meu,
Doresc atît: ca drumul să fie cum îl vreau;
Spre raiul unde stele se văd și ziua mare.*

18 noiembrie 1938

- Despre Homer*. «Conferință». Vălenii-de-Munte, 1935, 21 p.; și în: «Cuget clar», 1935, p. 377—397.
- Originalitatea lui Virgiliu*. «Comunicare comemorativă făcută la ședința Academiei Române de la 24 mai 1930». «Revista istorică», 1930, p. 143—154 și în: «Vergilio», volum comemorativ, 1930, p. 13—24.
- Alcuin*, în: «Cărți reprezentative în viața omenirii», vol. I, București, 1916, p. 301—314; ed. II, București, 1924, p. 249—262.
- Comemorarea lui Dante Aligheri*. «Cuvîntare», București, 1922, p. 297—305 (Academia Română. «Analele Academiei Române», Seria II, Tomul XLI), apărută mai întîi în ed. Pavel Suru, 1921, 32 p. și în limba italiană, în: «L'Italia vista da un romeno», Milano, 1930, p. 59—72.
- Comemorarea lui Francesco Petrarca*. București, 1929, 11 p. (Academia Română. Seria III. Tomul IX. «Memoriile secțiunii istorice», 6) și în limba italiană, în: «L'Italia vista da un romeno», Milano, 1930, p. 79, 94.
- Benvenuto Cellini*, în: «Cărți reprezentative în viața omenirii», vol. V, București, 1931, p. 42—50 și în «Revista istorică» 1931, p. 277—283.
- Ercilla*, în: «Cărți reprezentative în viața omenirii», vol. V, București, 1931, p. 28—34, și în: «Revista istorică», 1931, p. 266—271.
- Cervantes*, în: «Istoria literaturilor romanice în dezvoltarea și legăturile lor», vol. II, București, 1920, p. 166—184.
- Shakespeare și literaturile romanice (fragmente)*, în: «Istoria literaturilor romanice în dezvoltarea și legăturile lor», vol. II, București, 1920, p. 302—422.
- Teatrul lui Corneille*, în: «Istoria literaturilor romanice în dezvoltarea și legăturile lor», vol. III, București, 1920, p. 21—34.

- Comemorarea lui Lope de Vega*, București, 1935, 9 p. (Academia Română. «Memoriile secțiunii istorice», Seria III, Tomul XVII. Mem. 8).
- Comemorarea lui Giacomo Leopardi*, București, 1937, 9 p. «Academia Română. Memoriile secțiunii istorice», Seria III, Tomul XIX. Mem. 6).
- Comemorarea lui Goethe* «Cuget clar», 1932, p. 178—184, și în: «Neamul românesc», 1932, nr. 69, 70; Academia Română, «Ședința solemnă consacrată comemorării lui Goethe», București, 1932; p. 5—18.
- Tennyson*. «Conferință la Societatea Anglo-română», București, 1939, 17 p.
- Comemorarea lui Jules Michelet*, București, 1924, 11 p. (Academia Română. Seria III. Tomul II. «Memoriile secțiunii istorice», 8); în «Ramuri», 1924, nr. 5—6, p. 1—2, fragment; și în limba franceză în Académie Roumaine. «Bulletin de la section historique», 1925, p. 27—34.
- Comemorarea lui Edgar Quinet*, cu ocaziunea semicentenarului morții lui, București, 1925, 6 p. (Academia Română. Seria III. Tom. V. «Memoriile secțiunii istorice», 1), și în limba franceză: Académie Roumaine. «Bulletin de la section historique», 1925, p. 17—25.
- Iorga despre scriitori străini:** «Floarea Darurilor», I, 1907: *Giosuè Carducci*, p. 6, 83, 270—272; *François Villon*, p. 11; *Lermontov*, p. 12; *Ronsard*, p. 12; *Jean Lahor*, p. 13; *Charles d'Orléans*, p. 14; *Goldoni-Hangița*, p. 27; *Jean Paul-Richter*, p. 38—39; *Bierbaum*, p. 84; *Thomas Moore*, p. 86; *Clément Marot*, p. 89; *Thomas Carlyle*, p. 91; *Wordsworth*, p. 147—8; *Salis*, p. 153; *Antonio de la Trueba*, p. 155; *Ovidiu*, p. 205; *Esaias Tegnér*, p. 212, *Bulwer Lytton*, p. 217; *Malherbe*, p. 273; *R. Waldo Emerson*, p. 280; *José-Maria de Heredia*, p. 282; *Petőfi*, p. 283; *Longfellow*, p. 332—4; *Juvenal*, p. 340. Traduceri, p. 204—205. *Nunez de Arce* vol. II, p. 132; *Edgar Poe*, p. 181; *Elisabeth Barnet Browning*, p. 211; *Fred Mistral*, p. 245; *Théophile Gautier*, p. 277; *E. Geibel*, p. 291; *Sully Prudhomme*, p. 293; *François Coppée*, p. 404, *Lord Byron*, p. 468.

Serbările pentru Schiller, «Sămănătorul», 1905, p. 321—323, și în: «Oameni cari au fost», vol. I, București, 1911, p. 99—103.
Un erou modern: Henric Ibsen, «Sămănătorul», 1906, p. 401—403, și în: «Oameni cari au fost», vol. I, București, 1911, p. 157—161.

Leon Tolstoi. «Floarea darurilor», 1907, vol. II, p. 241—242, și în: «Oameni cari au fost», vol. I, București, 1911, p. 211—214.

Karl Lamprecht, «Oameni cari au fost» vol. II, București, 1935, p. 171—175.

Edmond Rostand, «Oameni cari au fost», vol. II, București, 1935, p. 370—371.

Un suflet chinuit. Wordsworth, în vol.: «Oameni cari au fost», vol. II, București, 1935, p. 348—351.

Un prieten dispărut. Vratoslav Jargić în vol.: «Oameni cari au fost», vol. III, București, 1936, p. 136—137.

Sienkiewicz, «Neamul românesc», 1916, nr. 108, și în vol.: «Oameni cari au fost», vol. III, București, 1936, p. 152—153.

Ana Brâncoveanu, Contesă de Noailles în vol.: «Oameni cari au fost», vol. III, București, 1936, p. 370—371.

Paul Bourget în vol.: «Oameni cari au fost», vol. IV, București, 1939; p. 137—138.

Rudyard Kipling în vol.: «Oameni cari au fost», vol. IV, București, 1939, p. 143—144.

Pirandello în vol.: «Oameni cari au fost», vol. IV, București, 1939, p. 196—197.

Jammes, Virgiliu francez, în vol.: «Oameni cari au fost», vol. IV, București, 1939, p. 281—282.

TABEL CRONOLOGIC

- 1750 În juțul acestei date apare în Botoșani, venind din Macedonia, Iorga Cupețul, zis Galeongiul. Se căsătorește cu o localnică — Ecaterina, cu care are doi copii: o fată și un băiat — Manole.
- 1758 Probabil că la această dată, Manole venise pe lume. Deși numai negustor, el avea pasiunea de a strînge documente privind trecutul orașului Botoșani.
- 1837 Data nașterii avocatului Nicu Iorga, tatăl istoricului, 5 oct. fiul avocatului Costache Iorga și nepot al lui Manole.
- 1842 Anul de naștere al Zulniei Arghiropol, mama lui Nicolae Iorga. A fost o femeie frumoasă și energică; a tradus cîteva broșuri din literatura franceză, chiar din Musset.
- 1857 Apare *Istoria Moldovei pe ultimii 500 de ani*, scrisă de Manolache Drăghici, fratele Elenei Drăghici, bunica lui N. Iorga din partea mamei.
- 1859 Elena Drăghici tipărește romanul *Adolf*, scris de Bénéjamin Constant. Femeie cultă, cunoștea și limba germană. A avut trei copii.
- 1860 Avocatul Nicu Iorga se căsătorește cu Zulnia Arghiropol. vor avea doi copii: Nicolae și Gheorghe.
- 1868 Emanuel Arghiropol, fratele mamei lui Nicolae Iorga, începe tipărirea revistei *Jurnalul pentru toți*. Tot el a condus și ziarul *Romanu* (1779—1892).
- 1871 A venit pe lume copilul Nicu Iorga, la ora 12 din noapte, 5/17 în casa părintească din orașul Botoșani, strada Copoului.
- 1877 Copilul Nicu Iorga, la șase ani, citea, fără a urma îndemnul nimănui, *Orientalele lui Hugo*, *Fabulele lui Florian*, în limba franceză, precum și *Letopiseșele lui Kogălniceanu*.
- 1878 Este înscris în clasa I primară a școlii Marchian, din 25 orașul natal.
- aprilie

- 1884 În vara acestui an, elevul Iorga publică articole nesemnate privind politica lui Bismark, în ziarul *Romanu*, al unchiului său.
- 1887 Pleacă din Botoșani, înscriindu-se în clasa a VI-a a Liceului Național din Iași.
- 1888 Toamna trece cu mare succes bacalaureatul, iar la 27 septembrie se înscrie la Facultatea de litere a Universității din Iași, secția istorie și literatură.
- 1889 Prin sprijinul istoricului A. D. Xenopol, studentul 17 de-
Neculai Iorga obține licența în litere, iar la 24 decembrie e sărbătorit printr-un banchet de către profesorii săi.
- 1890 La 2 ianuarie ia parte la înmormântarea lui Ion Creangă. Tipărește primul său articol, la 18 februarie, în ziarul *Lupta* din Iași, privind drama *Năpasta*, scrisă de I.L. Caragiale. În același an a publicat poezii, note de călătorie în Italia, articole de critică și istorie literară în: *Lupta*, *Era nouă*, *Revista nouă*, *Contemporanul*, *Converbiri literare*, *Drapelul*, *Arhiva societății științifice și literare*, fiind sprijinit de: A.D. Xenopol, B.P. Hasdeu, Dobrogeanu-Gherea, Caragiale și Ștefan Virgolicu.
- Ține în martie prima sa conferință publică despre „Moralitatea în artă”.
 - La 1 aprilie e numit — pe bază de concurs în fața lui Al. Odobescu — profesor de latină, la liceul din Ploiești.
 - Pleacă pentru două luni în Italia. Impresiile sînt publicate de Hasdeu în „Revista nouă”.
 - La sfîrșitul lui octombrie, obține o bursă pe patru ani în Franța și Germania, spre a face studii în domeniul istoriei universale.
- 1891 Începe colaborarea la *Enciclopedia franceză*, continuînd să trimite articole la revistele din țară, dintre care remarcăm pe cele privind opera lui *Nicolae Bălcescu* și *Nicolae Filimon*.
- 1892 I se conferă, la 25 iunie, titlul de „elev diplomat” de către „*École pratique des Hautes Etudes*”, cu lucrarea *Philippe de Mézières 1327—1405 et la croisade au XIV-è siècle*.

- Colaborează la *Revue historique* și face călătorii de studii la Roma și Londra.
- 1893 La 4 august — după ce a urmat numai două luni cursurile Universității din Leipzig — i se conferă titlul de *doctor*, de către profesorii: Karl Lamprecht, Birch-Hirschfeld și K. Wachsmuth, cu lucrarea *Thomas III marquis de Saluces* (tipărită la 23 octombrie, același an). Totodată apar primele sale lucrări de literatură: *Poezii* (1890—1893) și *Schițe din literatura română*, în două volume. În ziarul *Timpul* publică mai multe articole privind literatura universală, despre: *Taine*, *P. Loti*, *Zorrilla*, *Sudermann*, *Maddach*, *Gabriele d'Annunzio*, *Ibsen*.
- 1894 La 1 noiembrie, adică la vârsta de 23 de ani, este numit, pe bază de concurs, profesor suplinitor de istorie universitară și la această dată ține prima sa lecție: „Despre concepția actuală a istoriei și geneza ei”. Apare articolul despre poeziile lui *Coșbuc*, remarcându-i „un foarte mare talent de formă”, și fiind chemat a sta odată în fruntea literaturii noastre.
- 1895 Colaborează mai mult timp la *Adevărul ilustrat*, apoi la *Vatra* și *Arhiva* lui Xenopol. Se impune studiul, cu o bogată documentare, asupra poetului italian *Giosuè Carducci*, tipărit în volumul *Amintiri din Italia*. Asupra bibliotecilor și arhivelor, Iorga tipărește o succintă privire de ansamblu — prima la noi în acest domeniu — în *Revue internationale des archives, des bibliothèques, de musées*. Toată activitatea sa literară, foarte bogată și impresionant de personală, desfășurată între 1890 și 1895, a fost strânsă în două mari volume, apărute în excelente condiții grafice intitulate *Pagini de tinerețe* (1968).
- 1896 La 26 februarie tipărește prima sa comunicare la Academia Română, intitulată: *Contribuțiuni la istoria Munteniei în a doua jumătate a secolului al XVI-lea*, privind familia *Mirceștilor*.
- 1897 E numit — la 7 aprilie — membru corespondent al Academiei Române.
- 1898 În comunicarea de la Academie, *Manuscripte din bibliotecile străine relative la istoria românilor*, aflăm punctul

- de plecare al istoriei imperiului otoman, precum și al *Istoriei literaturii române vechi*.
- 1899 Pentru întâia oară e înfățișată personalitatea *stolnicului Cantacuzino*, mare patriot, om politic și istoric, una dintre cele mai impresionante personalități a vechii culturi românești. Se ocupă de *cronicile noastre*, descoperind, identificind și ordonind acest capitol de istorie literară.
- 1900 O bună parte din an-va străbate Transilvania, poposind în arhivele și bibliotecile din: Sibiu, Brașov, Arad, Bistrița, Blaj, spre a cerceta activitatea corifeilor „școalei ardeleni”.
- 1901 Se căsătorește la Erașcv cu Ecaterina-Catinca-Bogdan, sora cărturarilor Ioan Eogdan și Gh. Bogdan-Duică. Apare vasta sa sinteză *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea*, prin care se pun bazele științifice ale acestui domeniu. Publică volumul I din *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, colecție alcătuită din 31 de volume, cuprinzind și un imens material privind istoria literaturii române. De asemenea tipărește „*Scrierile Cantacuzinilor*”, în care e cuprinsă opera *Stolnicului*, precum și catalogul faimoasei sale biblioteci.
- 1902 An bogat în fapte și lucrări. Începe activitatea sa de gazetar, prin articolele din *Epoca*, între 2 februarie și 21 octombrie, articole strînse în volumul intitulat *Cuvinte adevărate*. Apare cartea *Sate și preoți din Ardeal*. În *Istoria lui Mihai Viteazul pentru poporul românesc* „vom găsi cele mai poetice pagini ce s-au scris de la Cîntarca României încoace”.
- 1903 Primul articol publicat în *Sămănătorul* este *Românismul din Bucovina* din 12 ianuarie, fiind reprodus din ziarul *Epoca*. Dar colaborarea regulată a sa la această revistă, unde a fost adus de criticul Ilarie Chendi și poetul St. O. Iosif, începe din 4 mai, prin *Cu prilejul dispariției Tribunei*. Se strîng aici, în jurul lui Iorga: Sadoveanu, Gârleanu, Iosif, Anghel, Agârbiceanu, Goga, Elena Farago, Sandu-Aldea, Ion Adam, P. Cerna, D. Nanu, C. Ardeleanu, Corneliu Moldovan, Chendi, Șt. Petică, Slavici, N. Dunăreanu, Maria Cunțan, I. Dragoslav, Rădulescu-Costin, Ovid

- Densusianu, Bogdan-Duică, Gh. Vilsan, Ion Petrovici, Al. Lapedatu, Vasile Pârvan, Gh. Murgoci etc.
- 1904 Apare *Istoria literaturii religioase pînă la 1688*, completînd studiul din 1901, precum și *Istoria lui Ștefan cel Mare*, care e un adevărat imn închinat voievodului. Aceeași valoare estetică au și paginile de călătorie *Drumuri și orașe din România; Pe drumuri depărtate*. Prin aceste cărți N. Iorga se impune ca un desăvîrșit creator de limbă literară.
- 1905 De la 5 iunie e director al *Sămănătorului*, a cărei redacție era în casa sa din str. Buzești. În jurul *Sămănătorului* apar vestele: *Junimea literară* (1904), *Făt-Frumos* (1904), *Ramuri* (1905) și încă din 1 iulie 1902, *Lucefărul*, ai căror colaboratori mărturiseau că drumul lor va fi luminat de îndemnurile „savantului profesor”. Aceeași valoare literară o are și volumul: *Sate și mănăstiri din România*.
- 1906 E de reținut conferința din 13 martie: *despre drepturile limbii naționale în statul modern* de mare efect în masa studentescă și cea scriitoricească. Iorga e socotit acum un orator capabil să răscolească sufletul și să îndemne mulțimea spre acțiune: „o putere elementară de uragan trecea în glasul acela, omul transfigurat, ca un anacrest, ca un rătăcit din altă lume... cuvintele lui biciuiau, arzătoare, ironia își arăta dinții sclipitori, duioșia găsea culori de o frăgezime minunată, cugetarea aprindea licăriri fantastice, și masa aceea de capete tinere, grămada aceea de energii, peste care trecea marea vînt al elocvenței, se pleca asemenea unui lan de spice, se îngemîna pierzîndu-și propria conștiință și făcîndu-se una” (D. Anghel).
La 10 mai apare primul număr din *Neamul românesc*, ziar ce va dura pînă la 1940, iar în octombrie se retrage de la *Sămănătorul*.
- 1907 Activitatea literară de la *Sămănătorul* e continuată de Iorga în revista *Floarea Darurilor*, în care apar multe traduceri și prezentări de scriitori străini. Publică primul volum din *Istoria literaturii române în secolul al XIX-lea* (volumele II și III: 1908 și 1909).

- La 10 iunie e cooptat în comitetul de conducere al Ligii Culturale, instituție pusă în slujba ridicării prin cultura națională a maselor populare.
- 1908 Înființează mai multe biblioteci în țară. La 21 mai are loc inaugurarea tipografiei „Neamul Românesc” la Văleni, unde, ca Asachi, Eliade și Kogălniceanu, va tipări un impresionant număr de studii științifice și opere literare, cu mare răsunet în cultura românească și cea universală. La 2 iulie, prima lecție despre „romanitatea noastră” la Universitatea populară din Văleni. Localitatea de sub dealurile carpatine se așază lângă Cernăuca lui Hurmuzaki și Minjina lui C. Negri, în lupta pentru realizarea unității spirituale și naționale a tuturor românilor. *Floarea Darurilor* se continuă prin *Neamul românesc literar*.
- 1909 Bogat an de editare a scriitorilor și întocmirea manualelor școlare.
- 1910 La 26 mai e ales membru activ al Academiei Române, sub cupola căreia va desfășura o prodigioasă activitate științifică. Vorbește la Văleni despre *Balada populară românească*, căreia-i stabilește ciclurile de dezvoltare. Tipărește săptămânal *Neamul românesc pentru popor*.
- 1911 La 17 mai ține faimosul discurs de recepție la Academie; *Două concepții istorice* — în care e precizată gândirea sa istorică. Xenopol, în răspuns, mărturisea cu entuziasm și admirație pentru opera lui Iorga: „te întrebă cu înmănunare, cum a putut un creier să conceapă atâtea lucrări și o mână să le scrie”. Tot acum apare micul și elegantul volum de *Cugetări*; aflăm aici concepția sa despre lume, viață, știință. Apare poemul dramatic intitulat *Mihai-Viteazul*, care deschide bogata serie a dramaturgiei sale, aceasta fiind semnată prin pseudonimul M. Vlad.
- 1912 Se ocupă de *portul popular românesc*, de rolul cultural al mai multor mănăstiri, de activitatea tipografică a lui Asachi și de *rolul tradiției în creșterea femeilor la români*.
- 1913 Descrîe călătoria făcută în Bulgaria. Intensă activitate științifică peste hotare. La 7–8 aprilie ia parte pentru

- prima dată la un congres internațional de studii istorice, ce s-a ținut la Londra, unde se impune prin comunicările: *Les bases nécessaires d'une nouvelle histoire du moyen-âge*; în care se cuprind idei ce stau la baza istoriei universale din 1926—1928. O altă revistă literară ia ființă sub conducerea sa, cu numele de *Drum drept*.
- 1914 Pune bazele *Institutului de studii sud-est european* și a unui buletin în limba franceză, avînd lingă dînsul pe Vasile Părvan și G. Murgoci. Începînd războiul mondial, se ridică împotriva forței și vărsării de sînge, „acest odios masacru va fi unul din cele mai josnice acte de ură idioată care s-a săvîrșit vreodată pe fața pămîntului”.
- 1915 Apare *Revista istorică*, în jurul căreia se strînge întreaga activitate istorică a țării, precum și monumentală lucrare *Istoria românilor din Ardeal și Ungaria*.
- 1916 La 15 august: „A sosit un ceas pe care-l așteptăm de peste două veacuri, pentru care am trăit întreaga noastră viață națională, pentru care am muncit și am scris, am luptat și am gîndit. A sosit ceasul în care cerem și noi lumii cinștit... dreptul de a trăi pentru noi, dreptul de a nu da nimănui ca robi rodul ostenețelor noastre”. În clipele tragice din acest an, la 14 decembrie, rostește unul dintre cele mai fulminante discursuri, plin de încredere în biruința finală: „vom fi iarăși ce am fost, și mai mult decît atîta”. Apare primul volum din: *Cărți reprezentative în viața omenirii*.
- 1917 Publică mai multe lucrări privind relațiile poporului român cu francezii, englezii și alte popoare.
- 1918 Este ales — la 5 noiembrie — deputat, cu un mare număr de voturi, iar la 9 noiembrie este numit președinte al primei Adunări a deputaților a României unite, Unire proclamată sub strălucirea ochilor săi și sub vilvătaia cuvîntărilor sale. „Niciodată de la 1859 încoace o Adunare românească n-a avut o zi așa de mare”.
- 1919 An de doliu pentru Nicolae Iorga, deoarece pierde doi buni prieteni: la 1 iunie, pe *Ioan Bogdan*, de care se legau amintiri „cuprinzînd viața mea întreagă”, iar la 19 noiembrie

- pe un alt „prieten și frate”, pe *Alexandru Vlahuță*. La 6 decembrie, admiratorii îi dăruiesc casa din șoseaua Bona-partea, nr. 8, drept recunoștință pentru cel care e socotit „lumina generației noastre”. La 25 decembrie a fost numit membru al Institutului Franței.
- 1920** E anul de apariție a marelui sinteze în trei volume: *Istoria literaturilor romanice*. Ia ființă Teatrul popular din București, condus de Iorga, pentru care va tipări, chiar în acest an, mai multe drame istorice: *Constantin Brîncoveanu*, *Cantemir bătrînul*, *Un domn pribeag*, *Învierea lui Ștefan cel Mare*. La 29 februarie se stinge din viață istoricul *A. D. Xenopol*. La căpătîiul marelui cărturar se afla fostul său elev, Nicolae Iorga.
- 1921** La 7 ianuarie ține *prima sa lecție la Sorbona*. La 18 ianuarie ia ființă *Școala română de la Paris*, în suburbia Fontenay-aux-Roses. Impresionantă comemorare a lui Kogălniceanu la Academia Română, precum și a lui Tudor Vladimirescu și Dante. În volumul *Pagini de critică din tinerețe*, Iorga adună articolele sale scrise la 1890 în *Arhiva* lui Xenopol. Admiratorii săi de la revista *Ramuri* alcătuiesc un volum omagial cu prilejul împlinirii vârstei de 50 de ani, totodată și un volum de versuri.
- 1922** La Paris se tipărește *Histoire de l'art roumain ancien* în colaborare cu Gh. Balș, în excelente condiții grafice. Savanții francezi, belgieni și italieni fac istoricului Iorga primiri fastuoase în universitățile lor.
- 1923** Creează „Fundatia Iorga”, donînd studențimii casa și biblioteca sa. Publică *L'Art populaire en Roumanie*.
- 1924** Are loc la București primul congres internațional de bizantinologie, inițiat și condus de Iorga. Comemorarea lui *Jules Michelet* la Academie, prin cuvinte impresionante.
- 1925** I se conferă titlul de „doctor honoris causa” de către Universitatea din Strasbourg. Comemorarea lui *Renan* și *Quinet* la Academie. Apare o nouă ediție a *Istoriei literaturii românești*, deschizînd valoroasa sa lucrare printr-un amplu studiu asupra literaturii populare. Stringe unele dintre discursurile ținute în cursul anilor în *Pentru întregirea Neamului*. Ține mai multe conferințe despre

- cartea veche românească, muzica românească de nuanșă bizantină.* Conduce câteva luni *Universul literar*.
- 1926 Se ocupă de *literatura bizantină*, de societatea românească din secolul al XIX-lea, reflectată în teatru. Talentul său oratoric se desfășoară din nou în Parlamentul țării. Se retrage de la conducerea revistei *Ramuri* și reface *Neamul românesc literar*. Universitatea din Geneva, la 1 martie, îi conferă titlul de „doctor honoris causa”. Apare celebra sa lucrare: *Essai de synthèse de l'histoire de l'humanité* (4 vol. până în 1928).
- 1927 E numit *decan* al Facultății de litere din București. Frumoase pagini despre *Spania*: pitoresc, artă, literatură. Descrie sfârșitul tragic al lui Bălcescu, așa cum e înfățișat din corespondența primită de marele pașoptist la Palermo. Primirea sa cu fast la Lille.
- 1928 Ține mai multe lecții la Sorbona despre *cărțile populare*. Publică un mare *album* cu *portretele domnitorilor români*. Tipărește drama *Cleopatra*, prinsă și în enciclopediile străine. În acest an a tipărit 42 de lucrări, printre care și *Istoria învățămîntului românesc*. Conferențiază la Paris, Madrid, Belgrad etc.
- 1929 Apare *Art et littérature des Roumains* și face o poetică prezentare a lui *Petrarca* la Academie. Se joacă cu succes la Teatrul Național din București *Fratele păgîn*. E numit *rector* al Universității din București. La 29 ianuarie pune bazele instituției *Casa Romena* din Veneția, iar la 7 noiembrie inaugurează *marele palat al Ligii Culturale*. Vizitează Suedia și Norvegia, asupra cărora, după aceea, va conferenția la București, insistind asupra artei și literaturii acestor țări.
- 1930 La 17 ianuarie pleacă în *Statele Unite*, unde rămîne câteva luni, conferențiind la numeroase universități americane. La 3 mai i se conferă cu mare fast titlul de „doctor honoris causa” de către Universitatea din Oxford, în prezența savanților veniți din 34 de țări. Impresionează drama *Sfin-tul Francisc* jucată la București. Se ocupă de *literatura catalană*. Retipărește *Istoria bisericii române* și *Istoria*

- armatei române.** I se traduc mai multe piese în italiană; o editură din Milano tipărește *L'Italia vista da un romeno*.
- 1931** E numit *Președinte al Consiliului de Miniștri*. În ziua de 7 noiembrie i se conferă titlul de „doctor honoris causa“ al Universității din Paris. E sărbătorit în țară și străinătate cu prilejul împlinirii vârstei de 60 de ani. Începe publicarea *Memoriilor* (șapte volume).
- 1932** Tipărește un volum de versuri și o nouă dramă: *O ultimă rază*. La 25 decembrie e ales membru al Academiei „degli Arcadi“ din Roma. Intelectualitatea franceză îi dedică un impresionant volum omagial.
- 1933** E primit cu mare entuziasm la Roma, unde Universitatea îi înmânează diploma de „doctor honoris causa“.
- 1934** An bogat în numeroase cărți de mare valoare literară și științifică: *O viață de om așa cum a fost* (3 vol.); *Istoria literaturii române contemporane* (2 vol.); *Oameni cari au fost*; *Histoire de la vie byzantine*; *Vechea artă religioasă la români*. Faima sa ajunge și în America de Sud, de unde pornesc cuvintele argentinianului Bruchesi, care afirmă că Iorga „ar fi fost în fruntea gloriei Renașterii“, dacă ar fi trăit în acea epocă.
- 1935** Ține numeroase conferințe în țară și străinătate, nu mai puțin de 180. Publică *Istoria lui Mihai Viteazul* în 2 vol. și *La place des Roumains dans l'histoire universelle* (3 vol.).
- 1936** Apare primul volum din *Sfaturi pe întuneric*, lucrare de mare valoare literară; totodată și primul volum din monumentală *Istoria românilor*, operă în zece tomuri.
- 1937** Publică numeroase articole de critică literară în revista sa *Cuget clar*. Duce o campanie vehementă împotriva hitlerismului prin scrisul său din ziarul *Neamul românesc*. Începe traducerea în limba franceză a *Istoriei românilor*, operă grea și de mare mizală.
- 1938** Creează la Vălenii-de-Munte *primul teatru în aer liber* din țară, jucînd pe Sofocle, tradus de dînsul în românește, cu actori recrutați dintre cursiștii de la Universitatea populară. Spectatorii erau, în majoritate, miile de țărani din satele învecinate. E amenințat cu moartea de către legionari. Conferințele sale în străinătate continuă cu asi-

- duitate, unde e primit cu fast, acordându-i-se onorificențe și titluri invidiate de oricare dintre marii cărturari ai lumii.
- 1939 Publică *Istoria universală văzută prin literatură și Études byzantines* (2 vol.). Continuă înverșunata sa luptă împotriva politicii de teroare din România și Europa, prin articole ca: *Bunele vremi ale lui Athila*.
- 1940 La 27 noiembrie, ora cinci seara, mai mulți criminali legionari l-au luat din vila sa de la Sinaia. A doua zi e găsit cadavrul lui Nicolae Iorga aruncat pe miriștea satului *Strășnic* de lângă Plôiești. Trupul îi fusese ciuruit de gloanțe. Avea 69 de ani, cinci luni și zece zile.

Astfel a dispărut, în plină glorie și în toată plenitudinea forțelor sale intelectuale, Nicolae Iorga, *Academicianul tuturor academiilor, doctor al tuturor universităților*. Scrisese 1 250 de cărți și 25 000 de articole. Pe masa de lucru rămăsese neterminat primul volum, unul din cele zece, din *Istoria universală*.

BARBU THEODORESCU

«... Am fost fermecat și am visat cetind multe pagini scrise de acest mare scriitor, nu mai puțin am fost zguduit de elocvența lui tumultuoasă... Un cap de mag, înfășurat în barbă, apărură și un glas în care vibrau toate emoțiile, o precipitare de cuvinte, o goană de propoziții, o fantezie de fraze, se dezlănțuie în aer. O putere elementară de uragan trecea în glasul acela... cuvintele lui biciuiau, arzătoare, ironia își arăta dinții sclipitori, duiosia găsea culori de o frăgezime minunată, cugetarea aprindea licăriri fantastice, și măsura aceea de capete tinere, grămada aceea de energii, peste care trecea marele vânt al elocvenței, se pleca asemenea unui lan de spice, se îngemăna pierzându-și propria conștiință și făcându-se una... Era elocvența care antrenează masele, suflul puternic care nu cunoaște stavilă, elanul neînfrînat care te duce la baricadă.»

Dimitrie Anghel

«...Scrisul d-lui Iorga era merit pentru sufletul românesc de pretutindenea. Nu voi greși de voi spune, că prin scrisul d-lui Iorga se deștepta mai întâi mândria noastră națională... Limba literară, cită brumă o putem scrie o seamă de oameni, o datorăm în mare parte curentului nou, pornit de la „Sămănătorul“, din articolele d-lui Iorga, din nuvelele lui Sadoveanu, învățăm pe din afară fraze întregi și le spuneam cu fală. Și ne ziceam, „cit e de frumoasă limba românească“... Dar orice luptă ideală e înțeleasă mai întâi de sufletele sincere, în care nu s-au încuibat încă ambițiile deșarte și poftele de câștig. Și totuși nu oricărui luptător idealist i se deschide drum spre inimile tinere. Ci aceluia, care cu inima deschisă, el mai întâi, știe afla și forma cea potrivită de apropiere.»

Ion Agârbiceanu

«S-a zis cu drept cuvînt, că de la principele Moldovei, Dimitrie Cantemir, încoace, noi românii n-am avut alt istoric de însemnătate și renumele d-lui Iorga. Ce e drept, în timpul acesta de două sute de ani, s-a ivit în sînul poporului nostru o serie întregă de bărbați, care au produs lucrări de valoare pe terenul istoriei naționale; d-l. Iorga însă pare că întrunește în sine însușirile celor mai însemnați dintre ei: erudițiunea lui Cantemir, zelul neobosit al lui Șincai, pătrunderea lui Kogălniceanu, entuziasmul lui Bălcescu și al lui Al. Papiu Ilarian, și genialitatea lui Hasdeu.»

Andrei Birseanu

«Cu sufletul său accesibil pentru frumos, Iorga a știut descoperi, și în opera celor mititei fragmente vrednice de relevat și în privința aceasta, cărțile lui devin aproape un fel de antologie, salvînd pentru generațiile următoare cîteva mărgăritare, care astfel ar rămînea îngropate în volume ce nu se mai cetesc... el știe a caracteriza în cîteva linii... partea originală și nouă cu care fiecare contribuie la dezvoltarea scrisului românesc... El este întiiul care întrunește în sine toate condițiile necesare pentru un istoric literar român: cunoștințe temeinice, putere de muncă, pricepere profundă istorică însemnată, cu un gust fin artistic, cultură universală, iubire pentru subiect și talent deosebit în a caracteriza epoci și personalități, în a reconstrui imagini din trecut și a le evoca într-o formă caldă și poetică... opera lui Iorga... va rămîne temelia oricărei cercetări literare viitoare.»

Sextil Pușcariu

«... uriașa d-sale personalitate, care în istoria noastră culturală va însemna strălucirea unui geniu ce a luminat atîtea cărări ale gîndirii și simțirii poporului nostru... împăratul cugetării românești.»

Revista „Luceafărul”

«În preajma anului 1900, atenția studențimii începea să se îndrepte spre d. Iorga. Tinărul apostol se prezenta sub două forme. De o parte, un neobosit adunător de documente, cu o autori-

tate misterioasă și necontrolabilă și cu un ciclu de legende asupra precocității și memoriei lui; pe de alta un iconoclast al valorilor consacrate... Nalt, părint mai înalt încă deoarece era subțire ca o trestie, cu o fină figură terminată printr-o bărbie de Crist, cu o frunte largă, luminată de doi ochi de o rară vioiciune și inteligență... avea aerul unui tânăr misionar în țara Gentililor... Era un animator, cuvîntul cel mai propriu pentru genul oratoriei d-lui Iorga. Maiorescu își dramatiza cuvîntarea prin modularea lui incomparabilă și prin acea mimică atât de caracteristică oratoriei lui. D. Iorga n-avea nici modulare, nici gusturi. Vorbele lui curgeau ca o uriașă pînză de apă, uniformă; nu le punea în valoare prin accent; mîinile imobile nu le sculptau înțelesul în mișcarea auzitorului ce auzea și vedea în același timp fraza lui Maiorescu. Dramatismul cursului d-lui Iorga nu venea din acțiunea lui oratorică; nu venea dinafară ci dinăuntru. Maiorescu era rece; d. Iorga era cald, fără să fie încă lava de acum... Avea arta dialogului... Cînd pînză de cuvînte începea să devină din nou monotonă, la intervale prevăzute, plesnea anecdota sau spiritul. Ah, spiritul d-lui Iorga. Era expresia cea mai delicioasă a unei ingenuități incurabile. Se vedeau mai întîi doi ochi luminoși ce se dilatau fulgurînd; apoi un rîs copilăros izbucnea în cascade irezistibile... după cîteva minute venea abia și vorba de spirit... avea într-însa o putere de comunicativitate și o candoare atât de francă încît erai cucerit.»

EUGEN LOVIŢESCU

«Nicolae Iorga a intrupat puterea de muncă intelectuală a neamului nostru în gradul cel mai înalt. Nu l-a întrecut nimeni pînă astăzi... Rivna lui adîncă de a cunoaște, și de a împărtăși și altora cunoștințele sale, l-a făcut cercetător în cele mai variate ramuri de cultură... creator în scris și în cuvînt, de o fecunditate fără seamăn. Nu este răstimp, fie cît de întunecat, din trecutul poporului român, în care înțelegerea lui ageră să nu fi pătruns pentru a aduce lumină... N. Iorga a studiat deopotrivă și istoria popoarelor învecinate, punînd în ele multiple corelații, pe care ridică pe urmă sinteze... Alături de cercetarea pe cîmpul faptelor istorice, merge la N. Iorga cercetarea în domeniul literaturii și al artei.»

Toate manifestările literare și artistice îl ating și îl pasionează. El vibrează cu cele trecute și cu cele actuale, destul dacă ele sînt manifestări de adevărată cultură românească.»

C. Rădulescu-Motru

Corespondentul din Paris al unui ziar românesc scrie: «Pentru ca un om să inspire atît entuziasm, atîta dragoste în sufletul compatrioților săi, de care îl despart mii de km., trebuie ca el să fie într-adevăr demn de omagiile ce i se aduc. Numele lui răsună pe toate buzele românilor din Paris ca o încîntare. Cu toții ascultau meritele și înaltele-i virtuți. Mi-aduc aminte de un articol al d-lui Iorga, de un frumos articol al d-sale asupra venerabilului moșneag Tolstoi. Ei bine, dragostea și admirația cu care-l înconjură istoricul român pe marele rus, nu au fost nici mai calde nici mai sincere ca acelea cu care românii din Paris exaltau puternicul nume al lui Nicolae Iorga... oricine ar fi asistat la festivalul din salonul Voltaire, ar fi înțeles și s-ar fi convins că a-l iubi pe Nicolae Iorga însemnează a-ți iubi țara, a iubi virtutea, a iubi frumosul, a iubi pe oameni.»

«Această Academie — reprezentînd neamul românesc — aduce marelui fiu al nației germane <Goethe — n.n.>, luminător al omenirii, închinarea și mărirea prin cuvîntul *întîiului* reprezentant al culturii noastre, colegul N. Iorga.»

Cuvinte rostite de Ion Bianu la comemorarea lui *Goethe*, în anul 1932.

«Personalitatea intelectuală cea mai puternică a lumii contemporane.»

John Gering, Universitatea Columbia,
din New York

«Trăsăturile caracteristice izbitoare ale profesorului Iorga sînt amploarea spiritului său, universalitatea cunoștințelor sale.»

Paul Delacroiș

«Universalismul istoric al lui Iorga nu este abstract, nu neglijează forțele etnice și lingvistice, nu fac abstracție de existența națiunilor și afirmă datoria popoarelor de a se înțelege.»

Bertoni

«Vă prezint un bărbat în multe învățat și a multe scriitor, pe care, dacă aș voi să-l numesc Titu Liviu al Daciei sale Transdanubiene, ar fi să ascund ceea ce ar trebui rostit mai înainte de toate, anume: că el a scris opere istorice în patru limbi, că a mers pînă la izvoarele cele mai ascunse, că a prefăcut în piese de teatru povestiri istorice și și-a împletit numele său cu însăși istoria... căci nu a descris numai faptele românilor, nu a publicat numai monumentele și a străbătut cu o curiozitate ca a lui Pliniu arta, sălașurile și minăstirile lor, el urmărind analele turcești, pe o întindere de cinci secole, în tot atîtea tomuri le-a înfățișat, precum a cercetat și obiceiurile și așezămintele tuturor neamurilor din părțile de miazăzi și soare-răsare ale Europei. Căci nimeni nu se bucură în atare privință de o mîi mare și mai răspîdită faimă.»

Poynter

CUPRINS

<i>În loc de prefață</i>	5
Despre Homer	7
Originalitatea lui Virgiliu.....	28
Alcuin	41
Dante Aligheri	52
Francesco Petrarca	62
Benvenuto Cellini	75
Ercilla	81
Cervantes	88
Shakespeare și literaturile romanice....	100
Comemorarea lui Lope de Vega	154
Teatrul lui Corneille	163
Comemorarea lui Giacomo Leopardi	178
Goethe, caracterul său și izvoarele sale de inspirație	188
Tennyson	203
Jules Michelet	224
Edgar Quinet	235
N. Iorga despre scriitorii străini din rev. «Floarea Darurilor», 1907.....	242
Din «Oameni cari au fost».....	261
Serbările pentru Schiller	261
Un crou modern: Henrik Ibsen.....	264
Leon Tolstoi	268
Karl Lamprecht	270
Edmond Rostand	273

Un prieten dispărut: Vratoslav Jargié	274
Sienkiewicz	275
Ana Brincoveanu, Contesă de Noailles	276
Paul Bourget.....	277
Rudyard Kipling	278
Pirandello	279
Jammes, Virgiliul francez	281
<i>Izvoare bibliografice</i>	<i>282</i>
<i>Tabel cronologic</i>	<i>285</i>
<i>Contemporanii despre N. Iorga</i>	<i>296</i>

Redactor : DOMNICA STOICESCU
Tehnoredactor : ȘTEFANIA MIHAI

Apărut 1970. Comanda nr. 8858. Hirtie tipar
înalt de 63 g/m². 540×760/16. Coli de tipar 19.
C.Z. pentru bibliotecile mici 8R-31.

Tiparul executat sub comanda nr.
90 633 la Combinatul Poligrafic
„Casa Științei”, Piața Științei nr. 1,
București, — Republica Socialistă
România

„Cunoașterea aproape monstruoasă a istoriei universale și române în cele mai mici detalii, direct de la izvoare, i-a îngăduit istoricului să improvizeze la cerere și în timp scurt istorii parțiale: monografiile de orașe, de domnii, de familii, istorii de relații, istoria bisericii, istoria armatei, istoria comerțului, istoria literaturii, istoria călătoriilor străini, a tipăriturilor. Și acestea nu sînt simple îndreptare, sînt sinteze complete, *exhaustive*, uneori disperant de amănunțite, egoiste în note pînă a nu lăsa altuia bucuria unui adaos... Iorga este în istorie Virgiliu, Sf. Paul și Beatrice laolaltă, care te conduce din infernul diplomelor pînă în roza celestă a viziunii totale.”

George Călinescu